Петро Мірчук

Українська Державність

1917–1920

5 80

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

1917 — 1920

Написав

Д-Р ПЕТРО МІРЧУК

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ

1967

ПЕРЕДМОВА

„Чому згадується все це? Пощо це самобичування? Тому, що — без усвідомлення цього — немає майбутнього“.

(Е. Маланюк: „Листки з щоденника“)

Історія є учителькою життя, але користь з її науки має лише той, хто вивчає її критично, хто шукає в досліджуваному минулому правди.

Такий підхід до пізнання історії має особливе значення для народу, що стоїть у боротьбі за відновлення своєї держави. Бо свою боротьбу він мусить спирати на досвіді попередніх етапів державницьких змагань. А для цього й конечно йому знати всю правду про те минуле: всю правду про те, що сприяло досягненню успіхів, а що спричинювало невдачі; котрий шлях зближував до мети, а котрий віддалював від неї, або зводив на манівці; що було правильним, а що було помилкою; хто — котрий політичний рух, діючий внутрі нації, котра партія, організація, група, чи „середовище“ — виявили себе дійсно будівничими власної державности, а хто її руїнником. Сам факт, що якась особа чи група були в даний момент при кермі уряду не означає ще, що вона була творцем, чи хоча б співтворцем позитивних досягнень народу в даному періоді. Примхувата доля дуже часто висуває на чоло власне руїнників. І навпаки: дійсних ініціяторів, а то й дійсних керівників позитивного, творчого будівництва нерідко зіштовхує примхлива доля в низи, оподалік від керівних постів, де їх на перший погляд не помічається. Шукач правди не сміє допустити, щоб сповиди закрили перед ним правду, як і не сміє він дозволити, щоб якась апріорна настанова відвертала його увагу від дійсности.

Таке ото завдання — знайти правду про наше недавнє минуле, про визвольну боротьбу українського народу в періоді 1917-20 років, правду про те, хто тоді дійсно будував українську державність, а хто її руйнував, — ми й ставимо оце перед собою. Не тільки для того,

щоб діючим у тому періоді внутрішньо-українським рухам та окремим особам справедливо признати в нашій історії те місце, на яке вони собі своєю поставою і своєю дією дійсно заслужили. Але насамперед для того, щоб завдяки пізнанню правди про наше минуле ми і сьогодні, і на майбутнє мали перед очима помилки, зроблені в минулому, і їх не повторяли і щоб бачили позначений в минулому шлях до нашої мети і ним нестримно йшли вперед.

Коротко: Пишучи працю, що її оце даємо до рук українському читачеві, ми поставили собі ясно уточнене завдання: Проаналізувати події в Україні в 1917-20 роках як вислід настанови і дій внутрішньо-українських сил в аспекті державного будівництва і знайти правду про те, хто тоді українську державність будував, а хто її руйнував.

Д-р Петро Мірчук

ПЕРША ЧАСТИНА

Напередодні

ЗМІСТ:

1. Відродження 7
2. Перепони і супротивні течії 11
3. Братство Тарасівців 16
4. Революційна Українська Партія (РУП) 19
5. Українська Соціялістична Партія 27
6. Українська Народня Партія (УНП) 32
7. Братство Самостійників 44
8. Націоналістична течія в Галицькій Україні 46
9. Молода Україна 52
10. Перед великим іспитом 56

1. ВІДРОДЖЕННЯ ВЕЛИКОЇ ІДЕЇ

Батьком українського національно-політичного відродження був **Тарас Шевченко.** Правда, він не написав ні одної політично-програмової брошури, ні статті, як це роблять сьогоднішні ідеологи, а тільки писав вірші й поеми; та це не міняє факту, що **в своїх поетичних творах він дав завершену систему політичної ідеології.**

Свої політичні погляди виклав Шевченко в поемах: "Сон", "Великий Льох", "Кавказ", "Посланіє", "Заповіт", написаних в 1844 і 1845 рр. під впливом тих вражень, що їх дала йому безпосередня зустріч з усіми верствами українського народу під час його поїздок по Україні в тих роках та основне пізнання тодішнього стану й умовин суспільно-політичного життя в Україні.

В поемі **"Сон"**, написаній літом 1844 р. в Петербурзі по повороті з першої поїздки в Україну, Шевченко з глибокою вдумчивістю та з надзвичайною відвагою аналізує стан, в якому тоді перебувала Україна: прибувши з Московщини в Україну та оглядаючи її, він захоплений красою й багатством української землі. Та при тому бачить він важке соціяльно-політичне положення українського народу: ..."У тім раї... латану свитину з каліки знімають, з шкурою знімають, — бо нічим обуть панят недорослих. А он розпинають вдову за подушне, а сина кують, єдиного сина, єдину дитину, єдину надію в військо оддають, бо його, бач, трохи... А он-де під тином опухла дитина голодная мре, а мати пшеницю на панщині жне". Бачучи це, поет застановляється: чи ж справді вже ніхто не реагує на цю страшну соціяльно-політичну несправедливість? Та ні, він бачить їх, неустрашимих борців за правду і за волю, але — на Сибірі, закутих в кайдани, на засланні, між звичайними

злочинцями... Хто ж спричинник того, що в сповитій пшеничними ланами країні її населення обдерте, із голоду мре, а ті, хто в обороні правди стали, заслані на каторгу? Поет знаходить правдиву відповідь і не вагається показати її: спричинником того є Московщина з усім своїм гидким суспільно-політичним ладом. Тому на Петербург Шевченко дивиться не очима землячків-малоросів "з цинковими ґудзиками", але — "так, мов я читаю історію України". Він ні трошки не захоплюється величавістю новозбудованого міста, бо при кожному погляді в ньому озивається свідомість, що все те збудовано коштом поневоленої України, на кістках замучених українських політичних засланців. Читаючи звичайний напис на пам'ятнику царя Петра І-го: "Первому Вторая", Шевченко бачить усю трагічну історію московського гніту в Україні: "Це той Первий (Петро Великий), що розпинав нашу Україну, а Вторая (цариця Катерина друга, що казала зруйнувати Запорізьку Січ) доконала вдову-сиротину". З глумом і сарказмом змальовує поет московський суспільно-політичний лад, спертий на деспотизмі, гніті та рабстві, де від п'яного царя почавши аж до "недобитків православних" вищий чином нижчого гнобить і зневажає, а гноблений та зневажаний, замість спротиву, гнеться в рабській покорі і вихваляє свого ката. Шевченко дорікає всім тим своїм землякам, що свої сили віддали на службу московським тиранам та дає вислів своїй вірі, що прийде час, коли сини України на ворога стануть і вся та московська система гніту завалиться "мов під землю". Віру в перемогу висловлює поет закликом до України: "Годуй діток: жива правда у Господа Бога".

В містерії **"Великий Льох"** Шевченко різко підкреслює злочинність супроти України й українського народу всіх тих, хто в якій-небудь формі помагає московським наїзникам: душу української дівчини Прісі не впускають до раю за те, що Пріся несвідомо побажала Хмельницькому успіху тоді, коли він їхав в Переяслав Москві при-

сягати". Так само карається душа української дівчинки-недолітка за те, "що цареві московському коня напоїла в Батурині, як він їхав у Москву із Полтави", та душа української дитини-немовлятка, що усміхалася до розмальованої ґалери московської цариці Катерини, що плила Дніпром після зруйнування Січі. У формі містерії Шевченко вказує в цій поемі своїм землякам на те, що переяславська злука України з Московщиною була найбільшим нещастям для українського народу, що повстання гетьмана Мазепи проти московського царя було святою боротьбою українського народу за свої права, та що сліпе захоплення деяких українців російською культурою, за яким, очевидно, піде їх вірна служба їй, становить грізну небезпеку не тільки для таких нещасних одиниць, але й для української справи взагалі.

"Я щасливий, що очей не маю, — що нічого того в світі не бачу й не знаю"... — каже осліплений в турецькій неволі герой Шевченкової поеми **"Невольник"** (написаної кілька днів перед поемою "Великий Льох"), слухаючи про злочинне руйнування Січі москалями, які навіть церкви не жаліли, про незаконну грабіж козацьких земель московською царицею, яка посміхалася вдоволено, дивлячись на пожар козацької церкви, про закріпощення українського люду московським "бахурям і байстрюкам" та про те, що деякі українці в той сам час, як вона руйнувала та закріпощувала Україну — "в цариці мов собаки патинки лизали".

В поемі **"Посланіє"** Шевченко дає, так сказати б, начерк програми політичної дії. Вже в заголовку дає поет історіософічну дефініцію нації, як сукупности людей, зв'язаних кровними зв'язками і територіяльним походженням ("земляки"), спільною традицією, і спільними культурними надбаннями ("мертві" як символ їхніх змагань і їхнього вкладу в національну скарбницю духовости й культури), спільними стремліннями ("живі", які їх репрезентують в даний час) та ідеєю збереження своєї національної окремішности й змаганням до самоздійснення

нації ("ненароджені", які продовжуватимуть діло минулих і теперішніх поколінь в дусі їхніх ідей). Згідно з тією дефініцією нації Шевченко подає своїм землякам й основні напрямні національно-політичної праці. В різкому протиставленні до панівних тоді серед української інтелігенції інтернаціоналістичних тенденцій Шевченко підкреслює, що: "в своїй хаті своя правда, і сила, і воля", тобто, говорячи політичними термінами, — що тільки існування своєї власної, самостійної держави дає змогу розв'язувати всі проблеми згідно з бажаннями власного народу ("своя правда"), не лякатися чужого насилля ("своя сила") і вільно розвиватися. Так дуже тоді модні соціялістичні кличі про міжнародне "братерство братне" і "добре добро" це тільки баламутна фразеологія; українським патріотам треба розкуватись з кайданів всіх отаких модних тоді політичних поглядів, "полюбити щирим серцем велику руїну", свою батьківщину, і в українській традиції та в українській духовості шукати коріння і вказівок для своєї дії. Минуле України треба вивчати не за чужими вказівками, ні за одним шабльоном перехвалювання всього, що своє, але основно, не минаючи "ніже титли, ніже тії коми" і критично, щоб добре збагнути: "Хто ми? чиї сини? яких батьків? ким, за що закуті"?

Так само різко, як у політичній ділянці протиставив Шевченко інтернаціоналістичним концепціям ідею національної правди і національно-державної суверенности, так протиставляє він теж у соціяльній ділянці кличам клясової боротьби — ідею всенаціонального єднання: в спільній боротьбі за кращу долю матері України: "обніміте ж брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться". ("Найменший брат" це закріпощені селяни).

В поемі **"Кавказ"** Шевченко дає вислів своїй сильній вірі в незламність українського духа, в те, що московський наїзник мимо найбільших знущань "не вип'є живущої крови" та "не скує душі живої" українського народу, як "неситий — не виоре на дні моря поля", і закликає

до боротьби: "борітеся, поборете; вам Бог помагає; за вас сила, за вас воля і правда святая"! А кілька тижнів пізніше пише поет свій політичний **"Заповіт"**, в якому вже зовсім ясно формулує заклик до боротьби як вказання методу політичної дії: "вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте"! Методом боротьби за відновлення української держави, значить, мусить бути — національна революція.

Реасумуючи політичні думки Шевченка, висловлені в поетичній формі в згаданих та ще деяких поемах і віршах, ми бачимо завершену систему політичної ідеології такого змісту: багата і прекрасна по своїй природі Україна перетворилася в країну гор'я і сліз після того, як її захопила Московщина. Москалі закріпостили український народ і гноблять та визискують його гірше ляха і гірше татарина. Вирятувати український народ з того жахливого положення, в якому він опинився, може лише відновлення української самостійної держави, шляхом збройного національного повстання. Україні потрібна не клясова боротьба, але всенаціональне єднання всіх кляс у спільній боротьбі за відновлення своєї національної правди, соціяльного ладу — без холопа і пана. Українцям треба і чужому научатись, користуватись теж досвідом інших народів, але в основу своїх змагань конечно ставити основне і критичне пізнання української традиції й української духовости. Служба українців Росії, в якій би це не було формі, є злочином супроти України, а вчитись українцям у москалів немає чого, бо і ввесь московський суспільно-політичний лад і навіть спосіб життя московського народу зовсім чужі українському народові. Український народ, мов Прометей, закутий, але він переможе. бо правда мусить перемогти.

2. ПЕРЕПОНИ І СУПРОТИВНІ ТЕЧІЇ

Ідею відновлення самостійної української держави з новим соціяльно-політичним ладом шляхом національ-

ної революції голосив Тарас Шевченко ще в половині 19-го століття. Та довговікова неволя й важкий гніт московської окупації так дуже підірвали сили українського народу, що мусіло пройти ще повних п'ятдесять літ, заки він став спроможним сприйняти цю ідею не як поетичну візію далекого майбутнього, а як постулят безпосередньої політичної дії.

Польща за час давнішої окупації України, знищила ту українську провідну верству, що її виростила була українська княжа держава. Московський окупант докінчив це винищування і доклав всіх зусиль, щоб винародовити або знищити нову українську провідну верству, яка виросла в українській козацькій державі. Безоглядна, продумана і послідовно здійснювана московська політика, скерована на знищення українського народу, довела до того, що в другій половині 19-го століття з давньої української провідної верстви вірною свому народові залишилася вже лише горстка.

Знищення українських вищих верств було болючим ударом для українського народу. Смертного удару не нанесло воно тому, що так за козацької, як і за княжої держави в Україні, у відрізнення від інших тодішніх держав, власником держави уважалась не тільки одна верства, аристократія (як от у Польщі, шляхта), але ввесь український народ. Завдяки тому, носієм української державної традиції були в однаковій мірі українська інтелігенція, як українське селянство й міщанство.

До душі українського простолюддя московський окупант дібратися не здужав. Але ж, він його закріпостив, знищив так розбудоване колись українське шкільництво, й зіштовхнув до жалюгідного стану господарської нужди й безпросвітности. А коли коротко після смерти Тараса Шевченка кріпацтво було знесено, то свідомо не створено ніяких передумов, які сприяли б матеріяльному й духовому піднесенню простолюддя. Національно-політична свідомість жевріла в його підсвідомості, в його душі, але треба ще було багато часу, заки українське селянство

й міщанство змогло відзискати віру в свої сили і голосно заговорити про свої бажання.

В такій дійсності горстка української інтелігенції не бачила реальних основ і можливостей для здійснювання тих самостійницьких ідей, що їх голосив Шевченко. З незвичайним зворушенням — як описують сучасники— читали вони політичні поеми Шевченка і — боялися навіть в думках переходити границі переконання, що ті ідеї є тільки поетичною мрією. Засноване в 1846 р., ще за життя і при співучасті Т. Шевченка **Кирило-Методіївське Братство,** що його членами були, м. ін., М. Костомарів, П. Куліш, М. Гулак, В. Білозерський та О. Маркович, ставило своїм завданням знищення московського абсолютизму й створення на місце московської монархії союзу вільних словянських держав, в яких — як писав М. Костомарів у "Книзі Битія Українського Народу" — не було б "ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцоґа, ні пана, ні боярина, ні холопа", — але прийняти вимогу повної політичної незалежности української держави, як політичний постулят та концепцію національної революції, як методи політичної дії, воно не зважилось. Не зважувались говорити про це колишні "братчики" тим більше, після того, як при кінці березня 1847 року на донос російського студента Петрова царська поліція виарештувала братчиків і зліквідувала Кирило-Методіївське Братство.

А тим часом в Україні почала діяти нова політична сила, що злощасно затяжіла на дальшій історії українського народу. Тою новою силою був **соціялізм.** Зроджений з шляхетного бажання помогти нижчим верствам визволитись зпід економічного визиску вищих верств та здобути рівні, людські права, соціялізм у західньо-европейських країнах становив прогрес політичної думки і був поштовхом у шуканні нових шляхів і нових, кращих форм суспільно-політичного життя. Та в Україну прийшов соціялізм не безпосередньо з Заходу і не в умовах національно-політичної незалежности українського наро-

ду, але через Московщину і в умовинах московського поневолення України. Через те соціялізм в Україні був зовсім чимсь іншим і відіграв інакшу ролю, як соціялізм в інших країнах. Річ у тому, що соціялізм, зроджений у Франції та Німеччині за умов національно-політичної незалежности тих народів, приймав національно-політичну незалежність даного народу, як самозрозумілу передумову всякої політичної дії і намагався розв'язати соціяльні проблеми тільки на її базі. Це виразно виявилося вже за французької великої революції, коли провідники соціяльної революції негайно і без яких-небудь вагань відклали так гострі тоді соціяльні проблеми на другий плян, а на перший поставили питання національно-політичної суверенности Франції, як тільки над Францією нависла небезпека національно-політичного поневолення. Те саме задемонстрували пізніше всі німецькі соціялісти, ставши в першій світовій війні в боротьбі за національно-політичні інтереси Німеччини поруч німецьких капіталістів проти французьких та московських соціялістів. Таке ж саме становище відстоювання національно-політичної незалежности свого народу, як апріорної вимоги займали завжди польські, чеські та інші соціялісти. Таке саме становище у відношенні до свого власного народу займали завжди й московські соціялісти. Та коли, наприклад, німецькі соціялісти відстоюючи як самозрозумілу річ національно-політичну незалежність свого народу, визнавали таке право й за іншими народами і співчували національно-визвольним змаганням поляків, то московські соціялісти виявилися від самих початків такими ж московськими імперіялістами й шовіністами, як і речники всяких інших московських політичних напрямків. Як колись православіє, так тепер соціялізм москалі перетворили в знаряддя московського імперіялізму. Підступно використовуючи приманчивість ідеї боротьби за соціяльну справедливість, москалі вжили її на окупованих теренах для того, щоб приспати нею національну свідомість поневоленого народу і скерувати

його революційність у нешкідливому для московського імперіялізму напрямі. В тій цілі московські соціялісти свідомо перебільшували значення соціяльних проблем і представляли національні змагання поневолених Москвою народів, як "реакцію" і назадництво, шкідливе для "універсальної" соціяльної революції. Як давніше Пестель, провідник "полудневої групи декабристів", які були предтечами московського соціялізму, накидався з істеричною лайкою на думку про відновлення національної незалежности України, так і московські соціялісти засуджували і висмівали постулят національної незалежности України. Вони ширили соціялізм в Україні тільки як модифіковану, сприємливу для революційно настроєних кругів форму національно-політичного ренеґатства. В такій формі, з таким "ідейним" добром національно-політичного ренеґатства прийняли соціялізм і ширили його в Україні й українські соціялісти. І тому то, якщо західно-европейський соціялізм і не здав життєвого іспиту, не виправдавши покладених на нього надій і виявившись фальшивим шляхом боротьби за соціяльну справедливість, але все ж таки відіграв поважну позитивну ролю, бувши міцним поштовхом для шукання розв'язки важливих соціяльних проблем, то **"український" соціялізм, який прийшов в Україну через Московщину з московською отруєю національно-політичного ренеґатства, виявився чорною реакцією, що здержувала національне відродження українського народу і зводила на манівці його боротьбу.**

Таку власне сумну ролю в історії політичних змагань українського народу відіграв насамперед ідеолог "українського" соціялізму, великий український вчений **Михайло Драгоманов** (1841—1895). Московської отруї не змогла, на жаль, стерти в нього безпосередня зустріч зі Заходом. Пропагуючи конечність наполегливої праці над піднесенням освіти широких українських мас, він в той сам час з дивною ненавистю накидається на ідею самостійности України. Драгоманов прозиває Тараса Шевченка

за його політичні ідеї неграмотним мужиком, висміває ідею самостійности України, як вияв назадництва, а революційний шлях боротьби як вислів кровожадних інстинктів, та пропагує нерозривну єдність українського народу з "його старшим братом", — з москалями, яким українці, як Драгоманов, пробує це доказати "науково", завдячують майже все, що мають. Згідно з його концепцією федеративного устрою Росії — Україна, очевидно, повинна мати автономію, але не сама Україна, а кожна українська оселя, так само, як і кожне місто й село в Московщині...

Заслуги М. Драгоманова в інформуванні Заходу про долю українського народу та його журналістична праця в обороні прав простолюддя баламутили український народ так дуже, що тільки великі індивідуальності, як от І. Франко (який зразу захоплювався Драгомановим і уважав себе його учнем, а опісля гостро виступив проти його шкідливих політичних ідей, називаючи Драгоманова апостолом лжі і темряви), могли добачити під покривалом позитивних кличів ту величезну небезпеку від розкладових політичних ідей Драгоманова для українського національного відродження, яка виявилась в повній трагічності щойно в час Визвольних Змагань українського народу 1917—23 рр.

3. БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ

Першою українською політичною **організацією,** що стала на засадах української націоналістичної ідеології було "Братство Тарасівців", — зване теж "Братерством", — засноване таємно в Полтаві 1891 р. Заснував його невеличкий гурт українських студентів, які заприсяглись на могилі Тараса Шевченка ширити між українським народом Шевченкові ідеї, залишаючись вірними їм до смерти. Основниками "Братства Тарасівців" були: Іван Липа, Микола Міхновський та Володимир Шемет. Членами були, м. ін., відомі пізніше поети й письменники:

Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Володимир Самійленко, Микола Вороний, Мусій Кононенко, Віталій Боровик, та науковці: Євген Тимченко, Олександер Черняхівський, Валеріян Боржковський. Головою Братства був Іван Липа.

Свої політичні погляди виклали Тарасівці в політичній декларації п. з. "Конфесіон де фуа ("Вірую") молодих українців", опублікованій в українській пресі в Галичині. (Львівська "Правда", 1893 р.). Ця декларація спирається повністю на ідеї Т. Шевченка: визнання Московщини окупантом України, який знищив всі політичні і культурні надбання українського народу і далі поневолює Україну, вимога повної державно-політичної незалежности України, підкреслення політичного моменту в праці серед народу і свідомість, що справедлива розв'язка соціяльного питання може прийти тільки в парі з заспокоєнням політичного постуляту державної суверенности.

Політичне "Вірую" Тарасівців було гострим протиставленням панівним тоді серед української інтелігентської молоді настроям і кличам соціялізму й драгоманівства і, крім цього, підкресленням невистарчальности просвітянської праці "народників" та "українофілів".

Праця Тарасівців проводилася в той спосіб, що в кожній українській студентській громаді, що існувала звичайно легально або напів-легально, організовано з найактивніших студентів таємне звено "Братства Тарасівців", яке старалося вести працю громади по лінії політичних вимог Братерства. Ідеї Братства ширили його члени теж у своїх літературних творах та статтях, друкованих в українській пресі в Галичині, яку нелегально ширено по Україні під московською окупацією, як от Борис Грінченко у своїх статтях п. з. "Листи з Наддніпрянської України", в яких він полемізував з політичними поглядами М. Драгоманова.

В 1893 р. московській поліції вдалося розкрити організацію. У висліді арештів і засудів, а після цього передачі під поліційний догляд провідних членів орга-

нізації, Братство Тарасівців перестало існувати. Та вірними ідеям Братства залишилися майже всі його колишні члени, пропагуючи в кожній організації чи партії, членами яких вони опісля ставали, ідею незалежности України. Крім цього, арешти й ліквідація московською поліцією Братства Тарасівців звернули на себе увагу українського громадянства і приєднали нових симпатиків його ідей, головно серед високошкільної молоді. Колишні "братчики" і, насамперед, Микола Міхновський, навіть не будучи формально ізза поліційних репресій членами студентських громад, не переривали ніколи живого зв'язку зі студентською молоддю. Завдяки цьому в постановах з'їзду українських студентських громад 1899 р. всупереч теоріям драгоманівства й соціялізму, виразно говориться про те, що соціяльне поневолення українського народу є безпосереднім наслідком московського поневолення України.

На самостійницьких позиціях

На позиціях самостійности України стояли три молоді української партії, що повстали майже одночасно на початку XX-го сторіччя: "Революційна Українська Партія", "Українська Народня Партія" та "Українська Соціялістична Партія". До самостійницьких позицій наближалася також один рік існуюча "Українська Радикальна Партія", яка мала в своїй програмі, щоправда, перебудову Росії на федеративній основі, але не була дуже певна, чи це дасться здійснити і тому заздалегідь застерігала, що на випадок невдачі, Україна мусітиме відділитися від російської держави.

Всі три самостійницькі партії — РУП, УНП та УСП — мали в своїй програмі і діяльності елементи націоналістичної ідеї і всі три були на шляху шукання, як цю ідею здійсняти в практично-політичній роботі. Залежно від вибору способів і форм вияву націоналістичні риси тих партій виступали менше або більше виразно. Чисто

націоналістичне обличчя мала Українська Народня Партія". До неї найбільше наближалася "Революційна Українська Партія", що у важкому внутрішньому змагу шукала способу поєднати в собі націоналістичний зміст зі соціял-демократичними теоріями й методами праці. "Українська Соціялістична Партія" мала теж внутрішні суперечності між змістом національної програми та клясовими методами своєї праці, що в дальших наслідках мусіли б довести до заперечення національного змісту. Але УСП не була ще настільки політично досвідченою партією, щоб добачала в тому небезпеку чи суперечність.

Всі три самостійницькі партії мали в своїй програмі також соціялістичні елементи. Найвиразніші були вони в РУП, що одинока мала надбудову соціялістичної партії. Ні УНП, ні УСП ніякої теоретичної надбудови не мали, не були в'язані ідеологічними системами й мали свобідну руку у виборі метод і форм роботи. УСП видвигала соціялістичні елементи своєї програми виразніше, ніж це робила УНП, для якої соціялістичні елементи її програми були додатковими, а головними націоналістичні, — протилежно, як це було в УСП.

4. РЕВОЛЮЦІЙНА УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ (РУП)

Історію українського націоналістичного руху **першої половини XX-го віку** починає, — як ми вже зазначували на вступі нашого курсу, — Революційна Українська Партія, в скороченні — РУП, основана 1900 р. (за старим стилем 29 січня, за новим ст. 11 лютого) в Харкові. Це була перша масова українська політична партія, яка, виступаючи на політичну арену, станула на виразно самостійницькі позиції. Ініціяторами нової партії були колишні члени "Братства Тарасівців", а безпосередніми основниками члени харківської студентської громади. Програму та завдання РУП опрацював **М. Міхновський;** його доклад на цю тему видруковано опісля окремою брошурою п. з. **"Самостійна Україна"** у Львові, а звідси

перепачковано та поширено як нелегальне видання в Наддніпрянській Україні. В цьому маніфесті українського націоналістичного руху читаємо:

"Кінець XIX-го віку позначився явищами, що характеризують новий зворот в історії людства. Ці явища свідчать про те, що п'ятий акт великої історичної трагедії, званої "боротьбою нації", вже почався і його закінчення наближається... Отже, коли справедливо, що кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче виявитися у формі незалежної самостійної держави; коли справедливо, що тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим необмежену свободу всебічного розвитку духового та найліпшого матеріяльного гаразду; коли справедливо, що пишний розквіт індивідуальности можливий лише в державі, для якої плекання індивідуальностей є метою, — тоді стане зовсім зрозумілим, що **державна самостійність це головна умова існування нації, а державна незалежність це національний ідеал у ділянці міжнаціональних відносин.**

"Коли доводиться нам іти на свої збори під допитливим поглядом цілої фаланги правительственних шпигунів, коли українцеві не вільно признаватися до своєї національности й коли любити батьківщину рівнозначне, що бути державним зрадником, тоді зовсім до речі виникає повне обурення питання: яким правом російський царський уряд поводиться з нами на нашій власній території наче зі своїми рабами? Яким правом проти нас, тубильців своєї країни, видано закон із 17. V. 1876 року, що засуджує нашу національність на смерть? На підставі якого права в усіх урядах нашої країни призначено виключно москалів або змоскалізованих ренегатів? На підставі якого права з наших дітей готують по школах заклятих ворогів і ненависників нашого народу? Чому навіть у церкві панує мова наших гнобителів? Яким правом російський уряд здерті з нас гроші витрачає на користь російської нації, плекаючи й підтримуючи її

науку, літературу, промисловість і т. д. І, нарешті, найголовніше, чи має право царський уряд взагалі видавати для нас закони, універсали та адміністративні засади?

"Над нами висить чорний стяг, а на ньому написано: "Смерть політична, смерть культурна для української нації"! Це не самі слова, їм відповідає зміст. ...Уряд чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки наче в свіжо завойованій країні! Висмоктує останні сили, висмикує кращих борців, здирає останній гріш з бідного народу. Чужинні урядовці обсіли Україну і зневажають це населення, коштом якого живуть. Непокірними тубільцями невимовно погорджується, а небезпечних з-поміж них засилається на Сибір. Законами російської імперії зневажається право совісти, порушується права особистої свободи, гнобиться навіть недоторканість тіла... Царський закон із 17. V. 1876 р. наложив заборону на саму мову спадкоємців Переяславської конституції та вигнав її зі школи й суду, з церкви й адміністрації. Потомство Павлюка, Косинського, Хмельницького й Мазепи позбавлене права мати свою пресу, свою літературу... Таким чином українська нація платить данину не тільки матеріяльними добрами, але навіть її психіку та інтелект експлуатують на користь чужинців...

..."І ось серед таких лихих обставин ми зійшлися, докупи, ми згромадилися в одну сім'ю, перейняті великим болем до тих страждань, що вщерть виповнили народню душу і — наперекір логіці цих подій — ми виписали на своєму прапорі: **Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат по Кавказ!**

..."Доки ми не здобудемо собі політичних і державних прав, доти ми не матимемо змоги влаштувати стан речей у себе вдома по нашій вподобі. Бо інтерес наших господарів цілком протилежний нашим інтересам; бо розплющення очей у рабів є небезпечним для панів.

Це останнє завдання мусить взяти на себе національна інтелігенція. Це її право та її обов'язок. Часи

вишиваних свиток та горілки минули й ніколи не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить в сили свої й національні і виконає свій обов'язок. Вона виписує на своєму прапорі ці слова: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат по Кавказ". Вона віддає себе на службу цьому великому ідеалові й доки хоч на одному клаптику української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе зброї, доти всі покоління українців йтимуть на війну. Війна провадитиметься усіми засобами: і боротьба культурна вважається також відповідною, як і боротьба фізичної сили. **Ми проголошуємо, що візьмемо силою те, що нам належиться по праву, але відняте від нас теж силою.** Наша нація довго нездужала, але вже стає до боротьби.

"Ми не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України.

"Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець залишається на нашій території, ми не маємо права покласти зброю.

"Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад"!

Наведені уривки з брошури Міхновського "Самостійна Україна", що була програмовим маніфестом новооснованої Революційної Української Партії, свідчать про те, що РУП стала була на виразно націоналістичні позиції. Стоючи на цих позиціях, РУП розгорнула живу революційну діяльність. Належну увагу звернено насамперед на пропаганду ідей РУП. В Галичині та на Буковині зорганізовано під керуванням спеціяльно для цього висланих поза кордони Росії членів РУП, окремі видавничі центри, де друкувалися різні видання РУП. У Чернівцях друкувалася в рр. 1902—1903 під редакцією Д. Антоновича газета "Гасло", а в рр. 1903—1905 місячник "Селянин",

у Львові виходила в рр. 1904—1905 газета "Праця"; крім цього видавано окремі брошурки, як от: "Чи є тепер панщина"?, "Дядько Дмитро" і інші. Всі ці видання перевозились нелегально на Наддніпрянщину й поширювались між українським населенням.

Крім цього переводила РУП масові політичні акції, як от організування й підсилювання селянських заворушень та робітничих страйків. Селянські заворушення 1902 року в Харківщині та на Полтавщині прийняли були дуже широкі розміри; селяни займали панські двори, ділили майно і палили двірські забудування, у висліді чого приходило до кривавих зударів з поліцією. Хвиля таких заворушень пройшла майже по всій Україні. (Ці заворушення і їх причини змальовує в своїх оповіданнях М. Коцюбинський). Правда, ці заворушення були вислідом революційної пропаганди різних партій; та вклад РУП в цю акцію дуже великий, бо ж саме справі українського селянства присвятила РУП головну увагу. Активну участь брала РУП теж у робітничих страйках, прим., у загальному страйку всіх підприємств в Києві 1903 р., що тривав 11 днів. З цього приводу видала РУП в Чернівцях "Дневник київського загального штрайку" з подрібним описом демонстрацій та зударів з поліцією, що коштували життя понад сотні людей. Важну ролю відіграла РУП теж в революції 1905—1906 рр.

Ясна річ, що РУП зустрілась з гострими репресіями зі сторони царської поліції. Та ріст партії здержали не вони, але — **внутрішньо-партійні спори програмового характеру,** які й довели до розколу та самоліквідації партії. Революційна Українська Партія була від самих початків масовою партією, а не організацією елітарного характеру, як її попередниця, — "Братство Тарасівців", якого членами були тільки вибрані ідейно-політичні однодумці. В ряди РУП ввійшли від самих її початків українці різних ідейно-політичних поглядів, з'єднаних тільки ворожістю до московського режиму та бажанням революційної боротьби з існуючим ладом. Членами РУП

стали так націоналісти-революціонери, як і соціялісти-марксисти і навіть деякі драгоманівці. Почин до створення РУП дали націоналісти-революціонери і тому в перших двох роках свого існування РУП стояла в принципі на націоналістичних ідейно-політичних позиціях. Націоналісти сподівались захопити своїми ідеями всіх інших революційно настроєних українців. Та це їм не вдалося не тільки тому, що соціялістичні впливи серед української інтелігенції, піддержувані московськими революційними партіями, виявилися багато сильнішими, як можна було сподіватися, але й тому, що націоналісти не виявили потрібної ідейно-політичної чіткости і почали хитатися в своїх поглядах.

В програмовій брошурі "Самостійна Україна" М. Міхновський присвятив так актуальному тоді ізза діяльности соціялістичних партій соціяльному питанні належну увагу, але узалежнив його розв'язку виразно від розв'язки національно-політичного питання. Та, заангажувавшись в соціяльну проблематику, члени РУП стратили з очей ту залежність. Надто, пропаганда соціялістів, наявність низького стану національної свідомости широких мас українського народу і очевидність того, що боротьбу за національно-політичне визволення українського народу муситься вести тільки власними силами проти всіх москалів, тоді як соціяльну революцію можна було проводити спільними силами з московськими соціялістами, підірвали віру в здійснимість націоналістичних кличів у тодішній дійсності. У висліді цього зроджується концепція "максималістичних" і "мінімалістичних" програмових вимог. Вислів цьому дає ухвалений в 1903 р. Центральним Комітетом проєкт програми Київського Комітету РУП, в якому поруч "максимальної" (тобто найширшої) вимоги самостійности України ставиться "мінімальну" (найменшу) вимогу: широкої автономії крайової і національної для всієї людности російської республіки і, зокрема, для України "з окремим представницьким зібранням, (соймом), якому належить право законодав-

ства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України".

Прийняття додаткових мінімальних вимог національно-територіяльної автономії в рямцях Росії в програму РУП становить початок переходу РУП зі самостійницьких позицій на позиції федералізму. Тому то від 1903 року у виданнях РУП все рідше згадується вимогу державної самостійности України і ставиться її як вимогу далекої майбутньости, а на перший плян висувається як щось реальне — вимогу автономії.

Така атмосфера в РУП сприяла наступові соціялістичного крила РУП на самостійницькі позиції РУП. Їх виступ у партійній пресі був зразу досить несмілий; в органі РУП "Гасло" з 1903 р. члени соціялістичного крила писали: "Очевидно, головна засада брошури ("Самостійна Україна"), ідея самостійности України має свою вагу, партія завжди яскраво обстоювала цей пункт своєї політичної програми і для того ми не потребуємо, очевидно, його зрікатися, але ми повинні визнати не досить для нас відповідним брак соціялістичного світогляду тої брошури в обгрунтуванні цієї ідеї і навіть подекуди проривання націоналістичних тенденцій".

Та вже в 1905 році марксисти, члени РУП, перейшли до відвертого наступу. В партійному органі РУП "Праця" в 1905 році Д. Антонович опублікував свою статтю п. з. "Неіснуюче питання", в якій вважає всяку дискусію про національні проблеми зайвою, бо — "ми не знаємо, що таке нація"; "пролетарська література відповіді на це питання не дає, значить, — національне питання видумала буржуазія, щоб затемнювати клясову свідомість пролетаріяту". Проти такого погляду виступив М. Порш, доказуючи, що **"національне питання існує і воно виявить себе ще більше тоді, коли розвалиться Росія".** Сам Д. Антонович хитався в своїх поглядах і в наступній статті зробив такий несподіваний висновок: "Ми повинні, — раз національне питання для пролетаріяту не існує, — радикально його розв'язати поставленням у своїй про-

грамі виразної точки — самостійної демократичної української республіки від гір Карпатських до гір Кавказьких. Ніякі півміри автономії, або вступлення України до федеративної спілки, неприличні для програми пролетаріяту, бо, крім трусости, нічого не виявляють". Та інші марксисти роблять протилежний висновок: М. Меленевський заявляє, що самостійницькі і навіть автономістичні вимоги шкідливі для інтересів українського працюючого люду, бо "притемнюють клясову свідомість українського робітництва та утруднюють створення сцентралізованої партії всієї Росії".

У висліді того гострого ідеологічно-програмового конфлікту, що виявився вже на зірваному партійному з'їзді РУП в грудні 1904 р., прийшло до розколу. Група марксистів під проводом П. Тучапського і М. Меленевського вийшла з РУП і під назвою "Українська Спілка при Російській Соціял-Демократичній Партії" злилась з московськими соціялістами. Яких-небудь вимог, щоб московські соціял-демократи взяли на себе певні зобов'язання супроти українського народу, на випадок їх перемоги, члени "Спілки" й не висували, кажучи, що "національне почуття українців розвинуте дуже слабо".

Та серед тих, які залишилися в РУП, все ще не було однозгідности поглядів. Тому націоналістичне крило відходить з РУП до Української Народньої Партії, а решта на II-ому З'їзді РУП в грудні 1905 р. змінила назву партії на: "Українська Соціял-Демократична Робітнича Партія" — УСДРП. Це вже була нова партія; РУП перестала існувати.

Революційна Українська Партія, об'єднуючи в своїх рядах революційно настроєних українців різних ідейно-політичних поглядів, не була чисто націоналістичною організацією, хоч у перший період її існування (1900—1903) націоналістичні ідеї були основою обов'язуючої програми РУП. Все ж таки, **значення РУП** для української справи і для самого українського націоналістичного руху дуже велике. Воно насамперед у тому, що РУП заінте-

ресувала національно-політичними ідеями українського націоналізму широкий круг українських соціялістів і хоч не змогла всіх їх приєднати для тих ідей, то все таки врятувала їх від національної смерти, яка ждала на них в рядах московських соціялістичних партій. Це видко, хоч би з того, що навіть марксисти — колишні члени РУП, які зі "Спілкою" перейшли в 1905 році до московської РСДП, в час української національної революції 1917—23 рр. перейшли таки майже всі на самостійницькі позиції, чого не зробили ті українські соціялісти, які були ввесь час членами московських соціялістичних партій. Чимало причинилася РУП теж до поширення національно-політичних ідей самостійництва серед широких мас українського народу. Процес споєння двох основних ідей українського націоналізму: політичної ідеї державної незалежности України та ідеї соціяльної справедливости, який проходив у РУП, хоч і закінчився невдачею ізза браку політичної виробленості провідників РУП, то збагатив таки їх вартість досвідом. І навіть гаряча полеміка на сторінках видань РУП та на партійних зборах про "неіснуюче" національне питання, започаткувала корисну кристалізацію думки про ці проблеми.

5. УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛІСТИЧНА ПАРТІЯ

Головним тереном діяльности РУП була Лівобережна Україна. Українська Соціялістична Партія (УСП) повстала й діяла на Правобережжі. Оснував її в 1900 році — трохи пізніше від РУП і незалежно від РУП — Богдан Ярошевський. Він і був її керівником. УСПартія взяла собі за зразок не російські соціялістичні партії, але Польську Соціялістичну Партію (ППС), якою кермував Й. Пілсудський, а яка боролася (також і терором) за відділення Польщі від Росії і за соціяльні справи. Такі самі цілі — боротьбу за усамостійнення України від Росії та за соціяльне визволення — поставила собі була УСП. Партія приєднала українців, що походили з таких споль-

щених родин, що повернулися назад до українства, як: Володимир Антонович, Тадей Рильський, Борис Познанський і сам Ярошевський.

Революційно-пропагандивну діяльність за національне й соціяльне визволення провадила УСПартія в незвичайно приступній і популярній мові. Для більшої зрозумілости в масах, які з російської школи не навчилися читати українського правопису, УСП друкувала свій орган "Добра Новина" українською мовою, але "русским" правописом (т. зв. ярижкою). Цей часопис виходив у Львові від початку 1903 р. У Львові теж видала УСП брошури: "Нарис програми Української Соціялістичної Партії" 1901 р. та "До програми Української Соціялістичної Партії" 1902 р.

"Українська Соціялістична Партія" своєю програмою і роботою майже не різнилася від РУП. То теж у червні 1903 року об'єдналася з РУП в одну партію. "Добра Новина" оголосила оповіщення, що: "Центральні Комітети РУП і УСП, переконавшися, що теоретичні засади і практика поіменованих партій однакові в своїх головних точках, ухвалили злучити ці дві партії". Орган РУП-и "Гасло" мав би бути надалі теоретичним часописом об'єднаних партій, РУПівський "Селянин" мав ширити спільну пропаганду між селянством, а часопис УСП-и "Добра Новина" призначено для спільної пропаганди серед робітництва.

Але спільна праця обидвох партій тривала всього пів року. Виявилися різниці поглядів на національне питання і на спосіб ведення пропаганди для національного усвідомлення мас. УСП уважала, що до національного усвідомлення треба йти окружною дорогою, надіючися збільшити національну свідомість через підвищення свідомости клясових інтересів, що: "люд повстане за свої народні права лише тоді, аж зрозуміє свої потреби й браки матеріяльні". Інакше при існуючому низькому стані національної свідомости боротися виключно за незалежність України нема кому. РУП не згоджувалася

з поглядом, що збільшення клясової свідомости мусить підвищити національну свідомість. Що правильним було становище РУП, показалося пізніше, коли большевицьке підвищування клясової свідомости не тільки не підвищало національну свідомість, але якраз її затемнювало й знищувало та було знаряддям для денаціоналізації. Через виявлення цих розходжень, обидві партії застановили співпрацю і січневе число РУПівського часопису "Праця" з 1904 р. вмістило заяву від Ц. Комітету РУП, що УСП буде знову виступати самостійно.

Після виходу з РУП, УСП не проявила замітнішої діяльности й по якомусь часі ставала ступнево недіяльною. В усякому разі робота "Української Соціялістичної Партії" була ще одною спробою шукання, як організувати маси в українській підпільній партії для боротьби за державну самостійність і за соціяльні права українського народу. До досягнення своєї мети випробовувала вона відворотний шлях: через боротьбу за соціяльні права дійти до державної самостійности.

Програма партії. "Українська Соціялістична Партія" поставила таку мету в своїй програмі: **"Самостійна, демократична Українська Республіка і соціяльна революція".**

Цю свою мету "Добра Новина" (1903 р.) поясняла такими простими словами:

"Щоб кожний мав стільки, скільки йому слід мати за його працю, та щоб ми самі собою правили. Щоб ми своїх виборних людей до порядкування становили, а не московських хабарників слухали. Щоб у школах нашої української мови вчили, а не чужої російської. Щоб Україна була сама по собі без царя і пана"!

Наслідком невироблености, УСП мала хитання та схиблення, особливо в тому, що на початку своєї діяльности в "Нарисі програми Української Соціялістичної Партії" (Львів, 1901 р.), не знаючи, на яку стати, прихильно висказувалася про потребу об'єднання російських соціялістичних організацій. Але, стрінувшися з критикою з боку есдецького гуртка письменників (Ів. Сташенка і

Лесі Українки), УСП сама висказує недовір'я російським партіям, стверджуючи, що жодна російська партія не відноситься не то що з признанням до наших прав на народню самостійність, але навіть не толерує таких прав. "Не можна проте надіятись, що перемога конституціоналістів російських (т. зн. тих, що хочуть демократичної конституції) вчинить волю і українському народові: одиноку гарантію кращої майбутньости бачитимемо лише в розвоєві свідомости нашого народу. Коли цілість, або принайменше більшість нашого люду освідомиться економічно, політично та національно, тоді становитиме таку силу, з якою кожний рахуватиметься". Це свідоме опертя УСПартії на власні сили, а не орієнтація на чужі, російські партії, надає їй характер виразно самостійницької.

У боротьбі проти царату УСП бажала стрінути "побіч себе і литовців, і жидів, і латишів, і грузинів, і арм'ян, і якби можна, то й мордву та черемисів".

До національного усвідомлення мас УСП надіялася дійти через підвищування їхньої клясової свідомости. У своїй брошурі: "До програми Української Соціялістичної Партії" (Львів, 1902 р.) цей свій погляд виясняє, що не може так статись, "щоб наші робітники і селяни, освідомившися політично та соціяльно, завдяки рухові соціялістичному, як їх виднокруг значно пошириться, повстане свідомість власної достойности, збільшає охота до науки і т. д., щоб ті люди стались відразу глухими й німими на те, що діти їх зневолені вчитись у чужій мові, що в суді й в уряді порозумітись їм не можна, що ціла машина урядова рішучо і безнастанно топче і нищить що крок їх народність! Проте в діяльності нашій звертатимемо систематичну увагу на всі три сторони утиску: народню, економічну й політичну, і з кожного боку старатисьмемо люд освідомити".

УСП уважала, що боротьби виключно за незалежність України нема на кому сперти, коли відложиться на пізніше всі інші питання. Був це протилежний погляд до становища РУП.

Становище це було б правильне, коли б незадоволення мас з економічного утиску УСП була звертала прямо проти основного джерела того лиха, проти чужої для України царської держави, яка насадила на Україні систему економічного утиску та піддержувала її всіми силами. УСП того не робила. Вона старалася усвідомити маси про економічний гніт, а незадоволення, що з того усвідомлення повстало, звертала не проти властивої причини, якою була чужа держава з її цілою системою визиску, але на побічну дорогу — проти насадженого тою чужою державою чужої кляси поміщиків. Через те клясове усвідомлювання не збільшало ані національної, ані державницької свідомости, а тільки збільшало клясову ненависть до панів — того побічного продукту чужого володіння в Україні — і робило їх, а не чужу державу, винними в очах мас ще й за те, що селянам не було дозволено просвіщатися, уживати своєї мови й користуватися своїми національними правами. Таким чином навіть і підношенням національних кривд не підвишували національно-державницької свідомости мас, а тільки додатково ще поглиблювали ненависть до панів, отже скріпляли "клясову свідомість".

Коли дивитися на цілість роботи УСП, то партія ця вклала багато корисних зусиль, щоб організувати убоге селянство Правобережної України до боротьби за соціяльне й національно-державне визволення України. До мас знайшла вона найбільш приступну форму підходу. Створення незалежної від російських української підпільної партії, врятувало перед запропащенням для України ряд активних українців, а зокрема включило в українську боротьбу тих, що були загрожені денаціоналізацією від спольщених середовищ. Шукаючи власними силами визвольних шляхів, УСП збагатила українську визвольну боротьбу досвідом своїх шукань.

6. УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ ПАРТІЯ (УНП)

Чисто націоналістичною партією треба вважати "Українську Народню Партію", з цієї причини, що та партія націоналістична не тільки по своїм політичним цілям і по своїй практичній боротьбі, але також і по всьому своєму світогляді, чого про обидві вищеназвані партії сказати не можна. Націоналістичне є те, що витікає тільки і виключно з інтересів власної нації. УНП усе своє мислення, свій світогляд виводила виключно з інтересів української нації і тому є вона першою націоналістичною партією також і по своєму світогляду, а не тільки по своїм політичним цілям і боротьбі, так як РУП чи УСП. РУП і УСП були націоналістичними партіями настільки, що політичні цілі їхніх програм і політробота були націоналістичні, бо покривались з інтересами української нації.

УНП була націоналістичною партією з тих самих причин, що обидві попередні, а крім того, ще й тому, що її цілий світогляд був націоналістичний.

Загальна характеристика плятформи і діяльности УНП

"Українська Народня Партія" (НУП або УНП) була заснована в 1900 р. Миколою Міхновським, Олександром Макаренком і братами Шеметами. Основники були давніше членами "Братства Тарасівців", тому УНП треба вважати прямим продовженням роботи перших українських націоналістів — Тарасівців. Прийняття РУП-ою націоналістичного маніфесту "Самостійна Україна" за програму партії, видко не задовольняло ще ані Міхновського, ані Тарасівців, коли вони не вступили до РУП, але в тому ж самому році заснували свою окрему партію, виразно націоналістичну.

Головною метою УНПартії було відірвання України від Росії. Все інше було для неї другорядне. Для цієї цілі партія хотіла з'єднувати собі прихильників між робітництвом і селянством при помочі підпільних видань.

Боротьбу за поправлення режиму в Росії партія вважала непотрібною, уважаючи зовсім правильно, що зміна політичного устрою в Росії не поправить долі поневолених народів, але її погіршить. Правильність того передбачення потверджує теперішнє положення України в большевицькій Росії.

В поглядах на державний устрій України УНП була проти централізації. В соціяльних поглядах УНП була проти капіталізму й поміщицтва.

Дуже рішуче виступала УНП проти попереднього й сучасного їй покоління аполітичних українофілів і проти об'явів обмосковлювання не тільки національного, але й державного. З другими партіями УНП не співпрацювала. У 1905 р. зроблено було одну спробу нав'язати співпрацю з групою демократів і радикалів, але вона успіхів не принесла.

Передбачаючи недалекий прихід революційних потрясень, утворено в 1904 р. окремий терористичний відділ.

Для поширеня своїх впливів УНП розвинула досить значну пропагандивну діяльність, видаючи ряд брошур, що були друковані переважно в Чернівцях (на Буковині) та у Львові. Найбільше видань вийшло в 1902 р. Тоді видруковано й поширено такі брошури:

1) Програма "Української Народньої Партії" (Львів);
2) "Свято робітників 1. мая" (Львів);
3) "Робітнича справа в програмі "Української Народньої Партії" (Чернівці).

Пізніше видано:

4) "Десять заповідів УНП", що їх написав Міхновський;
5) "Справа української інтелігенції в програмі УНП" (Чернівці).

У вересні 1905 р. почав виходити місячник "Самостійна Україна", якого перше число було друковане у Львові. Користаючи з легальних можливостей, що настали в Росії наслідком демократичних полегш, Міх-

новський видає в 1912—13 рр. український тижневик для інтелігенції: "Сніп" у Харкові, а Володимир Шемет у 1905 році газету "Хлібороб" у Лубнях на Полтавщині без усякої цензури, користаючися неясністю нових пресових законів.

Пробоєм проти струї

У відрізненні від других самостійницьких організацій, що програмові цілі своєї політики ставили рівнорядно, УНП дуже виразно й різко відмежувала від решти своїх програмових цілей те, що вважала найголовнішою своєю метою. Метою тою було: **відірвання України від Росії та утворення Самостійної Української Республіки.**

З цієї головної цілі УНП виводила все своє політичне мислення та всі дальші точки своєї програми. Нею, отже, був вперше застосований націоналістичний метод мислення: головному принципові підпорядковувати всі дальші принципи політики. Це виключало ту випадковість, якої завжди можна було сподіватися по РУП чи УСП. Для цих двох партій головного принципу або зовсім не було, або було їх два водночас: національний і соціяльний, — залежно від перебігу зовнішніх, або особливо внутрішньо-партійних процесів — на перше місце висувався раз той, раз цей. В УНП — наслідком гієрархічности ідей (чергування, що вище, а що стоїть під ним) була безсумнівна ясність, що принципові державної самостійности уступають усі другі справи. Тим принципом було проникнуте все політичне мислення УНПартії.

Перша точка "Десять заповідей" так формулює цей "національний всеукраїнський ідеал":

"Одна, єдина, неподільна від Карпатів аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна — республіка робочих людей".

В такій формульовці видко виразне намагання найти синтезу (сполуку) державної та соціяльної ідеї українського народу.

Дві наступні точки заповідей характеризують полі-

тичні погляди націоналістичного мислення партії у справах відношення до других народів та у вимозі активної постави до ворога.

Друга заповідь:

"Усі люди твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жиди — се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас".

Третя заповідь:

"Україна для українців! Отже вигонь звідусіль з України чужинців — гнобителів".

Дальші заповіді подавали практичні вказівки, як українцеві треба поступати й поводитися в громадському, щоденному й навіть у родинному житті:

4) "Усюди й завсігди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганять твоєї господи мовою чужинців-гнобителів".

5) Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зневажай перевертнів-відступників, і добре буде цілому твоєму народові й тобі.

6) Не вбивай Україну своєю байдужістю до всенародніх інтересів.

7) Не зробися ренегатом-відступником.

8) Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9) Допомагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10) Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо тим додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

Ці зразки націоналістичного мислення сьогодні не тільки нас нічим не дивують, але навпаки, здаються нам самозрозумілими.

Чим були вони на той час, — нам не просто оцінити. Нам важко вжитися в тодішній час, коли не тільки наявні вияви українства були офіційно заборонені, але й українство було таке слабке, що соромно, грубо й нечемно

здавалося намагатися "мужицькою" мовою говорити до культурних людей; а тут тобі за те безжалісно: "зрадником будеш".

В кожній майже освіченій родині були родичі й кревні з москалів, дуже симпатичні й любезні, на яких УНПартія вимагала дивитися як на "чужинців-гнобителів". Батьки належали до льояльного покоління "порядних людей", були часто високими чиновниками в царській адміністрації, армії, в земствах. За дбайливу, сумлінну працю діставали царські відзначення і ордери й гордовито величалися ними при кожній нагоді царських річниць і парад, або й без нагоди. Сини тих батьків, захоплені таємним читанням модних і "поступових" брошур соціялістичних письмак, потайки накладали з напів-святими — в їх очах — русскими "товарищами" з Підземної Росії, як би то знищити того царя, що батькам ордени й чини роздає. А тут партія домагається від батьків і від синів "вигонь відусіль з України" тих, з якими зжилися вони так близько. І пощо того? На те тільки, щоб повстала якась: "одна, єдина, самостійна, і вільна, і демократична республіка" — (для батьків) якихось підозріло непевних — робочих людей, або (для синів) неясно й тенденційно неточно клясово окреслених, невідомо, яких саме "робочих людей"?

Кожне слово програми й пропаганди УНП було для тих кругів тодішньої української інтелігенції, чимось нечувано диким, неможливим до здійснення та фантастичним, а навіть обидливим для них, що — у свому переконанні — ані своєю обивательщиною, ані своїм всеросійським соціялізмом "Україні нічим не шкодили".

По тих чесних "тоже малоросах", "перевертнях" та "безполітичних українофілах", що навіть українцями себе називати не хотіли, вдарила УНП безжалісно. Вона називала їх нащадками безхарактерних і продажних предків, що служили за гроші московським царям, доносили на українських патріотів, "а москалі їх щедро дарували й боронили від народньої помсти". Протягом 250-літ-

нього панування Москви ці зрадники дали ціле покоління хамів і попихачів". ("Робітницька справа"). Тим поколінням попихачів були "тоже малорусскі" безполітичні обивателі, оті "раби з кокардою на лобі" — як їх називав Шевченко, що своїм улесливим співжиттям з гнобителями додавали їм сміливости і відваги.

Думки, проповідувані УНПартією, були зразу незрозумілі й непопулярні. І заслугою членів УНП була їхня подивугідна твердість, самовпевненість та віра в слушність своєї правди, яку вони вперто й послідовно проповідували роками, не знеохочуючись незрозумінням, немодністю й непопулярністю. Четвертий тайний з'їзд українського студентства 1904 року (що в тому часі стояло в авангарді революційних акцій), дав признання для РУП, узнаючи її: "єдиною соціялістичною українською партією, яка своєю появою і своєю дальшою діяльністю показала, що йде на зустріч потребам українського народу". До УНП поставився з'їзд неприхильно, визнаючи її партією несоціялістичною, що в поглядах тодішніх "поступовців" було близьке до відсудження від громадських прав: "Зважаючи на те, що УНП в основу свого напрямку кладе розбудження національної ненависти, з'їзд відноситься до неї негативно".

Такою непопулярною була в той час ідея мобілізування українців до прямої боротьби проти Москви й проти політичного обмосковлення українців.

Українці мали перебільшене почуття своєї слабости й невіру до власних сил, до сил, якими УНП хотіла повалити царську владу на Україні. З безсилою безпомічністю споглядали вони в пошані й надії на всеросійські революційні партії, співпрацю з якими УНП з усією завзятістю поборювала. Інші покладали великі надії на поправу положення, коли вдалось би вибороти демократичні полегші в Росії. Тим часом УНП боротьбу проти режиму за збільшення внутрішньої свободи в Росії осудила, як річ непотрібну.

"Українським робітникам, що вкупі з селянами ста-

новлять усю українську націю, нема жодної рації добиватися для Росії конституції. Це була б тільки зміна, але не полегша кайданів" — читаємо в "Програмі УНП". — "В Росії, ми, українці скористалися би нею якнайповніше, але принести хоч одну жертву для осягнення української конституції, уважаємо шкідливим цвіндренням національних сил". Добиватися внутрішніх змін у Росії — це справа москалів, завдання українців інакше: "Вигнати з України всяких чужинців-гнобителів"!

Так майже в кожній справі, яку "Українська Народня Партія" виносила на порядок дня, приходилося їй пробоєм переломлювати тісний обруч панівних і можних у той час переконань. Це не знесилювало поривів УНП і вона послідовно йшла далі своїм шляхом проти напрямку загальної струї тодішніх поглядів.

Погляди на державну й соціяльну побудову української республіки

УНП зводила бої на різних відтинках з панівними в той час поглядами, щоб відтягнути українські сили від зайвого їх гайнування в роботі для поправи внутрішньо-російських відносин чи то співпрацею з урядовими чинниками, чи з російським підпіллям. Ті сили хотіла УНП не роздрібнювати на боротьбу за побічні речі, але спрямувати їх на шлях боротьби проти російського панування на Україні, за її повне відокремлення від Росії та утворення Української Держави. Зміст української визвольної програми старалася УНП окреслити точніше в своїх програмових писаннях і дала в них першу націоналістичну концепцію української держави.

Вихідною основою для державної концепції був погляд партії на українську націю. Всю українську націю — на думку УНП — становлять українські робітники "вкупі з селянами". Інші кляси винародовлені, неукраїнські. Одиниці зпоміж них, що осталися свому народові вірними, це одиниці, а не кляса. Тому українська держава,

що має задовольнити інтереси української нації, має на ділі задовольнити інтереси двох клясів, що з них українська нація складається: селян і робітників. Висновок з цього зроблено такий, що **українська держава має бути демократичною республікою робочих людей.**

Боротьба за національне визволення є боротьбою двоякою: проти чужих держав, що панують в Україні й проти капіталістів. Маючи безпосередньо до діла з Москвою, УНП не забувала, одначе, зазначувати, що ворогами волі українського народу є також румуни, поляки й мадяри. В цьому її **соборницький характер.** Намагаючись усі сили України звернути на боротьбу проти державного поневолення, УНП не забувала й про **соціяльні ідеали** українського народу і в свому місячнику ("Самостійна Україна" ч. 1) ставить виразне домагання "знесення визиску людини людиною, суспільством, державою", (що покривається з теперішнім нашим кличем "Свобода народам, свобода людині"!). "Без цього — лише дальше той місячник — ні рівність між людьми, ні свобода в суспільстві, не можуть здійснитися. В суспільстві, де панує праця "наймитів", навіть при двогодинному робочому дні і з прийняттям наймита до участи в доходах, наймит довіку залежатиме від наймителя, чи буде тим наймителем окрема людина, чи громада, чи суспільство, чи держава".

Цим дуже важливим окресленням УНП з'ясувала принципово своє вороже становище не тільки до приватного, але й до державного капіталізму, не здогадуючися навіть і не передбачаючи того, що Україна 15 років пізніше буде поневолена якраз отим державним капіталізмом совєтської системи, якої в часах УНП не було ще ніде на світі. Через цю правильну теоретичну постановку, принципове становище УНП не перестало бути актуальне по сьогоднішній день.

Докладніше оте **протикапіталістичне** становище формулюється простими й ясними словами, що "капіталістична Україна не була б ніяким поступом для україн-

ського народу, і раз на завжди заявляємо, що нашим ідеалом є соціялістичний лад". У "Програмі УНП" про цю справу пишеться так: "будуємо й боремося за Самостійну Україну зовсім не для того, щоби в ній панували капіталісти, хоч і українські. Увесь час боротьби не забуваймо, що єдино соціялістичний лад може остаточно задовольнити український пролетаріят і взагалі працюючий український люд". Як той "соціялістичний лад" УНП думала построїти, про те розкажемо в дальшому.

Тепер варто коротко ще вказати на головний погляд УНП про **державну побудову** Української Демократичної Республіки. Щоб в Українській Республіці зберегти якнайбільше вольности й демократичної свободи, УНП-івці були противниками того, щоб заводити у своїй державі згори накинену однородну побудову й до неї насилу перебудовувати та достроювати всі відмінності та окремі особливості, що розвинулись на поодиноких українських землях. Державне правління української республіки не повинно бути централізоване так, як у Росії, але повинно бути свобідним союзом українських країн.

"Самостійна Республіка Україна майбутньости мусить бути спілкою вільних і самоуправних українських земель, що різняться умовами життя".

Шлях до здобуття тієї самостійної "Республіки України", це **шлях революції,** а підготовою до неї є свідомість й солідарність національних сил. Його описується такими трохи кучерявими словами: "повстання уявляється нам як довгий ряд бійок та баталій з одного боку з пануючими народами, а з другого боку — з усякими капіталістами".

Соціяльна програма УНП

Суспільний устрій у "Республіці Україна" повинен виключати визиск людини людиною, суспільством, державою. Такий лад без визиску УНП-івці називали чомусь соціялістичним ладом (мабуть, під впливом тодішньої моди та за браком інакшої знаної їм назви) і вважали,

що він буде здійсненням не лише соціяльної ідеї українського народу, але також і здійсненням соціялістичного ідеалу.

"Програма УНП" з 1906 р. пише про те так:

"Українська Народня Партія єсть партія робітницької маси українського народу; єсть партія міського й сільського пролетаріяту. Українська Народня Партія визнає соціялістичний ідеал яко єдиний, який може остаточно задовольнити український народ і інші народи, знищити визиск, безправ'я, знищити сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності й пануванні. Цей ідеал такий: взагалі знаряддя виробу — фабрики й заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати українцям-робітникам, а земля (рілля) — українцям-хліборобам".

Значить у соціяльних справах УНП домагається **націоналізації** фабрик, заводів і землі по думці реалізації засади: "Україна для українців".

Потребу націоналізації, тобто "обернення на суспільну власність землі з усіми її багатствами, що на ній і в ній" програма обгрунтовує тим, що: "се потрібно через те, що сучасний суспільно-громадський устрій з його привілеями для маючих, з економічним, державним та розумовим поневоленням народу — власне й заснований на частковому (приватному) володінню переліченими добрами".

Переведення нової земельної політики (націоналізації) має відбутися в такий спосіб, що всі державні, манастирські та поміщицькі землі мають бути передані до земельного фонду. З того земельного фонду земля має бути передана селянам і сільським робітникам у такий спосіб:

1. "Усіх сільських робітників — рільників наділити землею.

2. Хліборобам власникам, що не можуть прожити із своїх земельних грунтів, дорізати землі з земельного фонду".

Це були найзагальніші напрямні земельної політики, що визначали тільки головні лінії та вимагали — очевидно — докладнішої розробітки.

У робітничих справах "Програма УНП" домагалася, крім націоналізації фабрик, і шахтів, 8-годинного дня праці та соціяльного забезпечення робітників робітничими союзами, а не державою.

Таку можливість здійснення соціяльної ідеї українського народу УНП поставила була за програмову мету своєї боротьби.

Спроби поширення бази роботи

Щоб поширити форму боротьби, надати їй більшої гостроти й цею гостротою віддалювати співзживання українців з російськими середовищами, як теж, щоб мати в готовості бойові сили в обличчі революційних подій, яких наближення відчувалося, УНП утворила бойовий відділ у 1904 р. під окремою назвою **"Оборона України".** Організація ця з бойово-терористичними завданнями була окремо організована й сильно законспірована. Вона мала доповняти пропагандивну роботу та скріпляти її виразники демонстративними актами.

Провідником "Оборони України" був Віктор Чеховський, що згинув у першій світовій війні. Ця організація підготовляє маси до збройного повстання проти Росії та переводить бомбові замахи на символи чужого володіння в Україні: на царські пам'ятники в Києві, Одесі, Полтаві та на пам'ятник Пушкіна в Харкові. Ця революційно-терористична організація розвивала свою діяльність п'ять років. Поліційні арешти в 1909 р. послабили її діяльність.

Друга спроба поширити базу роботи була зроблена УНПартією в іншому напрямі. УНП нав'язала була співпрацю з другою українською партією, що називалася "Українська Радикальна Партія", але цей союз показався короткотривалим.

(У Києві була заснована Олександром Кониським

1897 р. загально-українська організація, що мала розуміння до потреб політичної роботи, але сама займалася переважно культурницькою роботою. В середині тієї організації утворилася була 1904 р. "Українська Демократична Партія". На початку 1905 р. від Демократичної Партії відкололася окрема група, яка під проводом Б. Грінченка, Ф. Матушевського та С. Єфремова утворила "Українську Радикальну Партію").

Радикальна партія була за перебудову Росії на федеративних основах, згідно з думками Драгоманова, але сама не дуже вірила в реальність такої федерації, і в брошурі "Чого нам треба" (1905 р.) відразу застерігалася, що "коли ж би показалося, що українському народові не дали автономії, або хоч і дали б, та держава мішалась би до його справ і не дозволяла б нашому народові порядкувати собою так, як він хоче..., тоді українському народові неминуче доведеться відокремитися від Росії і завести свою Українську Демократичну (Народню) Республіку".

З цією партією УНП зробила спробу об'єднатися на з'їзді в Полтаві в червні 1905 р. Щоб наблизити можливість порозуміння з цією партією, УНП так ближче означала своє відношення до автономії, на яку в тих часах заносилося: "Ясно, що для України російської вигідніша сама вузька автономія, як теперішнє безправ'я... Ідучи до певної незалежности українського народу, до здобуття останнім права повного самовизначення, ми підтримуємо і автономічні вимоги українських партій".

УНП з тактичних мотивів, Радикальна Партія з програмових мотивів погодилися, що будуть попирати: 1) теперішню боротьбу за конституцію в Росії, на основі рівного і загального права голосування, і 2) домагання такої автономії, в якій Україна мала б свій сойм з осідком у Києві, а до загально-російського парляменту належали б справи війни й миру, торговельних договорів, війська, спільних фінансів і мит.

Об'єднання УНП з Радикальною Партією не тривало

навіть пів року. Наприкінці 1905 р. Радикальна Партія вернулася назад до Демократичної Партії, від якої перед роком була відкололася й обидві партії створили нову "Українську Радикально-Демократичну Партію". УНП була для Радикальної Партії занадто самостійницькою.

Націоналістичний світогляд Української Народньої Партії був для тодішнього стану національно-політичної свідомости завеликою новістю, щоб партія могла переломати усі пересуди й загальну моду на т. зв. "поступові" ідеї тої доби. Через те великих практичних досягнень і впливів здобути вона не могла. Вартість її існування й діяльности є передусім у тому, що вона протиставилася пануючим у той час поглядам і вказала, що існують **нові політичні шляхи, шляхи боротьби не тільки за самі державні й національні українські інтереси, але за українське мислення і за прямий український світогляд, базований не на чужих теоріях, але виключно на інтересах власного народу.**

Оцінюючи історичне значення Української Народньої Партії з перспективи кільканадцяти літ після наших Визвольних Змагань, один із її учасників пише в своїх споминах: "Партія УНП має свою велику заслугу в історії розвитку української національної свідомости, бо вона рішуче піднесла гасло Самостійної Української Держави й непохитно донесла його аж до останніх часів нашої визвольної боротьби". (Коллард, ЛНВ, 1930, стор. 230).

"Українська Народня Партія" проіснувала аж до революції 1917 р., коли вона перейменувалась на партію українських соціялістів-самостійників.

7. БРАТСТВО САМОСТІЙНИКІВ

В 1912 році рішила група київських студентів націоналістів заложити таємну націоналістичну організацію на взір "Братства Тарасівців", яка залишилась би таємною не тільки перед московським окупантом, але й перед українською суспільністю. Після живих дискусій на

форумі студентських громад таку організацію було створено наприкінці того ж року під назвою **"Братство Самостійників"**. Ініціятором і головою Братства був Валентин Отаманівський, пізніше активний учасник визвольних змагань, засуджений большевиками, як член СВУ на 10 літ тюрми і зліквідований ними під час ув'язнення. Визначнішими членами "Братства Самостійників" були ще: Микола Лизогуб, Михайло Павленко, Ф. Летушко, Петро Федорченко, які впали в збройній боротьбі з большевиками (М. Лизогуб під Крутами); Андрій Казка, Віктор Коновал, Нуся Коновалівна, Грицько Устименко, П. Діденко, Андрієвський, Олександер Калюжний, Іван Тимощук, Литвицький, що були опісля під час большевицької окупації, розстріляні за революційну протибольшевицьку діяльність; письменник Василь Еланський - Блакитний, що помер природньою смертю, не розкритий большевиками, і Кость Лоський, Сергій Шелухин та Артем Хомик, які померли на еміграції. Строге зберігання конспірації членами "Братства Самостійників" теж перед українською суспільністю, було причиною того, що про нього залишилися тільки уривчасті, аж надто скупі відомості.

Строге засекречення тієї націоналістичної організації перед власним суспільством було викликане особливістю її характеру: це був своєрідний орден, члени якого входили до всіх інших існуючих тоді українських партій та організацій, щоб там у відповідній формі пропагувати ідеї самостійности України та зручною тактикою скеровувати їхню діяльність на шлях українського націоналізму.

"Братство Самостійників" поставило собі такі завдання практичної діяльности: шляхом легальних і нелегальних видань різного характеру ширити націоналістичний світогляд, і популяризувати націоналістичні кличі; організувати самостійні нелегальні товариства студіюючої молоді, якими, в таємниці перед самими членами даного товариства, фактично керували б члени

"Братства"; в усіх існуючих українських партіях за посередництвом членів "Братства", що стали членами тих партій, ставити під увагу національне питання й конечність державної суверенности України та приспішувати конфлікт на цьому тлі між українським і московським, чи москвофільським елементами даної партії, спрямовуючи так еволюцію політичної думки українського елементу в бік самостійництва; організувати окремі партії й організації з ненадто підкреслюваним націоналістичним характером, які становили б для багатьох конечний перехідний етап від єдинонеділимства до українського самостійництва; просунути деяких своїх "братчиків" теж до ворожих середовищ для потрібної розвідки й зручної диверсії у ворожих рядах.

Одним із перших виявів видавничої діяльности "Братства Самостійників" було видання повісти В. Отаманівського, скритого під псевдом Золотополець, "Син України" з відповідними націоналістичними нотками (які в дальших виданнях скреслив І. Федів, що разом з Отаманівським опрацював деякі розділи повісти). В них, ніби принагідно, на маргінесі пригодницької історії, було чітко підкреслено державницький характер боротьби Хмельницького, обман Москви з Переяславською угодою та переможний бій під Конотопом проти Москви.

Живішу видавничу діяльність при помочі заложеного братчиками видавництва "Вернигора", а також політичну, розвинули члени "Братства Самостійників" перед самою революцією і в час визвольних змагань. Та про це ми згадаємо при обговорюванні того періоду.

Діяльністю братчиків керувала "Рада Братства".

8. НАЦІОНАЛІСТИЧНА ТЕЧІЯ В ГАЛИЦЬКІЙ УКРАЇНІ

Галицька Україна втратила свою державну незалежність в половині XIV віку (1340 р.) і від того часу перебувала більш як чотири віки в польській неволі, а після розвалу Польщі в кінці XVIII віку (від 1772 р.) в польсько-австрійській неволі. В склад козацької держави Галичина

не входила, хоч Богдан Хмельницький, піднімаючи повстання, ставив своїм завданням визволити теж Галичину і включити "Руське Воєвідство", як тоді офіційно звалась Галичина, в склад вільної козацько-української держави.

Польський гніт був надзвичайно важкий. Поляки насадили в Галичині польську адміністрацію, відбирали від українців маєтки і передавали їх полякам, конфіскували навіть церковні землі, та завели незнану до того часу в Україні панщину. В 1440 р. польський уряд офіційно зніс українське право в Галичині і завів польське "право", яке закріплювало безпросвітність, національний гніт українців і шляхецьке безправ'я. І все таки, — ні довговікове відділення Галицької України від матірного пня, ні важкий польський гніт так за Польщі, як і за австрійської окупації, не знищили національної свідомости галицьких українців. Важка неволя лише послабила сили народу, довівши до того, що український народ становили в Галичині лише — як посміхалися поляки, — "хлоп і поп". Та навіть і при такому стані галицькі українці не затрачували двох основних первнів національної свідомости: почуття своєї національної окремішности та почуття національної єдности з усім українським народом. Мимо найбільших зусиль польських політиків, учених і навіть поетів не вдалось їм ніколи чи то серед якоїсь верстви, чи то на якомусь клаптику Галицької України створити політичну течію, якої визнавці-українці признавали б галицьких "русинів" частиною польського народу, або чимсь окремим від наддніпрянських українців. І коли московські п'ятиколонники XIX віку в Галичині, використовуючи ненависть українського населення до поляків, насаджували москвофільство, то прихильників могли вони здобувати лише шляхом свідомого фальшування правди, що, мовляв, наддніпрянці є частиною великого русского народу і якщо галичани є по національності те саме, що наддніпрянці, то, значить, вони є теж частиною великого рус-

кого народу. (Коли ж в 1917 р. цей фальш став галицьким москвофілам очевидним, то всі вони беззастережно стали по стороні українців проти москалів і ні один з них не пішов помагати Москві в боротьбі проти українського самостійництва).

Ми підкреслили вже, що довговікова важка неволя дуже пощербила сили галицьких українців. Все ж, коли в 1848 році при зміні політичних стосунків в Австрії галицькі українці одержали деяку свободу вияву, ми бачимо в них виразні прояви національної свідомости. Скликаний в 1848 р. "Собор руських (українських) учених" ставить на порядку дня своїх нарад: Установити для української мови однакові форми, а для письма прийняти найвідповідніший правопис; крім того, виказати різницю української мови від церковно-словянської, російської і польської. А о. Василь Подолинський у виданій 1848 р. брошурі "Slowo przestrogi", пише, що тодішнє українське громадянство в Австрії ділилося на чотири партії: чисто українську, польсько-українську, австрійсько-українську та російсько-українську:

"Партія чисто-українська хоче України вільної й незалежної та змагає до неї просто, безоглядно, або через славянщину...

"Так, ми є українці й віримо міцно у воскресіння України вільної й незалежної; скоріше, чи пізніше, на тім нам ніщо не залежить, ані не стривожимося віддаленням часу, коли воно має наступити; бо чим є століття в житті народу? Не є воно навіть тим, чим рибі знесення одного яєчка! Минув той час, коли ми вагалися в куті виявити своє ім'я; сьогодні українець виявляє його світові; ніщо не зможе здержати нас від загального змагання в Европі; не замовкнемо, хіба Европа замовкне; всі хочемо бути вільні та рівні з іншими народами...

"Хочемо бути народом і будемо ним неминуче, бо голос народу — то Божий голос, а терпеливости в потомків нам не недостане; адже тої чесноти нас учили".

Правда, навіть визнавці тієї чисто-української партії

здавали собі справу, що від моменту знесення панщини мусить пройти ще чимало часу, поки український народ стане спроможним здійснити вимогу повної національно-державної самостійности, все ж, вона залишається для них вимогою реальною. Вимоги повної національно-державної самостійности не заперечують, поза москвофілами, й інші галицько-українські партії, а тільки ставлять її, як вимогу максимальну, борючись покищо за мінімальну, — за національну автономію українців у рямцях австро-угорської держави.

Тому то й М. Драгоманов, який перебуваючи в Швайцарії, стояв в багато тісніших стосунках з галицькими, як з наддніпрянськими українськими політичними діячами, не зміг мати такого погубного впливу на формування політичної думки в Галичині, як на Наддніпрянщині. Причиною цього було ще й те, що коли для наддніпрянців протисамостійницькі кличі Драгоманова приходили як підтвердження таких же вимог російських соціялістів, то для галичан, які стрічалися безпосередньо в західньо-европейськими, а не з московськими соціялістичними течіями, ті кличі були виразним дисонансом. Тому теж, коли наддніпрянські українські соціялісти приймали їх беззастережно як вияв найбільшого прогресу, то галицькі учні Драгоманова в національно-політичному питанні виступили проти свого учителя. Першим з них був, як ми вже згадували, Іван Франко. Та він не був єдиним. Інший учень Драгоманова В. Левинський, який в інших питаннях залишився йому вірним, писав: "Йому (Драгоманову) далеко було до того розуміння національного питання, яке надали йому уперве австрійські марксисти (Реннер і Бауер), і яке нині є найбільш поширеним. У Драгоманова грала більшу ролю існуюча рама державна, підрядну подекуди нація. Конкретно, він як українець, був російським державником. В своїм проєкті ідеальної російської конституції він кладе в основу перебудови Росії автономію области, території, а не нації, хоч австрійська дійсність могла його вже тоді

повчити, на скільки такий принцип розв'язуя національне питання". "Для політики державного відриву (сепаратизму) України від Росії він не бачив ніде сили, ні грунту". А ще один галицький учень Драгоманова **Юліян Бачинський** у своїй праці **"Україна irredenta"**, що появилась 1895 р., виразно всупереч кличам Драгоманова, заявляє: **"Політична самостійність України — це conditio sine qua non** (передумова, без якої не може бути) **її економічного й культурного розвитку, умова взагалі — можливости її існування".** І навіть обидві галицько-українські соціялістичні партії, які постали під безпосереднім впливом Драгоманова, українська радикальна партія в 1886 р. і українська соціяльно-демократична партія в 1899 р., основуючись, приймають в свою програму домагання самостійности України. Ясна річ, що тим більше для противників Драгоманова вимога державної самостійности України була самозрозумілою.

Самостійницький маніфест галицько-української молоді 1900 року

Прихід XX-го століття зустріли галицькі українці публічною декляраціею своїх самостійницьких змагань. 14-го липня 1900 р. відбулося у Львові віче української академічної молоді, присвячене виключно справі самостійности України. Безпосередньою причиною скликання віча була постава газети "Буковина", яка з глумом висміяла ідею української самостійної держави, називаючи її "фантасмаґорією" (тобто хворобливим привидом). Заслухавши двох докладів, учасники віча прийняли одноголосно серед загального ентузіязму запропоновану Л. Цегельським резолюцію такого змісту:

"Українська молодіж усіх австрійських вищих шкіл, вібрана на вічу у Львові 14 липня 1900 р.,

зваживши, що тільки самостійна національна держава є единою формою, в якій можливий правильний розвій в сучасности і на будуче,

зваживши, що брак державної самостійности в укра-

інського народу відбивається тяжко на його економічнім і культурнім стані та спинює всякий його розвій, а вкінці,

зваживши, що тільки в самостійній, власній державі знайде українська нація повну свободу розвою, — признає і заявляє:

1. Що здвигнення самостійної української держави в етнографічних границях є непремінним і доконечним,

2. Що — за тим — всі змагання і всі сили української нації належить справити в напрямі здвигнення власного українського державного організму".

Ці резолюції надруковано в органі академічної молоді "Молода Україна" та видано окремою відбиткою й поширено серед "австрійських" українців. В обороні ідеї самостійности України помістила "Молода Україна" теж довшу статтю Євгена Косевича, а "Діло" статтю Романа Стефановича, що вийшла опісля теж окремою брошурою п. з. "Самостійна Україна". А Іван Франко помістив в 10-тій книзі "Літературно-Наукового Вісника" за 1900 р. статтю під заголовком: "Поза межами можливого", в якій він пише:

"Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами хотіли би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сантименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами прикрити своє духове відчуження від рідної нації... Може бути, що колись надійде пора консолідування якихось вольних міжнародніх союзів для осягнення вищих міжнародніх цілей. Але це може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та поневолення відійдуть у сферу історичних споминів".

Франко підкреслює теж у цій своїй статті, що ідеал національно-державної самостійности не тільки вміщує в собі ідеали соціяльної справедливости та політичної волі, але й один він тільки може їм дати змогу існування та повного розвою.

9. МОЛОДА УКРАЇНА

Ініціятором скликання віча української академічної молоді в 1900 р. була таємна організація галицько-української студентської молоді "Молода Україна". Заснована в листопаді 1899 р., вона, подібно як її кілька місяців молодша наддніпрянська посестра РУП, об'єднувала патріотичну молодь різних партійно-політичних напрямків. У проводі організації стояв "Комітет Десяти", що його членами були, м. ін., відомі опісля діячі: Михайло Галущинський, Лонгин Цегельський, та Володимир Старосольський. Організація видавала журнал "Молода Україна" і "Комітет Десяти" виступав назверх як редакційна колегія того журналу. Політичні погляди "Молодої України" віддзеркалює видана її заходами (накладом "Просвіти" під редакцією І. Франка) брошура, що її написав член "Комітету Десяти" Лонгин Цегельський п. з.: "Русь-Україна, а Московщина-Росія". Проаналізувавши історію українсько-московських стосунків від найдавніших часів, автор брошури стверджує:

"Вся історія українського народу це, або історія української держави, або історія змагань до відбудування держави.

"Ми переконалися, що наш народ і в Галичині і в російській Україні, стає до боротьби з чужинцями — поляками та москалями — та змагає здвигнути самостійну українську державу, а не хоче приставати ні до Польщі, ні до Москви, та що з цього всего виходить, що ми, русини-українці, є осібним народом, який має свою осібну історію і свої осібні інтереси та змагає до повної незалежности в будуччині".

"Молода Україна" гуртувала в своїх рядах кілька тисяч студентської та гімназійної молоді, і ширила серед них, а за їх посередництвом і серед широких мас галицьких українців ідею державної самостійности України. В 1901 р. зорганізувала "Молода Україна" бурхливу

демонстрацію студентської молоді, домагаючись відкриття українського університету у Львові.

Віче було зразу пляноване як легальне, але коли ректорат проголосив заборону, студенти рішили відбути віче нелегально. Ректора і польських професорів, що впали до залі, де відбувалось віче, щоб його розігнати, вічевики викинули зі залі силою. Після двогодинних нарад і схвалення відповідних резолюцій, вічевики улаштували демонстраційний похід, маршуючи чвірками вулицями Львова та співаючи "Ще не вмерла" і "Не пора". Враження тієї демонстрації, — пише у своїх споминах один із її учасників, — було величезне. Це ж перший раз українське студентство всупереч урядовій забороні демонструвало вулицями Львова, а грімке "Не пора" — говорило всім про те, що студенти розглядають боротьбу за український університет не як самоціль, а як фрагмент всеобіймаючої боротьби за політично-національні права українського народу.

Польська влада притягнула до відповідальности ініціяторів демонстрації. У відповідь на те, 1-го грудня 1901 року українські студенти ухвалили сецесію, тобто залишення львівського університету й перехід усіх українських студентів на інші університети в Австрії. Цей крок студентства зустрівся з признанням усього українського громадянства, яке, не зважаючи на свою матеріяльну убогість, негайно склало поважні фонди на удержання студентів на інших університетах. Сецесія відбилась теж голосним відгомоном по всій Европі, звертаючи увагу культурного Заходу на українську справу. Сецесія протривала два семестри.

В 1902 році "Молода Україна" взяла участь в організуванні великого селянського страйку в Галичині, надаючи йому політичний характер масової боротьби не тільки проти соціяльного визиску, але й проти національного гніту українського народу. Завдяки цьому, цей страйк, один із найбільших в історії селянських страйків, у якому взяли активну участь понад двісті тисяч

галицьких селян, причинився замітно до поширення національної свідомости серед найширших мас західньо-українського населення.

Самостійницьку організацію "Молода Україна" стрінула така сама доля, як дещо пізніше РУП: організацію намагалися опанувати соціялісти й замінити ідею національної боротьби марксистською теорією боротьби кляс, і ізза внутрішніх суперечностей "Молода Україна" в 1902 році в Галичині, а в 1904 році на Буковині, перестала існувати.

Та це не спинило самостійницького руху в його рості. Ідея самостійности охоплює все ширші круги і стає основою програм майже всіх політичних партій, і навіть руханково-спортових товариств "Січ" і "Сокіл" та "Пласту". Автор брошури "Русь-Україна, а Московщина-Росія", у вступному слові до другого видання цієї брошури в 1916 р. стверджує: "Коли в 1901 році трактувати всю українську справу під кутом історично-обоснованої державности було новиною, а для декого прямо диковиною, то сьогодні, в момент світової війни, котра видвигнула на світову арену й українське питання, ідея української державности, як противаги державності московській, а так само польській, не тільки є духовою власністю всіх свідомих українців, але й широкої европейської опінії, — як наших приятелів і другів, так і наших недругів і ворогів".

Перед в активізації боротьби ведуть далі українські студенти. Бурхливі студентські віча було знову улаштовано 1905 і 1906 року. В січні 1907 року після віча улаштовано знов велику демонстрацію з походами по вулицях Львова та співами "Не пора" і "Ще не вмерла". Застосовуючи поліційні санкції, польська влада заарештувала 116 студентів. Заарештовані відбули єдине в історії тюрем "віче в'язнів" (головою був Я. Веселовський, а секретарем Мирослав Січинський), на якому рішено проголосити голодівку, як протест проти безправного ув'язнення студентів і проти гноблення цілого україн-

ського народу поляками. В окремій брошурі, виданій у зв'язку з першим студентським вічем 1902 року писалось: "Не треба забувати, що ми передусім підбиті ляхами. І коли Австрія прийшла до нас, то з того повстала лише комбінація двох ярем".

Весною 1908 року секретар "віча в'язнів", Мирослав Січинський, виконав перший політичний атентат, вбиваючи 12-го квітня польського намісника Галичини Потоцького, на знак протесту проти вбивств українських селян польською поліцією під час виборів.

3-го липня 1910 року під час студентського віча у Львові прийшло до збройної сутички з польськими студентами й поліцією. На барикаді від кулі польського студента згинув тоді український студент Адам Коцко.

В липні 1913 року відбувся у Львові II. Всестудентський З'їзд, присвячений не тільки питанню університету, але й загально політичним справам. Тези політичної доповіді Дмитра Донцова п. з. "Сучасне політичне положення нації і наші завдання" було схвалено і доповідь видано окремою брошурою. Ця брошура Донцова, як і його ж "Модерне москвофільство", видана в тому самому часі в Києві, викликали голосний відгомін серед широких кругів Західньої і Східньої України. Правда, самостійницько-націоналістичні кличі, що їх голосив у своїх брошурах Донцов, не були новими для західньо-українського студентства, яке вже своїм маніфестом 1901 року проголосило їх основами свого політичного "вірую"; все ж таки цей виступ Донцова, як речника наддніпрянської молоді заманіфестував ідейну єдність східньої і західньої частини українського народу та органічність відродження українського самостійництва.

Почавши від 1908 р., неминучість загально-европейського конфлікту стає все більш очевидною і в зв'язку з цим українська політична думка звертає увагу на можливість здобуття самостійности України шляхом відірвання Наддніпрянської України центральними державами

від Росії. Що ж до Галичини, то висувається вимогу національно-територіяльної автономії для всіх українських земель під Австрією.

Та цей автономізм щодо Галичини уважається тільки тимчасовим, тільки першим етапом боротьби за повну суверенність і соборність. Остаточну ціль політичних змагань галицьких українців з'ясував Іван Франко в брошурі "Розвивайся ти, високий дубе" ще в 1883 р.: "Встане славна мати Україна щаслива і **вільна, від Кубані аж до Сяну - річки одна, нероздільна".**

Спільними силами

Розквіт української самостійницької ідеї в Галичині треба завдячувати спільним зусиллям галицьких та наддніпрянських політичних діячів. Уже в 1860 р. Пантелеймон Куліш нав'язує зв'язки з галицькими українцями. Заборона українського друкованого слова і поліційний терор в Росії та в порівнянні з цим велика свобода друку в Галичині, була причиною того, що в Галичині друкувалися видання — брошури і газети — Революційної Української Партії, Української Народньої Партії та інших революційних партій і звідти перевозились нелегально на Наддніпрянщину, завдяки чому нав'язувалась тісна політична й ідейна співпраця галичан і наддніпрянців. Живим зв'язком між Галичиною й Наддніпрянщиною був довгий час Михайло Грушевський, що ще перед 1900 роком переїхав з доручення наддніпрянських патріотів до Львова і там перебував аж до вибуху революції в Росії. З українців-наддніпрянців, що перебували в той час у Галичині, належить згадати **Симона Петлюру,** якого вислала туди РУП у зв'язку з видаванням тут видань РУП, **Дмитра Донцова,** В. Щербаківського, соціяліста М. Залізняка та кооперативного діяча А. Жука.

10. ПЕРЕД ВЕЛИКИМ ІСПИТОМ

Велика світова війна і революція, що прийшла у висліді цієї війни в Росії, захопивши всю Україну в кру-

говорот бурхливих подій, заставили український самостійницький рух до великого життєвого іспиту. Тільки ж, на змаг прийшлось йому стати не тільки зі сподіваними ворогами українського народу — білою і червоною Москвою та з польськими імперіялістами, що, тількищо вирвавшись самі з неволі, простягли свої загарбницькі руки на Західньо-українські землі, але й з отруйними політичними течіями, дбайливо виплеканими підступним ворогом внутрі самого українського народу, — з москвофільством у Галичині, і "українським" соціялізмом на Наддніпрянщині. І це надало тому іспитові характер незвичайного трагізму.

Про те зловісне ідеологічно-політичне роз'єднання українського активу напередодні першої світової війни говорить у своїх споминах один із чільних членів РУП і опісля УНП:

"В перших часах існування РУП не було у нас ані "мішаного характеру", ані "мішаного складу" членів. То була ліга, лицарський орден молодих ентузіястів, які відчули потребу і час вийти на боротьбу з царатом за свій народ. Вийти на боротьбу нерівну, але повну посвяти. Не було в нас, скутих в одну могутню скелю, "мішаного характеру й мішаного складу", а була "одна думка й одна воля". Роз'єднання почалися пізніше, завдяки впливам з табору російських соціялістичних партій і їх централістичних програм".

"Поволі стали щораз упертіше говорити про соціялізм, соціялістичний устрій і ось на сторінках "Гасла" появляється роз'яснення, що ніби то нашу політичну мету треба розуміти як "Самостійну Україну з широко розвиненим соціялістичним устроєм". На місцях почалися суперечки в РУП. Одні стояли за соціялістичні гасла, другі відстоювали позиції національно-українські. Все це вносило дезорганізацію й розклад у партію".

"Наші непогодження з другою трупою були глибшим, як то на перший погляд здавалося: **вони полягали в різниці двох поглядів: ідеалістичного й матеріялістичного,** які тоді почали в нас вироблятися".

"Матеріялістичний світогляд полягає в тому, що ніби то історія людства залежить від природніх умов, господарсько-економічних та географічно-політичних, тобто від **матерії.** Особа в історії людства значення не має. Особиста воля також не має значення. Змінити щось в історично-господарському процесі людська воля не може. Капітал зростає й централізується, а коли досягне та централізація найвищого ступеня, то самособою наступить кінець буржуазно-капіталістичного устрою. Коли згинуть менші господарства, а також менші нації, то це й приблизить людство до соціяльної революції, тобто до "Царства Божого на землі".

"Світогляд ідеалістичний, якого симпатиками були ми, полягає в тому, що **людська свідома воля — велика двигаюча сила в історії. Людська жива воля керує нами, а не мертва природа. Тому ми стоїмо за волю особи, громади, нації. А в економічному відношенні наш принцип: вільна праця і право на здобутки нашої праці".** (Ю. Коллард: "Спогади юнацьких днів". ЛНВ, 1929, ст. 27, 511).

Так, ото, український політичний актив, — у висліді єхидної дії російського соціялізму, що йому М. Драгоманов промостив шлях до умів і сердець великої частини української революційно настроєної молодої інтелігенції, приспавши лукаво їхню національну свідомість і сторожкість, — ішов до великого життєвого іспиту роз'єднаним. По одній стороні барикади, поруч з московськими соціялістами, стали українські соціялісти, які всю увагу народніх мас звертали на соціяльно-економічні проблеми, проповідуючи "єдність усіх працюючих" під проводом "великого русского народу" й висміваючи ідею національно-державної суверенности українського народу. А по другій стороні — українські націоналісти, які в програмі первісної РУП, а опісля в УНП сформулювали ціль своїх змагань так:

"Самостійна Українська Республіка працюючого люду, всесвітнє визволення поневолених націй і визволення праці від визиску".

ДРУГА ЧАСТИНА

Трагічна перемога

ЗМІСТ:

1. Пробудження національної стихії 61
2. Консолідація українських сил 65
3. Армія — охорона національних прав 72
4. Лукаві присипляють 85
5. „Геть з національною армією!" 96
6. Від самостійности і революції до автономізму й сервілізму 102
7. Переворот, що історію України повернув би був на інший шлях 109
8. Трагічна перемога 116

I. ПРОБУДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТИХІЇ.

Вибух світової війни вліті 1914 р. використав московський уряд для того, щоб знов накласти важкі поліційні кайдани на кожну ділянку українського політичного життя. Бачачи це і побоюючись посилення політичних репресій у воєнний час, український щоденник у Києві „Рада" на першу вістку про вибух війни надрукував передовицю, в якій заявлялось, що місце українців у грядучій війні по стороні Росії, бо ж оборона Росії це одночасно оборона української землі. Це була неофіційна заява української наддніпрянської інтеліґенції, згуртованої в „Товаристві Українських Поступовців" (ТУП). Подібну статтю, що мала характер декларації української громади в Петрограді, помістив у своєму журналі „Украінская Жизнь" Симон Петлюра. Та все це на ніщо не здалось. Московська влада вже в перших днях війни позакривала майже всі українські часописи й журнали, а їх редакторів мобілізувала до свого воєнного апарату, або піддала під поліційний нагляд. Подібні санкції було застосовано й до усіх інших українських політичних та культурних діячів. У висліді цього у перших двох роках війни українське політичне і навіть культурне життя під московською окупацією завмерло.

Але з початком 1917 р. положення змінилось зовсім. Невдачі Росії на фронтах та глибока корупція московського уряду й московських правлячих кругів, винесені воєнною дійсністю перед очі загалу в усій їхній наготі, виявили слабість російського царського режиму, розбурхали обурення мас і заохотили внутрішні революційні сили до виступу.

Цей виступ, що розпалив пожар революції в Росії і завалив царський трон, зробили в дні 8 березня 1917 р. в Петрограді українські військові частини — лейбґвардій-

ські полки: Волинський, Семенівський, Єґерський та Ізмайлівський. Чотири тисячі солдатів тих полків, що становили прибічну царську ґвардію, відмовились стріляти в демонстрантів і замість царського трикольорного підняли вгору прапор революції.

Петроград був столицею тодішньої Росії і центром російського революційного руху. То ж здавалось би, що українці, які жили в Петербурзі, далеко від рідної землі, підпали зовсім денаціоналізаційному процесові й просякли наскрізь духом всеросійськости. Та показалось, що воно зовсім не так. Московська революційна пропаґанда не зуміла тут вбити в душі українців національних почувань. Вже другого дня революції комітет петербурзької української громади видав свою заяву, в якій основною вимогою поставив автономію України. 23 березня 1917 р. відбулася в Петербурзі велика маніфестація українців, в якій взяло участь понад 20.000 людей. Між ними були й усі ті українські солдати лейбґвардівських полків, що два тижні тому першими підняли прапор революції. І ось тепер усі вони, й оті солдати, й українці - робітники, і навіть відділ кубанських козаків, що їхали на чолі походу, в червоних жупанах, демонстрували в чужому Петербурзі — **під синьожовтими прапорами.** Не червоний дурман соціялізму, а стихійне, національне почуття кликало, значить, всіх петербурзьких українців виходити з хат і як окрема національна група маніфестувати свої почування під синьожовтими прапорами.

Д. Дорошенко у своїй „Історії України" пише про цю маніфестацію:

„Маніфестація зробила глибоке враження на петербурґське суспільство. Всі газети заговорили про неї і почали містити спеціяльні статті про українську справу. Лейтмотивом цих статтей було, що українська справа перестала бути академічним питанням, що вона стала актуальною, невідкладною потребою життя, і що російське громадянство мусить уважно вдуматися в його і зрозуміти природу національних домагань українців. В очах

столичного громадянства українство відразу зробилося силою, з якою треба було рахуватися" (ст. 48-49).

Виразно національний характер мала теж маніфестація української громади в Москві. Темою нарад віча, улаштованого в закінченні цієї маніфестації була Україна і національні вимоги українського народу.

Дуже виразно виявила своє національне обличчя революційна стихія народніх мас особливо на українських землях. Під час величавої маніфестації в Києві 1 квітня 1917 р., в якій взяло участь понад сто тисяч людей, в тому кількадесять тисяч озброєного вояцтва, повівало понад 320 прапорів і всі вони були — синьожовті. З корогвами і синьожовтими прапорами вийшло на стрічу маніфестантам і київське духовенство. На Софійській площі, вкритій синьожовтими прапорами, відправлено панахиду „за мучеників України, душу свою положивших за волю рідного краю". Після промови проф. М. Грушевського всі маніфестанти вклякли на коліна і присягли, що не складуть своїх рук доти, доки не здобудуть і не забезпечать національних прав України.

Кілька днів перед тим відбувся в Києві ґуберніяльний кооперативний зїзд, на якому делегат Васильчук закінчив свою промову словами: **„За вільну Україну, за самостійність,** за рідну мову і школу!" Цей самостійницький клич викликав бурхливі оплески всіх присутніх; це свідчить, що клич вільної, самостійної України відповідав їхнім душевним бажанням. В день закінчення з'їзду, 29 березня 1917 р. відбулося в Києві „свято свободи", під час якого українське громадянство Києва маніфестувало на вулицях міста з синьожовтими прапорами і транспарентами, що на них виднілись кличі: „Хай живе вільна Україна!" і „Хай живе самостійна Україна!"

Під національними, синьожовтими прапорами маніфестували й українці Катеринослава на „Святі Революції в дні 13 березня 1917 р. та на святі 1-го травня. Виразний національно - український характер мали революційні маніфестації теж в Одесі, Харкові, Полтаві, Чернігові й усіх інших містах України. По всій Україні проко-

тилась хвиля маніфестаційних виявів національного пробудження всего українського народу, хвиля виявів його національних почувань і бажань. Тож не диво, що навіть один з тодішніх комуністичних лідерів в Україні Петровський признає, що **„величезні маси українського народу зауважили в лютневій революції 1917 р. перше всего освободження від страхіть національного гнету"** (Петровський: Революція і контрреволюція на Україні", ст. 7).

В. Винниченко пише в своїх споминах про несподівано могутній вибух на вістку про революцію національних почувань українських мас:

„Українство здрігнулось. Таємними шляхами пройшов крізь усю незміряну глибінь його один тон. Приспаний, приглушений, заляканий й замучений інстинкт затвердження себе серед сущого з чудодійною, стихійною силою вибухнув по всіх галузях, по всіх напрямках національного організму. Всі до купи! Всі сили, всі до крихотки, всі без ріжниці фарб у — єдину силу!

Звідси **починається героїчний, дивний, захоплюючий період пробудження нації,** яка була зтерта з ґеоґрафічних мап, з підручників історії, з літератури всього світу, навіть з своєї власної свідомости".

„Велика, таємна, нерозгадана людським розумом сила, що зветься на людській мові інстінктом життя, дала людині любов до самої себе, як необхідний засіб піддержування життя в собі та навкруги себе. Людина, що має живий, свіжий, здоровий інстинкт життя, мусить любити все, що дає їй це життя, що зберігає його, що відновлює, зміцнює її сили...

„В цьому є корінь і основа національного чуття. Через це національна свідомість і любов до своєї нації не знає ні кляс, ні партій, ні віку, ні полу...

„Дійсно свідомих українських сил було мало... Але тих, що просто любили себе, що просто, без свідомости почували ніжність до тих явищ, які дали їм життя і сприяли його розвитку, які по законам не логіки, а чистої, бездумної природи почували свою національну порідненість, таких були сотні тисяч і мільйони. І от то переваж-

но вони маніфестували в Петрограді, в Київі, в Одесі, в Ростові, на Україні й поза Україною, але скрізь з отою пробудженою, теплою ніжністю... Тепер вона раптом набірала всі права горожанства, вона навіть мала **гарний золотисто - блакитний, неба й сонця прапор, на якому його ніжність і зворушення мали законну, гарну, влучну формулу: „Хай живе вільна Україна!"** (Винниченко: „Відродження нації", ст. 73-75).

Значить, і сам Винниченко, тоді запеклий ворог національного самостійництва, признає, що весь український народ відгукнувся на революцію дуже сильно і що той відгук мав **виразно національний характер. Так, не червоні полотнища інтернаціональної пролетарської революції, але синьожовті прапори національного відродження підняла весною 1917 р. українська стихія; не фрази про „пролетарську революцію", а виразний клич „Віль на Україна!" був бойовим гаслом, виписаним на піднесених тоді українською стихією прапорах.**

Заввага Винниченка, якою він намагається знецінити реальну вартість того вибуху національних почувань, що мовляв, вони були висловом не політичного роздумування, але підсвідомих почувань, у великій мірі слушна. Але ж, так є завжди. Широкі маси народу завжди керуються не так політичною спекуляцією, як почуваннями. Так і треба, щоб національні почування були стихійними, підсвідомими, загальними. Спрямувати цю стихію національних почувань, виявлену так виразно й так могутньо в весняні дні 1917 р., в русло державного будівництва — було обов'язком тодішньої української інтелігенції, тодішнього українського політичного проводу.

2. КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СИЛ.

Вибух революції в Росії застав східньо-українську інтелігенцію політично роз'єднаною, поділеною на два зовсім окремі, один одному ворожі табори: на табор самостійників-націоналістів і табор соціялістів-інтернаціоналістів. Ідеалом одних була вільна, самостійна Україна,

для других — інтернаціональна соціяльна революція. Окремо від них обох стояв табор аполітичних культурників.

В інтелігентських кругах тодішньої Наддніпрянщини, що цікавились політикою, соціялістичний табор мав багато міцніші впливи, чим націоналістичний. Причиною цього було головно те, що соціялістичні погляди в Україні ширили не лиш українські, але й численні московські та жидівські соціялістичні організації, в яких українські соціялісти знаходили завжди гарячих прихильників і союзників; а українським самостійникам - націоналістам приходилось вести боротьбу і з царатом, і з московськими соціялістами, і з українськими соціялістами, і навіть з українськими „народниками", що зводили українську проблему до культурництва. На українських самостійників - націоналістів і на саму ідею самостійности України йшла безупинна запекла атака зі сторони всіх названих політичних сил, що діяли тоді в Україні. До соціялізму ставилися московські чорносотенці поблажливо; українське ж самостійництво вони ненавиділи всім своїм єством і докладали всіх сил, щоб нищити кожний прояв українського самостійництва. Московські, а з ними жидівські соціялісти в відношенні до українського самостійництва вірно додержували кроку московським чорносотенцям, поділившись тихо з ними ролями в зацьковуванні та нищенні всіх проявів українського самостійництва: чорносотенці користувались для цього поліційним терором, а московські соціялісти всіх відтінків — моральним (покищо) терором та політичною агітацією. Українські соціялісти вважали національне питання неіснуючим і шкідливим і так представляли його завжди українському народові. Українські ж „народовці" дивились на ідею самостійности України як на чарівну, але нездійсниму мрію, яку не вільно підносити як політичний постулят, бо цим стягається лиш непотрібно поліційні репресії проти українства і цим унеможливлюється єдинокорисну для українського народу культурницьку роботу.

Організаційно оформлені діяли в східній Україні в час вибуху революції такі політичні партії й організації:

1. Самостійницько - націоналістична Українська Народня Партія — УНП та самостійницько-націоналістична організація Братство Самостійників.

2. Соціялістичні:

а) Українська Соціял-Демократична Робітнича Партія — УСДРП, членів якої звано коротко ес-деки, тобто соціял-демократи. Лідерами її були: Володимир Винниченко, Симон Петлюра, М. Порш, Ісаак Мазепа, Андрій Лівицький, Левко Чикаленко.

В УСДРП згуртувались усі ті, що вступили були колись до РУП, щоб з національних позицій перевести РУП на соціялістичні. Розваливши РУП, вони й оформились в окрему соціялістичну партію. Організаційно УСДРП була ніби самостійна, але політично й програмово вона була повністю під впливами московських есдеків, вважаючи себе, як це окреслив Винниченко, разом з ними „одним цілим".

б) Партія Українських Соціялістів-Революціонерів, коротко ес-ери (соціялісти - революціонери). Тут гуртувався найрухливіший елемент молоденьких студентів. Українські ес-ери мали не тільки спільну з московськими ес-ерами програму й тактику та плятформу дії, але й були з ними в організаційній пов'язаності і тим були безпосереднім, може й несвідомим знаряддям протиукраїнської політики московських соціялістів. Лідерами її були: В. Залізняк, М. Ковалевський, О. Севрюк, П. Христюк, Микита Шаповал. По вибуху революції до ес-ерів пристав проф. М. Грушевський. Під повним впливом ес-ерів опинилася Українська Селянська Спілка, заснована в перших днях революції як „професійно-клясова організація українського селянства".

3. Товариство Українських Поступовців — ТУП, зав'язком якого була Українська Демократично - Радикальна Партія, що припинила своє існування як партія в 1905 р. ТУП складався переважно з інтелігент-

ських елементів, які ставились ворожо і до соціялістів і до націоналістів - самостійників, та провадили виключно культурно - національну роботу.

Українські самостійники під керівництвом Миколи Міхновського, д-ра Івана Луценка, В. Отаманівського, Вол. Шемета, Павла Макаренка та М. Андрієвського створили вже в перших днях революції Українську Центральну Раду, яка повинна була підготовити проголошення самостійности України та перебрання керми державного будівництва.

Але, майже одночасно з ініціятивою самостійників виступив ТУП, уважаючи себе, згідно зі свідченням М. Грушевського, „єдиним політичним представником України". ТУП видав відозву до українського народу, закликаючи його організуватися, збірати складки на національний фонд, закладати українські школи, організувати „Просвіти" та піддержувати новий, революційний уряд Росії.

Зголосились, вкінці, до слова й українські соціялісти. Їхні представники прибули на збори ТУП, зголошуючи свою співпрацю.

Так зродилась думка про консолідацію всіх українських сил для спільної дії в користь українського народу. Ця думка була швидко реалізована створенням Центральної Ради в дні 17 березня 1917 р., в склад якої ввійшли представники всіх трьох таборів. Кілька днів пізніше видано першу відозву Центральної Ради „До українського народа" (з датою 22 березня 1917 р.), яка віддзеркалює політичне наставлення всіх трьох складових таборів. Українським самостійникам - націоналістам належить перша частина відозви, в якій говориться:

„Народе Український! Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії. Настав час і твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя після більш як двохсот літнього сну.

„Уперше, Український тридцятиміліонний народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хо-

чеш жити, **як окрема нація.** З цього часу в дружній семї вільних народів могутньою рукою зачнеш собі сам кращу долю кувати".

Друга частина, в якій узалежнюється майбутнє від російських Установчих Зборів, віддзеркалює політичне наставлення табору українських соціялістів, а третя, де говориться про організування шкільництва, культурних і економічних спілок та про збірку на Український Національний Фонд, це витяг відозви ТУП зперед кількох днів.

Щодо характеристики поодиноких таборів, то, наприклад, В. Винниченко дає таборові самостійників-націоналістів таку оцінку:

„Це був переважно військовий „отаманський" елемент, без виразної соціяльної програми, без усякої політичної освіти, але **з виразним націоналістичним темпераментом, який служив їм і програмою й тактикою, й аргументами.** Роля цієї групи в усьому рухові незначна, але часом досить сумна". („Браком виразної соціяльної програми" називали соціялісти те, що українські самостійники - націоналісти вважали соціяльне питання другорядним, залежним від розв'язки національного; „браком усякої політичної освіти" було в очах соціялістів відкинення націоналістами марксизму, а „досить сумною" є роля українських самостійників - націоналістів, якщо оцінювати її зі становища соціял-анархістів).

Політичне наставлення культурницьких ТУП-овців характеризує той же Винниченко:

„Вони з свого погляду цілком логічно доводили, що сказавши „А", треба казати й „Б". Оповістивши творіння державности, треба ж те, дійсно, й робити. А щоб робити, треба мати відповідні сили на те. Оголосити творіння державности легко, але ж треба серйозно вдуматись, що то значить, яка то велитенська робота, яких зусиль вона вимагає, яких сил, якої кількости людей, знаття, досвіду, матеріяльних засобів.

„Бо що то значить наша, національно - українська державність? То значить, що всі органи державного управління й господарства мають бути насамперед утво-

рені на Україні, там, де їх зовсім не було до сього часу. Це не переформування старих, організованих, пристосованих до життя віками апаратів, не заміщення одних людей другими. Ні, творити все з самого початку, з самих дрібничок, творити в місяць-два те, що в других землях утворювалось десятками віків. Творити ці органи, не маючи ніякої мілітарної сили й маючи в той же час проти себе й мілітарну, й поліційну, й адміністративну силу старої держави, маючи проти себе ворожість усієї неукраїнської людности.

„Але нехай би ворожу силу вдалося якось перемогти. То де ж ті сили, якими робились би ті апарати, та величезна, складна машина, що зветься державністю? Адже треба тисячі досвідчених, освічених і національно-свідомих людей, щоб ними засадити всі урядові посади, всі інституції, починаючи з міністрів і кінчаючи писарчуками в канцеляріях. Де ж вони ті люди, де вони могли взятися, коли ми не мали своєї школи, коли не мали ніякої можливости мати свою масову інтелігенцію, з якої можна було б вибрати тих і освічених, і досвідчених, і національно-свідомих людей. Ну, хай би ще на міністрів вистарчило, — а далі? А директорів, діловодів, а комісарів, а десятки тисяч служащих, — де їх узяти? А чим же їх удержувати? Чим провадити всю державну роботу, не маючи ніяких фінансових засобів? І як саме все те провадити? З чого починати? Що робити? Ми ж ніякого ні державного, ні адміністративного досвіду не мали й не могли мати. От ґрупка собі людей, складена з журналістів, політичних еміґрантів, учителів, адвокатів, тощо". („Відродження нації", І, ст. 255-256).

А політичне „вірую" самого Винниченка й усіх інших українських соціялістів нам уже відоме: національне питання вони вважали неіснуючим, а державну самостійність України — „шкодливою для справи пролетарської революції".

Українські самостійники - націоналісти знали добре погляди аполітичних ТУП-івців, яких революція загнала в політику, та політичне наставлення українських соція-

лістів. І все ж таки вони, зокрема ж Микола Міхновський, погодилися консолідуватися з одними й другими в єдиний національний фронт. Причиною цього було поперше — почуття невистарчальности сил для так великого діла в самих лише самостійників - націоналістів. Цей брак повинен був завдяки консолідації поповнитись інтелектуальними силами ТУП-івців та соціялістів. По-друге, українські самостійники - націоналісти, і сам Міхновський, вірили в українську людину, в те, що в української людини, якої партії вона не була б, мусить озватися любов до своєї Батьківщини. Міхновський — каже у своїх споминах про нього Сергій Шемет — „хотів вірити, що хто б там не був на чолі Центральної Ради, що до якої б партії не приписався старий професор Михайло Грушевський, що яка б з українських партій не взяла провід, діло самостійної Української Держави цими руками ліпше, чи гірше робитиметься" (С. Шемет: „Микола Міхновський", Хліборобська Україна, V. 17.).

Вірити хотів Міхновський і його друзі зокрема проф. Грушевському, славному дослідникові української історії, який коротко перед революцією писав в одній зі своїх статтей, протиставляючи наддніпрянців галичанам:

„З другого боку даремно шукали б ми чи в старшій історії Галичини, чи в новішому життю її сміливого злету „в сферу неможливого" — відважних безоглядних виступів, серіозного рискування для осягнення своїх плянів і мрій. Сміливих поривів, безоглядної відваги не видно в тутешнім життю. Се не те, що східня Україна, де небезпечність життя виховувала в людях сміливість, риск, нахил до ширших перспектив, здібність цінити осягнення поставленої мети вище над усякі матеріяльні рахунки, готовість все поставити на карту за здійснення того, що ставилось вище над спокій, вигоду і саме життя" (М. Грушевський: „Малі діла", „Наша Політика", Львів, 1911).

Значить, витикаючи галичанам брак відваги й рішучости в боротьбі за здійснення своїх ідеалів та їх страх перед риском піти „в сферу неможливого" і підкреслюючи, що всі ці прикмети є в наддніпрянців, Михайло Гру-

шевський давав повну підставу вірити, що і він, і під його проводом всі інші наддніпрянці в цю „сферу неможливого" підуть і мужньо, без хитань, стануть таки до будови — Української Самостійної Держави.

3. АРМІЯ — ОХОРОНА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ.

Від перших днів революції український самостійницький табор звернув головну свою увагу на армію, вважаючи, що сильна армія є найважнішим чинником у революції, а своя національна армія — найкращою запорукою національних прав. Провідник націоналістично - самостійницького табору Микола Міхновський перебував тоді у військовій службі у Києві, в центрі тодішніх політичних подій в Україні. Тож, не гаючи ні хвилини, він разом зі своїми однодумцями береться до організації українських військових частин.

Вже 19 березня 1917 р. відбулося в Києві скликане з ініціятиви Миколи Міхновського (в ранзі поручника він був тоді працівником військового суду) перше українське військове „Підготовче Віче", що в ньому взяло участь 211 військовиків. Заслухавши доповідь Міхновського віче одноголосно прийняло резолюцію про конечність негайного творення української національної армії. Повідомлення про „Підготовче Віче" та схвалену резолюцію було надруковано в 30.000 примірників і розкинено серед війська на фронті й у запіллю.

Три дні пізніше, 22 березня 1917 р. відбулися перші **„Збори українських офіцерів і солдатів київської залоги"**, на яких було присутніх понад 4.000 учасників. Збори затвердили постанову „Підготовчого Віча" про конечність негайної організації української національної армії та ухвалили вважати себе за Тимчасову Українську Військову Раду до часу, доки не постане українська верховна військова установа. В імені зборів було видано окреме „Звернення до Російського Тимчасового Уряду", в якому українські вояки вітали задекляровані новим урядом свободи та висловлювали надію, що Тимчасовий Уряд, по-

валивши царат, поверне Україні всі її національні права, загарбані колись царатом.

24 березня відбулося у Києві ще одно Військове Віче з участю понад тисячу солдатів і старшин. Віче приєдналось до постанов попереднього віча й ухвалило організувати Український Охочекомонний Полк з вільних від військової служби людей. Для здійснення цієї постанови було обрано Тимчасове Військове Бюро, зложене з 7 членів.

На 29 березня скликав М. Міхновський „Ширшу Військову Нараду залоги Києва й його околиць". Головою наради було вибрано полк. Павла Волошина, начальника штабу резервової бриґади, заступником голови сотника Ол. Сахна - Устимовича, а секретарями пор. М. Міхновського та хорунжих Гоца і Лукіянова. Доповідь миколи Міхновського було прийнято всіми, як стверджують учасники, з великим одушевленням, після чого однодушно схвалено резолюцію: **„Негайно приступити до організації власної національної армії, яко могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна й помислити про здобуття повної волі України".** Як перший крок для здійснення цього постановлено негайно організувати в Києві „Перший Український Козачий ім. Богдана Хмельницького полк". Вслід за цим мала йти організація дальших українських добровільних полків усіх родів зброї.

Одноголосно було прийнято теж проєкт М. Міхновського відкрити у Києві негайно окрему українську військово - політичну організацію „Український Військовий Клюб ім. гетьмана П. Полуботка". Почесним членом клюбу було обрано присутнього на нараді команданта київської залоги ґенерал-лейтенанта Цицовича. Дальше керівництво Клюбом передано в руки обраного „Організаційного Бюра", що в його проводі станув М. Міхновський та його близький співробітник хорунжий Ган.

„Український Військовий Клюб ім. гетьмана П. Полуботка" перебрав на себе завдання праці ідеологічно-полі-

тичного характеру. Статут Клюбу випрацював сам Міхновський. Клюб поставив собі завданням відкрити свої філії по цілій Україні. Як мету організації було в § 3 статуту подано: „Гуртувати в одній сім'ї вояків, лікарів і військових урядовців української національности". Заходами Ради Клюбу в скорому часі було видано тисячі примірників відозв до вояків-українців, в яких закликалось їх об'єднюватися в окремі національні громади для дальшої боротьби за повну свободу України. У тих відозвах вказувано на дійсний стан, на небезпеки, що стоять на шляху до осягнення дійсної свободи та на завдання, що стоять перед усім українським народом. У тих відозвах читаємо:

„Пам'ятаймо, що на нашій землі стоїть упертий ворог і напружує останні сили, щоб прибрати до своїх цупких рук усю Україну. Товариші-браття! Не даймо України нікому! Полита кров'ю славних козаків-запорожців, вкрита в цю війну горами нашого трупу, — нехай встане Вона до свого життя! Товариші українці! Єднайтеся у свої українські гуртки! Єднайтесь з думкою про волю України, про її козацьку силу!"

Для військово - організаційної справи, для організування окремих українських військових частин, було створено на цьому ж вічу 29 березня 1917 р. Український Військовий Організаційний Комітет, що в його склад увійшли: полк. Глинський — голова, полк. Павло Волошин, сотник Ган, поручник М. Міхновський та прапорщик Павелко — члени.

Про працю Миколи Міхновського в ті дні пише очевидець тих подій:

„Коли вибухла революція, то тут у Києві, з почину Міхновського зароджується український національний рух в російських арміях. Доводилося Міхновському починати національно - усвідомлюючу роботу в армії самотужки, без підготованої здавна організації. Організаційний Військовий Комітет, далі Військовий Клюб імени гетьмана Полуботка, врешті організаційна комісія для скликання „Першого Всеукраїнського Військового З'їз-

ду", — всі ці організації повстали пізніше. Почин приходилось робити самому. І він цей почин робив. Ішов до казарм і там проповідував не бунт, не порушення дисципліни, не самовільство, а потребу творити дисципліновану військову силу тільки в новій, національній формі. Він кликав служити своїй національній державі і служити краще, з більшим завзяттям, з більшою відданостю і при більш суворій дисципліні, якій, во імя свого національного і державного обов'язку, кожен повинен себе добровільно підпорядкувати. І тепер здається декому, що така пропаґанда тоді серед солдатської маси була неможлива, бо все штовхало цю масу до непослуху, до анархії. Одначе Міхновський ішов проти загальної течії і, дивна річ, на початку він перемагав. Українська солдатська маса в перших часах йшла за ним, а не за тими, що нищили авторитет офіцерства, нищили дисципліну, кликали робити все, що кому подобається.

„Його тодішня діяльність розпадається на два періоди: перший — це національно - освідомлююча пропаґанда серед солдатської маси; другий — це спроба з національно вже розаґітованої військової маси організувати реґулярні військові частини. Вже по кількох тижнях національної пропаґанди Міхновський міг сконстатувати, що солдатська маса жваво переймається національною ідеєю, що його авторитет росте, а з другого боку показалося, що серед офіцерства місцевого походження український національний рух постільки має успіх, поскільки він виявляє не анархічні, а державно творчі тенденції. І Міхновський докладає всіх зусиль, щоби революційний порив української солдатської маси і довір'я офіцерства до українського руху для української державности використати. Він розуміє, що революція повернулася в повну катастрофу для Російської Держави і що перед вождями українського народу стають уже завдання державно-організаційного, а не тільки бунтарсько - революційного характеру. **Організувати свою українську реґулярну армію, проголосити вслід за тим самостійність Української Держави, зробити сепаратний мир з Центральними Дер-**

жавами, — ось була програма Міхновського вже в першій добі революції". (Сергій Шемет: „Микола Міхновський", „Хліборобська Україна", кн. V, ст. 15-16).

Відозви Клюбу ім. Полуботка, поширювані в десятках тисяч між українським вояцтвом на фронті й в запіллю, зробили на вояцькі маси величезне враження. Вже кілька днів після цього, як заложено Клюб у Києві, відбулось віче українського вояцтва в Москві, на якому заложено Український Військовий Клюб у Москві. 8 квітня 1917 відбулось віче українського вояцтва російської армії в Тернополі, на якому висунено вимогу національно - політичних прав для України та прилучення до України Галичини, Буковини й Кубані. В квітні на вічу українського вояцтва в Мінську створено Українську Фронтову Раду для військ західнього фронту, що її головою обрано Симона Петлюру. 7 квітня відбулася в Москві зорганізована Українським Військовим Клюбом українська військова маніфестація, в якій під українськими національними прапорами продефілювало десять тисяч українського вояцтва. На початку квітня засновано за ініціятивою відомого українського діяча - самостійника лікаря Івана Луценка Військову Раду в Одесі.

Загальна думка була — організувати українську армію „леґально", тобто за дозволом тодішнього Російського Тимчасового Уряду, шляхом виділення українського вояцтва російської армії в окремі „українізовані" частини. На такому становищі стануло під впливом зголошених „поправок" українських соціялістичних лідерів віче українських військових фронтовиків, що відбулося в Києві 10 квітня 1917 р. Віче приєдналось до усіх попередніх резолюцій, винесених українськими військовиками про конечність організування окремої української національної армії, але до цього додало: „...а покищо — домагатись виділення на фронті всіх українців-вояків в окремі національні частини, а в запіллі — формування українських полків з урядовою мовою українською".

На такому леґалістичному становищі станув і Український Національний Конґрес 19 квітня 1917 р., який, обговорюючи цю справу, постановив скористати з того, що тоді якраз перебував у Києві військовий міністер Російського Тимчасового Правительства Ґучков і вислати до нього спеціяльну делегацію для полагодження справи українізації армії. В склад делегації обрано Дмитра Дорошенка, М. Міхновського і Ст. Ерастова. „Леґалістам" здавалося, що узгіднення в справі українізації армії з російським міністром повинно пройти гладко, бо ж у той час існували вже за дозволом Російського Тимчасового Правительства: польський національний корпус ґен. Довбур-Мусьніцкого, стаціонований якраз в Україні, чеські леґіони та лотишські національні відділи. Та делегація повернулася з нічим, бо, як коротко згадує член делегації Д. Дорошенко — „міністер відповів на це дуже ухильчиво".

Ворожо до справи української армії поставилось не тільки Російське Тимчасове Правительство й московські політичні круги Керенського. З такою ж ворожістю й ненавистю до тієї справи поставився і комісар київської військової округи, московський соціял - революціонер Оберучев, маючи в цьому беззастережну піддержку всіх московських та жидівських соціялістичних партій і організацій. В усій соціялістичній пресі Києва появились такі ж напастливі статті проти організування української армії, як і в чорносотенно - московській.

Але Міхновський цього сподівався і тому постава москалів не спинила його запляннованої акції. Реалізуючи постанову „Ширшої Військової Наради" з 29 квітня, Міхновський приступає змісця до організування першого полку „імени Ботдана Хмельницького". Перші охотники зголосились зараз після наради: це були — близький співробітник Міхновського прапорщик Ган та славний артист М. К. Садовський. В половині квітня полк начисляв уже понад три тисячі бійців. В дні 1 квітня організатори полку улаштували на Сирецькім полі під Києвом „свято перших квіток", на якому святочно проголошено створення „Першого Українського Козачо-

го ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку". На свято прибули не тільки всі бійці новосформованого полку зі своїм вибраним командиром сотн. Путник-Гребенюком, але й велика кількість українських солдатів з різних частин російської армії, стаціонованих тоді у Києві. Ціла площа була замаєна синьожовтими прапорами, а над президіяльним столом завішено портрети Т. Шевченка і гетьмана Павла Палуботка. Свято відкрили три військові орхестри відіграванням українського національного гимну „Ще не вмерла..." Після низки промов учасники свята улаштували маніфестаційний похід до Києва і підійшли тут до Царського Палацу, де відбувалось засідання „ради військових депутатів, щоб повідомити їх про створення полку. „Рада депутатів", що творила підбудову Російського Тимчасового Правительства, спротивилась творенню полка. Але маніфестанти прогнали голову „Ради депутатів", що намагався проголосити їм заборону. „Рада" негайно викликала команданта військової округи ґен. Н. А. Ходоровича. Ґен. Ходорович привітав маніфестантів в українській мові, не зважаючи на протести „Ради депутатів" і попрохав визначити делегацію для переговорів. Такою поведінкою ґен. Ходорович заспокоїв маніфестантів. Вони визначили делегацію на чолі з Міхновським і розійшлись.

Делегація виїхала другого дня за порадою ґен. Ходоровича до Камянця до головного команданта армій південно - західнього фронту, щоб одержати від нього затвердження полка. Але той відмовив. Справа набрала незвичайного розголосу. Всі московські партії й організації гостро накинулись на організаторів полка. Спільне засідання „ради салдатських і військових депутатів" та „ради депутатів військ київської воєнної округи" після бурхливого обговорення справи, винесло постанову про заборону організувати українські військові частини. Щойно головнокомандуючий фронтом ґен. Брусілов, з огляду на фатальний стан фронту, прислав телеграмою свою згоду на організування полка з тим, щоб 500 люда з нього залишилися в Києві, а решта відійшла на фронт.

Але, постава російського уряду не вплинула на організаторів української армії. Організація полку посувалась безперебійно вперед і до кількох тижнів була закінчена. Полк складався з 16 сотень і начисляв 3.574 бійців. Полк розташувався в Києві, дожидаючи заповідженого 1-го Всеукраїнського Військового З'їзду.

Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд, скликаний Українським Військовим Організаційним Комітетом, відбувся 18 травня 1917 р. у Києві. В з'їзді взяло участь 700 представників від військових організацій, товариств та частин усіх армій російського фронту, балтійської і чорноморської фльоти та запілля, які репрезентували 1,580.702 українських вояків у російській армії.

До президії З'їзду обрано Симона Петлюру — делеґата західнього фронту, Миколу Міхновського — представника запілля, Володимира Винниченка — від Центральної Ради та полк. Ю. Капкана — делеґата Богданівського полку.

З'їзд розглянув справу організування першого українського полку. Демонстративно іґноруючи заборону російського військового командування, З'їзд затвердив організацію „Першого Українського Козачого ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку", а всіх старшин та солдатів, записаних до полку, постановив вважати прийнятими в цей полк. По проголошенні цієї постанови З'їзду полкові було передано вишитий черницями Фроловського монастиря в Києві малиновий прапор з портретом Богдана Хмельницького. Увесь полк склав під цим прапором урочисту присягу.

Про настрої учасників З'їзду пише сам Винниченко:

„Вийшла, справді, імпозантна демонстрація українського руху. В маленькій залі Педаґоґічного Музею зібралось біля 700 представників, які приїхали з мандатами від кількох сот тисяч озброєного українського народу. Загартовані чотирьохлітнім вогнем війни, розбурхані хвилями революції, обвіяні духом пробудженої національної гордости, любови, ніжности, вони, ці представники, горіли, палали бажанням тут же здійснити свою не-

навистъ і свою любов. Вони оперували життям людей і життям своїм усі ці чотири роки. І коли вони несли це життя на чужий їм, шкодливий їм, ненависний здебільшого олтар, то кольми паче вони готові були покласти його на олтар свій, своєї любови, своєї пробудженої гідности.

„Це був один з кращих моментів того молодого, здорового, повного сили завзяття, віри й чистоти періоду. Ніякі труднощі, ніякі перепони не пригнічували, а тільки здіймали дух до крику радісної боротьби. Це було трудне схождіння на гору, але з кожним кроком, з кожним усиллям розгортались все ширші, все могутніші перспективи" (Винниченко: „Відродження нації", І, ст. 139-140).

Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд одобрив усю пророблену до цього часу роботу в ділянці організування українських військових частин та постановив проводити її по дотеперішніх напрямних далі. Для завершення організаційної структури З'їзд постановив утворити при Центральній Раді Український Генеральний Військовий Комітет як найвищий керівний орган українського військового руху. В склад Комітету, що складався з 18 членів, входили: В. Винниченко, С. Петлюра і М. Міхновський.

В політичній ділянці З'їзд на пропозицію Винниченка і С. Петлюри приєднався до постанов Українського Національного Конґресу з 7-го квітня 1917 р. В військовій ділянці З'їзд ухвалив „негайну націоналізацію армії на національно - територіяльному принципі", відділення всіх українських старшин і солдатів в окремі національні частини, у балтійській фльоті укомплектувати деякі з кораблів виключно командами української національности, а чорноморську — поповнювати далі виключно українцями; в українізованих частинах відкривати військові школи всіх ступенів, видати українські військові підручники і постачати українську літературу до військових читалень і для військових курсів".

Участь на Військовому З'їзді соток делегатів з усіх сторін російських фронтів та запілля помогла поширити

організування нових українських військових частин. В Умані зорганізовано Український полк ім. Гонти, в Житомирі Український полк ім. гетьмана П. Сагайдачного, в Ростові Український полк ім. П. Полуботка, до якого відразу вписалось 5 тисяч солдатів - українців з місцевої залоги, в Саратові Український полк ім. гетьмана Мазепи, в Москві Український Запорожський полк.

В Одесі справу організації українського війська перебрав у свої руки провідний український самостійник - націоналіст військовий лікар др. Іван Луценко. Завдяки цьому, як це стверджує історик Д. Дорошенко, — „Українська військова організація (в Одесі) мала виразно самостійницький характер". Вже в першій революційній маніфестації українське вояцтво в Одесі виступило під синьо - жовтими прапорами. В початку квітня 1917 р. зорганізувалася „Одеська Українська Військова Рада", що складалася з представників окремих частин армії та морської фльоти. Рада покликала до життя „Одеський Український Військовий Кіш та приступила до організації українських військових частин.

Вільне Козацтво. Стихійний гін українських мас до організування українських збройних сил як єдиної запоруки національних прав виявилось не тільки серед українського вояцтва, що перебувало в чинній службі. Вже з перших днів революції починають в Україні організуватися військові самооборонні відділи, що, нав'язуючи до традиції козаччини, приймають назву Вільне Козацтво.

Колискою вільно - козацького руху була Звенигородщина на Київщині. Тут у селі Гусакові з ініціятиви селянина Смоктія та двох звенигородських українців з вищою освітою Ковтуненка і Пищаленка організується перший відділ Вільного Козацтва вже в перших днях революції. Вільнокозацький рух захоплює все українське революційне та національно - свідоме селянство так, що в скоро-

му часі не лиш уся Звенигородщина, але й уся Київщина, а далі й Низ, Лівобережжя та Волинь вкриваються сіткою відділів Вільного Козацтва. Політичні настрої селянства, що організувало спонтанно свої військово - міліційні частини Вільного Козацтва, характеризують постанови їх організаторів, в яких говориться, що „пам'ятаючи, як славні предки наші боронили від ворогів рідний край і беручи до уваги, що **„настав рішучий час остаточно та на завжди звільнитись від московського панування"**, українське населення організує Вільне Козацтво, „щоб бути на варті волі та спокою на Україні".

Організаційна структура Вільного Козацтва виглядала так, що в селі творилась сотня з 35-700 людей, сотні одної волости творили курінь, курені — полк, а полки цілої округи об'єднувались в кіш. Частини Вільного Козацтва приймали, подібно як і військові частини, імена гетьманів або героїв Козаччини, наприклад: у Звенигородщині — „Кіш Вільного Козацтва ім. Семена Палія", на Чернигівщині — „Кіш ім. гетьмана Петра Сагайдачного".

В половині квітня 1917 р. відбувся в Звенигородці повітовий з'їзд Вільного Козацтва, на якому обрано кошового отамана, що ним став селянин Гризло, та прийнято такі постанови: 1. Вільне Козацтво організується для оборони вольностей Українського Народу та охорони ладу. 2. Вільне Козацтво є територіяльною військовою організацією, до якої мають право вступати громадяни повіту, не молодші як 18 років. 3. **Не можна приймати до організації людей, ворожих українській справі, а також караних судом за карні проступки.** 4. Всіма справами організації завідують ради козацької старшини. 5. На командних посадах старшина вибирана. Вибрана старшина призначує собі помічників.

З'їзд вибрав делегатів на Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд, — Гризла, Шаповала і Сергієнка, — які прибули туди в старокозацьких строях, в жупанах, з шаблюками, в шапках зі шликами та оселедцями на голові.

Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд. Вже на першому Всеукраїнському Військовому З'їзді було постановлено відбути Другий З'їзд за місяць, отже в днях 18-23 червня 1917 р. Це стрінулось зі спротивом Російського Тимчасового Правительства. Міністер військових справ Керенський видав заборону відбувати Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд. Та українське вояцтво зігнорувало зовсім заборону російського міністра. На з'їзд прибуло 2.500 делегатів, що репрезентували 1,732.444 українських вояків, і з'їзд відбувся у визначеному речинці, при дуже піднесеному патріотичному настрою та в атмосфері ворожости до російського уряду. Промови й дискусії були дуже гарячі і основним тоном майже усіх виступів військових делегатів була вимога — негайно відділити Україну від Росії. Заслухавши обширний звіт В. Винниченка як представника Центральної Ради про поїздку української делегації до Петербурга, З'їзд ухвалив між іншими такі резолюції:

„Другий Військовий З'їзд постановляє:

„Пропонувати свому найвищому представницькому органові — Українській Центральній Раді — в цій справі (т. зн. в справі автономії, П. М.) **до Російського Уряду більше не звертатися й негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншостями...**

„Підтримуючи постанови 1-го Всеукраїнського Військового З'їзду про організацію війська, **З'їзд доручає Українському Військовому Генеральному Комісаріятові якнайскорше розробити детальний плян українізації війська й ужити всіх заходів для негайного проведення його в життя".**

З'їзд доповнив на пропозицію С. Петлюри Український Військовий Генеральний Комітет 10 новими членами та вибрав Тимчасову Всеукраїнську Раду Військових Депутатів у складі 130 людей, як представництво в Центральній Раді.

В останньому дні з'їзду Центральна Рада проголоси-

ла свій Перший Універсал. Настрої тогочасного моменту описує Винниченко так:

„Сильно гудів з дзвіниці Софійського собору дзвін „Рафаїл" і скваплиро сипав дзвінкі, дрібні звуки збір малих дзвонів. Уся площа, яка вже потонула в присмерках вечера, уявляла незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її — від Софійського собору до Михайлівського монастиря. У самого пам'ятника Хмельницького відслужено молебень. Український полк гетьмана Богдана, як один чоловік, упав на коліна. Стала навколюшки й публіка. У сумраці блискала щетина сталевих багнетів над головами вояків, що стали навколюшки.

А потім почулися пристрасні промови:

— Брати українці! Ви вже присягли раз... Присягнемо ж ще раз, що без автономії для нашої Неньки-України не вернемося до своїх частей!

— Присягаємо! — й повітря затряслося від однодушного оклику, що вирвався із грудей...

Гучно встали на ноги. Почулася в темряві команда й гучно стало переходити вояцтво. Полилася пісня:

— ...„докажем, що ми браття козацького роду!'

— ...„ще нам, браття-козаки, усміхнеться доля"...

— ...„душу, тіло ми положим за свою свободу!"

На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбивався темною бронзовою брилою Богдан на коні з піднесеною булавою...

І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон" („Відродження нації, т. І., ст. 213-214).

А київські вулиці справді смутно згадували минуле, дивлячись на сучасний мент. Бо кожній політично розгорненій людині мусіло бути очевидним, що весна й літо 1917 р. були неповторною нагодою відбудови повної національно - державної суверенности України: Московщина борсалася у конвульсіях анархії, коли українські маси в той же час маніфестували раз-по-раз свій ентузіязм національного відродження, свою здисциплінованість і свою готовість до найбільших жертв за свої націо-

нальні інтереси. До диспозиції уряду вільної самостійної Української Держави ставало понад півтора мільйона українського вояцтва, про яке зовсім слушно говорить Винниченко: „І коли вони несли (своє) життя на чужий їм, шкодливий їм, ненависний здебільшого олтар, то тим більше вони готові були покласти його на олтар свій, своєї любови, своєї пробудженої гідности".

А Центральна Рада під керівництвом отого власне Винниченка, що так добре бачив могутню стихію пробудженої національної свідомости українських мас і зокрема соток тисяч українського вояцтва, та проф. М. Грушевського, який, в додатку, підтвердив у своїх писаннях з тих днів, що відділитись Україні від Росії в той мент не представляло ніякої трудности, — оця соціялістична Центральна Рада не схотіла, відмовилась здійснити бажання мільйонових мас українського народу і стати урядом самостійної Української Держави. Навпаки, українські соціялісти, — однаково соціял-демократи як і соціял-революціонери, — заявились проти самостійности України, проти української армії і проти національних почувань. Українські соціялісти визнали своїм найгрізнішим ворогом не московський імперіялізм, але — українське самостійництво і тому постановили використати свою позицію і всі свої сили на те, щоб підступною невблаганою боротьбою знищити не всякі основи московського панування над Україною, але — основи українського самостійництва: національні почування і українську національну армію.

4. ЛУКАВІ ПРИСИПЛЯЮТЬ.

Стихійний вибух національної свідомости українських мас по всій Україні і навіть поза межами України затривожив не тільки московських чорносотенців, але й московських соціялістів усіх відтіней. Один із лідерів українських соціялістів Ісаак Мазепа стверджує в своїх споминах, що „російські політичні партії працювали на Україні за директивами петербургських і московських цент-

рів. Це були філії загальноросійських організацій, що провадили свою діяльність на підставі **єдиної програми й тактики для цілої російської імперії"** (І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції", ст. 8). А головний лідер українських соціялістів В. Винниченко, збагнувши аж по упадку Української Держави характер і мораль своїх русских колег, доповнює цю заввагу, що тією директивою петербурзьких і московських центрів у відношенні до української справи було: „Не було, немає і не дати, щоб було". „Так, — стверджує в 1920 р. той же Винниченко, — „русский демократ революціонер, поборник прав людини й усіх найширших свобод опинився в одному таборі з чорносотенцем, контрреволюціонером і ворогом усякої свободи, насильником і паразитом" (Винниченко: „Відродження нації" т. І, ст. 107 і 110).

Коли в перших днях революції в Києві було постановлено скликати на 19 квітня Український Національний Конґрес, лідери російських соціялістичних партій у Києві скликали окрему нараду для обговорення „сепаратистичних стремлінь" Української Центральної Ради. Всі учасники тієї наради виступили рішуче проти всяких національних прав для українського народу. Большевицький лідер Пятаков радив прийняти відповідну тактику супроти українських соціялістів, щоб **разом з ними поборювати ідею самостійности України.** А київський адвокат Чекерель-Куш поставив тезу, що якщо б російські Установчі Збори признали самостійність України, то російські соціялісти мусять чинно виступити проти цього, бо „не в наших інтересах роз'єднувати пролетаріят державними рямками".

Але джерелом трагедії була не постава московських білих і червоних чорносотенців, а — постава українських соціялістів. Від московських імперіялістів, — якої вони краски не були б, — інакшої постави до справи незалежности України жодна критично думаюча людина ждати не могла. Єдність московських „демократів" з московськими чорносотенцями у безоглядному поборюванні самостійности України, яку Винниченко побачив

щойно в 1920 р., була очевидною вже від перших днів революції в березні 1917 р. Але, замість звернутись лицем до українського народу, підхопити його національні ідеали і використати стихійну силу відродженої нації для закріплення національної свободи в самостійній українській державі, **українські соціялісти з В. Винниченком і проф. М. Грушевським на чолі заходились від самого початку революції з подивугідною впертістю — присипляти розбуджену національну свідомість українських мас дурманом соціялістичного інтернаціоналізму, зогиджуванням національних ідей та звеличуванням „поступовости" інтернаціоналізму пролетарської революції.**

Політичне наставлення українських соціялістичних лідерів, що в їх руках опинилось керівництво державного будівництва України в цей неповторний, переломовий момент історії, характеризує найкраще сам їхній репрезентант, голова першого революційного уряду України, а пізніше голова Директорії — Володимир Винниченко.

„Ми стали частиною, — органічною, активною, живою, охочою частиною — єдиного цілого. **Всякий сепаратизм, всяке відокремлення себе від революційної Росії здавалось смішним, абсурдним, безглуздим.** Для чого? Де ми знайдемо більше того, що тепер ми матимемо в Росії? Де по всьому світу є такий широкий, демократичний, всеобхоплюючий лад? Де є така необмежена воля слова, зібрань, організацій, як у новій великій революційній державі? Де є таке забезпечення права всіх пригноблених, понижених і експлуатованих, як у Новій Росії?

„Ні про який сепаратизм, самостійність навіть мови не могло бути, а коли чулись рідесенькі голоси, то це були голоси або схолястиків, чистих теоретиків, запеклих „самостійників", або занадто вже, хоробливо пронятих національним чуттям. На конференції укр. соц.-дем. роб. партії (УСДРП) в квітні питання про самостійність зустріло майже однодушне неґативне відношення. За самостійність висловилось з усієї конференції тільки два-три голоси.

„Ми так щиро, так безоглядно були закохані в сво-

бодолюбність, у широкість, у безсребренність русскої демократії, що навіть запропоновану одною частиною товаришів федерацію на тій конференції не внесли в переглянену програму. Конференція не забороняла боронити цей лозунг (!) тим товаришам, які вважали його життєвим, але сама конференція, все представництво укр. соціял-демократії не мало ніякої потреби добиватись цеї форми національного забезпечення. **Що ж до самостійности, то ми навіть уважали небезпечним для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії"** (Винниченко: „Відродження нації", І., ст. 43-44).

З таким ось підходом, з таким політичним наставленням брали українські соціялісти в 1917 р. у свої руки керму державного будівництва України. Самостійність України була для них шкідливим безглуздям, яке треба рішуче поборювати, бо воно „може розбити революційні сили всієї Росії", і навіть вимогу автономії вважали вони — нежиттєвим лозунгом, здійснення якого „немає потреби добиватись"!

Ще більш неґативно поставились до українських національних ідеалів українські соціялісти - революціонери. На ґуберніяльному українському з'їзді в Харкові в квітні 1917 р. один із них — В. Кор'як — назвав .український національний прапор „жовто - синьою ганчіркою". (Блюзнірське окреслення, що його досі вживають большевики). І ось до цієї саме групи соціялістів, до партії соціялістів - революціонерів („ес-ерів"), що її керівні верхи, за даними історика Д. Дорошенка, складалися зі „студентів перших курсів, кожен не старше 25 років віку", пристав і старенький професор Михайло Грушевський, найбільший тодішній авторитет серед усіх українців. І, що найгірше, пристав до них не тільки формально, з метою виведення тих задурманених московським соціялізмом гарячих молодиків на правильний шлях боротьби за національні права і свободу свого народу, але — перейшов зовсім на їхні позиції політично. Цим дав Грушевський змогу збаламученим хлопчакам прикривати їхню руїнницьку роботу його авторите-

том, виступаючи й сам по лінії їхніх кличів. Замість стати на чолі розбудженої національної стихії як речник змагань і бажань найширших українських мас, Михайло Грушевський, цей найбільший український історик, став — несвідомим виконавцем ворожих українській державності „плянів і директив з московського й петербуржського центрів".

Вже в перших днях революції, коли почулись ворожі голоси московських „демократів", переляканих вибухом національних почувань серед найширших мас українського загалу, видав Грушевський у Києві свою декляративну брошуру: „Звідки пішло українство і до чого воно йде". У ній він дає не обгрунтовання українських самостійницьких стремлінь, як цього належало сподіватися від визначного українського історика й людини, що стала у проводі національної революції, але — заяву, що українці ніякої національно - політичної самостійности не хотять. Дослівно пише він про це так:

„Українці не мають наміру одривати Україну від Росії. Коли б вони мали такий замір, вони виступили б щиро й одверто з такими гаслами, бо — **тепер за це вони нічим і не рискували б.** (ст. 12).

„Українці не мають наміру відділятися від російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільній і свобідній зв'язи з нею". (ст. 14).

Грушевський, як бачимо, був свідомий того, що йдучи на шлях самостійництва, українці в тодішній ситуації нішим не рискували, бо ж російська імперія розлетілась і сама Московщина вовтузилась в анархії громадянської війни, безсила супроти інших. І мимо цього, добровільно заходиться він на звільнену від царського ярма шию українського народу затягати червоно-московське „демократичне" ярмо.

По цій лінії йдучи, Грушевський зручно заміняє при кожній нагоді політичний ідеал українських мас — самостійність України — туманним кличем „за автономію"; кличем, який його однодумці, як це ми вже згадували, вважали заздалегідь — нежиттєвим.

Так було вже на губерніяльному кооперативному з'їзді Київщини 27-28 березня 1917 р., на якому Грушевський був обраний почесним головою: коли делегати під бурхливі оплески всіх присутніх підносили клич „За вільну Україну, за самостійність!", то Грушевський подав з'їздові для схвалення таку резолюцію: „Тільки демократична, федеративна республіка в Росії з національно - територіяльною автономією України, з забезпеченням прав національних меншостей, забезпечить права нашому народові".

Отже — не самостійна українська держава, але „федеративна російська республіка з автономією для України"!

Так було і в момент найширшого вияву національних почувань відродженої української стихії під час маніфестації в Києві в дні 1. квітня 1917 р., коли понад стотисячна маса київських українців на залитій синьожовтими прапорами Софійській площі, вислухавши панахиду „за мучеників України, душу свою положивших за волю рідного краю", впала на коліна, щоб скласти присягу в боротьбі за національні права, замість синьожовтих прапорів, що вільно маяли кругом, Михайло Грушевський, голова Центральної Ради, поставив перед очі вклякнувших тисячів — червоні прапори „всеросійської пролетарської революції"; замість ідеалу свободи й самостійности української держави, що за нього душу свою віддали всі ті мученики України, за яких тільки-що відправилась панахида, Грушевський поставив перед очі клячучим — дурман „демократичної, федеративної російської республіки" і вівав їх присягнути бути невгнутими в боротьбі за — автономію України.

Так було при кожній нагоді на протязі цілого 1917 р., на кожній маніфестації, на кожному з'їзді: використовуючи свій авторитет, Грушевський вперто і послідовно підмінював клич „за самостійність" кличем „за автономію, в єдиній російській республіці".

Зі ще більшим запалом робив це Винниченко, корис-

туючись при тому демаґоґією та розбурхуючи найнижчі, деструктивні пристрасті. У безлічі промов і статтей він послідовно висмівав ідею самостійности України як вислів „назадництва" й „безпросвітности" та лякав селян і робітників, що самостійність України принесе користь лише українській буржуазії, яка знов поневолить український пролетаріят. „Для захисту своїх клясових інтересів — вигукував завжди Винниченко — українські селяни й робітники мусять єднатись з московським пролетаріятом і творити спільну російську, демократичну республику". Так, наприклад, в листі до редакції, опублікованому в „Кіевской Мисли" в жовтні 1917 р. Винниченко писав, що він завжди вважав і вважає „самостійництво тою ідеєю, котра виходила швидче з розпуки, з мрій, з емоції її прихильників, а не з обєктивної можливости і необхідности". Революція — ловчав Винниченко — знищила царизм, а з ним і всякі підстави самостійництва і тому ідеалом українського народу мусить бути не самостійність України, але — „федерація російської республики".

Таке саме становище займали й усі інші партійні колеги Винниченка. На з'їзді УСДРП в жовтні 1917 р. Б. Мартос рішуче виступив проти ідеї самостійности, закінчуючи свій виступ реторичним питанням: „Чи не пошкодить самостійність інтересам пролетаріяту?" І всі учасники з'їзду партії українських соціял-демократів схвалили тезу доповідача Ткаченка, що „ідея самостійности України принесе користь лиш імперіялізмові. Українська демократія повинна виступати під гаслом федерації".

Роботу українських соціялістів у той переломовий час вірно змальовує в своїх споминах Ісаак Мазепа. Описуючи маніфестацію 1 травня 1917 р. в Катеринославі, він стверджує: „Несподівано для самих українців вона перетворилася майже в маніфестацію українську. Було багато жовтоблакитних прапорів. Публіка з захопленням вітала українські делегації. А коли похід проходив повз казарми місцевої залоги за Соборною площею, симпатії вояків на адресу українців перейшли в справжню овацію". І ось у такій атмосфері національно-

го піднесення, користаючи з того, що українські маси ставились з повним довір'ям до української інтелігенції і „досить охоче голосували за всі пропозиції, що їх вносила президія з'їзду", Ісаак Мазепа „з доручення організаторів прочитав доповідь про — автономію України" „Потім, — каже сам І. Мазепа, — до мене підходили деякі з учасників з'їзду і дякували за те, що, мовляв, вони вперше мали нагоду почути, чому власне потрібний автономний лад на Україні". Так, чому, власне, автономія, а не повна самостійність, як цього стихійно бажали українські маси? І щойно після таких пояснень українського соціялістичного лідера, що представляв себе українським масам найкращим українським патріотом, — „з'їзд висловився за федеративно - республиканський лад в Росії і за... автономію для України". (І. Мазепа, цит. праця, ст. 18-19).

Маючи повну піддержку всіх московських соціялістичних партій з большевиками включно, а вірніше — ставши може й несвідомо виконавцем протиукраїнського пляну московських та петербурзьких центрів, українські соціялісти запекло поборювали українське самостійництво не тільки в теорії. Вони старалися перехопити кожну ініціятиву в державному будівництві в свої руки і спрямувати його — на шлях „демократичного" єдинонеділимства, засолодженого кличем автономії. Як принцип представництва на кожному зборі, вічу, маніфестації, соціялісти застосовують принцип партійного представництва і, маючи так до спілки з московськими й жидівськими соціялістами завжди величезну більшість, вони послідовно ограничують, а то й зовсім не допускають до слова українських самостійників.

Так, наприклад, у Полтаві при виборах до міської ради в червні 1917 р. українські соціялісти відверто створили спільний блок з московськими та жидівськими соціялістами для того, щоб не допустити до вибору українських самостійників. Завдяки такій співпраці з москалями й жидами, що ставились скрайньо вороже до самостійности України, українські соціялісти - революціонери в

Полтаві не допустили в травні 1917 р. до вибору в члени Центральної Ради в Києві заслуженого українського діяча Володимира Шемета, відомого самостійника - націоналіста, колишнього члена „Братства Тарасівців" і потім члена-основника „Української Народньої Партії". Замість цього випробуваного патріота й досвідченого політичного діяча з закінченою вищою освітою українські полтавські соціялісти до спілки з московськими й жидівськими, спираючись на „більшість за партійним принципом", висилають до Центральної Ради для керівництва революційною боротьбою всего українського народу — припадкового селянина, бо він — ес-ер!

Цю підступну тактику визначування народнього представництва за „партійним принципом" застосували українські соціялісти вже при підготові Українського Національного Конгресу, що відбувся в Києві 19 квітня 1917 р. при участі понад 500 делегатів з Києва та коло 900 делегатів з усіх сторін України з-поза Києва. Підготовляючи програму з'їзду соціялістична більшість уклала її так, що всі сім докладів були присвячені пропаганді автономії й федералізму. Ніякого докладу для висунення й обоснования ідеї самостійности України не допущено. Після доповідей було предложено з'їздові для схвалення заздалегідь приготовані соціялістами резолюції в дусі автономізму й федералізму.

Характеризуючи настрої учасників Конґресу, Винниченко пише:

„Конґрес як найкраще виявив усю повноту, щирість і одностайність волі й хотіння всіх національно - свідомих верств української нації... **Три дні велика заля Купецького Зібрання була насичена ентузіязмом, однодушним стремлінням до одної мети: цілковитого визволення від усіх форм національного утиску й негайного зафіксовання в державно - правних формах з усіма випливаючими з того консеквенціями"** (І. ст. 92).

І до цього так переконливого образу він додає своє:

„Себто, все те саме: Автономія України в Федеративній Росії".

Такий висновок міг зробити лише соціялістичний лідер, що ехидно, підступно приєднувався до загального настрою, щоб здобути собі довір'я і, користуючись ним та зручно маневруючи, завести тих, які з довір'ям передали йому провід над собою, на — зовсім протилежні позиції.

І так, власне, було на Національному Конґресі: сотки делегатів три дні однодушно вимагали цілковитого визволення від усіх форм національного утиску й негайного зафіксовання цього в державно - правних формах, отже — повної національно - державної самостійности України, а соціялістичні лідери, які захопили в свої руки керівництво Конґресом, три дні притакували по-фарисейськи тим настроям і підсували делегатам раз-по-раз як висновок для практичної розв'язки: „Так, себто — автономія України у федеративній Росії". Щоб на кінець зі злорадним задоволенням стверджувати, що всупереч так виразним самостійницько - націоналістичним настроям усіх делегатів — „Конґрес ніяких ні сепаратистичних, ні „самочинних" тенденцій не виявив, самостійницькі промови зустріли цілковиту неприхильність Конґресу (то значить — соціялістичних лідерів!), а льояльність Конґресу до російської держави й до Російського Тимчасового Уряду була заманіфестована тим, що голова Конґресу проф. М. Грушевський поцілував представника уряду д. Суковкіна".

Такий був характер всієї тодішньої діяльности українських соціялістів. І в цьому саме, корінь трагедії. Якщо б ідею самостійности України були підмінювали кличем автономії москалі, білі чи червоні, українські маси були б не дали себе ніяк звести на манівці. Але це робили українські соціялісти, і їм вдавалося збаламутити український загал та й звести його на манівці, бо ж своїм народ вірив.

Отак то українські соціялісти у цей переломовий час, замість вести нарід по лінії його бажань і його національних інтересів, як це зробили, наприклад, всі польські соціялісти, здійсняли те, чого так лякався Шевчен-

ко: вони, лукаві, прикидаючись українськими патріотами, присипляли український нарід дурманом соціялістичних фраз про „спільну пролетарську революцію в єдиній - неділимій російській республіці". На те, щоб пів року пізніше збудити Україну в вогні і крові — окрадену ними ж з національної свідомости, з патосу національного зриву й організованої здисциплінованости.

Політичне обличчя українських соціялістів та їхню ролю в українській революції характеризує найкраще Український Селянський З'їзд, що відбувся в Києві в днях 10-16 червня 1917 р. і стояв під виключними впливами соціялістів. У з'їзді взяло участь 1.500 представників від 1000 волостей з рішаючим голосом та ок. 700 делегатів з дорадчим голосом. До президії з'їзду було обрано В. Винниченка, П. Христюка і Б. Мартоса, почесним головою проф. М. Грушевського. Звіт В. Винниченка про поїздку делегатів Центральної Ради до Петербурга викликав дуже живу дискусію. Обурений ворожістю московських „демократів" до Центральної Ради, ес-ер А. Степаненко виступив з пропозицією негайного зірвання з Московщиною, проголошення самостійности України та визнання Центральної Ради тимчасовим урядом самостійної України. Ставши урядом, Центральна Рада, згідно з тією пропозицією, повинна спертись на українську національну армію, що її організування належить чимскорше завершити та перебрати в свою диспозицію всі податки населення України. Та проти пропозиції Степаненка виступили гостро В. Винниченко, М. Грушевський, М. Ковалевський, Стасюк, Б. Мартос, а за ними й інші соціялісти. Ее-ер А. Заливчий говорив:

„Наша демократія пропаде і **землі ми не дістанемо, якщо установимо незалежність нашої республіки.** Вам говорено, що російська буржуазія замовчує наші інтереси і наш рух, а я кажу, що українська буржуазія роздмухує це. Не по дорозі нам з Степаненком і його кумпанією. **На російську буржуазію треба впливати, а з українською треба боротися!"**

Згідно з правильником зборів пропозицію Степаненка було піддано під голосування, а перед голосуванням дано слово Степаненкові, щоб подав арґументи за і Б. Мартосові, щоб подав арґументи проти пропозиції. Але, коли Степаненко вийшов на трибуну, соціялістичні „демократи" зустріли його вереском, **не допустили його до слова і змусили відійти з трибуни.** А Б. Мартос заявив у своїй арґументації, що вимога самостійности України безглузда і шкідлива і що навіть з вимогою автономії треба ще підождати й не підносити її. Не диво, що після такої барабанної атаки Винниченка, Грушевського, Мартоса та всіх інших соціялістичних лідерів проти ідеї самостійности України, за пропозицією Степаненка голосувало лише 20 делегатів.

5. „ГЕТЬ З НАЦІОНАЛЬНОЮ АРМІЄЮ!"

Неперебірчиву боротьбу проти українського самостійництва повели українські соціялісти в 1917 р. не тільки в площині політичної пропаганди, в якій, як це ми бачили, вони залюбки користувались демаґоґією й грою на низьких інстинктах („Землі не дістанемо, якщо проголосимо незалежність України"!). Українські соціялісти заходились руйнувати систематично й усі реальні основи української державности, і в тому насамперед — українську національну армію. Національна армія не подобалась нашим соціялістам вже хоча б тому, що відродження історичної військово - національної традиції вело за собою неминуче й відродження традиції української державности, яку соціялісти принципово поборювали.

Руйнування української національної армії повели українські соціялісти двома шляхами: в ідейно - політичній площині — безустанною аґітацією проти творення армії, в пресі і словом, а в практичній площині — плановим перехоплюванням керівництва військовою справою в свої руки, щоб звести його на маніяці, та послідовною деморалізацією українського вояцтва.

Вже перші прояви організування української національної армії привітав лідер українських соціялістів В. Винниченко — глумливою статтею, в якій висміває „віру в багнети". „На кінчиках багнетів — писав він — можуть маяти не тільки червоні стяжки свободи, але й чорні пасма реакції, насильства, абсолютизму... Дужої руки нам треба, а не багнетів; дужа рука матиме все: і багнети, і рало, і перо". Про перші військові маніфестації, в яких маси українського вояцтва так виразно виявили прив'язання до української традиції, любов до України й тугу за відновленням української державности, В. Винниченко пише зі злістю й глумом:

„Замиготіли в очах червоні жупани, кунтуші, запахло димом гармат, свіжою кровію, гнилим трупом. Бунчуки, булави, дипломати, пани-державці. Кріпак спішить на шляхтича перевернутися, острогами дзеленьчати, нагаєм помахувати. Недурно другий кріпак — поляки, як ходять чутки, не хотять республіки, а неодмінно короля. Ми не здивуємось, коли наші кріпаки забажають і собі короля, щоб зовсім, як у панів було".

А кілька днів пізніше, коли у Києві відбулося віче українських військових - фронтовиків, що схвалило організування української національної армії з усіма родами зброї, Винниченко писав знов у „Робітничій Газеті" (ч. 10 з 12 квітня 1917 р.):

„Не своєї армії нам соціял - демократам і всім щирим демократам треба, а **знищення всяких постійних армій.** Не українську реґулярну армію нам треба організувати, а всіх українців - солдатів освідомити, згуртувати, організувати, українізувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструувати так, щоб це було українське народнє військо, свідоме своїх народніх, а не солдатських інтересів, щоб воно не було й не змогло ніколи бути силою в руках пануючих класів, до якої б нації вони не належали... Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати. Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі!"

Наставлення Центральної Ради характеризує сучасник так:

„І на якого лиха цей Міхновський організує військо? — балакали тоді в колах Центральної Ради. Він до того доорганізується, що якогось ґенерала над нами поставить. Ми вже, мовляв, з французької революції знаємо, до чого цей мілітаризм в часах революції доводить. Ми до цього ніколи не допустимо!"

З тією ось метою, щоб не допустити до зорганізування української національної армії, українські соціялісти й насамперед, сам Винниченко анґажуються до військової справи.

Перший свій наступ в цьому напрямі перевели вони під час Першого Всеукраїнського Військового З'їзду в Києві. Вже перед відкриттям з'їзду українські ес-деки й ес-ери змобілізували весь свій партійний апарат для того, щоб делегатів, які прибули на з'їзд, засипати своєю партійно - аґітаційною літературою. У тих своїх летючках і брошурах вони, як завжди, пропаґували єдність українського „робочого люду" з московським у боротьбі за „пролетарську всеросійську революцію" та висмівали самостійництво й націоналізм як „шкодливий шовінізм". Після цього приступлено до приготованої режисерії на самому з'їзді, щоб перехопити його провід у свої руки й переставити хід нарад на свої рейки.

Організуючи українську національну армію, українські самостійники - націоналісти розуміли її тільки як основну силу, на яку повинен спертися уряд вільної України в боротьбі проти всяких ворожих затій. Зав'язком українського уряду вважали вони Центральну Раду і тому старались при кожній нагоді піднести авторитет Центральної Ради в очах українського вояцтва. В тій цілі й запропоновано було голову Центральної Ради проф. М. Грушевського на почесного голову з'їзду. Діловим головою з'їзду повинен був бути М. Міхновський, ініціятор і дотеперішній керівник всієї праці по організуванні української армії. Для ділових нарад виготовив Військовий Клюб ім. Гетьмана Полуботка, який організував цей з'їзд,

заздалегідь вичерпну програму відповідно до накресленого плану дії.

Але М. Грушевський, якого делегати прийняли бурхливою овацією, відкривши з'їзд, передав слово, не питаючись організаторів з'їзду, В. Винниченкові. А той — виголосив відразу свою заздалегідь підготовану партійно-агітаційну промову й запропонував на предсідника з'їзду Симона Петлюру. Це викликало вже на самому початку з'їзду дуже гострий спір. Щоб не розбивати з'їзду ізза формальних справ, як це, мабуть, було бажанням соціялістів, організатори з'їзду погодились на компромісово зложену президію з'їзду в складі: Симон Петлюра, Микола Міхновський, В. Винниченко, С. Письменний і Ю. Капкан.

Те, що в спорі за предсідництво та програму з'їзду йде не про звичайні формальні справи, а про щось багато серйозніше, помічали не лиш безпосередньо заанґажовані. Так, наприклад, дописувач „Кіевской Мисли" писав про це: „Поки-що в настроях з'їзду помітно **піднесений націоналістичний підйом,** з перевагою радикальних, мілітаристичних тенденцій, **але** можна думати, що з'їзд прийме дещо лагідніші форми на дальших засіданнях". І так воно й було.

Далі було відчитано телеграму петербурзької Ради робітничих і солдатських депутатів, в якій та вимагала здержатись із творенням окремих українських військових частин. Телеграма викликала загальне обурення делегатів. Вони пропонували відкинути її й перейти над нею до денного порядку. Але, в її обороні виступили гаряче Винниченко й інші соціялістичні лідери, переконуючи про конечність співпраці з Російським Тимчасовим Правительством та з Російською Радою робітничих і солдатських депутатів.

Коли прийшла точка нарад, зголошена організаторами з'їзду, „про відношення до війни", виступив зі словом **М. Міхновський.** Він **з'ясував конечність негайного зірвання усяких політично - правних зв'язків з Московщиною, проголошення повної самостійности України,**

негайного організування українського уряду, української національної армії й державного адміністраційного апарату та розбудову національного життя виключно під кутом інтересів українського народу; а щодо війни — негайного заключення сепаратного миру з центральними державами, бо ж ціллю війни для українців мусить бути державна самостійність України, а не інтереси чужої нам і ворожої Росії. В тому сенсі Міхновський предложив з'їздові відповідну резолюцію, обосновуючи проголошення самостійности України теж відкликом на декларацію Вільсона.

М. Міхновського піддержав др. Іван Луценко та інші самостійники. Проти цієї резолюції виступив дуже гостро В. Винниченко й багато інших соціялістичних аґітаторів. **В. Винниченко представив колишню українську державність як приклад жорстокого гнету українського пролетаріяту українськими панами, ганьбив українських гетьманів та козацьку старшину як глитаїв, що гнобили українське простолюддя й запродали його в ярмо чужих панів, щоб спільно з ними не допустити до визволення простолюддя зпід панського ярма, страхав, що привернення української державности рівнозначне з привернення важкої неволі для українських селян і робітників, та розпинався за нерозривну єдність з московською „революційною демократією". Про мир, казав Винниченко, повинна говорити з представниками центральних держав тільки всеросійська делегація, в склад якої повинні входити теж українські представники.** В такому дусі повели українські соціялісти при видатній допомозі російських соціялістів барабанну аітацію летючками, в пресі і в безлічі промов і так зуміли збаламутити учасників з'їзду та прихилити їх на свій бік. На пропозицію В. Винниченка було схвалено резолюцію такого змісту:

„Зваживши, що всяка війна є справою не народів, а імперіялістичної політики пануючих класів, постійне військо, як знаряддя панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу, тому український військовий з'їзд, закладаючи перший фундамент задля організова-

ної збройної сили української демократії, ставить собі головним завданням, щоб українська армія стала по війні армією народу — народньою міліцією".

Просунення такої резолюції, в якій представлено національну армію як знаряддя панування буржуазних класів, що „в інтересі народу" повинно бути знищене, — було впорскненням українськими соціялістами в організм української військовости першого бакциля розкладу.

Другим осягом соціялістів на з'їзді було — просунення до створеного з'їздом Українського Генерального Військового Комітету, який повинен був на-далі керувати цілістю військових справ, В. Винниченка й інших есдеків та ес-ерів, що разом становили в Комітеті більшість над самостійниками.

Учасник тих подій Ол. Шаповал свідчить у своїх споминах („Січ", Чікаго, 1929), що соціялісти пустили в рух всю свою партійну машинерію, щоб запевнити собі в Українському Ґенеральному Військовому Комітеті безсумнівну більшість, яка здійснювала б на цьому форумі протисамостійницьку політику соціялістів, спрямовану на зведення нівець організування української національної армії.

Спираючись на цю більшість, В. Винниченко та його партійні товариші викликали в Комітеті зараз же гострий конфлікт з М. Міхновським та змусили його до виходу з Комітету.

Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд (5-11 червня 1917 р.) відбувався теж при дуже піднесеному патріотичному настрої. Заслухавши звідомлення делеґації Центральної Ради, яка їздила до Петрограду переговорювати з Російським-Тимчасовим Правительством, з'їзд висловив своє обурення й схвалив резолюцію, якою візвав Центральну Раду „до Російського Уряду більше не звертатися і негайно приступити до твердої орґанізації Краю". Але, соціялісти вспіли вже закріпити за собою захоплене ними керівництво військовими справами. Предсідництво з'їзду перебрав без вибору Винниченко як голова Ґене-

рального Військового Комітету. У демагогічному баламученні мас та зводженні їх на манівці Винниченко мав уже досвід. І, навіть тоді, коли тисячі делегатів вимагали самим негайно організувати державне життя в Україні, Винниченко умудрився додати до цього ясного постуляту свою соціялістично - антидержавницьку інтерпретацію: „... себто до фактичного переведення в життя підстав **автономного** ладу яко єдиного способу врятувати Україну й **усю Росію** від безладдя та загибелі".

Отак то українські соціялісти, перехопивши підступно керівництво організування української армії, заходились не будувати, а нищити її зав'язки, дезорієнтувати політично й деморалізувати своєю партійною демагогією українське вояцтво, керуючись послідовно кличем: „Геть з національною армією!"

6. ВІД САМОСТІЙНОСТИ І РЕВОЛЮЦІЇ ДО АВТОНОМІЗМУ І СЕРВІЛІЗМУ

Основою консолідації всіх українських сил при творенні єдиної Центральної Ради був принцип боротьби за **національні інтереси** українського народу. Це признає й противник цього принципу В. Винниченко у своїх споминах, кажучи: „Партії в цей період... правильно відчули необхідність того часу: єдність усіх українських сил... Ріжнячись між собою в соціяльних питаннях, вчуваючи навіть у деяких точках майбутніх противників, вони всі мали одну спільну, в усіх неодкладну мету: ...**„Без національного визволення не може бути визволення соціяльного".** На цьому сходились усі одностайно. **І з цього пішла Українська Центральна Рада".** (ст. 79).

Тільки ж, — коли самостійники-націоналісти підходили до цієї консолідації щиро, з довір'ям до партнерів, то соціялісти якраз навпаки — вважали це тільки хитрим, підступним маневром. „В першій стадії свого існування Центральна Рада — каже Винниченко, маючи на увазі соціялістів, — свідомо й розраховано брала на себе вираз тільки національного обличчя українського наро-

ду" (ст. 80). „Ми не боялись загубити в цій єдності свою соціял - демократичну чистоту" (ст. 82). „Нічим не поступаючись з своєї соціяльно - політичної партійної програми, **ні на мить не спиняючи своєї партійної роботи серед українського пролетаріяту, як ми її тоді розуміли, ми в той же час у самій Центральній Раді свідомо одкладали на далі вирішення гострих соціяльних питань"** (ст. 83).

Значить, в самій Центральній Раді українські соціялісти — „свідомо одкладали" в тінь свої дійсні заміри і деклямували, що й вони твердо, неодмінно стоять на становищі, що „без національного визволення не може бути визволення соціяльного", а поза Центральною Радою — „ні на мить не одкладали своєї партійної роботи" в тому напрямі, щоб — приспати пробуджену національну свідомість українського народу та звести його на манівці федералізму й єдности з московською „революційною демократією", дезорієнтуючи політично й розкладаючи морально. Так, наприклад, про унапрямлювання роботи в „Селянських Спілках" соціялістами каже секретар Центральної Ради ес-ер Христюк відверто: „Само собою розуміється, що організація селянства велася не на національно - політичному, а на соціяльно-економічному, класово-професійному ґрунті" (Христюк: „Українська Революція", т. І. ст. 48).

Забезпечивши за собою більшість голосів в Центральній Раді та в виділеному з неї виконному „Орґані Центральної Ради" (званому пізніше „Малою Радою"), соціялісти закінчили „перший період" подвійної гри і перейшли до „другого періоду", тобто — від протисамостійницької пропаґанди під фірмою своєї партії до протисамостійницької дії на терені і під фірмою Центральної Ради.

Іґноруючи зовсім так виразно виявлену під час маніфестацій, на військових з'їздах, на Національному Конґресі і на різних вічах волю всего українського народу, який прагнув до повної національно - державної самостійности, та по-рабськи проковтуючи „ляпаси" російського уряду й всего московського народу, що з нескриваною,

неуступчивою ворожістю ставились до українства, українські соціялісти заставляють Центральну Раду слати до Петербурга спеціяльну делегацію з — чолобитнею й проханнями. Ця делегація, зложена з десяти членів Центральної Ради під головуванням В. Винниченка виїхала до Петербурга на початку червня 1917 р. і, склавши Російському Тимчасовому Правительству заяву льояльности, поставила такі прохання: 1. висловити якимсь актом принціпіяльно прихильне відношення Тимчасового Правительства до постуляту автономії України в межах федеративної Росії; 2. допустити теж українських представників в склад російської мирової делеґації; 3. утворити при Тимчасовім Правительстві уряд окремого комісара для справ України; 4. в Україні створити уряд окремого комісара з краєвою радою при нім; 5. „В цілі піднесення бойової сили армії й відродження дісціпліни перевести українізацію армії; 6. дозволити на відкриття середніх і вищих українських шкіл; 7. урядові пости в Україні обсаджувати людьми, які знають українську мову; 8. дозволити на поворот політичним засланцям; 9. призначити з державної каси певну грошову допомогу Центральній Раді.

Оці подрібно вичислені прохання делегації Центральної Ради під проводом В. Винниченка засвідчили виразно, що соціялісти звели ціль змагань Центральної Ради до — постуляту куценької територіяльної автономії, та перевели її, що постала революційним шляхом з волі українського народу, на — шлях льоялізму, а вірніше сервілізму супроти Російського Тимчасового Правительства. Вони, українські соціял - демократи і соціял - революціонери вважали, що навіть для відкриття української середньої школи в Україні, в час революції, необхідно мати дозвіл — московського уряду!

Але — й сервілізм та мізерність прохань не зворушили москалів. Вони відмовлялись від будьяких уступок щодо національно - політичних прав українського народу так само, як перед тим робив це царський уряд. Голова делегації В. Винниченко, який запроєктував висилку

тієї делегації та уклав вичислені точки прохань, пише в своїх споминах про цю „авдієнцію у руської демократії":

„Я мав честь (?!) бути учасником, як сеї, так і всіх останніх делеґацій до Петрограду, й можу сказати, що, коли відродження нації повинно добуватися крім усяких инчих способів і пониженням, і соромом, то українська демократія й цим щедро заплатила як усій руській нації, так і її найпоступовішій демократії... В руської демократії три дні ми не могли добитися „авдієнції"; три дні представництво української демократії, українського селянства, робітництва та війська оббивало пороги Ради руських представників робітництва та війська, поки, нарешті, після листовних докорів, загроз і т. п. Виконавчий Комітет Ради Робітничих і Салдацьких Депутатів згодився нас вислухати. Але тільки й того, що вислухати" („Відродження нації", I, 157).

Але, чести соціялістичного раба не вразила й ця так обильна порція ворожости, зневаг і образ зі сторони московського „пана", а до його політичного глузду не промовили й тепер заклики делегатів Другого Військового З'їзду, та делегатів Українського Селянського З'їзду, які, вислухавши звіт голови делегації, вимагали: „Не проханням, не переговорами, не справедливістю треба з ними балакати, а кулаком!" Відповіддю Винниченка після всего того на телеграму з повідомленням, що Російське Тимчасове Правительство одноголосно відкинуло усі постуляти Центральної Ради, було: „Отже треба... знайти таку лінію, яка здійняла б ще на вищий щабель революційний дух мас, і разом з тим не внесла б дезорганізації; яка вела б до здійснення національних постулятів, і **не викликала б братоубійчої різні поміж руською й українською демократіями".** Значить, не нове поневолення українського народу лякало українського соціялістичного „революціонера", але — мариво українсько - московської війни.

І, виготовляючи Перший Універсал під враженням рішучих вимог Військового та Селянського З'їздів з одної сторони і образливого прийняття „руською демократією" делегації Центральної Ради, заборони Керенського

скликати український військовий з'їзд і одноголосного відкинення Російським Тимчасовоим Правительством всіх постулятів Центральної Ради з другої, соціялістичні автори універсалу писали:

„Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

„...Хай буде Україна вільною. Не відділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям.

„...Ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя".

Отже, — незмінно те саме: облуда супроти українського народу і рабський сервілізм супроти Московщини. Облудна фраза про те, що Україна буде вільною і що „од нині ми самі будемо творити наше життя", щоб цим збаламутити маси, і разом з цим — офіційне проголошення постуляту територіяльної автономії України в межах російської держави ціллю змагань української революції під проводом Центральної Ради.

Український загал ставився в ті часи до Центральної Ради з найбільшим довір'ям, без тіні підозрінь, і тому обман удавався соціялістам зовсім лерко. Перший універсал Центральної Ради прийняв український загал з ентузіязмом, вважаючи його суттю ті місця, де говорилось про волю України і про те, що від нині український нарід сам творитиме своє життя. „Люде з провінції — пише у своїх споминах Юрко Тютюнник — страшенно ідеалізували те, що робилось на верхах українського життя, в Києві, придумуючи різні мудрі причини для пояснення того, що здавалося їм там незрозумілим або хибним. Так на провінцію доходили чутки про дивну поведінку лідерів Центральної Ради в справі організації українського війська, — про те, що Центральна Рада виступає проти такої організації, — але в серйозність цих виступів і в самоубийчу політику української соціялістичної демократії на провінції не вірили. Давали таке хитре пояснення:

Міхновський веде організацію війська на підставі таємної умови з лідерами Центральної Ради, але ці, щоб приспати увагу петербургського правительства, удають, ніби між ними і Міхновським незгода".

По лінії політики соціялістів було створено 28 червня 1917 р. „Ґенеральний Секретаріят Центральної Ради" в складі 9 членів, в тому 5 соціял-демократів, 2 соціял - революціонерів, 1 ТУП-івця й 1 безпартійного. Українському загалові було представлено його як уряд України. В відозві „Ґенерального Секретаріяту" говорилось:

„Ми в своїй особі, в особі Української Центральної Ради, даємо картину формації **влади,** але влади цілком нової, сучасної, опертої на зовсім інші підвалини, ніж стара европейська й особливо російська дореволюційна власть. Не фізичне й економічне насильство; не темнота, затурканість і економічна залежність поневолених кляс; не застрахування та гіпнотизування релігією; не нацьковування одної части пригноблених на другу, — не такі засоби дали нам, зібраним отут-о, право й силу вирішувати норми життя, обов'язкові для кожного хто признає себе українцем.

„Тут нема ворожнечі до Петрограду, але є цілковита байдужність до його, бо українська демократія має **свою власну владу,** яку сама утворила".

Але, зовсім інакше представив характер Центральної Ради і її Ґенерального Секретаріяту голова Ґен. Секретаріяту В. Винниченко представникам російського правительства в Україні під час так званої „політичної прогульки по Дніпрі" 2 липня 1917 р. та в розмовах з трьома членами російського Правительства, що прибули на початку липня до Києва. „Ми не закликуємо на бунт проти петроградського Правительства, — говорив Винниченко. — Ми щиро бажаємо спільної організації. Ми признаємо, що в роз'єднанню не можна йти далі. До часу порозуміння Ґенеральний Секретаріят не видасть ніякого акту".

Російський уряд, бачучи настрої українського народу, почав заграваги з Центральною Радою, удаючи, що

йде на деякі уступки. Але виїжджаючи з Києва, Керенський сказав у своїй прощальній промові на адресу Центральної Ради: „Расія должна бить велікая, сільная, нераздельная. Єслі же кто посмеет посягнуть на єє целость і протянет рукі, то ми сможем їм сказать: Рукі прочь!" „Ці нахабні слова, кинені на адресу Центральної Ради й усього українського народу, — каже очевидець, — переповнили чашу терпцю українських самостійників".

Але не соціялістичних лідерів з Центральної Ради, які, видаючи після цього Другий Універсал Центральної Ради, заявили:

„Ми, Центральна Українська Рада, **стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії** та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку **цілої Росії** та до єдности її демократичних сил, **з задоволенням приймаємо заклик правительства до єдности.**

„Ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до Всеросійських Установчих Зборів".

Фрази про волю України і про те, що український нарід сам буде творити своє життя, вжиті так шумно в Першому Універсалі, були в 2-ому Універсалі вже викреслені й заперечені.

Що „рішуче відкинення проб самочинного здійснювання автономії України" Центральною Радою не було лише конечною в політичній грі декляраціею, але вірним відзеркаленням політичного наставлення українських соціялістів, виявилось насамперед на військовому відтинку.

Вслід за полком „богданівців" почав творитися в Києві „2-ий Український ім. гетьмана Полуботка Козачий Полк", в якому скоро згуртувалось коло 5.000 здисциплінованих, національно - свідомих українських солдатів. Російське військове командування, як і в випадку богданівців, поставилось до справи організування другого українського полку вороже. І в цьому знайшло воно тепер несподівано — повну піддержку Українського Військового Генерального Комітету й Української Центральної Ради. Соціялістичні лідери відвідали полуботківців і, ствердив-

ши, що ті ставляться вороже до їхніх соціялістично-„автономістичних" кличів і зовсім не піддаються їхній розкладовій демаґоґії, — поставились скрайньо вороже до справи організування полуботківського полка. Український Військовий Ґенеральний Комітет під проводом В. Винниченка заборонив організувати 2-ий український полк і дав наказ полуботківцям негайно зголоситися поодиноко до тих російських військових частин, до яких вони перед тим були призначені і від'їхати на російський фронт. А коли полуботківці відмовились виконати такий наказ, Український Військовий Ґенеральний Комітет доручив не видавати їм зброї, одягу, обуви й харчів, щоб так стероризувати їх і змусити до капітуляції.

7. ПЕРЕВОРОТ, ЩО ІСТОРІЮ УКРАЇНИ ПОВЕРНУВ БИ БУВ НА ІНШИЙ ШЛЯХ

Чотиромісячна діяльність українських соціялістів у Центральній Раді виявила понад усякий сумнів, що своєю ціллю поставили вони не осягнення повної національно-державної самостійности України, як цього прагнув український народ, але — підступне зведення внівець усіх самостійницьких планів щодо України, знищення всіх реальних основ самостійництва і підмінення ідеалу самостійности України постулятом територіяльної автономії в рямцях єдиної, неділимої федеративної Росії. Справу української державности українські соціялісти свідомо, вперто й послідовно вели у пропасть, вважаючи її „шкодливою для справи соціяльної революції". І тому українські націоналісти - самостійники постановили протиставитись цій злочинній діяльності чинно.

У Міхновського — згідно зі свідченням сучасника С. Шемета — вже в червні 1917 р. постає план проголосити державну незалежність України. Події останніх днів червня і початку липня, — принизлива поїздка делегації Центральної Ради до Петербурга, „розмови на Дніпрі" й переговори в членами Тимчасового Правительства, офіційне проголошення постуляту автономії як політичного іде-

алу Центральної Ради і явне саботування справи організації української армії, — цей план гостро зактуалізували. Разом з іншими провідними членами Військового Клюбу ім. Полуботка, які перебували тоді в Києві, — між ними члени Центральної Ради Горемика, Ган, Микола Шаповал, голова Братства Самостійників В. Отамановський, який коротко перед тим був змушений вийти з Центральної Ради, а далі Лукіянів, Павелко і ін. — Міхновський уложив докладний план виступу. **Ціллю перевороту було: перебрати фактично всю владу в Києві, а вслід за цим в усій Україні у свої руки, унешкідливити всі ворожі українській справі сили і проголосити повну державну самостійність України з Центральною Радою як урядом у проводі.** Переворот повинні були перевести українські військові частини під керівництвом Військового Клюбу ім. Полуботка. **Вслід за тим мало прийти відкликання всего українського вояцтва з російських фронтів та створення з них міцної української національної армії, що стала б на сторожі безпеки відновленої української державности, і негайне підписання сепаратного миру з центральними державами.**

Переведення перевороту в Києві лягло на Перший Український Полк ім. Богдана Хмельницького („Богданівців") та новосформований Український Полк ім. П. Полуботка („Полуботківців"). Проголошення самостійности України повинно було відбутися на могилі Тараса Шевченка над Дніпром. Було вирішено повезти полк „Богданівців" пароплавами на могилу для участи в святочному проголошенні самостійности Української Держави, після чого полк мав повернутись до Києва, де тимчасом „Полуботківці" повинні були захопити в свої руки всі важливіші пункти.

Зразу була думка, щоб командування полку „Богданівців" у зв'язку з цим перебрав сам М. Міхновський. Але її залишено з огляду на те, що Міхновському треба було керувати цілістю справ. „Думка призначити самого Міхновського командиром Богданівців — свідчить про те очевидець С. Шемет — була залишена, бо Полуботківці

дивилися на цей акт проголошення самостійности і на Богданівський полк тільки як на початок великої роботи і боялися залишитися без головного свого керівника.

За порадою Клима Павлюка був викликаний з Сімбірську кадровий офіцер Юрко Капкан. Він приїхав, на всіх Полуботківців зробив добре враження. Втаємничений в самостійницькі плани Полуботківців, Капкан на всі їхні пропозиції пристав. Міхновський взяв від Капкана урочисту присягу на вірність самостійній Україні і на виконання цілого того плану проголошення самостійности. Але Капкан, увійшовши в той же самий час в зносини з головою обібраного Військовим З'їздом Військового Комітету і з соціялістичною більшостю цього комітету, присягу свою зламав" (С. Шемет: М. Міхновський. Хліб. Україна, V, ст. 21).

Тимчасом полк Полуботківців розвивав свою дію згідно з планом. Для керування роботою, призначеною цьому полкові, був обраний зпоміж членів полку спеціяльний комітет, що в його склад ввійшли: С. Осадчий — голова, Квашенко — секретар і члени — поручник Романенко, прапорщик Майстренко, прап. Стріленко і Сподаренко.

Довідавшись завдяки зраді полк. Ю. Капкана про підготовлюваний переворот, соціялістичні лідери з Центральної Ради вислали до Полуботківського полку спеціяльну делегацію під проводом В. Винниченка, щоб „нейтралізувати їх недобрий настрій". Та делегація не досягла нічого; агітаційні промови Винниченка Полуботківці прийняли зовсім холодно. Вслід за цим, 17 липня 1917 р. (за старим стилем 4 липня) Полуботківці виставили низку ультимативних вимог до Центральної Ради і до Тимчасового Правительства. Про них ми довідуємося насамперед в „Плану праці 2-го Українського полку ім. П. Полуботка з 16 на 17 липня 1917 р.", який попав був у руки російської контр-розвідки і який наводить у своїх спминах лідер Тимчасового Правительства П. Мілюков. В ньому сказано: „Ми українці-козаки не хочемо мати свободи лише на папері, або пів-свободи. По проголошенні 1. Універсалу (ми II. Універсалу не визнаємо) ми приступаємо

до заведення порядку на Україні. Задля цього ми всіх росіян і ренеґатів, які гальмують українську роботу, скидаємо з їх постів силою, **не рахуючись з російським урядом.** Визнаючи Центральну Раду за свій найвищий уряд, ми покищо виганяємо зрадників з України без її відома. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємось Центральній Раді. Тоді вона порядкуватиме у Києві і по всій Україні як у власній хаті. Тепер же, коли **починається повстання,** ми виставляємо 6 своїх людей, котрі мусять усім керувати" (П. Милюков: „Історія второй русской революції", І, ст. 80-81).

Ультимативний тон вимог полуботківців змусив Центральну Раду відбути 17 липня спеціяльну нараду, присвячену цій справі. Але Винниченко, будучи певним невдачі підготованого перевороту, викпив вимоги, вияснюючи, що полуботківці перебувають під впливом аґітації „елементів, що свої власні, особисті інтереси прикривають патріотизмом". На його пропозицію, після довгих нарад, Центральна Рада прийняла рішення: „Закликати товаришів салдатів, що мешкають в Грушках, до національної громадської дисципліни, яка мусить керувати озброєною революційною демократією і в інтересі української національної справи запропонувати їм негайно виконати приказ Генерального Комітету і виступити до указаного Комітетом українського запасного полку".

Значить, Центральна Рада відкинула всі вимоги полуботківців і — зажадала, щоб полуботківці „в інтересі української національної справи" негайно зголосились до виїзду на російський фронт.

Це заставило полуботківців виконати запланований виступ. Ніччю з 17 на 18 липня богданівці вирушили зі своїх бараків. Вони захопили касарні 1. запасного полку й забрали звідти зброю, після цього помаршували до міста. Тимчасом командир богданівців полк. Ю. Капкан не задоволився зрадою плану повстання та невиконанням тієї частини плану, що була призначена Богданівському полкові, але й рішив заанґажувати богданівців до роззброєння полуботківців. На першу вістку про виступ

Капкан вирушив зі своїх т. зв. Бендерських касарень з чотирьома ротами богданівців проти полуботківців. Але частина богданівців перейшла до повстанців і Капкан мусів з рештою тікати. Повстанці в числі коло 5.000 бійців вступили до міста. Тут, згідно зі свідченнями П. Мілюкова та тодішнього начальника київської військової округи К. Оберучева, повстанці захопили штаб міліції, де забрали зброю й муніцію, а начальника міліції заарештували, взяли скарбницю і банк, заняли цілу Печерську кріпость і Арсенал, захопили майже всі райони міліції й пороззброювали міліціонерів, розгромили мешкання Оберучева, який, одержавши вістки про заплянований переворот, заздалегідь утік з Києва, заарештували російського команданта Києва, роззброїли юнкерів і заняли інтендантські склади та розігнали висланий проти них 2-ий запасний понтонний баталіон. Полк Полуботка таким чином опанував цілий Київ. Після цього помашерували полуботківці під будинок Центральної Ради.

Очевидець тих подій Федір Дутко так описує в своїх споминах виступ полуботківців:

„В повітрі було тихо, сонце світило яскраво. Заповідався чудовий, погідний день. Я дійшов до Бесарабки й повернув на Хрещатик, коли раптом увагу мою звернув на себе якийсь мовчазний похід маси людей на Васильківській вулиці. На чолі того походу запримітив я велике жовто-блакитне знамено. Я зупинився. Не тому, щоб походи з українськими прапорами були рідкістю в ті часи. Навпаки, до тих походів у 1917 р. око так призвичаїлося, що вони не робили вже на глядача більшого, як усяке повсяк денне явище, враження... Але той похід, який я побачив ранком 5 (ст. ст., а 18 нов. ст.) липня, сильно вразив мене якоюсь відмінністю, небуденністю, непохожістю на всі інші походи. Був це глибоко мовчазний, зосереджений рух маси людей, що мав якусь певну, заздалегідь намічену важну ціль — і ця його певність, рішучість і мовчазна урочистість мимоволі передавалася глядачеві. Так могли йти люди тільки в бій, на діло, якого кінцем була смерть або побіда. Рішучість і зосередженість тієї маси людей

на цілі, до якої вони йшли, була так різко позначена на їх руху, що в цій лаві людей, в цьому потоку окремих людських тіл не помічалося окремих постатей. Це був живий моноліт, скований єдністю наміру й цілі. Таких походів ні перед тим, ні по тому я ніколи в свойому житті не бачив. Він на ціле життя лишив у мені незатерте глибоке враження.

„Я стояв, мов окаменілий, і дивився. Таке ж враження, як і на мене, зробив цей рух і на масу інших людей, що були в той час на вулиці. Всі зупинилися й мовчки вглядалися в цю сіру, рішучу, одностайну похмуру масу війська, що без команди, мовчки сунула ряд за рядом, різко вибиваючи крок на вуличному камені й не оглядаючися ні на людей, ні на сонце, ні на погідність чудового ранку. Блискуча щетина багнетів на сильно затиснених у руках крісах без слів промовляла про те, що це не парада, а якась данина на вівтар своєї батьківщини й святого обов'язку. Хто були ці люди, звідки вони, як називалася та похмура безмовна боєва маса вояків — я не знав. **Я тільки бачив, що це було справжнє військо й що на чолі того війська маячив жовто - блакитний боєвий прапор"** (Календар Червоної Калини на 1937 р., ст. 58).

Переходячи попри будинок Центральної Ради, полуботківці кричали: „Слава Українській Центральній Раді!", вітаючи її з перемогою. Але, тут щойно зустрів полуботківців найболючіший, бо зовсім несподіваний удар: соціялістична більшість Центральної Ради не хотіла зовсім тієї перемоги, перемоги українського державницького самостійництва. Гірше того: вони були рішуче проти неї. Замість сподіваної радости в членів Центральної Ради, для якої вони як для уряду самостійної України робили повстання, полуботківці зустріли —холодну ворожість і наказ богданівцям силою роззброїти повстанців. Участь в роззброюванні повстанців разом з богданівцями взяли й соціялісти члени Генерального Військового Комітету, викликавши на підмогу московську кулеметну роту. Це зовсім здезорієнтувало повстанців. Давши собі легко раду з московськими залогами, вони не могли зважитись

на братовбивчі бої з такими ж як і вони українськими патріотами - самостійниками, але збаламученими Центральною Радою і їхнім зрадницьким командантом Капканом, з богданівцями. Впродовж дня вони дозволили богданівцям роззброїти себе й повернулися до своїх касарень. На вістку про те повернувся до Києва Оберучев. На його наказ вночі окружили казарми вже обеззброєних полуботківців російські юнкери, школа прапорщиків та полк кірасирів, які пограбували та побили обеззброєних; при тому згинуло трьох полуботківців.

Довершивши зрадою, підступом і при допомозі московських чорносотенців цього ганебного діла, український соціялістичний лідер Винниченко повідомив як голова Ґенерального Секретаріяту Центральної Ради тріюмфально Російське Правительство:

„Вночі на 5(18) липня група українців-вояків біля 3.000 чоловік, що переходила розбивний пункт та самовільно і всупереч розпорядженню Ґен. Комітету назвала себе полком імени гетьмана Полуботка, захопила арсенал, озброїлась і поставила караули коло державних установ. Ґенеральний Секретаріят негайно вжив рішучих заходів до встановлення порядку. Викликано військо ґарнізону; як українці, так і росіяне охороняють місто. **Частину повстанців заарештовано".**

Так ото хвалився перед московськими колегами **заарештуванням українських самостійників** той сам голова Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради, соціялістичний лідер В. Винниченко.

Заарештованих самостійників - повстанців передано російським судовим властям, які повели проти них слідство, оскаржуючи їх на підставі кодексу царської Росії в з л о ч и н н і намагання відділити Україну від Росії. У слідчій тюрмі просиділи вони аж до большевицького перевороту. Їхні листи до Центральної Ради з проханням про інтервенцію залишались без відповіді, бо для соціялістичних лідерів в Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради українські самостійники - націоналісти

були — карними злочинцями, для яких не може бути милосердя.

Миколі Міхновському було передано з військової команди як військовикові в активній службі доручення негайно зголоситись до нового місця призначення й відставлено його на румунський фронт, де він перебув під пильним доглядом московських чорносотенців та українських соціялістів аж до розвалу фронту.

Полуботківцям, для частинного заспокоєння їх, було признано право створити свій окремий „2-ий Український ім. гетьмана П. Полуботка полк", передано їм українські національні прапори і — під московською охороною, групами відіслано на фронт, захищати єдіну-неделімую Росію, проти якої вони піднімали повстання. Таке було рішення соціялістичного Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради. На фронті кинено полуботківців відразу в найважчі бої, в яких вони втратили найбільшу відсотково кількість людей.

Вслід за полуботківцями вислав Ґенеральний Секретаріят Української Центральної Ради на російський фронт теж полк богданівців, щоб не мусіти дивитися в вічі цим так ганебно обманеним ними українським патріотам, та щоб збутися з Києва взагалі національно свідомої української військової частини.

Так осягнули українські соціялісти перемогу над — українськими самостійниками - націоналістами.

8. ТРАГІЧНА ПЕРЕМОГА

Але це була трагічна перемога. Перемога носіїв і сторожів рабського сервілізму над національною гордістю, перемога соціялістичного божевілля над здоровим політичним глуздом.

За цю трагічну „перемогу" прийшлось опісля українському народові заплатити мільйонами жертв своїх синів.

Розгляд тодішньої мілітарно - політичної ситуації в Україні та в усій Росії приводить до безсумнівного ви-

сновку, що якщо б Центральна Рада була приєдналась до повстання українських самостійників - націонаістів, то воно було б дуже скоро закінчилось повною перемогою українських сил. Коли самі полуботківці протягом одного дня потрапили опанувати Київ, де стояло тоді залогою 60.000 російських військ, то разом з богданівцями вони могли тим легше опановане місто в своїх руках удержати. А опанування Києва в тогочасній ситуації було майже однозначним з опануванням всієї України тимбільше, що в усіх більших містах України існували вже тоді українські полки, що були в ідейно - організаційному контакті з київськими українськими самостійниками, а по всій Україні діяла мережа тоді ще не заторкнених деморалізацією самооборонних відділів Вільного Козацтва. Про те, що, спираючись на десятьтисячну армію національно-свідомих, високо патріотичних, здисциплінованих і відважних бійців у самому Києві, Центральна Рада ставала відразу паном положення в цілій Україні, переконує хоча б факт, що большевики почали кілька місяців пізніше свій побідний марш в Україну з армією Муравйова, яка мала всего шість тисяч московських матросів.

Переворот українських самостійників в липні 1917 р., якщо б його було використано, повернув би був історію України на шлях самостійности й державного будівництва, відсепарувавши Україну від анархістично - руїнницьких оргій російської революції і вбивши в зародку всі затії тоді ще так немічних большевиків. А сепаратні мирові переговори з центральними державами в липні 1917 р. були б поставили Україну в зовсім інше, безмірно корисніше положення, аніж це було пів року пізніше.

Та українські соціялісти, замість піддержати самостійницьку дію, що йшла по лінії інтересів і бажань всего українського народу, завдали їй ножем у спину, зрадою і підступом, смертний удар. Бо для них мірилом політичної доцільности був не інтерес української нації, але виміряний якраз проти інтересів української нації, підсунений їм московськими імперіялістами клич, що „самостій-

ність України розбиває революційні сили всієї Росії і через те шкодлива для справи робочого люду".

І тому то успішний виступ українських самостійницьких сил проти московського наїздника в липні 1917 р. закінчився несподівано — трагічною перемогою „дядьків атечества чужого", яка звела внівець весь революційний розмах пробудженої української національної стихії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. В. Винниченко: Відродження нації. Київ-Відень, 1920, т. І.
2. М. Григорович: Український військовий рух на Придніпрянщині 1917 р. (Календар-Альманах „Червоної Калини" на 1937 р.).
3. М. Грушевський: Звідки пішло українство і до чого воно прямує. Київ, 1917 р.
4. М. Грушевський: Наша політика. Львів, 1911.
5. М. Грушевський: Революційні часи на Україні 1917 р.
6. Д. Дорошенко: Історія України 1917-23 рр. Ужгород, 1932, т. І.
7. О. Доценко: Літопис української революції.
8. Ф. Дутко: День 5 липня 1917 р. в Києві (Календар „Ч.К." на 1937 р.).
9. В. Євтимович: Поручник Микола Міхновський: (Календар „Ч.К." на 1937).
10. І. Мазепа: В вогні і бурі революції.
11. Падалко: Виступ полуботківців 4-9 липня 1917 р. „До зброї", Тарнів-Львів 1921 р.
12. Петровський: Революція і контрреволюція на Україні.
13. З. Стефанів: Українські збройні сили 1917-21 рр.
14. П. Христюк: Українська революція, т. І.
15. Ол. Шаповал: На порозі відновлення української державности. „Січ", Чікаго 1929.
16. С. Шемет: Микола Міхновський. „Хліборобська Україна", кн. V.
17. П. Милюков: Исторія второй русской революції. Т. І.

ТРЕТЯ ЧАСТИНА

Від Другого до Четвертого Універсалу

ЗМІСТ:

1. Українізація армії 121
2. При слові — „дядьки атечества чужого" 127
3. Нищення армії знутра 134
4. „Революційний" сервілізм 138
5. Большевицький переворот у Росії 142
6. Проти хвилі 144
7. Проголошення федерації з Росією 159
8. Большевицький пуч у Києві 165
9. Пробудження національного героя 169
10. Українські соціялісти руйнують українську силу 173
11. Перемога національної ідеї 179
12. Ціною юнацької крови 183

1. УКРАЇНІЗАЦІЯ АРМІЇ.

Політичні події в Києві в липні 1917 р. — підступне ліквідування українськими соціялістами при допомозі російських військових частин повстання „Полуботківців" та розгром самостійницького центру, що був ініціятором і надхненником організування української національної армії, — не спинили стихійного гону українського вояцтва до організування окремих українських військових частин. Ця акція зустрілась зразу з рішучим спротивом московського уряду й московського командування й тому проводилась революційним шляхом, шляхом доконаних фактів, з якими московське командування й московський уряд мусіли числитися. Тому то й свій другий „Всеукраїнський Військовий Зїзд" в другій половині червня 1917 р. прийшлось українському вояцтву переводити всупереч забороні тодішнього соціялістичного російського міністра військових справ Керенського.

Але те становище московської влади скоро змінилося. Військове командування на фронті ствердило, що українські національні частини виразно відрізняються від решти російської армії боєздатністю, збереженням військової дисципліни та відпорністю на розкладові кличі соціялістично большевицької аґітації. Тому російське військове командування основно міняє свій погляд і приймає запропоновану Центральною Радою українізацію армії тимбільше, що Центральна Рада виразно і щиро піддержувала втримання російських фронтів. Деякі російські фронтові командири перебрали навіть ініціятиву в українізації армії, щоб використати це для збереження, а то й скріплення боєздатности армії. До таких належав і головнокомандуючий фронтом ген. Корнілов та його попередник ген. Гутор. Ген. П. Скоропадський, в той час командуючий корпусом російської армії в Галичині, подає у своїх спомминах, що головнокомандуючий фронтом

ген. Гутор сам запропонував йому українізувати корпус, а шеф штабу ген. Духонін настоював, щоб це було переведено чим швидше. „Останній — пише ген. П. Скоропадський — дуже прохав мене прискорити українізацію, вказуючи на те, що він десь бачив українські частини і що вони на нього зробили добре враження і що необхідно, щоб я швидше українізував корпус". Врешті, 18 липня новий головнокомандуючий російським фронтом ген. Корнілов видав наказ про українізацію 34-го корпусу, що ним командував ген. П. Скоропадський. Таким способом було українізовано, тобто виведено з нього до інших корпусів неукраїнські частини і поповнено українськими частинами з інших корпусів — корпус ген. П Скоропадського, як **„Перший Український Корпус".**

В склад Першого Українського Корпусу входили дві дивізії; командантом 1-ої дивізії був ген. Гандзюк, а начальником булави дивізії був полк. М. Капустянський; командантом 2-ої дивізії був ген. Клименко, а начальником булави полк. Крамаренко. До першої дивізії Першого Українського Корпусу ввійшли теж полки „Полуботківців" і „Богданівців".

У вересні 1917 р. таким самим способом, наказом військового командування створено **„Другий Січовий Запорозький Корпус.** Ним стали дві українські дивізії VI-го корпусу російської армії, що вже перед офіційним наказом самочинно перевели процес українізації. З ініціятиви самого вояцтва дивізії створився вже в квітні український військовий комітет дивізії під керівництвом молодих старшин Трохименка, Авраменка, Пилипенка й Уланівського, що при помочі військових рад по окремих частинах провів освідомлюючу роботу, даючи належний відпір большевицькій розкладовій пропаганді.

Командантом Другого Січового Запорозького Корпусу назначено ген. Мандрику. Начальником булави став полк. Б. Сулківський, командантами дивізій — ген. Осецький і ген. Поджіо; інспектором артилерії — полк. Афанасіїв. В склад корпусу входило 12 полків. По кількох тижнях після українізації корпусу приділено до ньо-

го третю українську дивізію так, що Другий Січовий Запорозький Корпус числив три дивізії, 15 полків.

Стихійний процес українізації армії охопив від перших днів революції теж двадцятьперший корпус російської армії, що перебував у той час на північному фронті біля Риги. Український рух почався в 542-ому піхотному Лепельському полку і скоро перекинувся до інших полків 136-ої піхотної дивізії, а далі й на інші дивізії північного фронту. У травні 1917 р. відбуся у Ризі український військовий зїзд 12-ої армії, рішенням якого створено військову раду з пор. Мугирем на чолі. Московське командування цього відтинку фронту поставилось вороже до вимог українізації армії, але врешті й воно поступилося під тиском домагань українського вояцтва і погодилося на українізацію 21-го російського корпусу. Не-українські частини відділено від корпусу й поповнено його українськими частинами. В вересні 1917 р. чотири тисячі українців 3-ої дивізії перейшли до 21-го зукраїнізованого корпусу самочинно, без дозволу російської військової влади.

Так створився в околицях Риги в перших місяцях революції **Третій Український Корпус.**

О. Думін подає („Офензива Керенського", Календар „Червоної Калини" на 1937 р. ст. 44), що на галицькому фронті були українізовані крім корпусу ген. П. Скоропадського ще: 41-ий корпус 7-ої армії та 6-ий і 17-ий корпуси 11-ої армії. Значить, стихійно було зорганізовано **дальших три українські військові корпуси.**

Далі, українізувались ще такі корпуси: на румунському фронті — 10-ий і 26-ий, на південнозахідньому фронті — 11-ий і 40-ий, а на західньому фронті — 9-ий корпус.

Значить, зовсім певно українізувались в 1917 р. **одинадцять армійських корпусів.** Крім цього українізувалась велика кількість менших військових одиниць, — дивізії, полки та курені, — які залишались поки-що в складі загально-російських корпусів.

Так перетворився самочинно в „Український кінний

полк ім. Шевченка" 14-ий уланський полк 14-ої кінної дивізії під командуванням полк. Шкуратова, поповнившись українцями з інших дивізій північного фронту. Полк начисляв 800 шабель. Пізніше, в січні 1918 р. полк вирушив з власного почину в Україну, але в важких боях на Білорусі був розбитий большевиками.

Його слідом пішов 1-ий піхотний фінляндський полк, перемінившись в „Гайдамацький курінь„ під командою сот. Пустовіта. Він поповнився українцями з інших частин фінляндської дивізії, дійшовши силою до 1600 піхотинців і 400 кіннотчиків. В січні 1918 р. він теж вирушив в Україну. По дорозі захопив він був Гомель і знищив місцеве Че-Ка. Мимо важких втрат він привів таки частину куреня до Києва.

З 3-ої кінної дивізії виділився в жовтні 1917 р. з ініціятиви сотн. Козир-Зірки окремий кінний полк, що пізніше брав участь у боях з большевиками на Катеринославщині.

Три українські полки — всі три ім. Шевченка — зорганізувались самочинно в Москві, Петербурзі й Синявці. А далі — Запорозький полк у Москві, полк ім. Полуботка в Ростові, курінь ім. Наливайка в Ст. Стовпці, полк ім. Мазепи в Саратові та багато інших полків, гайдамацьких куренів та куренів „смертників".

Згадуючи про цей стихійний процес українізації армії, автор праці „Симон Петлюра — президент України" В. Іванис влучно підхоплює характеристичну рису того процесу: **„Цікаво, що ці частини присвоювали собі назви виключно видатних українських діячів - сепаратистів. Ні одна частина не захотіла називатися іменем якогось угодовця, що стояв на плятформі порозуміння з Росією"** (ст. 42).

Тож, коли Винниченко пише про ті часи, що „український сепаратизм тоді помер разом з причиною, що його породила; українство тепер орієнтувалося тільки на Всеросійську Революцію" („Відродження нації" 1, 42) — то це могло стосуватися тільки членів українських соціялістичних партій і в ніякому випадку українського во-

яцтва. Про дійсні настрої українського вояцтва говорить найпереконливіше статистика виборів до Всеросійських Установчих Зборів у грудні 1917 р., яка подає, що на українські самостійницькі листи в російській армії голосувало старшин і вояків:

Північний фронт	88.956
Західній фронт	85.062
Південно - західній фронт	168.354
Румунський фронт	180.576
Чорноморська фльота	12.895
Разом	535.843

Такий вислід голосування говорить переконливо про те, що ще в грудні 1917 р. серед українського вояцтва російської армії було поверх пів мільйона самостійників, що мали зброю в руках і готові були вжити її для оборони самостійности України.

Про військову дисципліну та боєздатність московських частин і українських частин у той час пише О. Думін у згаданій статті:

„Вже в травні можна було помічати на російському фронті неймовірні сцени солдатської рознузданости. Ген. Денікін, тоді командант західнього фронту, переглянувши свої стяги, нарисував таку картину тодішнього внутрішнього життя і зовнішнього вигляду російського війська: „В одному з корпусів наказав я показати мені найгірший відділ. Повезли в 703-ій Сурамський полк. Ми під'їхали до величезної товпи беззбройних людей, що стояли, сиділи та бродили по поляні, за селом, одягнуті в різне лахміття (одежу попродали і пропили). босі, зарослі, нечесані, немиті, вони дійсно — здавалося — дійшли до останніх границь фізичного огрубіння. Вийшов напроти мене начальник дивізії — долішня губа у нього тряслася — і командант полка з виразом засудженого на смерть. Ніхто не закомандував „позір", ніхто зі солдатів не встав; найближчі ряди підійшли до авта... Боже мій, що зробилось з людьми, з розумною Божою істотою, з русским

рільником... Хорі чи біснуваті, з помутнілим розумом, з упертою мовою, без усякої льогіки і здорового розсудку, з гістеричними криками, з поганою і тяжкою, гидкою лайкою. Ми промовляли, нам відповідали зі злобою й упертістю".

Зовсім інакше від русского вояцтва виглядало українське:

„Задивлені в сяєво воскресаючої батьківщини, пройняті наскрізь патріотичним піднесенням українські вояки не піддалися загальній анархії. В українських стягах панував відносний лад і карність. Тут старшини не потребували дрожати за своє життя, як серед розбещеної московської солдатні. Таких сцен, як нарисував нам повище Денікін, в їх не зустрічалося" (Календар „Червоної Калини" на 1937 р. ст. 41 і 43).

Таку саму оцінку русского і українського вояцтва дає теж у своїх споминах командант Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадський та всі інші фронтові старшини і навіть наскрізь ворожо настроєні до українців московські старшини. Значить, **в час, коли російська армія розпадалася, а московські частини прискорено перетворювалися в неформну масу марудерів, що думала тільки про грабунки і чим скорший поворот домів, до диспозиції українського уряду для охорони самостійности України зі зброєю в руках зголосилось поверх мільйона** (в час І і ІІ Військових Зїздів) **патріотичного і здисциплінованого українського вояцтва.**

Одночасно з українізацією армії і творенням бойових частин проводилась далі організація „Вільного Козацтва" по всій Україні. Зі Звенигородщини, де ця організація зродилась і де відбувся в половині квітня перший її повітовий з'їзд, перейшов рух організування з місцевих боєздатних людей самооборонних відділів „Вільного Козацтва" на всі частини Лівобережжя та Правобережжя. У вересні 1917 р. рух охопив уже всю Київщину, Катеринославщину, Поділля, Полтавщину і Чернігівщину і 16 жовтня відкрився в Чигирині, колишній столиці гетьмана Богдана Хмельницького, **Всеукраїнський З'їзд Віль-**

ного Козацтва при участі 200 делегатів від 60.000 організованих „вільних козаків". Найкраще був зорганізований „Гайдамацький Курінь" на Херсонщині, що начислював понад 8.000 козаків. З'їзд вибрав Генеральну Раду Вільного Козацтва з 12 членів; отаманом всего Вільного Козацтва вибрано начальника Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадського, його заступником осавула Кубанського, а генеральним писарем сотника В. Кочубея.

Ген. П. Скоропадський дає у своїх споминах таку оцінку організації „Вільного Козацтва":

„В перших часах оце козацтво не мало певної політичної партійної масти. Творилося воно з головною метою підтримання порядку. Селянська молодь, почасти і старші селяни, охоче приставали до козачих організацій — менше свідомі ради шапок з „китицею" і „жупанів", більше свідомі захоплювались романтичними малюнками минулого. Було багато козачих організацій хочби на Полтавщині, що складалися з хліборобів, переважно заможніх. Ці останні були цілком різко антисоціялістично і антиреволюційно настроєні. Поруч з цим деякі сотні приймали характер розбишацьких організацій. На чолі останніх звичайно стояли всякі авантюрники, рідко ідейні, здебільшого такі, що мали в тому свої особисті інтереси, а то й просто шукали зручного випадку поживитися чужим добром. Таким чином завжди все залежало від того, хто стояв на чолі частин, будь то сотня, полк чи кіш. Люди здебільшого на початку ще не були попсовані пропагандою і їх можна було справити в бажаному напрямку" („Хліб. Україна", кн. IV., ст 25-26).

Значить, відповідний матеріял був. Використання або знищення того матеріялу залежало — від тодішнього проводу української революції.

2. ПРИ СЛОВІ — „ДЯДЬКИ АТЄЧЕСТВА ЧУЖОГО".

Та при слові як керівники української революції були в той час — українські соціялісти: порода патріотів, що їх назвав Тарас Шевченко „дядьками атечества чужого".

Не про національні інтереси українського народу йшлося їм, а про соціяльну революцію народів єдиної, неділимої Росії; не відділення самостійної української держави від Росії і забезпечення тієї самостійности зорганізуванням міцної, здисциплінованої національної армії було ідеалом українських соціял - революціонерів і соціял - демократів, але лише перебудова російської імперії на засаді федерації й територіяльного автономізму. А тому й їхня постава до творення національної армії була наскрізь ворожа.

Ми вже наводили в попередній брошурі „Трагічна Перемога" уривки зі статті тодішнього лідера соціял - демократів і голови Генерального Секретаріяту Центральної Ради В. Винниченка, в якій він заявив, що „не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх українців-солдатів освідомити..." А те „освідомлювання" це було — затроювання душ українського вояцтва дурманом інтернаціоналізму й пацифізму, анархії й клясово-партійної дурійки. Тож по цій лінії пішла праця військового секретаріяту Центральної Ради, при чому під поняття „батьківщини" вперто підсовувано — „Росію".

Автор „Історії Українського Війська" хор. Зенон Стефанів свідчить, що Український Військовий Генеральний Комітет, а пізніше й Генеральний Секретаріят Військових Справ **не перевели навіть реєстрації українських відділів,** тому докладно й тепер не можна знати про всі ті частини російської армії, що їх було тоді українізовано. І було це вислідом не надбальства чи браку організаційно адміністраційних здібностей, але — вислідом політичного наставлення соціялістичних провідників: вони не тільки не сприяли українізації **як засобові творення окремої української національної армії,** але й були рішуче проти такого унапрямлення того стихійного процесу. Українізацію армії розуміли вони тільки як засіб партійної гри для зміцнення своїх партійних позицій і як засіб скріплення військової дисципліни та боєздатности російської армії. Тодішній голова Генерального Секретаріяту Цент-

ральної Ради В. Винниченко так і пише про те у своїх споминах кілька літ пізніше:

„Все ще (т. є явища революції) позбавляло російську армію витревалости, завзятости, сили відпорности... Отже недержавні нації, знаючи, якою силою є національне чуття, а особливо тільки що пробуджене, хотіли ним зміцнити армію. Вони хотіли поставити за нею инчі кулемети, які б вогнем любови до своєї землі, своєї нації, на думку непануючих націй, могли здержати салдата на фронті".

Тож, прохаючи московське правительство погодитися на українізацію армії, соціялістичні провідники української революції писали в „докладній записці", переданій делеґацією Центральної Ради:

„Ми беремо на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового Правительства, Ради Робітничих і Салдатських Депутатів і всієї демократії на теперішній стан справи й закликуємо піти нам назустріч у здійсненню нашого тяжкого відповідального завдання — **звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не сприяв би все ростучим національним суперечкам, а, навпаки, помагав би організації сил усієї Росії".**

Цей абзац „докладної записки" говорить дуже докладно про дійсні завдання, що їх поставили перед собою українські соціялісти, переймаючи керівництво українською революцією у свої руки: іти, нібито, разом з пробудженою українською стихією національних почувань і, використавши довір'я українських мас, спрямувати зручно ту стихію в такому напрямі, щоб вона не тільки не довела до створення самостійної української держави, — бо, мовляв, національно - державницькі змагання „сприяють національним суперечкам", — але й щоб та пробуджена українська національна стихія послужила збереженню і скріпленню цілости Росії.

З тією метою, при укладанні резолюцій на 1-ому Військовому З'їзді В. Винниченко додає до вимоги українізації армії такий вступ:

„З огляду на те, що в військах, стомлених за три роки

війни, зменьшилася боєва енергія й дісціпліна, — український військовий зїзд визнав необхідним якнайшвидче розпочати боротьбу з таким упадком духової й реальної сили армії". І далі: „З'їзд висловлює переконання, що під своїми національними прапорами, під проводом своїх рідних по крові й по духу офіцерів, за свої народні ідеали українські салдати підуть у бій як один. А хто не піде, проти таких перекінчиків народу ми уживемо всіх способів боротьби і доб'ємося того, що дезертирів у народній українській армії не буде".

Так при помочі підступних хитрощів було представлено українському вояцтву українськими соціялістичними лідерами — удержання фронту в обороні Росії як патріотичний обов'язок супроти України, а тих, що виступали проти злочинного проливу української крови на російських фронтах за інтереси ворожої Україні Московщини — „перекінчиками народу".

Під час Першого Українського Військового З'їзду, — як про це говорилось докладніше в попередній брошурі — українські соціялістичні лідери, використавши для цього свій мандат представників Української Центральної Ради, виступили рішуче проти вимог українських самостійників, щоб негайно проголосити самостійність України, заключити з центральними державами сепаратний мир і відкликати українське вояцтво з російських фронтів в Україну для охорони української держави. Завдяки своїм постам, представляючи себе найкращими українськими патріотами, вони зуміли дійсно спрямувати українську національну стихію вояцтва в бажаному їм пляні — на збереження і скріплення фронту в обороні Росії. І, скерувавши так настрої українського вояцтва, соціялістичні лідери перейшли до діла.

В травні 1917 р. міністер війни Російського Тимчасового Правительства Керенський видав наказ підготовити й перевести нову офензиву. І в цьому знайшов він повну, щиру й беззастережну піддержку — соціялістичних лідерів Української Центральної Ради.

Офензива Керенського мала початись при кінці трав-

ня, але почалась щойно в липні тому, що московське вояцтво відмовлялось далі воювати. Російська армія замітінґувала, висунувши як основний клич: „Геть з війною!" Цілі полки і дивізії московського вояцтва стали передавати фронтовому командуванню свою постанову про те, що вони до наступу не підуть. Старшин, що пробували протидіяти таким настроям в армії, вояки-москалі проганяли, а в багатьох випадках замучували нелюдськими муками: вони палили їх живцем на вогні, четвертували, а навіть розпинали на деревах; розстріл таких старшин уважали вони ласкою. Початок офензиви прийшлось пересунути більше як на місяць, а сам Керенський виїхав на фронт, щоб патріотичними промовами спонукати вояцтво до наступу, не осягаючи однак серйозного успіху.

І в тій ситуації українські соціялістичні лідери Центральної Ради дали Керенському в його підготові нової офензиви найщирішу піддержку. В тій цілі вони створили спеціяльний „Комітет оборони батьківщини", а генеральний секретар військових справ Центральної Ради взявся енергійно організувати в запіллі „батальйони рятування України" і висилати їх на фронт. Всі українські військові частини і все боєздатне українське громадянство в запіллі засипано відозвами, в яких в імені Української Центральної Ради закликалось:

„В ім'я оборони України, в ім'я волі сущих на Україні народів... стати в цей небезпечний час під знамена Рятування України і, не гаючи ні одної хвилини, помогти братам-солдатам і офіцерам, які бються з ворогом і чекають від нас помочі."

А в відозві „До українців вояків на всіх фронтах":

„...як одженемо німців і не пустимо їх на нашу землю, то спасемо Україну, спасемо нашу землю, наше хазяйство, наших дітей і жінок, нашу волю, наше право на вільне життя. Коли ж нічого не будемо робити в цій справі, то неславно загинемо і загубимо Україну. Проклянуть нас діти наші і не признає нас Україна за своїх синів!"

Так ото закликали українські соціялісти, „дядьки атечества чужого", українське вояцтво, щоб воно загиба-

ло на фронтах за інтереси московського народу тоді, коли від цього відмовились московські вояки...

З Києва вислано на фронт насамперед „полуботківців". Відставлено їх ешелонами під ескортою московських чорносотенців і передано їм зброю щойно на фронті. Але, щоб піддержати їх боєздатність, Центральна Рада засипала їх згаданими відозвами і визнала їх як окремий полк з назвою „2-ий Український імени Наказного Гетьмана Полуботка Полк" та передала йому український синьожовтий прапор, „з яким Полуботківці — як каже очевидець — покинувши Київ, **вирушили на чужий фронт боронити чужі, ворожі Українській Державі інтереси".**

Прибувши на фронт у складі 16 сотень і 2447 козаків та 15 старшин, Полуботківський полк був відразу висланий в вогонь і в важких боях втратив більше як половину свого складу.

Вслід за Полуботківцями вислано з Києва на фронт і полк Богданівців, що поміг українським соціялістам, які його тоді обдурили, ліквідувати переворот Полуботківців. При тому доля гірко поглумилась над Богданівцями: врятувавши московське панування в Києві і від'їжджаючи на фронт захищати своєю кров'ю московські інтереси, вони впали в момент виїзду з Києва жертвою ганебного нападу московських чорносотенців. Богданівців відправлювано на фронт теж під „охороною" московських кірасірів та донців. Московські кірасіри скористались нагодою, розставились потайки по всій лінії залізниці з кулеметами і коли поїзд з Богданівцями вирушив з київської станції „русскі брати" засипали їх поїзд скорострільним вогнем. Заскочені цим Богданівці задержали поїзд, щоб вияснити „непорозуміння". Але кірасіри й донці кинулись на них зі зброєю в руках, обеззброїли ешелони і, побиваючи при тому опірних, поранили кількадесять козаків. Від обстрілу загинуло 16 Богданівців, а кількадесять було ранених. У відповідь на протест Центральної Ради військовий командант Києва московський соціяліст-революціонер Оберучев наказав заарештувати й поставити перед військовий суд — команданта Богданівців полк.

Капкана, якого звільнено, мабуть, із вдячности за вирішну його допомогу в ліквідації повстання Полуботківців... Нікого з московських напасників до ніякої відповідальности не притягнено.

Обеззброєних Богданівців відправлено вслід за Полуботківцями на фронт. І все це роблено тоді, коли московські військові частини в Києві не тільки не відсилано на фронт, але постійно скріплювано їх новими московськими частинами, відкликаними з фронту...

Здезорієнтовані підступністю соціялістичних членів Центральної Ради, вірючи, що цим вони справді служать інтересам України, українські частини російської армії пішли мужньо в бій за чужі інтереси, поносячи під час тієї офензиви надзвичайно великі втрати. Згідно з австрійським звітом, тільки один 41-ий армійський корпус, самочинно українізований, втратив у тих боях 13 тисяч українських вояків вбитими. Шостий українізований корпус поніс не менші втрати ще й тому, що коли він пустився в наступ, московські частини засипали його ззаду крісовим скорострільним вогнем. Дуже важкі втрати понесли й усі інші українські частини, бо ж на них саме ізза загальної дезерції московських частин лежав увесь тягар офензиви Керенського.

„Офензива Керенського — пише сучасник — була останньою спробою піднести дух російської армії, скріпити її моральний стан і з'єднати для програми російської революційної демократії. Спроба не вдалась. **Українське вояцтво, розгорнувши свої жовто-блакитні прапори, переконане, що тим послужить великій справі відродження батьківщини, рушило в бій. Московський „товаріщ" волів стріляти їм у спину, або взявши гармошку в руки податися при вигуках босяцьких пісень у свою Московщину"** (Календар „Червоної Калини" на 1937 р. ст. 46).

Так удалось „дядькам атечества чужого" - українським соціялістам облудним деклямуванням патріотичних фраз звести на манівці акцію українізації армії й використати патос національного відродження для того, щоб заставити українське вояцтво кривавитися і складати де-

сятки тисяч жертв у фронтових боях за чужі, ворожі українській справі, московські інтереси.

4-та стрілецька залізна дивізія, українізована самочинно, зберегла повну дисципліну і, залишаючись вірною наказам Центральної Ради, стояла на румунському фронті в добрій вірі аж до березня 1918 р.!

3. НИЩЕННЯ АРМІЇ ЗНУТРА.

„Освідомлювання солдаатів", тобто демагогічна партійна агітація соціялістів серед українського вояцтва з метою „зогидити йому мілітаризм" і „вбити духа мілітаризму" нанесло справі організування української національної армії ще важчий удар, як заставлювання українських частин нібито в інтересі України кривавитись на фронтах за чужі інтереси. Плянова, вперта й безугавна соціялістична агітація, розрахована на найнижчі інстинкти стомленого війною вояцтва, розкладала військові частини знутра, нищила всяку дисципліну і прищіплювала здоровим до того часу українським частинам той процес повного розкладу, що вже раніше розложив московські частини російської армії.

Ця розкладова робота соціялістів в армії дуже скріпилась з моментом ліквідації виступу Полуботківців і розгрому у зв'язку з тим націоналістичного центру з М. Міхновським на чолі, що був рушієм процесу українізації армії, скеровуючи його на самостійницько - державницький шлях. Усім українським військовим частинам приділено партійних комісарів, що, звичайно, як і сам головний партійний комісар В. Винниченко, займали керівні пости в армії, не маючи ніякої фахової військової освіти та ненавидячи дисципліновану армію з глибин душі. Вояцтво засипано партійною літературою, повною демагогічних кличів і українські військові частини на доручення партійних комісарів замітінгували так, як перед тим московські. Обов'язкове втягання всього вояцтва в ряди партій дійшло до того, що в грудні 1917 р. Генеральний Секретар військових справ М. Порш видав наказ **приймати до україн-**

ських частин лише тих старшин, що викажуться партійною виказкою.

Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд, що відбувся в Києві в днях 2-12 листопада 1917 р., був промовистою ілюстрацією того опартійнення армії. На з'їзд прибуло 965 делеґатів. Їх відразу було зареєстровано за ключем партійної приналежности. („Нова Рада" ч. 169 подала такий партійний склад з'їзду: ес-ерів 783; ес-деків 111; ес-ефів 24; самостійників 24; націоналістів-революціонерів 13; большевиків 11; безпартійних соціялістів 3; анархіст 1; невияснених 80, безпартійних 90). Перед відкриттям з'їзду відправлено біля пам'ятника Богдана Хмельницького на Софійській площі молебен при участі делеґатів, Першого Запасного Українського Полку, юнкерів-українців київських військових шкіл і деяких інших українських військових частин і французької, бельгійської та румунської військових місій. **Всі українські військові частини прибули з українськими національними прапорами.**

Відкриваючи ділову частину військового з'їзду, член Організаційного Комітету Е. Неронович відчитав партійний склад учасників і запропонував поділитись відразу на партійні фракції і на фракціях переводити працю з'їзду. Проти такого спростачення військового з'їзду рішуче запротестували самостійники, домагаючись відкинення партійного принципу на ділових нарадах всеукраїнського військового з'їзду. На знак протесту вони відмовились вийти з приміщення, що було призначене для фракції ес-ерів. Але їх переголосовано, партійний принцип схвалено, а **ес-ери викинули самостійників силою зі залі нарад.** До такого вчинку спонукав їх генеральний секретар ес-ер М. Ковалевський, що виголосив підбурюючу партійну промову, вигукуючи демаґоґічно: „Трудовому народу непотрібні гетьмани, яких добиваються самостійники, бо гетьмани землі і волі не дадуть; йому потрібні ті, хто дасть землю і свободу, хто веде до соціялізму. **Україна під проводом самостійників не дасть землі, не дасть волі трудовому народу!"**

На пленумі з'їзду виголосив велику промову В. Вин-

ниченко, як представник Центральної Ради і як член Військового Генерального Комітету. Він широко оповів про свою поїздку до Петербурга і про всі торги Генерального Секретаріяту Центральної Ради з Російським Тимчасовим Правительством, представляючи все те, як революційну боротьбу за інтереси українського народу, за землю, за хліб і свободу. Свою промову закінчив Винниченко заявою, що Україна хоче залишитись у федерації з Росією, що Центральна Рада твердо й незмінно стоїть на принципі федерації і що **всякі кличі сепаратизму й самостійництва є провокацією.**

В обороні ідеї самостійництва намагались виступити самостійники. Але, коли самостійник Макаренко, член президії, почав говорити, предсідник ес-ер Лебединець перебив йому, забороняючи говорити будьщо поза привітом. „Частина з'їзду — читаємо в звідомленні „Нової Ради" ч. 169 — підхопила таке нетолерантне відношення свого голови і не дала промовцеві навіть докінчити привітання, перебиваючи його на кожнім слові і задоволено регочучись, коли він то переставав говорити, то знову починав"...

Які постанови прийняв Третій Всеукраїнський З'їзд — невідомо, бо їх нігде не занотовано. Очевидці признають, що цей з'їзд дуже некорисно відрізнявся від двох попередніх, його наради були ведені хаотично і вся його ділова частина нагадувала радше припадковий партійно-політичний мітінґ, як з'їзд військових делеґатів.

До такого стану довели український військовий рух українські соціялісти, захопивши керівництво ним у свої руки. Неділовий, демаґоґічно - аґітаційний тон всіх виступів соціялістичних лідерів на III-ому Військовому З'їзді, В. Винниченком починаючи, злобне висміювання речників української самостійницької ідеї та викидання зі залі нарад українських патріотів-самостійників — все це було цвяхом у віко домовини, в яку покладено пробуджені національні почування українського вояцтва та військову карність українських частин, умертвивши їх безугавною партійною аґітацією українських соціялістичних дія-

чів. Майже тисяча делегатів, повернувшись до своїх частин з такого з'їзду, з такими настроями й наставленням, замість потрібного й сподіваного нового підйому, нового патріотичного запалу, нових наказів та інструкцій дії, рознесли по всіх українських військових частинах — нову порцію бацилів розкладу, дезорієнтації, зневіри й анархії.

А дезорієнтувати, зневірювати, деморалізувати й анархізувати завжди легко. В тих же часах, коли все вояцтво було перетомлене трирічною війною, а національно-політична свідомість українських мас тільки що пробудилась, — особливо легко. Тим більше, що це робилось тодішнім керівництвом української революції, лідерами Центральної Ради, якій український загал довіряв, та ще й при підступному прикриттю тієї розкладової роботи патріотичними фразами.

Про цю „освідомлюючу роботу", що її вели українські соціялісти серед українського вояцтва і серед всего українського загалу лише очевидець:

„Ніякої легенди, ніякого образу, що захоплював би чутливу селянську душу. Замість патріотизму героїчного, патріотизму посвяти, патріотизму любови, ми витворили ніде в світі невиданий якийсь патріотизм меркантильний з розцінкою на земельну валюту. Досі принаймні не було відомо, щоб якась нація відроджувалась під гаслом прирізки землі. Ірляндці, наприклад, у яких питання аграрне в тисячу разів гостріше від нашого, та й то об'єднуються всі не коло гасла „бий лордів і хапай землю", а під державно - національним гаслом „Home Rul"-у. А у нас за Україну давали десятини... **Хвиля демагогії як лявіна котилась із верху в низи, ширячи скрізь спустошення й деморалізацію. І ті, що стояли в горі й перші грудочки кидали, думали, що в той спосіб будується держава й нація"...** (В. Липинський: „Листи", „Хліб. Україна", кн. І, ст. 15 і 16).

4. „РЕВОЛЮЦІЙНИЙ" СЕРВІЛІЗМ.

Події 1917 р. в Україні називається звичайно українською революцією. А тим часом вся діяльність соціялістичних лідерів Центральної Ради, що керували тією революцією, характеризується — неймовірним леґалізмом, незрозумілим страхом перед зробленням хоча б маленького кроку без згоди Російського Тимчасового Правительства та рабським сервілізмом супроти петроградських „панів".

„Порозуміння на Дніпрі", що його було досягнено у висліді переговорів між трьома міністрами Російського Тимчасового Правительства і представниками Центральної Ради під час їхньої прогулянки по Дніпрі в половині липня 1917 р., давало Україні дуже кущеньку територіяльну автономію в рямцях російської федеративної республіки. **„Статут вищого Управління України"**, запроектований Центральною Радою згідно з цим порозумінням признавав Українську Центральну Раду блище неозначеним правно „органом революційної демократії всіх народів України", а Генеральний Секретаріят Центральної Ради „найвищим краєвим органом управи на Україні". Склад цього „найвищого краєвого органу" мала пропонувати Центральна Рада, а затверджувати петербурзьке „Правительство", в склад якого мав входити один „штатс-секретар для справ України", призначений російським правительством за згодою Центральної Ради; всі постанови Центральної Ради та Генерального Секретаріяту мусіли йти на затвердження російським правительством. Значить, територіяльно - автономні права — менші, як їх має кожний із американських штатів.

Але й у межах цього кущенького „статуту" згідно з порозумінням Генеральний Секретаріят Центральної Ради не приступив до дії, а вислав знов делеґацію до Петербурга добиватись формального затвердження „статуту". Голова Генерального Секретаріяту і вдруге голова делеґації до Петербурга (В. Винниченко) пише в своїй історії революції: „Виступ (петербурзького правительства) про-

ти Центральної Ради міг просто не вдатися їм і ще більше дискредітувати Уряд. На оборону Центральної Ради могли би рушити з фронту українські частини, в тилу на захист її стала б велика більшість людности України, всередині самої русскої демократії вийшла б через це гостра суперечка". Значить, Генеральний Секретаріят міг без великого ризика ставити російське правительство перед доконані факти по лінії своїх бажань. Та він цього ніколи не зробив, придержуючись весь час стовідсоткового леґалізму та ще й не допускаючи інших до цього, мовляв — „не піддаватись провокації!" Голова тієї української делеґації до Петербурга в липні-серпні 1917 р. — другої вже з черги — звітує:

„Ми рішили уперто, неодступно домагатись виразної відповіді й постанови, які б вони не були... Ми не надіялись на затвердження Статуту, на приняття того, що було ухвалено в Києві... Можна було тільки думати про те, щоб не дати зачіпки вирвати в нас у с е, щоб не дати їм права хоч би формального, відмовитись від у с ь о г о, чого вони й домагались від нас своїм провокаційним поводженням"... „О, ні, панове кадети. Коли справа стоїть іменно так, то ви не діждетесь від нас результатів вашої провокації. Можете примушувати нас годинами просиджувати в ваших передпокоях; можете посміхатись, недбало пускати слова крізь зуби; можете напружувати всі ваші здібности, ви не примусите нас зробити те, чого вам бажається". („Відродження нації" I, 314).

І — москалі й справді не затвердили навіть такого „Статуту". Замість нього було видано **„Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріятові Тимчасового Правительства на Україні",** якою визнано Генеральний Секретаріят територіяльною експозитурою російського Тимчасового Правительства в Україні, ограничивши його компетенції територіяльно до п'ятьох Губерній. „Це було — каже Винниченко — не трактування, а шматування з гарчанням бідного „Статуту". З його лишились тільки клаптики, які добродії Гальперн та Нольде поподбірали, сяк-так позшивали та представили своїм панам. Ті ще де-

що обгризли й з серцем тикнули нам... „Інструкцію Генеральному Секретаріятові". Підписав її той самий Керенський, який разом з Церетелі приїзжав до Київа й давав широкі обіцянки й який тепер у Петрограді весь час утікав од делеґації, ні разу не принявши її".

Але й ті обгрижені клаптики територіяльної автономії, куплені ціною рабського пониження, представив Винниченко українцям як величезний осяг і — як свято обов'язуючий закон, що його українцям, не-дай Бог, порушити. Тодішнє Російське Тимчасове Правительство — як правильно завважив Винниченко — не мало в руках ніякої дійсної екзекутиви і не було опроможним змусити Центральну Раду та Генеральний Секретаріят слухати його. Воно могло лише годитись або не годитись на пропозиції Генерального Секретаріяту, затверджувати їх або не затверджувати. І цього було досить, щоб Генеральний Секретаріят і Центральна Рада за директивою Винниченка звертали всю свою увагу на те, щоб для кожного свого рішення випрохати ласкаву згоду Російського Тимчасового Правительства.

При розгляді „Інструкції" Центральна Рада подала в резолюції низку жалів до російського Правительства ізза такого трактування ним української справи, але „Інструкцію" таки „прийняли до відома". Тільки ес-ери, що були весь час ще завзятішими ворогами самостійности України, як ес-деки, використали цю дискусію для партійної розгри з ес-деками і зголосили недовір'я Винниченкові ізза того, що „вся його робота була звернута на Петроград; в справах же внутрішніх Ген. Секретаріят не зробив нічого". В висліді цього Винниченко подався в кінці серпня до димісії. Але по тижневі, після невдалої спроби Дмитра Дорошенка скласти новий Генеральний Секретаріят, Винниченко знову повернувся на свій пост.

І — повернувся теж до своєї тактики та на свої незмінні позиції федералізму з Росією. Петербурзьке Правительство та всі підлеглі йому російські державні установи свідомо саботували дійсне введення в дію Генерального Секретаріяту; не видано було розпорядку про під-

порядкування державних установ в Україні Генеральному Секретаріятові, не передано йому належної частини податків, не уточнено обсяг його функцій. А Генеральний Секретаріят не зробив з власної ініціятиви найменшого кроку, щоб перебрати в свої руки бодай признану йому „Інструкцією" владу. Усякі з'їзди й наради перетворював Винниченко й інші соціялістичні лідери в мітінги, що кінчались нічим. Сам він свідчить, що „все населення дивилось на Генеральний Секретаріят, як на єдиного упорядчика всякого лиха й неладу, ждало від його праці, помочі, всього того, для чого повинен існувати дійсно народній уряд. „Бердичівський залізничний комітет, наприклад, телеграфував просто: „Не пора нам тепер судить та радить, — н а к а з у й т е !"

Але соціялістичні керівники Центральної Ради вважали, що наказувати може лише Петроград.

„Згага сильної, твердої влади — признає Винниченко — була не тільки у широких мас населення, не тільки у знервованого й стомленого обивателя, але й у більш організованих, свідомих елементів, навіть серед кругів самої Центральної Ради. Їм так хотілося, щоб був, нарешті, справжній, свій, сильний, порядкуючий уряд, що вони забували все, що знали, й **в один голос кричали Генеральному Секретаріятові: „Беріть владу в свої руки! Та будьте ж сильні, тверді, будьте справжнім урядом!"** І коли все ж таки, не зважаючи на їхнє жагуче бажання, на **благаюче домагання всего населення,** яке так охоче приймало ту тверду владу, коли влади Генеральний Секретаріят не виявляв, його обвинувачували в неумінню, в нетвердости, в нездатности бути урядом". („Відродження нації" т. II, ст. 55).

Та соціялістичні керівники Генерального Секретаріяту залишились глухими на всі благання, заклики й домагання українського населення. Так зігнорували вони виразну й рішучу вимогу Другого Всеукраїнського Військового З'їзду — „до Російського Уряду більше не звертатися й негайно приступити до твердої організації краю" — і в кілька днів після прийняття тієї постанови, поставле-

ної в імені 1,732.444 українських вояків, почали знов переговори й вислали знов делегацію до Петербурга з благальними петиціями; так ігнорували вони консеквентно й домагання всего населення України.

Єдино важним для соціялістичних лідерів, що опинились у проводі української революції було — бажання й наказ з Петрограду.

5. БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ У РОСІЇ

А тимчасом по владу у Петрограді сягнули большевики. Першу невдачну спробу перевороту зробили вони в липні. Та спроба закінчилась по трьох днях повною невдачею. Але це не спинило большевиків у їх змаганнях, а лиш заставило краще підготовитись. По чотирьох місяцях вони виступили вдруге і 7-го листопада 1917 р. розігнали Російське Тимчасове Правительство в Петербурзі й збройною рукою захопили там владу в свої руки. Голова Тимчасового Правительства Александер Керенскій, перебравшись за жінку, утік за кордон.

На вістку про вдалий переворот у Петербурзі „українські" большевики зробили спробу зробити те саме в Києві. 9-го листопада рішенням „Ради робітничих і салдатських депутатів" вони створили „Революційний Комітет" в складі 6-ох большевицьких лідерів на Україні — Г. Пятакова, І. Крейзберґа, Л. Пятакова, Я. Ґамарніка, І. Кулика й І. Пуке, — що його завданням поставлено перебрати в свої руки всю владу в Києві. „Комітет" приступив відразу до мобілізування вірних собі військових частин. У відповідь на те стали готовитись до бою і військові частини, вірні урядові Керенського, під командуванням Штабу Округи і комісаря Кирієнка.

Так оформились у Києві три сили, що з них кожна претендувала на виключну владу в Україні, маючи до диспозиції певну кількість вірних собі військових частин: Українська Центральна Рада, большевики і прихильники Керенського. Прихильники Керенського диспонували ок

10.000 вояків, в тому 2.500 чеських леґіонерів; за большевиками стали військові частини силою около 6.500 вояків.

Центральна Рада, а вірніше її дієве ядро, зване Малою Радою, на вістку про переворот у Петербурзі відбула 7 листопада закрите засідання, на якому було створено „Краєвий Комітет для охорони революції на Україні", в складі: 3 ес-деки, 3 ес-ри, 3 большевики, 3 жиди, 2 ес-ефи, і російський ес-ер, 2 представники Всеукраїнської Ради Військових Депутатів, 1 представник Генерального Військового Комітету і 1 від залізничників. Від українських самостійницьких організацій не прийнято нікого. Цьому комітетові мав підпорядкуватися Штаб Округи й комісар Києва. Але ті відмовились і Комітет по двох днях розв'язався, передавши свої повновласті Генеральному Секретаріятові.

Вістка про большевицький переворот у Петербурзі прийшла до Києва якраз під час III-го Всеукраїнського Військового З'їзду. З'їзд перервав свої наради, а його учасники, делеґати й гості, разом понад 3.000 вояків, сформувались у „Перший український полк охорони революції" і передали себе до диспозиції Центральної Ради. Але Центральна Рада сама не знала, по чиїй стороні стати. На її засіданнях ішли горячі дискусії в обороні і проти большевиків. Ті дискусії перенесено й між учасників Військового З'їзду. Врешті Центральна Рада постановила виждати, займаючи невтралітет.

В тій ситуації першими виступили військові частини, вірні Керенському, атакуючи большевиків. Вони захопили приміщення большевицького „Революційного Комітету" й заарештували всіх його членів. Та большевики створили другий „Комітет" і два дні пізніше почали боєві дії в Києві проти російських частин, вірних Керенському. По трьох днях боїв большевики вийшли переможцями: російські військові частини, вірні Керенському, опустили Київ і відійшли на Дон.

Перемога большевиків над „керенщиками" у Києві створила двоевластя. Питання, кому має належати влада в Україні: Центральній Раді, чи екопозитурі большевиць-

кої партії в Києві, викликало гостру полеміку між українцями й большевиками та стало основною темою нарад Центральної Ради, Генерального Секретаріяту та різних комітетів і рад.

Перед Центральною Радою стало руба питання: Куди далі?

6. ПРОТИ ХВИЛІ.

Трагічне закінчення виступу „Полуботківців" в липні 1917 р., — підступне намовлення бійців Українського Полку ім. П. Полуботка членами Генерального Секретаріяту Центральної Ради до зложення зброї, висилка полку на фронт під конвоєм московських частин, заарештування й передання московським властям керівників виступу Полуботківців і висилка на фронт та піддання строгому надзорові Миколи Міхновського та ще деяких провідних націоналістів-самостійників, — нанесло важкий удар українському націоналістично - самостійницькому рухові. Це був насамперед — організаційний розгром: повне відсепарування керівника того руху не лиш від решти провідних членів, але й від терену подій та знищення тієї організаційної основи руху, що нею були військові „Клюби ім. П. Полуботка". Приходилось усьому рухові шукати нових організаційних форм дії, починати знову від початку.

Та ще важнішим було моральне значення того удару: факт, що український самостійницький переворот був ліквідований не москалями, проти яких він скеровувався, а українським політичним проводом, якому виконавці перевороту довіряли як щирим українським патріотам і для скріплення становища якого цей переворот робився, мусів викликати в усіх важку зневіру. А серед загалу українського вояцтва все це викликало глибоку дезорієнтацію ізза уявлення, що самостійницькі змагання є нерозважним політично шкідливим прямуванням фанатиків, бо ж — так поставився до них політичний провід української революції, той провід, що його респектували й піддержували теж оті самостійники. Виходило, що політична до-

цільність наказує спрямовувати реалізацію своїх патріотичних почувань не в тому напрямі, куди вказували націоналісти-самостійники.

І — ясне плесо пробудженої української стихії стала заливати каламутна хвиля соціялістичної демагогії, що підмінювала клич національної самостійности кличем земельного приділу і „всеросійського соціялізму", а чистий, героїчний патріотизм заглушувала жадобою особистої наживи й сваволі.

Прийшлось українським націоналістам - самостійникам плисти проти хвилі. Проти могутньої хвилі деморалізації, анархії і зневіри, що заливала Росію і що для неї відчинили широко двері в душу всего українського загалу — соціялістичні керівники української революції, єхидно приспавши його сторожкість облудними патріотичними фразами...

Першою спробою самостійників знайти нові організаційні форми політичної дії було основання нової політичної партії під назвою **„Українська Демократично-Хліборобська Партія".** Її зав'язком стала „Українська Демократична Партія", що її було основано в червні 1917 р. в Полтавщині за порадою Сергія Шемета, одного з найблищих співробітників М. Міхновського, замість запляннованого полтавськими хліборобами відділу „Всеросійскаго Союза Земельних Собственников". 29 червня відбувся в Лубнях установчий з'їзд нової партії при участі ок. 1.500 хліборобів селян і 20 українських дідичів. З'їзд обрав „Раду Партії" в складі: М. Боярський, Л. Климів, В. Шкляр, В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко і С. Шемет та схвалив основні точки програми, що їх передає у своїх споминах С. Шемет так:

1. Суверенність українського народу.

2. Приватна власність мусить і надалі охоронятись законом про основи народнього господарства.

3. Парцеляція за викупом великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних, залишивши в руках попередніх власників кількість землі, яку встано-

вить український сойм, принявши на увагу потреби агрікультури і державні інтереси.

Але з'їзд не зміг свобідно вести своїх нарад, бо на залю ввійшла більша кількість розагітованих соціялістами солдатів і шумом унеможливила наради, бо, мовляв, „програма тієї партії не так зложена". Такі умовини припинили працю партії.

Та після липневих подій за почином провідних націоналістів - самостійників партію зактивізовано, змінивши її назву на „Українська Демократично - Хліборобська Партія". Її член В'ячеслав Липинський опрацював програму партії, що була опублікована в жовтні 1917 р. В тій програмі говорилось:

„Стоячи твердо і непохитно на ґрунті повної власновільности і суверенности українського народу, ми спираємось на довговічній традиції невпинної боротьби України за свою волю, за своє право на вільне життя... Ми віримо, що не пропала марно та неізмірима маса енергії, яку добув із себе в боротьбі за своє визволення народ наш в Хмельниччині, сколихнувши тоді своїми потугами увесь схід Европи; не може не здійснитися і д е я в і л ь н о ї У к р а ї н и, за котру клали голови найкращі сини народу, котра була провідною зорею всім велетням нашого невмирущого духа од часів Великого Богдана і до сьогоднішнього дня. І ми віримо, що наближається час, коли взищеться кров нашого народу, пролита великими потоками за те тільки, що шукав він волі на власній землі і мав в тім замисли, всій людськости природні (слова автора „Історії Русов" з приводу повстання Мазепи). В тій нашій вічній, невмирущій в о л і д о ж и т т я, а не в часто змінливих, партійних чи книжних теоріях знаходимо ми силу і оправдання для своєї боротьби за кращу долю України.

„Історія наша вчить нас, що повним національним життям жив наш народ тільки тоді, коли він користувався на своїй землі повнотою своїх суверенних прав (Київська Держава). Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, ко-

ли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави.

„Без ясної, отвертої боротьби за здійснення свого суверенітету на своїй землі, народ наш стане народом ілотів, що будуть винищувать себе взаїмно во ім'я чужих національно - державних ідей і при помочі чужих національно - державних організмів. І тому боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні, ми ставимо найважнішою і вихідною точкою нашої політичної програми".

Вимогу повної національно - державної самостійности України обосновано в програмі теж економічними моментами, відкидаючи при тому погляд соціялістів, нібито з моментом соціялізації господарства зникне московський визиск України:

„Коли хліборобська Україна служила предметом експлуатації для російської та австрійської держави перед війною, то по війні ця експлуатація безмірно зросте під впливом викликаного світовою війною процесу поширення економічних функцій держави і демократизації державного життя. Коли для України був страшний той приватно - хозяйственний капіталізм, який прикривався російським і австрійським імперіялізмом, то ще небезпечнішою стане державна трестифікація народнього хозяйства, з якою прийдуть на Україну по війні чужі державні народи, спираючись у своїй експанзії не тільки, як досі, на своїх пануючих клясах, а на силі своїх демократій".

Тактика УДХП з'ясована в „Нарисі програми" так:

„Всякий українець, котрий бореться за вільну Україну, і всякий чужинець, котрий наше право до повної незалежности фактично визнає — наш союзник, хочби його погляди в інших справах не відповідали поглядам нашої партії. Всякий український робітник, котрий вирікається ідеї вільної України і тимсамим служить чиїмсь чужим державним чи національним інтересам в Україні, і

всякий чужинець, котрий во ім'я цих чужих інтересів на нашій землі виступає проти визвольних змагань українського народу — наш ворог, хоч би по своїм поглядам в інших справах він стояв дуже близько до поглядів нашої партії.

„Одкидаючи без застережень право інших народів чи держав панувати над нами, ми будем найбільше рішучо по борювати всяке русофільство, австрофільство, чи польонофільство і взагалі всяку політичну ідею, яка буде обмежувати наші суверенні права і затягати наш народ в старе ярмо політичної немочі та національної неволі".

Щодо трактування мешканців неукраїнської національности, програма УДХП постановляла:

„За горожанами України неукраїнської національности визнаються всі їх культурно - національні права, але всякі спроби деяких представників цих меньшостей зайняти при помочі чужосторонніх державно - національних впливів упривілейоване становище на Україні — ми будемо поборювати всіми силами".

В ділянці сільського господарства програма пропонувала створення державного „земельного фонду", що в нього ввійшли б усі державні, монастирські і т. п. землі, та викуплені приватні землі дідичів при залишенні їм землі тільки в нормах, визначених державою. Цей земельний фонд повинен державною владою „різаться на хуторі такої величини, котра відповідає якости землі і котра для даної місцевости являється найбільш продуктивним типом трудового селянського хозяйства. Ці хуторі здаються в довічну і наслідственну — але без права поділу (майорат або мінорат) — аренду з правом фактичної переуступки в цілости, тим безземельним або малоземельним українським хліборобам, які самі власними руками обробляють землю. Вся решта приватно - власницьких земель, до часу їх викупу в державну власність, не виключаються з товарообміну. Але, обмежується право скуповувати землю в одні руки поверх установленої законом норми та забороняється торг землею для спекуляції".

В політичному питанні, як бачимо, Українська Демо-

кратично - Хліборобська Партія стала виразно **на націоналістично - самостійницьких позиціях, ставлячи в основу змагань створення самостійної, соборної Української Держави.** Ізза цього вона рішуче відкидала всяке москвофільство, австрофільство, чи польонофільство, протиставляючи всім тим родам вислуговування чужим інтересам — службу інтересам українського народу. Влучно як показалось пізніше, зовсім правильно було теж підмічено в програмі, що „державна трестифікація, тобто удержавлення чи націоналізація всієї приватної власности, що її проповідували соціялісти, в умовинах дальшої московської окупації України не знищить економічного визиску України Москвою, а, навпаки, безмірно скріпить той визиск, бо тоді „московський старший брат" використає для цього не лиш економічну структуру, а й адміністраційні засоби „демократії", (відомі пізніше в умовинах большевицької „соціялістичної демократії" під назвою: ЧК, ГПУ, НКВД, МВД...).

Своєю виразною самостійницько - державницькою ідеологією УДХП дуже корисно відрізнялась від усіх партій тодішніх українських соціялістів, що в політичній ділянці залишались завзятими оборонцями москвофільства. Творче державницьке наставлення націоналістів - самостійників, згуртованих в УДХП, дуже корисно відрізнялось від партійно - руїнницького наставлення теж у тому, що коли соціялісти заявляли рішуче: „Соціялістична Україна або — ніяка!", і тому рішуче відкидали співпрацю з несоціялістами українцями, та єднались з москалями в боротьбі з інакше мислячими українськими патріотами, то націоналісти - самостійники визнали своїми союзниками всіх українських патріотів самостійників, незалежно від їх партійних поглядів, і своїми ворогами всіх чужинців, що не визнають національно - державної самостійности України, навіть тоді, якщо вони мають ті самі погляди на соціяльні, господарські чи політично - правні питання.

Створена націоналістами - самостійниками партія не була соціялістична. Більше того: вона була виразно про-

тисоціялістична. Тому соціялістична агітація кинулась на неї з усією фурією, окричавши її „буржуазною" і „протинародньою". Соціялістична більшість у Центральній Раді рішуче спротивилась приняттю представників новоповсталої партії українських патріотів самостійників до тієї Української Центральної Ради, до якої вони з відвертими раменами приймали представників новоповсталих партій та організацій московських і жидівських соціялістів. Українські соціялістичні провідники, використовуючи для цього свої керівні пости, поставили новозорганізовану партію українських націоналістів - самостійників на індекс як „протинародню" партію „панів" і „поміщиків". „Для тодішніх провідників нації — пише В. Липинський — „пан" та „поміщик", який „не состояв у національній меншості", не виголошував демагогічних промов і не записався в партію ес-ерів, а ще до того по своїм переконанням давній український самостійник, був людиною в високій мірі національно й політично непевною, хоч би він був найсвідоміщий Українець і хоч би він хотів тільки виконати свій звичайний національний обов'язок.

„Весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов ... під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, а з самостійниками не-соціялістами зокрема. **Ми українські самостійники не-соціялісти хотіли тоді негайного проголошення незалежности України, миру з Центральними Державами і війни з Керенським, якого ми вважали ставлеником анонімного міжнародного фінансового капіталу.** Завданням того ставленника було — як ми думали — зробити революцію коштом знищення аграріїв, тобто фактично коштом зруйнування України в першій мірі. Але навіть на самостійників соціялістів дивилися як на „людей занадто вже хоробливо пройнятих національним чуттям". Що ж до самостійности, то навіть уважали небезпечним для революції ідею сепаратизму, бо „вона могла розбити революційні сили всієї Росії". Що ж допіру говорити про нас — самостійників і несоціялістів... („Хліб. Україна" кн. І, ст. 11).

У висліді такої політичної атмосфери в українському

житті, створеної соціялістами, що були при керівництві української революції, націоналістично - самостійницька організація „Українська Демократично - Хліборобська Партія не змогла розвинутися поза Полтавщину, та й ті клітини, що зорганізувались в 1917 р. у Полтавщині мусіли вести свою роботу напів конспіративно.

Все це заставило київську групу націоналістів - самостійників шукати інших організаційних форм. Беручи до уваги, що в витвореній ситуації тільки соціялістів уважали управненими брати участь у політичному житті, вони рішили заплатити данину хвилині й додати до своєї назви причіпку „соціялісти".

Так постала **„Українська Партія Соціялістів - Самостійників".**

Формування тієї партії почалося зараз після липневих подій, але Всеукраїнський З'їзд партії відбувся щойно 30 грудня 1917 р. В політичному питанні „Українська Партія Соціялістів - Самостійників" стояла на тих самих позиціях, що й „Українська Демократично - Хліборобська Партія": вона вимагала проголошення самостійної Української Республіки, до якої була б включена теж Галичина з Буковиною й Закарпаттям, та негайного заключення сепаратного мирового договору з Центральними Державами. Але в соціяльному питанні програма партії постановляла: „Визнаємо соціялістичний ідеал, яко єдиний, котрий може знищити сучасний капіталістичний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності й пануванні". Детальніше соціяльно - економічного питання в програмі не розроблялося, а тільки загально говорилося, що „фабрики й заводи мусять належати українцям - робітникам, а земля — українцям - хліборобам".

До керівництва партією були обрані: інж. Павло Макаренко, д-р Іван Луценко, адвокат М. Андрієвський, Федір Коломийченко, О. В. Осецький, Д. Л. Симонів, М. Макаренко, Мицюк, — значить, колишні провідні члени Української Народньої Партії.

Завдяки дочепленому ярликові „соціялісти" ця група націоналістів - самостійників змогла добитись права

вислати своїх представників до Центральної Ради та мати своїх представників на різних з'їздах. Але й це давало малу користь, бо ж і в їхній назві було зазначене їхнє самостійництво, і в їхній програмі, і в кожному їхньому виступі наголошувано вимогу повної національно - державної самостійности України — як основу, без якої український народ не може мати ні політичної, ні соціяльної свободи. А тому й зустрілись вони з такою ж безоглядною ворожістю дійсних соціялістів, як і „Українська Демократично - Хліборобська Партія". „З соціялізмом — каже про соціялістів - самостійників В. Винниченко — вони мали ще меньче спільного, як федералісти... Це був елемент... **з виразним націоналістичним темпераментом".** Так само висловився про них і І. Мазепа: „Організація під назвою Українська Партія Соціялістів Самостійників **з націоналістичним світоглядом.** Ця організація під назвою Українська Народня Партія існувала ще за царських часів".

Значить, дочеплення собі ярлика „соціялісти" дало тій групі націоналістів - самостійників тільки часткову користь: вони формально були теж соціялістами і з цього титулу могли добиватися вступу там, де його давали тільки соціялістам і могли деякою мірою заскакувати незорієнтованих. Але головні соціялістичні діячі знали їх добре як завзятих українських націоналістів - самостійників і тому всіми способами старались унеможливити їм будь-яку політичну діяльність. Прикладом цього може бути хоча б згадуваний нами вияв неймовірної нетолерантности ес-деків і ес-ерів до соціялістів - самостійників під час Третього Всеукраїнського Військового Збору, коли то членові президії З'їзду самостійникові Макаренкові предсідник ес-дек заборонив промовляти, а за його почином решта ес-деків і ес-ерів вигуками і реготом унеможливила Макаренкові сказати своє слово.

Такий спосіб поборювання пропаганди самостійницьких ідей, — організування вигуків, галасу й непорядку — стосували ес-ери й ес-деки з подивугідним завзяттям. Тому то українські соціялісти-самостійники згадують про

ситуацію, в якій приходилось їм у той час працювати: „Після вибуху всеросійської революції українські партії соціялістів - революціонерів, соц.-демократів, соц.-федералістів, Товариство Українських Поступовців відкрито стають до громадської роботи. Самостійники соціялісти цього зробити не могли. Росія все ще була „єдиною неділимою", влада на Україні була в руках агентів „Російського Тимчасового Правительства", яке так само, як і царський уряд, не допускало і рішуче поборювало всякі прояви українського „сепаратизму". З цих причин існування Партії Соціялістів - Самостійників було нелеґальне, аж поки „Тимчасове Правительство" не впало. Отже обставини довго не сприяли орґанізаційній праці соціялістів-самостійників". („Українська Партія Самостійників - Соціялістів", ст. 30). І до цього зовсім виправдано додають: І так само, як царський уряд та агенти „Російського Тимчасового Правительства" рішуче поборювали українських соціялістів самостійників та не допускали їх до слова теж — **українські соціялістичні лідери Центральної Ради...**

Побіч двох цих націоналістично - самостійницьких партій діяло в тому часі й **Братство Українських Самостійників,** яке однак щодо організаційного оформлення залишилось і надалі таємним. Голова Братства Валентин Отамановський ввійшов був при творенні Центральної Ради в її склад разом з другим представником Братства С. Шелухином. Але безупинні гострі конфлікти з соціялістичними москвофілами змусили його скоро вийти з Центральної Ради; його місце зайняв там опісля інший член Братства Микола Шаповал.

Братство Українських Самостійників звернуло головну увагу в своїй діяльності на молодь. З метою впливати на виховання молоді в патріотичному дусі Братство оснувало в Києві видавництво „Вернигора", що видало низку оповідань для молоді, як от „Син України", які картинами з нашого минулого розбуджували в юнаків любов до України та бажання боротись за її національне визволення. Крім цього, члени Братства організували гуртки головно студентської, а далі й ремісничої молоді та відбували з

ними сходини, познайомлюючи їх з націоналістичною ідеологією й актуальними самостійницькими кличами. Надзвичайно відданим і невтомним співробітником В. Отамановського на тому відтинку став молодий юнак Микола Лизогуб, завдяки якому в Києві було згуртовано в скорому часі в націоналістично - самостійницьких юнацьких гуртках кількасот студентської і ґімназійної молоді й перші гуртки націоналістичної робітничої молоді.

Ця виховна праця націоналістів - самостійників, членів Братства Українських Самостійників, серед молоді видавалась на перший погляд відірваною від біжучих, актуальних політичних проблем того бурхливого моменту. А сднак, як побачимо далі, вона зробила вже в надсподівано скорому часі величезний вплив на дальший хід українських визвольних змагань 1918-21 рр.

Інтересне свідоцтво настроїв обманених соціялістами й висланих на фронт **Полуботківців** дає в своєму спомині Український Січовий Стрілець, що під час „офензиви Керенського" попав у російський полон:

„Тимчасом чехи (— російське командування настановило було сторожами табору полонених чеських леґіонерів. — П. М.) шиканували стрільців. Котрийсь з них поважився навіть вдарити стрільця в лице. Розуміється, постарались ми зареаґувати. Вислали теж заразже у Київ письмо до Центральної Ради. Несподівана реакція прийшла звідкиінде. Від Полуботківців. Не знаю, чи ми і знали про цю формацію Українського Війська, що самочинно повстала.

„В табор прийшла група вояків. Були це Полуботківці, що якимсь чином довідалися про перебування УСС-ів в концентраційному таборі. Їм і поскаржилися стрільці на недомагання та і обиди, які приходиться переносити. Полуботківці занорушилися. Впали до управи табору і заразже скликали чеських леґіонерів. На них і наскочив якийсь кремезний підстаршина зі словами: „Те, що ми тут довідалися, обрушило нас до живого. Запамятайте же раз на все, що ви на українській землі і не важтеся показувати своїх рогів. Стрільці Січові це українські вояки,

їм належиться тут більше право, як вам. Памятайте, що коли довідаємося про якусь зневагу, то біда вам! Ось цими шаблями на шматки вас рознесемо!" Розуміється, по тім виступі чехи відразу дуже змаліли.

„В розмові з нами Полуботківці нарікали на Центральну Раду, на її пасивність. Гайнується лиш дорогий час — з нас чинять анархістів і контрреволюціонерів — ми хочемо самостійної України. І намовляли Полуботківці долучувати до них. В полку треба старшин, бо є їх замало. Відходячи, обіцяли якнайскоріше до нас заглянути. Та не судилося вже більше нам стрінутися.

„Чергового дня зранку заватонували нас. Сталося це нежданно. Видно дуже залежало комусь, щоб позбутися УСС з околиці Києва. Відбули ми залізницею далеку дорогу до Симбірська, а звідтіля пароходом по Волзі до табору полонених в Тетюшах, нашого місця призначення. Тут жадібно надслухували ми вістей з України. Довідувалися про дальше клеєння одного (з москалями — П. М.) революційного фронту, доходили до нас і нерішучі змісти універсалів. **Ввижались і розярені, живі постаті українських вояків полку ім. гетьмана Полуботка, що їм не дано було виконати у слушний час того, чого хотіли".** (І. Іванець: „Зустріч УСС з Полуботківцями", Календар „Червоної Калини" 1937, ст. 63).

Дуже інтересну згадку про заплянувану самостійниками на початку листопада 1917 р. нову рішучу акцію в Києві, про яку однак, на жаль, бракує інших докладніших відомостей, знаходимо в споминах команданта Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадського:

„Я одержав наказ од 5 листопада бути приготованим до походу. **Скрізь частини немов би роздвоїлися:** одна половина була за те, щоб виконати наказ і йти на фронт, друга — переважно молоді офіцери — страшно аґітували, щоб не йти. Петлюра ж підсилав всяких аґентів переконувати, щоб йшли в Київ, а мені як Генеральний Секретар присилав офіціяльні накази цілком іншого змісту, аби спішно вирушити на фронт. Тут ще трапився такий інцидент: раптом у вечорі одержую секретний папір „У

власні руки". Одчиняю. Якийсь „революційний виконавчий український комітет" наказує приготовити корпус до походу і по отриманню від цього комітету наказу, негайно рушити на Київ. **Я, до речі, так ніколи й не міг довідатись, що це був за комітет.** Потім другого дня увечорі мені докладають, що прапорщик Біденко в супроводі двох якихось осіб бажають мене бачити на одинці. Я прийняв їх самих, як вони хотіли, в порожній, понурій салі замку. „Що вам треба?" — „Ми пане Отамане, зявилися до Вас, щоб Вам докласти, що по вимозі Петлюри Вам належить негайно вести корпус пішим порядком на Київ". — „Я виконую накази головнокомандуючого і такого наказу не одержував, та, мабуть, і не одержу, бо вести тепер корпус більше трьох сот верст пішки, значить, остаточно його дезорганізувати". — „В такім випадку проти Вас будуть вжиті примусові засоби", — раптом заявляє мені солдат, років 35, довгий, худий, хворий на вигляд. — „Як Ви смієте говорити мені такі речі? Я протягом 4 років нераз був в смертельній небезпеці, а Ви вздумали мене лякати. Хто Ви такий?" — „Я кандидат київського університету, доктор прав Сорбони, член такого то і такого то наукового товариства... — одним словом, ціле ізвержения якихось наукових титулів, — М а к а р е н к о". — „В такім разі мене ще більше дивує, як це Ви, людина інтеліґентна, пропонуєте мені такі речі!" Потім я з цим Макаренком знайомився ближче, він здався мені найнешкідливіщою людиною, завзятий українець, ідеаліст; хворий, ледви живий, він кинув якусь добру посаду і пішов в солдати на 5 рублів на місяць, коли довідався, що дозволено українізувати здається 10-ий корпус, чи якісь у ньому частини. Як потім виявилось, **ці панове були послані теж якимось комітетом для того, щоб пропонувати мені прийняти вищу команду над усіма українськими частинами, що формувалися на фронті і йти з цими частинами боронити Київ.** Я рішуче відмовився підлягати незчислимим анонімовим комітетам і поїхав до головнокомандуючого прохати його зупинити цю вакханалію, яка відбувалася у мене в корпусі через присилку Петлюрою всіляких аґітаторів,

що переконували мені людей не слухатись наказів і йти до Києва, а не на фронт. В той мент, як я сідав вже в авто, приїхала з тою ж пропозицією ще депутація Богданівського полку. Всім їм я відповів, що мушу наперед одержати наказ від головнокомандуючого, а тоді вже подивимось. Це було 2 падолиста — (а за новим стилем 15-го падолиста, тобто три дні по закінченні Третього Всеукраїнського Військового З'їзду в Києві. — П. М.). Головнокомандуючий, не бажаючи сваритись з Центральною Радою, запропонував мені їхати до Києва і самому умовитись з Петлюрою. Я поїхав до Києва. Петлюра запевняє, що він не посилав до мене агітаторів, навпаки, він прихильник того, щоб я йшов на фронт, в доказ чого він і післав мені телеграму з найліпшими побажаннями в моїй майбутній діяльності на фронті". („Хліб. Україна", кн. IV, ст. 28-29).

Згадка ген. Скоропадського, що вимогу походу на Київ поставив йому Макаренко, відомий зі свого виступу на Третьому Всеукраїнському Військовому З'їзді самостійник - націоналіст, дає ясну відповідь, хто це організував той „український революційний комітет". Зрозуміло, що не орієнтуючись зовсім у тодішніх внутрішньо-українських політичних відносинах, ген. П. Скоропадський узяв українських самостійників - націоналістів за агентів Петлюри. А виходить з цього достовірного свідчення, що **в листопаді 1917 р. українські націоналісти самостійники знов пробували зорганізувати повне перебрання влади в Україні в українські руки при помочі українізованих частин.** Факт, що ген. Скоропадському пропоновано перебрати командування всіх українських частин на фронті і всіх їх відкликати з фронту в Україну і, головне, до Києва, свідчить про те, щопідготовлюваний плян був накреслений в широких розмірах.

Але самостійникам знов не пощастило. Не дивлячись на болючий досвід у липні 1917 р., українські самостійники далі не хотіли виступати проти соціялістичних лідерів, що займали керівні пости в Центральній Раді, щоб не ви-

кликати цим внутрішньо - української боротьби. Вони організували виступ тільки проти московських окупантів намагались оберігати авторитет Української Центральної Ради. Та, тимчасом, така складна ситуація викликала в незорієнтованих підозріння, що вони є агентами Петлюри, який хоче при їх помочі спровокувати немилих соціялістам українських старшин до виступу проти доручень Центральної Ради. До таких незорієнтованих у внутрішньо-українських політичних стосунках належав, як показалось, теж ген. П. Скоропадський, а через те й не вдалась друга спроба виступу українських самостійників в листопаді 1917 р.

В кожному разі, діяли в листопаді 1917 р. в Україні три організації українських націоналістів - самостійників, — Українська Демократично - Хліборобська Партія, Українська Партія Самостійників - Соціялістів і Братство Українських Самостійників, — які давали ясну і рішучу відповідь на питання, кудою повинна йти Українська Центральна Рада. Ця відповідь звучала: **негайно проголосити повну самостійність Української Держави, заключити з Центральними Державами сепаратний мир і відкликати всі українські військові частини з фронту в Україну для збройної охорони самостійности України й безпеки її кордонів.** Завдяки цьому, уряд вільної, самостійної України мав би відразу вільні руки для заведення й забезпечення ладу й порядку в Україні й для будови нового державного життя. Правда, процес деморалізації українських військових частин, започаткований і ведений далі українськими соціялістами, осягнув був у тому часі вже серйозні „успіхи" і не всі „три мільйони українського вояцтва", що про них говорив на засіданні Центральної Ради в той час проф. М. Грушевський, були вже боєздатні і надійні. Та немає сумніву, що на **пів мільйона українських солдатів патріотів,** які ще в грудні 1917 р. голосували на українські самостійницькі листи, Центральна Рада могла з повним довір'ям здатись і знайти в них повну піддержку, якщо б у листопаді 1917 р. вона була рішуче стала на шлях самостійництва. А серед тих вповні надійних українських

частин один тільки Перший Український Корпус під командою ген. П. Скоропадського начисляв 60.000 здисциплінованого, боєздатного українського вояцтва.

7. ПРОГОЛОШЕННЯ ФЕДЕРАЦІЇ З РОСІЄЮ.

10-го листопада Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд прийняв таку резолюцію: „Виходячи з засади цілковитого, нічим не обмеженого самоозначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд домагається від свого вищого революційного органа Центральної Ради негайного проголошення в найближчій сесії Української Республіки". До Києва стали прибувати українські військові частини: прибула одна повна дивізія, повернулись полки Полуботківців і Богданівців, прибув курінь „ім. Тараса Шевченка" й інші.

А Генеральний Секретаріят у відповідь на це — видав 16-го листопада 1917 р. відозву „Від Генерального Секретаріяту України", в якій повідомив про поповнення складу Секретаріяту комісарами для справ: продовольчих, військових, судових, почт і телеграфу, доріг, та про прилучення до території України Херсонщини, Харківщини, Катеринославщини й Таврії без Криму, і заявив:

„Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії — або контрреволюційна провокація, або звичайна обивательська неосвідомленість. Центральна Рада і Генеральний Секретаріят твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської, як рівноправне державне тіло. Сучасне політичне становище сеї постанови ні трошки не міняє".

І в такому, саме, аспекті було проголошено три дні пізніше **Третій Універсал.**

19-го листопада 1917 р. на засіданні Малої Ради виголосив проф. Михайло Грушевський промову, в якій м. і. сказав: „Треба рятувати Україну від анархії і громадянської війни. Треба створити базу, яка допомогла би зберегти придбання революції не тільки для України, але й

для усієї Росії... В такий мент і для таких завдань треба заходів героїчних. Після довгих міркувань і вагань Генеральний Секретаріят Центральної Ради визнав, що одинокий фундамент можливо підвести під краєву владу, щоб вона стала дійсною, фактичною владою, це — проголошення Української Народньої Республіки, що буде повноправним членом в могутній спілці вільних народів Росії... Обставини примушують нас здійснити те, що недавно ще ми мислили як далеке від нас. Недавно тут було оголошено резолюцію Третього Всеукраїнського Військового З'їзду, який є уповноваженим від трьох мільйонів узброєного народу, що перебуває на фронті: вона вимагає від нас проголошення української республіки. Українські фракції цілий тиждень обмірковували це питання і прийшли до висновку про невідкладність цього акту".

Скінчивши промову, Грушевський відчитав **текст Третього Універсалу,** в якому говорилось про політично-правне становище України так:

„Од нині Україна стає Українською Народньою Республікою. Не одриваючись від республіки російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів".

І далі — послідовно в дусі федералізму:

„Приписуємо Генеральному Секретареві Праці від сього дня разом з представництвом від робітництва, встановити державну **контролю над продукцією України, пильнуючи інтересів як України так і цілої Росії...**

„До миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами усі народів Російської Республіки повинен стояти твердо на своїх позиціях, так на фронті, як і в тилу...

„Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки **в федеративній Росії** ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і

руїнництвом, та до дружнього будівництва нових державних форм, які **дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу і нову будучність".**

Святочне проголошення Третього Універсалу відбулося на Софійській площі 22-го листопада 1917 р. Воно почалось молебнем, що його відправив архієпископ Олексій в асисті трьох єпископів та численного духовенства. Після молебня проф. М. Грушевський виголосив коротку промову, а текст універсалу відчитав генеральний секретар М. Ковалевський. Присутніми на врочистостях були французька, італійська, бельгійська та румунська місії. У військовій параді взяли участь полки: Полуботківців, Богданівців, ім. Т. Шевченка, Гайдамацький курінь з Одеси, 1-ий український запасний полк, кінний відділ кубанських козаків, відділ моряків Чорноморської флоти, Відділ гірської артилерії, юнкери української школи й інші військові відділи та кільканадцять військових орхестр.

Як бачимо, проголошення 3-го Універсалу Центральної Ради було проведено дуже урочисто. Та сам зміст того універсалу був — тільки ще одним актом обдурювання патріотичних почувань українських народніх мас: в універсалі говорено кількакратно про встановлення „Української Народньої Республіки" і це, не тільки українські маси, але, як свідчить В. Винниченко, й чужоземні дипльоматичні місії, розуміли як проголошення **незалежности Української Держави.** А тим часом — це була лише деяка політична модифікація автономного стану України в єдиній Російській Республіці. Україна мала далі залишатися **частиною Росії,** український вояк мав далі проливати свою кров на фронтах за **російські** інтереси, в Україні мала далі діяти державна контроля, щоб — „пильнуючи інтересів **цілої Росії"** — заставляти українського робітника далі забезпечувати своєю працею „здоров'я, силу і нову будучність" — **„великій і знеможеній Республіці Росії"...**

Нове вносив 3-ій Універсал лише в питанні організації сільського господарства, проголошуючи:

„Од нині на території Української Народньої Республіки існуюче **право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хозяйств сільсько - господарчого значення, а також на удільні, манастирські, кабинетські та церковні землі — касується.** Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по Земельних Справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів".

Оцю постанову про націоналізацію без викупу всієї землі нетрудових господарств, проголошену 3-ім Універсалом Центральної Ради, вважали українські соціялісти тим важливим атутом, що ним здобуде собі Центральна Рада симпатії всего населення України. І на те питання звернули всю свою увагу. В політичному питанні Третій Універсал суттєво нічого не міняв. Учасник тих подій, історик Д. Дорошенко стверджує категорично: „Формально 3-ім Універсалом була проголошена **федерація України з Росією".** І дає таку оцінку того акту:

„Увесь час відхрещуючись від самостійности і раз-у-раз присягаючи на федерацію, Грушевський і Центральна Рада змарнували той національний ентузіязм, який одушевляв певні українські круги... Справді, можна було одушевити людей образом незалежної, самостійної України, але **кого могла одушевити добровільна федерація з державою, яка 250 років гнобила Україну і душила український національний рух?** Весь патос, весь ентузіязм відродження і змагання до натурального для кожного народу ідеалу — мати свою власну державу, мусів розвіятися від холодних слів Грушевського про „неминучість" акту, який замість незалежности сповіщав про федерацію... Кого міг захопити заклик М. Грушевського „Рятуймо російську федерацію"? („Історія України" т. 1, ст. 185)

Та й сам тодішній голова Генерального Секретаріяту, В. Винниченко, обговорюючи в своїх споминах 3-ій Уні-

версал, називає цей акт: **„Проголошення федерації з Росією"** і пояснює, що перехід до нової форми територіяльної автономії, названий терміном „Українська Народня Республіка", був абсолютно не виявом еволюції в бік повної самостійности, але — „властиво, силою обставин Україна фактично відрізалась од Росії, маючи з нею тільки номінальний федеративний зв'язок. Центральній Раді лишалось тільки відповідним актом зафіксувати цей стан. Це й зробив 3-ій Універсал".

Отже, — не свідома політична дія, а тільки „сила обставин". Російське Тимчасове Правительство, що його агентом вважав себе Генеральний Секретар, не існувало, Керенський утік з Росії, а большевицької влади Центральна Рада визнати як своїх зверхників не могла, бо большевицька Москва мала в Україні своїх агентів і ес-децьких та ес-ерівських лідерів в територіяльному управлінні були б не залишили. А тому й перейдено до тієї нової форми.

Цей факт, факт проголошення 3-ім Універсалом федерації України з Росією, особливо вимовний. Бо, якщо зберігання федерації 1-шим і 2-им Універсалами можна б пояснювати перебільшено реалістичним поглядом авторів тих універсалів, мовляв — реакція Російського Тимчасового Правительства на проголошення незалежности України може бути надто небезпечною для України, то при третьому універсалі такий мотив вже не існував. Значить, **Третім Універсалом соціялістичні керівники Центральної Ради з власного почину, без будь якої конечности накинули Україні федерацію з Росією, замість стати на ясний шлях самостійности, як цього вимагав здоровий політичний глузд і як це диктувала ситуація.**

Свій щирий, невимушений федералізм засвідчили українські соціялістичні лідери вже на З'їзді Представників Національностей, що відбувся в Києві 23-28 вересня 1917. Коли литовський представник В. Вальдемарас заявив, що Литва змагає рішуче й безкомпромісово до привернення повної самостійности литовської держави, то М. Грушевський, почесний голова з'їз-

ду, у протилежність до того — захвалював „притягаючу силу" російської демократії, запевняв, що „ідея федерації з Росією глибоко вкорінилась в масах українського народу" і поставив як політично - бойове гасло „народів Росії": „За федеративну Російську Республіку!"

А два місяці пізніше, з приводу проголошення Третього Універсалу, М. Грушевський писав: „Висловивши в своїм універсалі тверду волю **силами Української Республіки рятувати цілість і єдність федеративної Росії, ми мусимо негайно вжити всіх заходів до того, щоб виявити цю волю в ділі. Коли великоруський центр не спроможе більше організувати своїми силами революційного соціялістичного правительства... то народи й области, які стоять на федеративнім принципі, повинні прийти в поміч великоруській демократії... Федеративна Росія для нас цінна і потрібна і ми мусимо її порятувати всіми силами!"** („Народня Воля" ч. 157)

Так зінтерпретувала 3-ій Універсал і вся тодішня українська преса. Орган ес-деків „Робітнича Газета" ч. 179 писав: „Прокладаймо шлях до федерації! Цею своєю роботою ми рятуємо **єдність російської держави,** зміцнюємо **єдність всього пролетаріяту Росії** і міць **російської революції.** Через республіканськo - автономний лад на місцях до федеративної, демократичної **республіки Росії".** Те саме писав і орган ес-ерів „Боротьба", відлекуючись при тому завзято від самостійництва: „Ми, українські соціялісти революціонери, ніколи не представляли собі ідею української державности, як і взагалі ідею державности, самодовлюючою ідеєю, котрій мусить бути підпорядковане все інше... Федерація є вищим типом співжиття народів, ніж сеперовано державне існування".

Врешті, правильність такої інтерпретації політичного змісту Третього Універсалу підтвердив ще раз В. Винниченко офіційною заявою на засіданні Малої Ради 2. грудня 1917 р.: **„Як раніш так і тепер ми стоїмо на ґрунті організації загально - російської соціялістичної і федеративної влади".**

Отож, **на поставлене історією питання, куди йти Ук-**

раїні після большевицького перевороту в Росії й упадку Російського Тимчасового Правительства соціялістичні керівники Центральної Ради Третім Універсалом накинули українському народові відповідь: Проти большевиків, за відбудову коштом і силами українського народу — соціялистичної, федеративної Росії.

Характеристично, що Третій Універсал обговорювано й ухвалено на Малій Раді, де соціялісти мали запевнену більшість, а не на пленумі Центральної Ради.

8. БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ ПУЧ У КИЄВІ.

Рішення Центральної Ради не визнавати большевицької влади леґальною владою Росії спонукало большевиків виступити чинно проти Центральної Ради. Збройний большевицький виступ у Києві проти Центральної Ради мав початися ранком 13 грудня 1917 р. під керуванням „трійки": Л. П'ятакова, І. Пуке та Повілайтіса. В ночі з 12-го на 13 грудня большевицький „воєнно - революційний комітет" видав усім своїм військовим частинам у Києві наказ — бути ранком готовими до виступу.

Але українці їх випередили, довідавшися про те, і дуже вдало зліквідували приготовлений большевицький пуч. Вирішну ролю в тому відіграв Перший Український Корпус, що після заломання офензиви Керенського в липні-серпні 1917 р. перебував у Житомирщині.

Командант Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадський одержав в листопаді 1917 р., як це ми згадували, від головнокомандуючого фронтом та від Генерального Секретаріяту Центральної Ради наказ — від'їхати з повним складом корпусу на фронт. Та в корпусі була поведена пропаґанда не йти на фронт, але їхати до Києва. Після цього, як ген. П. Скоропадський відмовився виконати заклик самостійницького комітету, щоб увесь корпус переїхав до Києва, полки Полуботківців та Богданівців, що входили в склад 1-ої дивізії Корпуса, перевели самочинний спротив: вони, як свідчить у своїх споминах ген. П. Скоропадський, — „ввійшли в порозуміння з укра-

їнськими залізничими комісарами і простували не на фронт, а в бік Києва. Таким способом були направлені два полки, при чім, хто давав наказ по залізницям на пропуск цих ешелонів, не дивлячись на дослід, зроблений штабом фронта, не вдалося вияснити".

Так опинились Полуботківці та Богданівці у Києві напередодні большевицького виступу проти Центральної Ради. Вслід за ними так само самочинно прибули до Києва з північного фронту 1-ий кінний полк і піхотний полк, зложений з українців ґвардейських полків Павловського, Ізмайловського і Волинського (тобто тих, що перші підняли прапор революції в Петербурзі). До того, були в Києві українські військові частини, сформовані якраз у „Першу сердюцьку дивізію". Разом до диспозиції Центральної Ради стояло в Києві 16 тисяч українських солдатів. Большевики диспонували силою ок. 10 тисяч солдатів, займаючи при тому дуже вигідні стратеґічні пункти.

Українські військові частини почали акцію роззброювання большевицьких частин вже вечером 12 грудня. Вони оточили Арсенал, 3-ій і 5-ий авіопарки та всі інші приміщення большевицьких частин і через ніч усіх їх роззброїли. Одночасно було роззброєно й большевицьку артилерію в Вапнярці за Дніпром. В тій блискуче проведеній акції українці здобули 70 гармат, 350 кулеметів, 5 мільйонів набоїв, велику кількість бомб, бронебійних куль та іншого військового озброєння. Розоружених большевицьких солдатів загружено в вагони і відправлено в Московщину. Большевицьких проводирів заарештовано й осаджено в тюрмі.

Ситуація могла скоро змінитися в некористь Центральної Ради ізза цього, що, згідно з плянами большевиків, на поміч большевицьким повстанцям у Києві мав прибути зі Жмеринки заґітований большевицькою аґітаторкою Евгенією Бош 2-ий Ґвардейський корпус, зложений з московських, наскрізь зболшевизованих дивізій. Та тут на допомогу українському Києву прийшла решта Першого Українського Корпусу, що на наказ ген. П. Скоропадського пішла слідами Полуботківського й Богданівсь-

кого полків і на фронт не відійшла. Сам ген. Скоропадський оповідає про це так:

„Я довідався, що 2-ий Ґвардейський корпус, пройшовши з фронту по Поділлю під кермуванням аґітаторки Бош, весь скупчився в Жмеринці і що ходять чутки про його намір іти на Київ. Я став роздумувати над становищем, яке оце складається, коли фронту вже фактично нема і коли зболышевичені фронтові частини збіраються йти на Київ і його навіть нікому буде від них оборонити. Тоді я прийняв рішення, що я до Криленка на фронт не піду, а рушу енергійно на схід для того, щоб, ставши в Козятині, могти не допустити 2-го Ґвардейського корпусу до Києва. Рішення це мені далося нелегко... Пам'ятаю, як важко мені було рішитися на цей крок, але я на це пішов розуміючи, що йдучи на фронт я нічого доброго не зроблю і остаточно корпус зруйную, а тут я можу принести реальну користь". („Хл. Україна", ст. 32-33)

Таким чином український Київ знайшов несподівано гідну охорону. Маршуючи на Київ, зболышевичений 2-ий корпус наткнувся біля Вінниці на добре приготовані застави Першого Українського Корпусу, які, зненацька застукавши большевицькі ешелони, роззброювали їх полк за полком і загружували роззброєних в вагони та відсилали на північ в Московщину.

Завдяки тій енергійній бойовій акції Першого Українського Корпусу, проведеній з власної ініціятиви ген. П. Скоропадського, кількадесять - тисячний большевицький корпус перестав існувати і дуже серйозну загрозу для Києва було неймовірно скоро зліквідовано.

При цьому заслуговує на увагу об'єктивне свідчення ген. П. Скоропадського, що хоч солдати 60 тисячного Першого Українського Корпусу бачили нехіть до себе зі сторони соціялістичного Генерального Секретаріяту і терпіли ізза цього невигоди, то — „ніякого невдоволення не проявлялось. Особливо в перші часи, всі слухняно виконували накази й дуже охоче йшли на бій з большевиками". Так само у всіх українців - залізничників, згідно зі свідченням ген. П. Скоропадського, був великий підйом

духа. „Я не хочу — каже він — зменшувати заслуг служачих інших національностей, але скажу, що найбільших противників безладдя під ті часи загальної руїни я зустрічав саме серед українців. Вони згоджувались на всяку працю, на всяку жертву, аби налагодити справу і часто ризикували своїм життям".

Але соціялістичний Генеральний Секретаріят і цим разом легковажно змарнував ці блискучі мілітарні успіхи українських військових частин. Він і тепер відмовився піти на шлях самостійництва та використати цю нову хвилю піддйому українського патріотизму українського вояцтва та українського загалу і його готовість до боротьби з московськими большевиками, — а українських большевиків тоді ще не було, — для заведення ладу й порядку в Українській Державі. **В. Винниченко** особисто подбав про це, що той самий Генеральний Секретаріят Центральної Ради, який ні разу не схотів інтервеніювати в справі заарештованих провідників виступу Полуботківців (вони вийшли на волю щойно під час большевицького пучу в Києві), той сам Генеральний Секретаріят зажадав був під час боротьби большевиків з прихильниками Керенського в Києві негайного випущення заарештованих большевицьких лідерів, а тепер **по ліквідації збройного большевицького пучу в Києві сам наказав негайно звільнити всіх заарештованих большевицьких вожаків!** І то звільнити їх беззастережно, без найменшого ограничення їхньої діяльности, скерованої проти української держави і її уряду.

Скориставшись зі звільнення, большевицькі ватажки, кинулись відразу з усією енергією підготовляти новий збройний виступ проти Центральної Ради. Ще того самого дня, коли їх звільнено, вони видали відозву від імені большевицьких рад робітничих депутатів, професійних спілок і фабричних комітетів, в якій писалось: „Центральна Рада виступила одверто проти революційних робітників і салдатів. Темною ніччю з її наказу зрадницьким способом були обеззброєні ті військові частини, які своєю мужністю знищили контрреволюційний штаб і завжди

стояли на сторожі революції". Висновок, що його було зроблено з цього в відозві звучав: Центральна Рада мусить негайно передати владу в Україні в руки большевицьких рад. А на скликаних большевицькими ватажками зборах була прийнята запропонована ними вимога до Центральної Ради — негайно повернути большевикам усю забрану в них зброю і покарати всіх тих, що роззброювали большевиків.

16-го грудня відбули большевики з найбільшим пропаґандивним шумом свій **„Крайовий з'їзд большевицької партії", яка, як було подано в звітах, мала тоді на території всієї України 24 організації з 18.021 членами.** Але, не дивлячись на так малу кількість своїх членів в Україні, большевики стали відкрито приготовлятись до нової рішучої розправи з Центральною Радою.

9. ПРОБУДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ.

Дуже інтенсивна й нескривана активність большевиків у Києві в підготові до ліквідації Української Центральної Ради та захоплення всієї влади в Україні в свої руки, вимагала від української влади якщо вже не негайної рішучої протиакції, то, щонайменше, серйозної підготови до остаточної розправи. І то, насамперед, військової підготови, бо ж мусіло бути ясним, що вирішення боротьби на життя і смерть між большевиками й українським урядом, яка почалась, принесе не дискусія й полеміка в пресі і на мітінґах, але — військова зброя.

Цю вимогу ситуації зрозумів належно **Симон Петлюра,** тодішній Генеральний Секретар військових справ. Він був членом соціял - демократичної партії — „ес-дек" — і в початках української революції, як це ми бачили, придержувався партійної лінії, ізза чого на Першому й Другому Всеукраїнських Військових З'їздах М. Міхновський був завзятим його противником. На тих з'їздах С. Петлюра піддержував політичну лінію В. Винниченка. Але, безпосередня зустріч з українським вояцтвом та українськими народніми масами, з їхніми настроями й ба-

жаннями, як теж вроджений політичний змисл розкрили йому очі на дійсність і помогли зрозуміти справжню ситуацію. Після лютневих подій в його свідомості перемогло національне чуття і він став інакше ставитись насамперед до військового питання, яким йому було доручено керувати.

Перш за все, Петлюра почав серйозніше ставитись до процесу українізації армії. В листопаді 1917 він досягнув згоди на українізацію верховного командуючого російським фронтом ген. Духоніна та начальника південно-західнього фронту ген. Володченка і начальника Румунського фронту ген. Щербачева.

У самому Києві С. Петлюра доручив в листопаді 1917 р. начальникові київської військової округи пполк. Вікторові Павленкові охопити в струнку організаційну форму всі поодинокі українські військові частини, що перебували на терені Києва. Виконуючи це доручення пполк. Павленко зорганізував „Першу Сердюцьку Дивізію", а дещо пізніше й „Другу Сердюцьку Дивізію". В склад першої Сердюцької Дивізії ввійшли полки: Богданівців, Полуботківців, ім. Дорошенка й ім. Богуна. Командантом дивізії назначено полк. Капкана, командантом другої Сердюцької Дивізії ген. Грекова. В дивізіях було привернено військову дисципліну та впроваджено окремі військові уніформи. Установу „солдатських рад" в частинах сердюцьких дивізій ліквідовано. При Першій Сердюцькій Дивізії почали формуватись „гарматна М. Грушевського бригада", кінний полк та саперна сотня.

4-го листопада відбулось у Києві урочисте відкриття **1-ої української військової школи прапорщиків,** зорганізованої на доручення С. Петлюри, а вслід за нею і другої старшинської школи.

В тому ж часі зорганізовано на доручення С. Петлюри **Український Генеральний Військовий Штаб.** Начальником Штабу призначено ген. Б. Бобровського, тодішнього голову Української Військової Громади у Двинську, а його заступниками полк. О. Сливинського і полк. Е. Кільчевського; начальником відділу військового шкіль-

ництва став ген. М. Омелянович - Павленко, начальниками інших відділів Штабу: організаційного — сот. О. Данченко; зв'язку — полк. Козьма; артилерійського — полк. Пащенко; постачання армії — пполк. Матіяшевич; загального — пполк. Пономаревський; военно - політичного — хор. Ф. Селецький; военно - комісарського — стр. Колос; іспекторат артилерії — ген. С. Дельвіг; старшина до особливих доручень — полк. О. Пилькевич.

В листопаді полагодив С. Петлюра позитивно прохання полонених Українських Січових Стрільців зорганізуватись в окрему українську військову частину під назвою „Січові Стрільці".

Разом з тим С. Петлюра дав тоді належну піддержку організуванні допоміжних військових частин „Вільного Козацтва".

Цей перехід Симона Петлюри як Генерального Секретаря військових справ на національні позиції був надзвичайно позитивним фактом, що повинен був повернути врешті процес організування української національної армії, а вслід за цим і всю українську революцію **на правильний шлях державного будівництва.**

Але, все це мусіло йти в гострий розріз з політичним наставленням українських соціялістичних лідерів. А тому між Симоном Петлюрою, а В. Винниченком і рештою керівництва української соціял - демократичної партії виник гострий конфлікт.

Так, наприклад, партійна соціялістична преса — так само ес-деків, як ес-ерів, — різко накинулась на творення по наказу С. Петлюри „Сердюцьких Дивізій" як здисциплінованих частин української національної армії. „Робітнича Газета" помістила ряд гострих статтей проти творення сердюцьких дивізій. „Утворення у нас зараз сердюцьких полків — говорилось в одній із тих статтей — було би першим кроком до збудовання в дальшому своїому розвитку постійної української армії, яка була досі і буде на далі знаряддям пануючих класів в їх боротьбі проти селянства та робітництва, і яку ці пануючі буржуазні кляси через свої правительства під командою

наймитів - офіцерів кидали одна на другу на братовбивчу війну". Створення сердюцьких дивізій це, мовляв, інтрига „української буржуазії", якій „так миле і близьке гасло відокремлення України в незалежну, самостійну державу, де вона може панувати та використовувати всі багатства краю... Гасло самостійности іде з тих самих джерел, звідки іде агітація і за утворення сердюцьких полків, які стануть, на думку цих людей, основою української армії, а сердюки будуть її привілеґірованою частиною... **Утворення сердюцьких полків не являється в інтересах ні селянства, ні робітників, є затією буржуазних кол громадянства чи їх прихвостнів, і тому вся демократія мусить обявити цим буржуазним намірам найрішучішу війну".**

Ізза позитивного ставлення Симона Петлюри до справи творення дисциплінованої української національної армії почались супроти нього шикани й інтриґи його партійних колег в Генеральному Секретаріяті і в Центральній Раді. Вислідом тих партійних інтриґ було між іншим те, що представником Центральної Ради на Третьому Військовому З'їзді було визначено не С. Петлюру, Генерального Секретаря військових справ, але В. Винниченка; **Симон Петлюра, Генеральний Секретар військових справ, ізза інтриґ своїх партійних колег соціялістів, взагалі не брав участи в Третьому Всеукраїнському Військовому З'їзді, що тривав два тижні.**

Ті цькування з кожним днем кріпшали. І коли блискучо проведена 12 грудня 1917 р. на наказ Симона Петлюри бойова акція повного роззброєння ок. 10 тисячної маси большевицьких солдатів та виарештування всіх большевицьких ватажків зустрінулась замість признання з гострою атакою його партійних колег соціялістів, а В. Винниченко наказав негайно звільнити всіх заарештованих большевицьких ватажків, — в другій половині грудня 1917 р. **Симон Петлюра на знак протесту проти такої постави Генерального Секретаріяту і проводів партії есдеків та партії ес-ерів зрезиґнував з посту Генерального Секретаря військових справ.**

Але з обраного шляху Симон Петлюра вже не завер-

нув. Коли соціялістичний Генеральний Секретаріят прийняв уступлення Симона Петлюри з посту Генерального Секретаря військових справ як самозрозумілий вихід з такої ситуації, Симон Петлюра переїжджає на Лівобережжя, щоб тут, на Слобідській Україні організувати українські національні полки.

Цей рішучий перехід Симона Петлюри з партійних соціялістичних позицій нищення національної армії й заперечування вимоги національно - державної незалежности на єдино правильні, здорові позиції організування боєздатної, дисциплінованої національної армії як єдиної реальної забезпеки національно - державної самостійности України, це було те, що зробило його вже в найближчій майбутності — національним героєм і символом самостійництва.

10. УКРАЇНСЬКІ СОЦІЯЛІСТИ РУЙНУЮТЬ УКРАЇНСЬКУ СИЛУ.

Але того,, що було очевидним для кожної політично зрілої людини, — конечности якнайшвидшого організування міцної, ударної української національної армії для остаточної розправи з большевиками, — ніяк не могли добачити, ні зрозуміти тодішні українські соціялістичні лідери. В час, коли такі приготування до остаточної розправи переводили зі своєї сторони большевики на очах українського уряду з великим поспіхом і з найбільшою енергією, вся увага Центральної Ради і Генерального Секретаріяту, як це підтверджують їхні керівники, була скупчена на двох „найважливіших" проблемах: **на формуванні загально - російського федеративного уряду** і на скликанні українських Установчих Зборів як частини **Всеросійських Зборів.** В. Винниченко взявся особливо енергійно до справи творення всеросійського уряду. З тією метою він відвідав на фронті головнокомандуючого російською армією ген. Духоніна, в якого скрився один з міністрів кол. уряду Керенського Чернов. Ті запропонували Винниченкові створити російське соціялістичне прави-

тельство в Києві, але він відкинув таку пропозицію вважаючи, що **в Києві може бути лише провінційний уряд України, а центральний уряд Росії мусить бути в Московщині.**

На засіданні Генерального Секретаріяту, на якому Винниченко реферував цю справу, його ініціятиву піддержали вповні всі ес-деки й ес-ери, а **М. Порш заявив, що створення центрального російського соціялістичного уряду є найважнішою й найпильнішою справою, бо коли його не буде, то Україна пропаде в хаосі революції.** Ніби глумом долі, того самого дня, як Винниченко звітував Генеральному Секретаріятові про свої розмови з ген. Духоніном і Черновим, большевики вбили Духоніна, а Чернов зі своїми колегами втік за кордон. Та це не спинило українських соціялістів від дальших наполегливих заходів творити всеросійський соціялістичний уряд і Винниченко безупинно переговорював у цій справі з представництвами Дону, Кубані, Сибіру й Кавказу.

А разом з цим — **соціялістичний Генеральний Секретаріят завдав останній, смертний удар українській національній армії.** Пост Генерального Секретаря військових справ зайняв після відходу Симона Петлюри в другій половині грудня 1917 р. ес-дек **Микола Порш,** стовідсотковий послідовник політичної концепції українських соціялістів. Свою працю на пості Генерального Секретаря військових справ почав тим, що видав **наказ про скасування ранґ в українській армії,** перетворюючи цим армію в збір мітінґуючої солдатської маси. Українські військові частини, що пробували мимо цього зберегти військову дисципліну, Порш став виразно шиканувати.

Таке трактування Центральною Радою українських військових частин мусіло викликати загальне невдоволення серед українського вояцтва і сприяти розкладові армії. Солдати полку ім. Т. Шевченка стали нарікати, що після їх прибуття з Петрограду до Києва Центральна Рада відмовилась опікуватись ними, бо вони, мовляв, „надто ліві". Так само поставилась Центральна Рада і до Волинського полку. Факт, що обидва ті „надто ліві" укра-

інські полки взяли визначну участь у роззброюванні большевиків в Києві та арештуванні большевицьких комісарів, не мав для українських соціялістичних лідерів ніякого значення. Знов же корпус під командою ген. Скоропадського визиваючо шиканував соціялістичний Генеральний Секретаріят за те, що той, мовляв, — „надто правий"...

Але, як дуже скоро виявилося, справа була не в тому, чи якась українська військова частина була „надто ліва", або „надто права", тільки в тому, що **українські соціялісти послідовно змагали до повного знищення всякої української національної армії.** Реалізуючи цей соціялістичний принцип „державного будівництва", М. Порш уже в перших днях свого урядування усунув полк. Віктора Павленка зі становища начальника Київської Військової Округи і призначив на цей пост партійного соціяліста штабс-капітана Шинкаря, доручивши йому **обидві Сердюцькі Дивізії негайно розформувати.**

На пост головнокомандуючого всіми військовими силами в Україні призначив Порш не наміченого С. Петлюрою генерала Кирея, про якого пише ген. П. Скоропадський, що це був „талановитий гарматний інспектор 6-го корпусу, видатний бойовий генерал, відомий своїми працями по масіровці артилерії"; ані нікотрого іншого з-поміж визначних тодішніх українських генералів, але — полковника Капкана, того, що в липні 1917 р. зрадив соціялістам плян перевороту, підготованого М. Міхновським. Далі, **Порш змусив ген. П. Скоропадського уступити з посту командуючого Першим Українським Корпусом.**

Не залишив Порш у спокою й **Вільного Козацтва.** Ген. П. Скоропадський, залишивши пост командуючого Першим Українським Корпусом, переїхав як приватна людина до Києва й зайнявся організацією Вільного Козацтва, яке три місяці перед тим вибрало його своїм головним Отаманом. Він і пише в своїх споминах про „опіку" Порша Вільним Козацтвом:

„Я сподівався, що уряд Центральної Ради не буде, принаймні, перешкоджати нашій роботі у Вільному Ко-

зацтві, з огляду хоч-би на критичне становище перед очевидною вже тоді загрозою большевицького нападу і ще більш очевидною слабою боєздатністю військ Центральної Ради. Але швидко виявилось, що уряд нашій праці не тільки не допомагає, а ще перешкоджає. Так ми раз-у-раз натикалися на **розкладову діяльність урядових агентів, чкі просто анархізували вільних козаків, агітували проти старшинства, проти всякої дисципліни, намовляли козаків не слухати наказів Генеральної Козачої Ради і потурали самим низьким інстинктам в козацьких рядах, стараючись цим притягти їх симпатії на свій бік.** Розвалюючи організацію Вільного Козацтва, уряд разом з цим паралельно намагається створити урядову козацьку організацію, для чого заводить при військовому міністерстві Особливий Козачий Відділ з прапорщиком Певним на чолі. Він робив тільки те, що роздавав зброю без пуття всякому зброду, який звичайно ні про яке військове діло навіть і думати не хотів, а творив безчинства та всяку шарпанину іменем Вільного Козацтва, тільки дискредитуючи останнє. Надаремне я вимагав од Певного припинити це шкідливе озброєння непевного елементу, ввести систему поручительств, завести суворий постійний контроль над поведінкою козаків, вести точну реґістрацію і організувати наперед кадр старшин - інструкторів, який би замістив собою самочинних, часто в моральному і військовому відношенню непевних, отаманів. Також надаремне старався я, аби було призначено в Особливий Козачий Відділ старшин, які вже довший час працювали в організаціях Вільного Козацтва, мали певний досвід і вироблені погляди в змислі необхідности заводити порядок, а не анархію". („Хліб. Україна", кн. V, ст. 31-32)

Соціял - демократичний міністр військових справ **свідомо, послідовно і з поспіхом** переводив розклад української армії та допоміжних військових організацій Вільного Козацтва.

А тим часом положення в Україні стало справді дуже критичним. **17-го грудня 1917 р. большевицька „Рада Народніх Комісарів" передала по радіо - телеграфу Ук-**

райнській Центральній Раді ультимат за підписом В. Ульянова - Леніна як голови і Л. Троцького як комісаря по чужоземним справам. В тому ультиматі заявлялось: „Соціялістичне Правительство Росії — Совєт Народних Комиссаров — ще раз ствердджує право на самовизначення за всіми націями, які пригнічувались царатом і російською буржуазією, аж до права цих націй відділитися від Росії. Через це ми, Рада Народніх Комісарів визнаємо Народню Українську Республіку, її право цілком відокремитись від Росії, або зробити умову з Російською Республікою на федеративних і тому подібних взаємовідносинах між ними. Все, що торкається національних прав і національної незалежности українського народу визнається нами, Радою Народніх Комісарів, зараз же, без обмеження та безумовно". Після цього, в ультиматі зроблено низку закидів Центральній Раді, яка „веде непевну буржуазну політику", і поставлено такі запити Центральній Раді: „1). Чи Центральна Рада обов'язується зріктися спроб дезорганізації спільного фронту? 2). Чи зобов'язується Центральна Рада не пропускати тепер без згоди Верховного Головнокомандуючого жадних військових частин, простуючих на Дон, на Урал та до інших місць? 3). Чи зобов'язується Центральна Рада давати підмогу революційному війську в справі його боротьби з контр-революційним кадетсько - каледінським повстанням? 4). Чи зобов'язується Центральна Рада припинити всі свої спроби роззброєння совєтських полків та робітничої червоної гвардії на Україні і повернути негайно зброю тим, у кого її віднято?" І на закінчення подано: „Коли на протязі 48 годин не буде одержано на ці запитання задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані одвертої війни проти совєтської влади в Росії і на Україні".

Другого дня, після передискутування ультимату, Генеральний Секретаріят вислав свою відповідь, в якій відкинено всі обвинувачення Центральної Ради большевиками, відмовлено Раді Народніх Комісарів права мішатися до внутрішньо - українських справ і замінчено: „Стан вій-

ни між двома державами Російської Республіки Генеральний Секретаріят вважає смертоносним для діла революції й для перемоги інтересів робітників та селян. Генеральний Секретаріят всіма способами уникає крівавих засобів розв'язання політичних та державних питань. Але коли народні комісари Великоросії, беручи на себе всі наслідки, майбутні лиха братовбивчої війни, винудять Генеральний Секретаріят приняти їх визов, то Ген. Секретаріят певен в тому, що українські солдати, робітники й селяне, обороняючи свої права і свій край, дадуть належну відповідь народнім комісарам, що здіймають руку великоросійських солдатів на їх братів українців".

В момент видання відповіді на пості Генерального Секретаря військових справ був ще Симон Петлюра. Він того ж таки дня видав відозву „До війська українського (південно-західнього та румунського) фронту і тилу", в якій повідомляв про загрозу для України від московських большевиків і закликав до рішучої розправи з новим ворогом, а українських солдатів північного фронту закликав, щоб „небезпеку опинили біля Петрограду". Та кілька днів пізніше Симон Петлюра був змушений відійти з свого посту.

Одержавши відповідь Генерального Секретаріяту, московська Рада Народніх Комісарів дала наказ своїм частинам маршувати на Київ. 25-го грудня 1917 р. північна московська армія під командою Антонова - Овсеєнка почала загальний наступ на Україну. Ця армія складалася з чотирьох армійських груп під командуванням Єгорова, Берзіна, Кудінського і Муравйова і числила разом 30 тисяч московських солдатів. 26-го грудня московські большевицькі війська зайняли Харків, а другого дня після цього створений там „український" большевицький уряд передав через радіо виповідження війни Центральній Раді. Большевицька преса опублікувала довге „послання" Сталіна, в якому він заявляв, що большевики не мають нічого проти того, щоб Україна зовсім відокремилась від Росії, однак вони не можуть дозволити на те, щоб Центральна Рада організувала й піддержувала російський про-

тибольшевицький уряд. Московські війська маршували далі на Київ. При кінці грудня большевики зайняли Полтаву Чернігів, 9 січня 1918 Катеринослав, а 15 січня 1918 Александрівськ.

І ось у такій ситуації — на вимогу українських соціялістичних лідерів Центральна Рада видала 1 січня 1918 закон про створення при Генеральному Секретаріяті військових справ Комітету для демобілізації армії, а 16 січня Мала Рада видала закон про демобілізацію регулярної української армії і творення замість неї народної міліції. 17 січня 1918 р. Генеральний Секретар військових справ ес-дек Микола Порш видав виконний розпорядок про негайну демобілізацію всіх частин регулярної української армії, а партійні соціялістичні комісари подбали про те, щоб те розпорядження було якнайскорше виконане. В висліді цього випробувані в боях з большевиками — 60-тисячний Перший Український Корпус, Сердюцькі дивізії, полки Полуботківців і Богданівців, та всі інші регулярні частини української армії до кількох днів перестали існувати. І все це було зроблено українськими руками, по наказу українських соціялістичних керівників Центральної Ради та Генерального Секретаріяту.

Таке свідоме повне мілітарне, а разом з цим і моральне обеззброєння українського народу в обличчі грізної московсько - большевицької збройної навали, що зближалась до Києва — це був вершок політичного безумства соціялістичних політиків, що власними руками і з власного почину руйнували основи святині власного народу, — основи самостійности Української Держави.

11. ПЕРЕМОГА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ.

На початку грудня 1917 р., коли на східньо - европейському фронті було заключено перемир'я і російська армія стала дорешти розсипатись, повернувся з румунського фронту Микола Міхновський. Він взявся знову до праці. Але, до партії самостійників - соціялістів, що в ній згуртувались головне київські самостійники - націоналіс-

ти, М. Міхновський відмовився вступити, вважаючи, що навіть в такій ситуації не слід плямити українського націоналізму назою „соціялісти". Тож, удержуючи далі л - ловий зв'язок з гуртом націоналістів - самостійників, що об'єднались в „Українську Партію Самостійників - Соціялістів", сам він став членом „Української Демократично-Хліборобської Партії".

Про діяльність українських націоналістів - самостійників в той час до нас дійшли тільки дуже скупі й неповні відомості. У споминах ген. П. Скоропадського ми знаходимо таку інтересну згадку про це:

„В самім Києві був полк Вільного Козацтва, набраний з київського повіту Павлюком. Цей Павлюк був самостійником, але не вузько - фанатичного напрямку. Він мені подобався своєю енергією й ентузіязмом... Павлюк одного разу запрохав мене на засідання самостійників. Я пішов. Засідання збіралося в помешканню одного з Макаренків. Був там і той сухітний солдат Макаренко, що колись в Меджибожі являвся до мене. Були опріч того: кілька українських старшин з сердюцької дивізії, ген. Греків, Павлюк, Полтавець і ще якийсь Остапенко, здається адвокат. Ця **організація самостійників** була мені симпатична тим, що в неї соціяльна програма більше поміркована ніж в інших партіях, а головне тим, що вона **стояла за безумовний порядок у війську.** Вони вважали, що козача організація мусить іти разом з ними і тому, мабуть, було мене запрошено на це засідання... Головним чином обговорювали питання про необхідність **домагатися зміни військового міністра Порша.** Висовували самостійники кандидатуру, ще дуже на такий пост порівнюючи молодого, кадрового старшину Болбочана, що також був присутній на цім засіданні". („Хліб. Україна", кн. V, ст. 32)

Виходить, що українські самостійники далі звертали головну увагу на організування української національної армії і домагалися від Центральної Ради та від Генерального Секретаріяту негайного відкликання з посту ген. секретаря військових справ М. Порша, гробокопателя української армії, а в наслідок цього й відновленої укра-

їнської державности. Але ж, політика М. Порша в питанні армії й питанні самостійности України була політикою всіх українських ес-деків і ес-ерів і тому домагання самостійників, ставлене соціялістичному Ген. Секретаріятові мусіло кінчитись невдаченю.

У тому саме часі стала дуже актуальною справа мирових переговорів з Центральними Державами. І, коли ця справа стала предметом обговорення VIII-ої сесії пленуму Центральної Ради, **українські самостійники подали 25-го грудня 1917 р. проект резолюції, згідно з якою Україна повинна виступити в переговорах з Центральними Державами як самостійна, незалежна держава і як н е в т р а л ь н а, та домагатися прилучення до України Галичини й Буковини.** (Гляди: „Народня Справа", грудень 1917 р., ч. 184 і Д. Дорошенко: „Історія України" т. І. ст. 231)

Ця концепція українських самостійників націоналістів була єдиним виходом з тодішньої ситуації, виходом єдиноправильним і єдинокорисним. Проголошення повної самостійности України й ведення мирових переговорів в такому характері відв'язувало українську мирову делегацію зовсім від проблеми російських правительств, а проголошення невтралітету давало змогу нав'язати негайно нормальні дипломатичні стосунки так з Центральними Державами, як і з Францією, Англією й Америкою.

А це мусіло б мати величезне п р а к т и ч н е значення для України з огляду на те, що якраз в тому часі Франція й Англія виявили велике заінтересування Україною і стали з власної ініціятиви нав'язувати дипломатичні стосунки та запропонували українській державі велику фінансову й технічну допомогу.

Але, соціялістична більшість Центральної Ради відкинула цей розумний проект українських самостійників, штовхаючи своєю політикою далі Україну в пропасть катастрофи.

З початком 1918 р. ситуація в Україні дуже погіршилася. Московсько - большевицькі банди зближались до Києва. Між українськими соціялістами в Центральній Раді настала страшна сварня і повний хаос. Група ес-ерів і

ес-деків створила таємне „ліве крило", яке постановило зробити в порозумінні з большевиками переворот, заарештувати решту членів Центральної Ради і Генеральний Секретаріят і проголосити совєтський лад в Україні. Але, пише Винниченко, „на жаль, цей плян не вдався. Змовщики, приїхавши до Києва, тримались необережно, не підготовили сил і значну частину їх було арештовано в помешканню Центральної Ради комендантом Києва соціял-демократом Ковенком. Правда, їх було незабаром випущено, але вся справа провалилась". („Відродження Нації" т. II, ст. 221). Тоді Винниченко, як це він сам оповідає, (там же) висунув сам „спасенний проєкт": М. Порш та ще деякі „лівіші" соціялісти з Генерального Секретаріяту повинні заарештувати В. Винниченка й інших „правіших" соціялістів і проголосити себе „радянською владою"... На жаль, каже Винниченко, — „цей план було одкинено" — і він ізза цього вкоротці уступив з посту голови Ген. Секретаріяту.

А решті членів Центральної Ради стало врешті ясно, що не театральними штучками з „переворотом", запропонованими В. Винниченком, можна привернути змарноване довір'я й симпатії українського народу до Центральної Ради, а тільки єдино — **перехід Центральної Ради на самостійницькі позиції.** Тож 22-го січня 1918 р. почалось засідання Малої Ради, присвячене спеціяльно обговоренні тієї справи. Після дводенних нарад опівночі з 24-го на 25-го січня 1918 р. було проголошено **Четвертий Універсал,** встановлюючи ним повну самостійність Української Народньої Республіки. В тому універсалі говориться про політично - правне становище України так:

„Народе України! Твоєю силою, волею, словом, стала на землі українській Вільна Українська Народня Республіка... Од нині Українська Народня Республіка стає самостійною ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу".

Текст Четвертого Універсалу відчитав проф. М. Грушевський, Голова Центральної Ради, на прилюдному засіданні Малої Ради, яке почалось в 12 год. 20 хв. у ночі з

24-го на 25 січня 1918 р. в будинку Педагогічного Музею. У великій залі музею зібралось багато української публіки і коли Грушевський прочитав те місце, де говориться про те, що „од нині УНРеспубліка стає самостійною, ні від кого незалежною Державою Українського Народу", — заля вибухла громом оплесків і вигуків „Слава!", що стократ лунали в залі, аж стіни дріжали.

Це була перемога національно - самостійницької ідеї.

12. ЦІНОЮ ЮНАЦЬКОЇ КРОВИ.

Але, — Четвертий Універсал проголошено тиждень після цього, як рішенням Центральної Ради і наказом соціялістичного Генерального Секретаря військових справ М. Порша було **демобілізовано всі реґулярні українські військові частини.** На повний тиждень перед проголошенням самостійности українські соціялістичні провідники обеззброїли Україну і після цього послали її обороняти свою незалежність перед московсько - большевицькими ордами майже зовсім голіруч...

В додатку, самі соціялістичні лідери ще й з моментом проголошення Четвертого Універсалу не змінили свого політичного наставлення. І так, повідомляючи про 4-ий Універсал, ес-ери писали в своєму органі „Народня Воля": „Проголошення самостійности не зявлялося останньою метою відродження України. Навпаки: голе гасло самостійности — не мало в собі нічого приваблюючого для справжніх соціялістів, котрі вбачають свої ідеали в найбільшому піднятті добробуту окремої людини та встановленні на всьому світі братерства, рівности й свободи. **І коли під цей час наші соціялістичні партії знайшли потрібним поставити це гасло на чергу дня, то вони зробили так лише через те, що проголошення самостійности вимагали обставини".** Подібно писала й „Робітнича Газета", орган ес-деків, закінчуючи свою статтю про Четвертий Універсал кличем: „Через самостійність до федерації!". Таку політичну лінію визнавав своєю й М. Грушевський, заявляючи в своїх статтях вже після проголошен-

ня Четвертого Універсалу, що самостійність це лиш етап до федерації, бо „провідною ідеєю нашого національно-політичного життя" залишається й надалі — не самостійність, але федерація... А Голова Генерального Секретаріяту, переіменованого 4-им Універсалом на „Раду Народніх Міністрів", В. Винниченко писав у своєму щоденнику під датою 26 січня 1918 р.: „І знову виникає питання: невже ми, самі того не знаючи, не відчуваючи, виступаємо як контрреволюціонери? **А що, як Народні Комісари мають більше рації, ведучи Росію, а з нею й Україну до соціяльної революції?"** („Відродження нації т. II, ст. 256)

Ворожість соціялістичних провідників до дійсної самостійности як остаточної цілі виявилась вже в способі проголошення Четвертого Універсалу: всі три перші універсали, в яких декляровано федерацію України з Росією, проголошувано урочисто на Софійській площі, в присутності духовенства, війська і соток тисяч народу. А Четвертий Універсал відчитано в залі Педагогічного Музею, опівночі, в атмосфері „урочистости хатньої, інтимної"...

Таке наставлення соціялістичних провідників у той мент мало важкі наслідки на дальший хід історії українського народу: вони не використали моменту проголошення самостійности України для нового підйому національних почувань і навіть не відкликали демобілізації реґулярних українських військових частин, намагаючись вести далі свою роботу гробокопателів української державности. Наслідком цього було, що **коли московсько - большевицькі орди загрозили столиці України, то боронити її не було кому.**

Згадучи про цей сумний момент, наші історики й політики звичайно обвинувачують українські маси, українське тодішнє вояцтво, мовляв — вони не виявили належного патріотизму, не були національно свідомими, пішли за большевицькою пропаґандою і розбіглись домів, кинувши кріс. Це правда, що серед вояцтва, вичерпаного чотирорічною невдачною війною, в тодішній атмосфері революційного хаосу й безладдя деморалізація ширилась

дуже легко і, що безупинній резкладовій пропаганді підлягли врешті й українські військові частини. Але правдою є, що **винними в тому є — соціялістичні керівники Генерального Секретаріяту і Центральної Ради. „Серед української вояцької маси — каже сучасник — бакциль большевизму певно був би й не загніздився, коли б не хітка політика Центральної Ради та її уряду. Вона здезорієнтувала українського вояка і він вкінці зблудивши в лісі демагогічних кличів, настроених на нуту вселюдського братерства, кинув кріс і потяг домів, або став по стороні тих, що вміли краще послуговуватися демагогією".** (Календар „Червоної Калини" 1937, ст. 43).

„Увесь час відхрещуючись від самостійности і раз-у-раз присягаючи на федерацію М. Грушевський і Центральна Рада змарнували той національний ентузіязм, який одушевляв певні українські круги" — каже учасник тих подій Д. Дорошенко. („Історія України" т. І, ст. 185).

І, врешті, свідчення самого Винниченка: „Коли сталася жовтнева революція в Петрограді й коли українська влада оголосила Українську Народню Республіку, багато українських військових частин, що стояли в тилу Росії, стали виявляти жагуче бажання їхати на Вкраїну, служити рідному краєві, боронити й скріпляти Народню Українську Республіку. Не вважаючи на всякі перепони й перешкоди з боку большевицької влади, з великими труднощами й жертвами, але **з великою вірою й любовою до своєї державности,** ці військові частини нарешті добивались таки до столиці України. З дороги вони весь час посилали телеграми Центральній Раді, що от вони їдуть піддержувати й помагати своїй революційній, народній, соціялістичній владі. Цілком натурально, що вони сподівались, що їх приймуть привітно, тепло, щиро, як своє, народне військо. Але... в більшости випадків їх зустрічали насторожено, недовірчиво... Через те траплялось так, що деякі з таких полків українська народня влада тримала на станції по кілька днів у холодних брудних ваґонах, без їжі, під „карантином". Отже можна собі уявити, який настрій утворювався серед тих полків такою нашою „аґі-

тацією", таким довір'ям до них". („Відродження нації" т. II, ст. 128)

Та, при розгляді й оцінці положення в Україні в січні 1918 р. одні замовчують, а другі переочують найважніше, а саме — що крім усего того — постановою Центральної Ради і декретом міністра військових справ М. Порша в січні 1918 р. **офіційно розв'язано й демобілізовано всі регулярні українські військові частини.** Значить, українські вояцькі маси кидали кріси і розходились домів не самовільно, а на наказ українського соціялістичного уряду! Чи ж можна виматати від вояцьких мас, щоб вони в такій ситуації протиставились наказам своєї української влади, яка закликала їх кидати зброю і йти домів, бо там парцелюють землю і панське добро? Такий спротив навіть при найбільшій свідомості вояцьких мас міг прийти лише тоді, коли б соціялістичний український уряд був усунений і новий, націоналістичний уряд відкликав би декрети про демобілізацію. На жаль, того не сталось. Соціялісти були далі при владі.

І коли другого дня після проголошення Четвертого Універсалу стало відомим, що московсько - большевицькі орди підходять до Києва, регулярних українських військових частин вже не було. Посилати на відсіч проти большевиків не було кого. Тільки в Полтавщині зводив бої з большевиками Гайдамацький Кіш Слобідської України під командою отамана Симона Петлюри, силою 600 бойовиків, в склад якого входила й 2-га сотня Січових Стрільців, а в Звенигородщині виступило до бою з большевиками 20 тисяч озброєного Вільного Козацтва під керівництвом Юрка Тютюника. Північно - східній відтинок залишався зовсім відкритим. В околицях Бахмача оперували тільки невеличкі відділи юнаків київської Військової Школи.

В тій ситуації зголосились до слова київські юнаки-націоналісти. За почином керівника юнацьких частин Братства Українських Самостійників Миколи Лизогуба формується з членів юнацьких самостійницьких звен, з київських студентів і гімназистів „Помічний Курінь Сту-

дентів Січових Стрільців" силою 300 юнаків і вночі 28 січня цей Студентський Курінь під командуванням сотника Омельченка та 200 юнаків Військової Школи вирушили на фронт проти 6-тисячної армії московсько - большевицьких матросів, що під командою Муравйова сунули на Київ.

Ранком 29 січня вони прибули на станцію Крути і тут зайняли оборонні позиції, щоб боронити цей важливий для оборони Києва залізничий вузол. Москалі почали наступ гарматнім обстрілом, а після того пішли на штики. Українські юнаки оборонялись завзято. Та скоро забракло набоїв. Юнаки Військової Школи почали під напором переважаючого ворога відступати. Тоді Студентський Курінь пішов у протинаступ на багнети. Та перевага ворога була більш як десятикратна. Одчайдушні юнаки Студентського Куреня загинули в нерівному бою, а тих, що попали раненими в полон, московські матроси домордували в жорстокий спосіб.

Учасник бою пор. М. Михайлик подає такий опис: „Мені видно було три чорні густі лави матросів, що пішли в наступ. Затріскотіли скоростріли, рушниці. Видно було, як падали на снігу чорні постаті матросів, але присувались вони все ближче і ближче. У нас було уже багато ранених і сотня відходила до окопів. Тут уже були розміщені до бою всі наші сили й чекали з напруженням рішаючого моменту. А він уже наближався. Густі лави сірих чорних постатей ішли в увесь зріст. Змучена наша сотня (Військової Школи) пішла в резерву за рампу. З окопів затріскотіло сорок наших скорострілів і рушниці трьох сотень Студентського Куреня. Падали чорні постаті, за ними йшли нові, знову падали, і знову йшли одні за другими чорні і сірі лави. Наші окопи, стація і потяги засипалися ворожими стрільнами й кулями, але міцно трималися наші. Посилали по набої до потягів за півтора верстви, вистрілювали їх і знову посилали. Але грізні вістки: „Нема набоїв!", „Псуються скоростріли" — пролетіли по окопах, а тут чорні постаті знялися, крики „ура", „слава", і все перемішалося. Стріляли один одно-

го. Облилися кровю багнети. Вдесятеро більше ворогів, — перемогли".

Триста юних українських студентів націоналістів полягли в нерівному бою під Крутами, пожертвувавши добровільно своє життя для Батьківщини. Але ця жертва не була даремною. Вона принесла перелім у поглядах керівних українських політиків: освячений гарячою кров'ю молодих українських націоналістів самостійників, Четвертий Універсал став, врешті, володарем душ всіх українських патріотів. **Ціною юнацької крови було завершено перемогу національної ідеї,** ідеї самостійної, соборної Української Держави, над дурманним соціялістичним гаслом федералізму з Москвою в ім'я „всеросійської пролетарської революції".

„**Цей бій** — стверджує В. Іванис у своїй праці про Симона Петлюру — **слід вважати початком збройної боротьби за Українську Державність".**

По дев'ятимісячних блуканнях на манівцях всеросійської соціялістичної революції та всеросійського федералізму, на яких українські соціялістичні провідники змарнували безповоротно надзвичайно догідну нагоду відновлення національно - державної самостійности України, зруйнували власними руками українські збройні сили та знищили весь патос відродження національної стихії, — Україна ступила боєм українських націоналістів - самостійників під Крутами на новий шлях — на шлях збройної боротьби за національно - державну самостійність України.

ЧЕТВЕРТА ЧАСТИНА

Московська навала

ЗМІСТ

1. Страшний балянс соціялістичних експериментів 191
2. Фенікс українських збройних сил 200
3. Перший відступ із столиці 208
4. Берестейський мир 212
5. Вимагаючий союзник 217
6. Кінець Центральної Ради 226
7. Первородний гріх гетьмана 229
8. Гетьманат і українські самостійники-державники 241
9. Протигетьманське повстання 254
10. У чотирокутнику 258

1. СТРАШНИЙ БАЛЯНС СОЦІЯЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ

Четвертий Універсал Центральної Ради подано до загального відома тільки відчитанням його в залі нарад Центральної Ради в дні 25 січня 1918 р. після проголошення висліду голосування над Універсалом і, опісля, опублікованням тексту в пресі. Ніяких окремих маніфестацій з цього приводу, як це було в випадку трьох попередніх універсалів, не влаштовано: бо над столицею Української Республіки нависло вже в тому часі мариво большевицької навали. І, що найгірше, те мариво було в ситуації, яка настала в другій половині січня 1918 р. в Україні, небезпекою аж надто серйозною.

На перший погляд, серйозність большевицької небезпеки в тому часі мусить видаватися абсолютно незрозумілою. Бо хоча з Московщини сунула в Україну большевицька орда, страшна своєю кровожадністю, але ж число її не переходило тридцяти тисяч „бойців". То якою ж небезпекою могла бути та горстка для Української Республіки, в столиці якої ледви кілька місяців тому відбулись три Всеукраїнські Військові З'їзди з участю тисячів делеґатів від понад півтора мільйона українського вояцтва, готового своїми грудьми захищати Україну перед кожним ворогом? А блискуча ліквідація Першим Українським Корпусом збольшевиченого московського 2-го Ґвардейського корпусу в Жмеринці в грудні 1917 р., корпусу, сильнішого і краще озброєного від тієї орди, що в січні 1918 р. сунула в Україну через Харків, та бравурна ліквідація українськими військовими частинами большевицького повстання в Києві також у грудні 1917 р., в якому в диспозиції большевиків стояло десять тисяч московських солдатів, говорять переконливо про те, що бажання й готовість українського

вояцтва захищати волю Української Республіки своєю груддю та бойова вартість тих українських військових частин не були фразою. То чому ж ледви півтора місяця пізніше тридцять-тисячна орда московських большевиків, що сунула з Московщини в Україну, несучи на вістрях меча свою московську „правду", була вже смертельною небезпекою для Української Республіки?

А тому, що в другій половині січня 1918 р. і настрої військових з'їздів, і само існування дисциплінованих, боєздатних і боєохочих українських військових частин належали вже до безповоротно минулого. Тепер, в обличчі збройного московсько-большевицького наступу, Україна стояла обеззброєна, здемобілізована, розложена політично і морально.

До такого стану довели Україну руїнники української держави — українці соціялісти.

Московсько-большевицька навала не прийшла для українців несподівано. Вже 17 грудня 1917 р. московсько-большевицька „Рада Народніх Комісарів" вислала Центральній Раді за підписом „голови" В. Ульянова-Леніна та „народнього комісара по чужоземних справах" Лейби Бронштайна-Троцького ультимат, що закінчувався такою загрозою:

„Коли на протязі 48 годин не буде одержано на ці питання задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані одвертої війни в Росії і на Україні". Відповідь, яку дав большевицькій Москві Генеральний Секретаріят Центральної Ради був явно „незадовільним" для Москви і тому день 19 грудня 1917 р. треба було вважати початком українсько-московської війни, виповідженої Україні московсько-большевицькою „Радою Народніх Комісарів", очолених Леніном і Троцьким. І, коли свідомий такого висновку Генеральний Секретаріят Центральної Ради закінчив свою відповідь словами: „...якщо народні комісари Великоросії, беручи на себе всі нас-

лідки — майбутні лиха братовбивчої війни, винудять Генеральний Секретаріят приняти їх визов, то Генеральний Секретаріят певен в тому, що українські солдати, робітники й селяни, обороняючи свої права і свій край, дадуть належну відповідь народнім комісарам, що здіймають руку великоросійських салдатів на їх братів-українців", — то мусів же Генеральний Секретаріят негайно докласти всіх старань, щоб українські солдати були дійсно приготовані дати московським напасникам належну відповідь.

Та Генеральний Секретаріят Центральної Ради становили — соціялісти. (Вправді, до Генерального Секретаріяту належало більше членів, але його голова Володимир Винниченко подає в своїх споминах відверто, що всією роботою Ген. Секретаріяту фактично керувало лише кількох соціялістичних верховодів, не числячись зовсім з думкою інших членів Ген. Секретаріяту). І ті „українські" соціялісти зробили якраз все протилежне до того, що мусів зробити в такий мент уряд країни, якій імперіялістичний сусід виповів війну і яку цим поставлено перед небезпеку ворожої інвазії. Замість мілітарної та моральної м о б і л і з а ц і ї всіх національних сил для оборони своєї країни, українські соціялісти — посилили д е м о б і л і з а ц і ю всіх мілітарних і моральних сил українського народу, завершуючи її „законом" з 16 січня 1918 р. і „виконним розпорядком" генерального секретаря військових справ Порша про — негайну повну демобілізацію реґулярної української армії. В обличчі ворожої навали соціялістичний „уряд" України постановив — негайно зліквідувати свою власну реґулярну армію!..

Подібного рішення уряду даремне було б шукати в історії будь якого іншого народу в світі. Такий приклад „державного будівництва", задемонстрований в переломових хвилинах українськими соціялістами залишається єдиним в історії народів світу...

На добавок лиха, коли в багатьох інших справах по-

станови й закони Центральної Ради і її Генерального Секретаріяту залишались тільки теоретичною постановкою справи і ніхто не журився реалізувати її, то в випадку негайної повної демобілізації регулярної української армії і сам „генеральний секретар військових справ" Порш, і ввесь соціялістичний партійний апарат кинулись з усією енергією до того, щоб „закон" і „виконний розпорядок" про демобілізацію були якнайшвидше і якнайповніше виконані. А для повноти і всесторонности своєї руїнницької роботи повели вони одночасно з формальною демобілізацією теж моральну демобілізацію українського вояцтва, наславши до кожної української військової частини соціялістичних аґітаторів, що демагогічними фразами дезорієнтувати політично, деморалізувати морально і розкладати під оглядом військової дисципліни ряди рідної армії. У висліді всього того, коли орда Муравйова підступила під Київ, то на оборону Києва вирушило проти большевиків, як про це вже була мова, тільки три сотні студентів і юнаків-добровольців. З міцних ще недавно, регулярних українських військових частин залишились тепер лише горстки старанно пересортованих соціялістичними партайманами „народних вояків", які в більшості на вістку про наступ большевиків проголосили свій — невтралітет.

А тим часом большевики приготовляли в самому Києві нове повстання. Це приходило їм дуже легко, бо зі сторони українського соціялістичного уряду не було в тому найменших перешкод. Навпаки, коли при здавленні грудневого повстання большевиків у Києві було заарештовано большевицьких верховодів та роззброєно й інтерновано найрухливіших большевицьких діячів, то голова Генерального Секретаріяту Центральної Ради Володимир Винниченко особисто інтервеніював, доручаючи, щоб всіх большевиків було негайно випущено на волю й залишено в спокою. Подивугідну енергію в обороні большевиків виявив Винниченко теж тоді, коли після випущення на волю всіх большевицьких ді-

ячів, хтось застрелив Леоніда П'ятакова, одного з большевицьких головачів. Використовуючи таку настанову членів Генерального Секретаріяту, — Винниченка, Порша, та інших, — большевики зовсім свобідно приготовлялись до того, щоб у відповідний для них мент ще раз виступити і встромити урядові Української Республіки ніж у спину.

І навіть в обличчі смертельної загрози для себе зі сторони московських большевиків українські соціялісти з Генерального Секретаріяту Центральної Ради не завернули зі свого погубного бездоріжжя.

28 січня почалась у Києві 9-та Сесія пленуму Центральної Ради. День пізніше большевики розгромили під Крутами українську відсіч, Студентський Курінь, торуючи собі цим вільний шлях на Київ. Ніччю з 28 на 29 січня почалось у самому Києві большевицьке повстання так, що швидко й сама заля нарад Центральної Ради опинилась під обстрілом. І в такій ситуації — Генеральний Секретаріят предложив Центральній Раді для обговорення й ухвали не проєкт збройної боротьби України перед московсько-большевицькими бандами, як це мусіло б бути, але — „Проєкт Земельного Закону", що його уклали українські соціялісти-революціонери Шумський і П. Христюк та московські соціялісти-революціонери Пухтінський і Дешевой. Бо соціялісти Винниченко, Мартос, Порш і інші були свято переконані й переконували в слушності свого погляду інших, що не зброєю треба українцям боротись проти большевиків, але переліцитовуванням большевиків у „революційності" соціяльних законів. Так, ніби московським большевикам справді йшло про „революції"ні" соціяльні права для українського робочого люду і, побачивши, що закони Української Республіки признають українським робітникам і селянам усі ті права, вони зараз повернуться в Московщину, — а не про повернення України до стану московської колонії й винищення всіх українських самостійників, байдуже, чи ті українські

самостійники назвуть себе націоналістами, соціялістами, чи навіть комуністами-большевиками.

Повний брак політичного глузду, засліплення соціялістичною фразеологією та абсолютне невміння бачити дійсність виявляється дуже чітко, зокрема, в поставі самого В. Винниченка в тих критичних моментах. Він залишається рішучим противником самостійности України і викладає своє становище, вороже до українського самостійництва, на сторінках тодішньої української преси теж після проголошення Четвертого Універсалу. Але, погоджується на проголошення Четвертого Універсалу „з тактичних мотивів" — ради „використання національного патосу українських мас" та зогляду на „вимоги тодішнього політичного положення, в якому опинилась Україна". Він рішений податися до димісії ще заки буде проголошений Четвертий Універсал, щоб не брати на свою партію соціял-демократів моральної відповідальности за таку „націоналістичну" постанову справи; але, дає себе переконати своїм однопартійцям, що йому треба ще залишитись кілька днів при владі, щоб — „заманіфестувати, що й перша Рада Народніх Міністрів (четвертим універсалом переіменовувано „Генеральний Секретаріят Центральної Ради" на „Раду Народніх Міністрів") почалася під впливом і провідництвом соціял-демократії", — як це пояснює в своїх записках сам Винниченко. („Відродження нації", т. II. ст. 244). У такий переломовий момент для Винниченка і його партії було важнішим від питання проголошення й оборони самостійности Української Республіки питання, яка партія буде в складі першої української Ради Міністрів! І, врешті, бачачи важке мілітарно-політичне положення Центральної Ради, Винниченко висуває „ґеніяльний" плян рятунку: Треба, щоб самі українці зробили повстання проти „буржуазної" Центральної Ради, окинули її і проголосили українську Соціялістичну Республіку Рад. Для реалізації такого пляну Винниченко, голова Генерального Се-

кретаріяту Центральної Ради, тобто прем'єр Української Республіки, ввійшов в порозуміння з частиною провідників українських соціял-революціонерів „лівих", що діяли в порозумінні з большевицькою Радою Народніх Комісарів у Харкові. Ті ліві есери прибули до Києва і тут мали перевести переворот та проголосити ліквідацію Центральної Ради і передання всієї влади в Україні Харківській большевицькій Раді Народніх Комісарів. Таким способом Винниченко „рятуючи справу соціялізму" був би допоміг большевикам вже в січні 1918 р. встановити в Києві большевицьку владу, зліквідувавши Центральну Раду „згідно з бажанням українського народу" руками самих українців! Та, як пише Винниченко, „на жаль(!) цей плян не удався". Українські самостійники викрили плян і членів змови, в тому й кількох „міністрів", заарештував командант Києва інж. Ковенко таки в помешканні Центральної Ради. На рішучу вимогу Винниченка всіх їх було незабаром випущено, але, — признає в своїх опоминах Винниченко — вся справа — перевороту й переміни самими українцями Української Народньої Республіки в Совєтську Соціялістичну Республіку через те — „провалилась".

Та після тієї невдачі Винниченко не закидає свого, політично божевільного пляну. Він пробує реалізувати його ще раз, ще більше „знутра". Ось його власне свідчення про те:

„Голова Генерального Секретаріяту (Винниченко), бачучи безнадійність і шкідливість дальшої боротьби, запропонував на одному з вужчих засідань Генерального Секретаріяту, — що складалось з 5 чи 4 членів Уряду, які, власне, керували всією політикою, — такий плян. Ті члени Г. Секретаріяту, які останніми часами маніфестували себе лівими, які часом виявляли дуже революційну фразеологію, як, наприклад, Порш, повинні були виступити проти другої частини Генерального Секретаріяту, арештувати голову Секретаріяту й ще деяких членів, узяти владу в свої руки, й оголосити владу рад,

перевибори Ц. Ради й негайно вступити в мирові переговори з Радою Народніх Комісарів... Але цей плян було відкинено". („В. Н." т. II. ст. 22—23). А супроти того — „мені лишалося тільки відійти від тої політики, якої я вже не міг провадити з щирістю й в і р о ю в ї ї с п р а в е д л и в і с т ь, як то робив раніше".

Як бачимо з свідчень самого Винниченка, в розумінні того соціялістичного лідера, що його в тих переломових хвилинах глум долі поставив був на пості керівника української політики, єдиним виходом з положення в обличчі московсько-большевицької навали було — знищення власними руками уряду Української Республіки, і проголошення „української" совєтської влади в Україні, щоб при її посередництві далі переговорювати з московськими большевиками. Вести політику рішучого збройного спротиву проти червоної Москви в обороні прав самостійної Української Республіки вважав Винниченко як речник українських соціялістів „шкідливою й ганебною", яку вести він мусів би проти власного переконання, „без щирости й віри в її справедливість"...

І тому, коли вулиці Києва скроплювались кров'ю українського вояцтва в обороні столиці відновленої Четвертим Універсалом Української Держави перед московсько-большевицькими ордами Муравйова, Винниченко, той, що найбільше був відповідальним за доведення України до такого стану, скляв зі себе всю відповідальність, відмовився від усякої участи в боротьбі з московськими напасниками, залишається по відступі українського уряду й українських військ з Києва у Києві і нотує в своїм записнику — вислови свого непристойного глуму з української нації та мистецьке з політично-психологічного боку з'ясування політичного „духа" українських соціялістів:

„Сьогодня на святошинському шосе вже немає українців. Люди, проходячи повз їх, стараються не дивитись в той бік. А в Києві вже розташувались больше-

вики. Бідна наймичка, захотіла пожить господинею. Нещасна нація, з якої так злісно й жорстоко посміялась історія: не донесла скарбу, не стало сили... І знову виникає питання: невже ми, самі того не знаючи, не відчуваючи, виступаємо, як контрреволюціонери? А що, як Народні Комісарі мають більше рації, ведучи Росію, а з нею й Україну до соціяльної революції!"

І розділ своїх споминів про початок війни з московськими большевиками титулує Винниченко: „Боротьба за владу". Ця боротьба українського народу на життя і смерть проти червоної Москви була в розумінні соціялістичного лідера Винниченка не святою боротьбою української нації в обороні своїх суверенних прав перед аґресією національного ворога, а тільки — боротьбою двох соціялістичних партій за владу, при чому він сам сумнівався в тому, чи рація по стороні „партії", яку він сам майже рік очолював, тобто по стороні Центральної Ради і Генерального Секретаріяту як уряду Української Республіки, чи по стороні „Народніх Комісарів", „протилежної партії", тобто по стороні московських большевиків. Під кутом такого політичного „вірую" Винниченко оцінює й чин тих, що сміливо станули до збройної боротьби проти червоно-московських напасників, щоб своєю груддю захистити перед ворогом молоду Українську Державу:

„Це, дійсно, були герої, самовіддані, одважні й послідовні до найбільшого кінця — до смерти. І не можна без великого болю й сорому згадати, як ми цвіт нашої молоді, найкращий елемент її посилали на смерть в ім'я боротьби за чужу нам державність.(!) ..Наша молодь, студенти, гімназисти, наш найкращий елемент пролетаріяту гинув без пуття й без надії на перемогу". („В. Н." т. II. ст. 217.)

Збройний спротив червоній Москві в обороні Української Держави був, як бачимо, в розумінні Винниченка, посиланням „нашого найактивнішого елементу

пролетаріяту" „на смерть в ім'я боротьби з а ч у ж у н а м державність!"

На вщеплення отакої політичної „мудрости", — ворожости до своєї власної державности і зневіри у слушність власної справи, — в уми і в душі українського народу, на місце національної свідомости й національного патосу та на місце віри в правоту нашої української правди, витратили українські соціялісти всі свої сили, всю свою снагу і впливи на протязі всього надзвичайно важливого й неповторного 1917 року. І все це робили вони під прикриттям авторитету уряду відновленої Української Держави, під барабанний гуркіт фраз про „волю", „культуру і поступ", „добробут і права робочого люду", про „велику соціялістичну революцію".

То й не диво, що наслідки всього того, балянс такої „роботи" українських соціялістів в ролі керівників української національної революції в тих перших вирішних місяцях, — мусіли бути жахливими. Їм дійсно удалося зруйнувати всі основи ненависної їм української державности. **І коли українська нація, приспана в перших місяцях національної революції лукавими „українськими" соціялістами, прокинулась у січні 1918 р. від гуку московсько-большевицьких гармат, спрямованих на золотоверхий Київ, то вона пробудилась вже — окраденою зі своїх збройних когорт, з патосу свого національного відродження і, врешті, навіть з віри в свою Правду.**

Залишалась ще єдина надія на те, що соціялістична гангрена не вспіла ще просякнути українського народу наскрізь.

2. ФЕНІКС УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ

Врятувати Україну перед збройною агресією большевицької Москви могла тільки своя українська з б р о й н а с и л а. Але, з сильних ще недавно реґу-

лярних українських військових частин та з того жару завзяття, що ним горіло ще недавно українське вояцтво, залишився тепер з вини державно-руїнницької політики українських соціялістів, тільки попіл. І з того попелу повинна була тепер, як колишній легендарний Фенікс, воскреснути українська збройна сила.

І вона воскресла.

Вже на перший день тривожний поклик, що Києву загрожує большевицька навала, вирушає з Києва зі зброєю в руках триста українських юнаків-студентів. В Києві кріпне в надійну військову одиницю Вільне Козацтво під командою інж. Михайла Ковечка, там же формується з воєннополонених галицьких і буковинських Українських Січових Стрільців нова військова формація „Січові Стрільці" під проводом отамана Євгена Коновальця, а на Лівобережжі для боротьби з большевиками формується під командуванням отамана Симона Петлюри „Український Гайдамацький Кіш Слобідської України".

„Вільне Козацтво" викликало нехіть до себе в українських соціялістів від самих початків свого існування і соціялістичні міністри Центральної Ради повели завзяту нагінку проти „мілітаризму" в цій добровольчій мілітарній частині. Бо організація Вільного Козацтва виникла й розвивалася з ініціятиви українських націоналістів і в ній виразно пробивався дух українського самостійництва. А тому соціялісти й заходились знищити в Вільному Козацтві той державницько-самостійний дух. Частини й окремих членів Вільного Козацтва стали частенько відвідувати „урядові" агенти, які намагались анархізувати вільних козаків, агітували проти старшинства і проти всякої дисципліни та намовляли козаків не слухати наказів Генеральної Козачої Старшини. Для утруднення праці Генеральній Козачій Старшині було створено при військовому міністерстві „Особливий Козачий Відділ", на чолі якого поставлено

соціялістичного політрука прапорщика Певного. Той „Особливий Козачий Відділ", створений без волі і навіть без відома Вільного Козацтва, став організувати на власну руку нові відділи Вільного Козацтва з елементу, здатного тільки до партійних мітінґів і авантюр, компромітуючого саму організацію Вільного Козацтва. Покликаючись на свій мандат з волі військового міністерства Центральної Ради, „Особливий Козачий Відділ" став виступати в імені в с ь о г о Вільного Козацтва як його зверхний орган, вносячи тим і в ряди Вільного Козацтва дезорієнтацію й замішання. Врешті, не числячись зовсім з тим, що управа й командування Вільного Козацтва були вільно обрані волею самого членства тієї української організації, військовий секретар Центральної Ради Порш змусив генерала П. Скоропадського уступити з посту Отамана всього Вільного Козацтва і ввів розлюзнення зв'язків поміж поодинокими частинами Вільного Козацтва та його командою.

Та все ж таки, Вільне Козацтво мало характер добровольчої, піввійськової організації і тому соціялістичні ненависники „мілітаризму" не пішли на повну ліквідацію тієї організації, задоволившись усуненням від праці в тій організації тих, кого вони вважали небезпечним „для справи соціялізму" українським державником-„мілітаристом" та дорученням своєму партійному апаратові розкладати Вільне Козацтво з-нутра. Тому й січнева демобілізація не зачепила так Вільного Козацтва, як реґулярні українські військові частини, й не зліквідувала його.

Найкраще встоялись проти тієї розкладової акції українських соціялістів частини Вільного Козацтва в самому Києві. Ті частини організував, згідно зі свідченням ген. Скоропадського, самостійник Павлюк, а їх командантом став теж самостійник інж. Михайло Ковенко, що формально належав до соціял-демократичної партії і своїм партійним квитком захистив себе перед нагінкою соціялістичних антидержавників. Завдяки тому партійному квиткові Ковенко був теж назначений військовим мі-

ністерством на становище команданта Києва і, хоч на тому пості він вчинив українським соціялістичним верховодам дуже немилу штуку, заарештувавши в будинку Центральної Ради, після розкриття українськими самостійниками змови, тих, що мали в порозумінні з Винниченком та ще кількома міністрами Центральної Ради перевести „радянський переворот", про що ми вже згадували, то, з огляду на партійний квиток, інж. Ковенка було таки залишено на його пості.

В критичних днях січня 1918 р. у Києві було 20 сотень Вільного Козацтва по 60 козаків у кожній. Це були переважно українські робітники з самого Києва та з Київщини. Про їхню політично-моральну вартість каже ген. П. Скоропадський: „Полк цей був різко антибольшевицький з не менш різко виявленим українським націоналістичним настроєм".

„Український Гайдамацький Кіш Слобідської України" зорганізував у січні 1918 р. на Лівобережжі Симон Петлюра. Після того, як під кінець грудня 1917 р. Винниченко змусив Симона Петлюру уступити з посту міністра військових справ, Петлюра не відсунувся від військових справ, а навпаки, тепер ще більше ними зацікавився і то вже не як соціялістичний партайман, а як український самостійник-державник. Коли московські большевики вирушили зі зброєю з Московщини в Україну, Петлюра сам зголошує українському урядові свою готовість організувати збройну відсіч. Тодішній „начальник протибольшевицького фронту" сотник Шинкар радо прийняв пропозицію Петлюри і доручив йому організувати українські протибольшевицькі частини на Лівобережжі. З охотників Вільного Козацтва та зі здемобілізованих, але не здеморалізованих ще недавніх вояків регулярної армії створив Петлюра „К у р і н ь Ч е р в о н и х Г а й д а м а к і в" Свою готовість боротися проти большевиків під його командою зголосили теж юнаки Другої старшинської школи, переформувавшись для того в окрему бойову частину під назвою

„Курінь Чорних Гайдамаків". Оба ті курені й становили „Український Гайдамацький Кіш Слобідської України". Комендантом Гайдамацького Коша став отаман Симон Петлюра, начальником штабу капітан Ол. Сливинський, помічником начальника штабу капітан Ол. Удовиченко. В кінці січня 1918 р. Слобідський Гайдамацький Кіш начисляв ок. 400 бійців.

З цим числово невеличким, але бойово й політично вартісним відділом вирушив Петлюра відразу проти наступаючих большевиків в район Полтава — Гребінка. Енергія Симона Петлюри в негайному організуванні збройної відсічі большевикам і бойове завзяття та політична відпорність на большевицьку агітацію в вояків частини, що нею командував особисто Петлюра, становили різкий контраст до хворобливого антимілітаризму та політичної безхребетности Винниченка й інших соціялістичних верховодів і тому то якраз Симон Петлюра, що був тоді тільки отаманом невеличкого військового відділу, а не голова Генерального Секретаріяту Центральної Ради Винниченко, ні не „військовий міністер" Центральної Ради в тому часі Порш, став і для московських большевиків, і для українського народу символом безкомпромісового політичного і збройного спротиву большевизмові.

„Січові Стрільці" — що зформувались з военнополонених галицьких і буковинських юнаків, стали вже в перших днях боїв з большевиками хребтом армії Української Народньої Республіки і такими залишились вони на ввесь час існування армії УНР. Головним ініціятором та організатором тієї військової частини був колишній молодий старшина австрійської армії, а в тому часі военнополонений Євген Коновалець. Головним ініціятором і організатором, бо думка про потребу організувати з молодих военнополонених галичан і буковинців окрему військову частину, що стала б до диспозиції уряду Української Держави, зродилась

одночасно в багатьох із них і багато старшин, підстаршин та рядовиків з того гурта виявило подивугідну ініціятиву й рішучість у прямуванні до здійснення свого задуму.

Вже на першу вістку про революцію в Росії та про постання Української Центральної Ради в Києві висилають галицько-буковинські военнополонені зі своїх таборів в Росії своїх делеґатів до Києва, щоб зголосити свою готовість служити Українській Державі. Ще в часах існування царської Росії діяв у Києві „Допомоговий Галицько-Буковинський Комітет", що держав зв'язок з українськими полоненими австрійської армії в Росії, несучи їм допомогу як гуманітарно-харитативна установа. Використовуючи тепер цю фірму, галицько-буковинські военнополонені ставлять Центральній Раді вже в липні 1917 р. конкретну пропозицію, щоб Центральна Рада вимогла в російського „Тимчасового Правительства" їхнє звільнення з таборів і, перевівши усіх їх до Києва, створила з них окрему українську військову частину. Та їхню пропозицію соціялістичні лідери Центральної Ради відкинули. Більше того, коли военнополонені галичани й буковинці виявили охоту самочинно влитись в ряди різних українізованих частин, що перебували тоді в Україні, Військовий Секретаріят Центральної Ради видав у вересні 1917 р. окремий обіжник, яким забороняв українізованим частинам приймати в свої ряди военнополонених галичан і буковинців. Та ця незрозуміла нехіть не зломала патріотів. При кінці жовтня відбулось в Києві велике віче галичан, ціллю якого було запротестувати проти тодішньої польонофільської політики Австрії в відношенні до Галичини і те віче використано теж для того, щоб прилюдно поставити вимогу до Центральної Ради — використати военнополонених галичан і буковинців для державного будівництва в Україні. У висліді тих впертих вимог Центральна Рада дала врешті в половині листопада 1917 р. свою згоду на творення з галицько-буковинсь-

ких воєннополонених окремої військової частини. Організаційно вона мала бути куренем в складі українізованого полку ім. Гетьмана Дорошенка, а „Галицько-Буковинський Комітет" придумав для неї ще окрему назву: „Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців". Командантом частини призначив Комітет Олександра Лисенка.

Негайно після одержання дозволу виїхав з доручення Комітету до табору полонених в Дарниці під Києвом Роман Дашкевич і привіз перших 22 добровольців. З кожним днем напливало все більше добровольців і в скорому часі створилась перша сотня під командою сотника Черника. Переломовим для куреня було прибуття з табору полонених у Дубовці біля Царицина групи колишніх старшин Українських Січових Стрільців. При їх піддержці скликав Євген Коновалець 19 січня 1918 р. віче цілого куреня, на якому було передискутовано питання організаційної системи куреня. Коновалець і Черник, а з ними й інші старшини виступили рішуче проти „революційних" форм, що уподібнювали військову частину більше до якогось політично-дискусійного клюбу, як до дійсної бойово-військової частини. Становище Коновальця знайшло загальну піддержку і віче прийняло однозгідну постанову про ліквідацію в курені „стрілецьких рад" та „комісарів" і введення строгої військової дисципліни. Первісну назву частини скорочено на „Січові Стрільці", курінь став самостійною військовою одиницею, командантом куреня став на місце невдачного, назначеного Комітетом, Лисенка, дійсний надхненник Січових Стрільців — полковник Євген Коновалець.

Курінь, що начисляв в тому часі коло 500 стрільців, поділено на п'ять сотень: три с т р і л е ц ь к і сотні — 1-шу під командою Романа Сушка, 2-гу під командою Івана Чмоли і 3-тю резервову під командою В. Кучабського, — сотню к у л е м е т і в під командою Федора Черника і сотню г а р м а т ч и к і в під ко-

мандою Романа Дашкевича. Начальником штабу став Андрій Мельник.

Курінь Січових Стрільців став відразу пробоєвою, найбільш здисциплінованою і найбільш відпорною на всю большевицьку і соціялістичну агітацію частиною армії Української Народньої Республіки. Це був гурт відважних бойовиків і свідомих та безкомпромісових українських самостійників, для яких ідеалом була — Українська Самостійна Держава і які твердо стояли на тому, що для оборони Української Держави перед ворожими затіями мусить існувати міцна і здисциплінована своя власна армія. Своїм патріотизмом і своєю дисциплінованістю викликали Січові Стрільці респект і пошану до себе навіть у своїх противників: наприклад, один із есерівських лідерів, член Генерального секретаріяту П. Христюк признає: „Січове Стрілецтво було дійсно відданим Українській Державності військом: відважним, хоробрим, сміливим, свідомим своєї цілі, повним самопожертви". І навіть те, що він додає як від'ємну сторінку: „Одного тільки бракувало йому: клясової робітничо-селянської свідомости та соціялістичного виховання" — є в дійсності похвалою для Січових Стрільців, бо свідчить, що на дурман соціялістичної партайманщини вони були вповні відпорними.

Так, ото, у постаті цих трьох військових частин — Куреня Січових Стрільців під командою полк. Є. Коновальця, Гайдамацького Коша Слобідської України під командою Симона Петлюри і полка Вільного Козацтва під командою от. М. Ковенка, — воскресла в важкій потребі з попелу регулярних військових частин нова українська збройна сила. Нечисленна кількістю, але боєздатна і рішена іти у бій на життя і смерть проти червономосковських орд.

3. ПЕРШИЙ ВІДСТУП ІЗ СТОЛИЦІ

Наступ московсько-большевицьких орд на Україну почався 25 грудня 1917 р. Для встановлення свого панування над Україною вислали большевики чотири армійські групи під командою Муравйова, Єгорова, Берзіна й Кудінського, силою 30 тисяч бійців, вибраних з найкращих большевицьких військових частин. Цілою тою армією командував Антонов Овсеєнко. В диспозиції московської інвазійної армії було 60 гармат і 10 панцерних поїздів та велика кількість зброї й амуніції.

Наступ проходив двома шляхами: від Дону через Харків і з півночі з Брянська і Гомеля. Харків захопили большевики без бою вже другого дня й посунули звідси на Лозову, Полтаву, Катеринослав. Проти них виступив з Гайдамацьким Кошем Слобідської України Симон Петлюра, одержавши для підкріплення першу сотню Січових Стрільців під командою Р. Сушка. З Бахмача вирушила на фронт перша Старшинська Школа в складі коло 600 юнаків під командою сот. Носенка. Разом вирушило проти 30-тисячної большевицької орди коло 1.200 українських вояків. В важких, безустанних боях українські частини мусіли відступати. 26 січня 1918 р. большевики, злучившись, заняли Конотоп, наступного дня Бахмач і загрозили з тієї сторони самому Києву. На відсіч вирушило триста молодих студентів, що нашвидку зформувались в „Помічний Курінь Студентів Січових Стрільців", але їхні сили були надто малі, щоб опинити ворога. По розгромі Студентського Куреня під Крутами шлях на Київ став для большевиків вільним.

Облегшило большевикам наступ те, що в ночі з 28 на 29 січня 1918 р. підняв у Києві повстання місцевий „Совєт Салдатських Депутатів" під проводом Євгенії Бош. Те повстання приготовлялось під боком Центральної Ради ще старанніше, як трудневе большевицьке повстання, при належному використанні того, що Генеральний Секретаріят Центральної Ради дав боль-

шевикам повну свободу пропаґанди і дії. В розпоряджені большевицьких повстанців у Києві стояло тепер ок. 8 тисяч солдатів. В момент вибуху повстання вони зосередились на Печерську і захопили Київський арсенал. Спираючись на цю твердиню, большевики стали поширювати повстання на все місто.

До диспозиції Центральної Ради стояли в тому часі в Києві: Курінь Січових Стрільців, без сотні Сушка, що боролась в тому часі разом з Гайдамацьким Кошем під командою С. Петлюри в околиці Полтави, Вільне Козацтво під командою Ковенка, Чорноморський Курінь, відділ панцерних авт під командою полк. Дістеля та рештки полків Полуботківського, Богданівського й ім. Богуна. Вже в розгарі боїв прибув з західнього фронту полк ім. Гордієнка, в числі 300 людей, під командою полк. Петрова. Були ще в тому часі в Києві зорганізовані згл. переорганізовані соціялістами полки: ім. Сагайдачного, Дорошенківський, ім. Хмельницького, Шевченківський, ім. Грушевського, Вільної України. Але їх вопіли вже соціялістичні аґітатори „усвідомити" до того ступня, що вони, за прикладом Винниченка, стали сумніватись в тому, чи правда по стороні українського уряду Центральної Ради, чи таки по стороні московсько-большевицької „Ради Народніх Комісарів" і тому, за прикладом того ж Винниченка, проголосили свій „невтралітет", більш прихильний большевикам, як українській армії.

Та не дивлячись на скупість своїх сил і на деморалізуючий приклад „освідомлених соціяльно" частин, які проголосили в такий мент свій невтралітет, згадані попередньо українські військові частини виступили збройно проти болшевицьких повстанців. Само-собою, що керувати боротьбою бодай в морально-політичному сенсі мусів Генеральний Секретаріят Центральної Ради. Але, він був занятий зовсім чим іншим. Винниченко зголосив своє уступлення з посту голови Генерального Секретаріяту і верхівка обох соціялістичних партій, ес-

ерів і ес-деків, була занята справою персонального складу нового уряду Центральної Ради. 30 січня владу перебрав уряд В. Голубовича, зложений з 8-ох соціялістів-революціонерів і 2-ох соціялістів-демократів. Міністром війни став ес-ер А. Немоловський, але найменшої ініціятиви для організування протибольшевицької оборони він не виявив. Гірше того: бачачи небезпеку, п'ятьох міністрів залишило тихцем Київ, а решта п'ятьох, довідавшись про те, постановила й собі евакуватись до Житомира. Ні напередодні повстання, коли було відомо, що воно приготовляється, ні в часі тривання боїв Центральна Рада не видала ніякого розпорядження, яким було б скасовано введену раніше Генеральним Секретаріятом заборону переводити ревізію в підозрілих домах та арештувати підозрілих осіб і через те большевики могли свобідно переховувати зброю, критись по домах і переходити з одної частини міста в другу.

А все таки українські військові частини успішно протиставились большевицьким повстанцям на протязі десяти днів.

Першими виступили в бій Вільні Козаки Ковенка разом з полуботківцями. Підсилені трьома панцирними автами під командою пор. Борковського вони намагались прогнати большевиків з Арсеналу, але грубі мури перешкодили тому. Все ж, большевиків змушено оборонятись тут і не допущено їх наступати звідси на місто. Другого дня, зорієнтувавшись в положенні, пішли в бій Січові Стрільці. Бравурним наступом на багнети стрільці відкидали крок за кроком большевиків, знівечивши їхній плян оточити й заарештувати всю Центральну Раду. 1. лютого прибули до Києва й пішли відразу в бій триста вояків полку ім. Гордієнка під командою полк. Петрова, а 2. лютого прибув на підмогу Гайдамацький Кіш Петлюри зі сотнею Січових Стрільців Сушка. Бої були дуже запеклі: так в боях за водогін лягли всі українські матроси Чорноморського Куре-

ня, а в бою за гору Щекавицю, що її відбила штурмом сотня Січових Стрільців Кучабського, впало коло 70 стрільців і понад 150 большевиків.

По кількох днях завзятих боїв большевицьких повстанців відсунено до Арсеналу, і тут змушено їх до капітуляції. Обезброєні, зі спущеними головами промашерували перед командирами переможних українських частин до табору полонених большевицькі повстанці разом зі своїм „вождем", членом харківського большевицького „уряду" Євгенією Бош. На Софійській площі відправлено з приводу перемоги молебен, після чого відбулась парада переможних частин.

Але того самого дня, як українські військові частини здавили остаточно друге повстання большевиків у Києві, підійшли під Київ війська Муравйова і задержавшись над Дніпром, стали обстрілювати з гармат Столицю. Большевики були в великій перевазі, бо всі українські військові частини в Києві мали в той час разом заледве три тисячі вояків. Не дивлячись на таку велику нерівність сил, українські вояки були готові протиставитись переважаючому ворогові і захищати Київ теж перед ордами Муравйова. Та іншої думки були члени правительства УНР. Не бажаючи виставляти Київ на небезпеку знищення, уряд УНР наказав евакуацію, що її було й переведено ніччю з 8. на 9. лютого 1918 р. При евакуації уряд призначив Січових Стрільців своєю охороною. Прикривав відступ своїм відділом полк Болбочан.

По відступі з Києва переведено реорганізацію військових частин: Січові Стрільці залишились окремою частиною під командою полк. Є. Коновальця, Вільних Козаків Ковенка прилучено до Гайдамацького Коша під командою Симона Петлюри, а з решти військових частин створену одну під назвою „Окремий Запорізький Загін", що його командантом став ген. Прісовський.

9. лютого ввійшли в Київ московсько-большевицькі орди Муравйова і вчинили там криваву різню, зов-

сім подібну до тієї, що її вчинив був, захопивши Київ, перед 750 роками московський князь Андрій Боголюбський.

4. БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР

Увесь 1917 рік, не зважаючи на розвал Росії, і навіть після того, як большевицький уряд Московщини виповів Українській Народній Республіці війну та почав збройний наступ на Україну, велася на фронтах далі „вітчизняна" війна російських військ проти армій центральних держав, — Німеччини, Австрії, Туреччини й Болгарії. Основний тягар тієї війни ляг по упадку царату на плечі українського вояцтва, бо серед московського вояцтва поширилась з моментом вибуху революції страшна анархія, масова дезерція і загальні бунти проти висилки його в бій. Нездеморалізованими й боєздатними залишились ввесь час, як це признають і всі російські старшини, що побували в тих часах на фронтах, українські частини російської армії. І тому то, навіть найбільші московські шовіністи, що були в складі командування армією, годились на „українізацію" українських частин при умові, що українізовані частини заставляли соціялістичні керівники Центральної Ради на протязі цілого року залишатись на фронтах і там спливати кров'ю в боях за інтереси Росії, бо оборону Росії перед „ґерманцями" вважали наші соціялісти своєю справою, справою „рідної нам російської соціялістичної революції". Це було очевидною політичною неграмотністю. Україна не мала ніяких інтересів продовжати російську війну з центральними державами. Навпаки, Україні треба було негайного миру, стягнення всіх своїх збройних сил з фронтів для забезпечення кордонів Української Держави перед білими й червоними, чорносотенними й большевицькими московськими імперіялістами і, при належному забезпеченні державних кордонів збройною

силою, використання всіх сил народу для державного будівництва.

Українські самостійники-націоналісти звернули увагу на цю важливу справу вже в перших днях по вибуху революції в Росії. В розділі про той період ми звертали окрему увагу на вимогу, ставлену Миколою Міхновським вже в березні 1917 р. при кожній нагоді, — негайного заключення мирового договору Української Держави з центральними державами і відкликання всіх українських військових частин з фронтів для забезпечення північних і східніх кордонів України перед московськими імперіялістами.

Вимога українських самостійників-націоналістів сепаратного миру, що його повинен був заключити уряд Української Держави самостійно й незалежно від уряду Московщини, зустрілась з рішучим засудом українських соціялістів як „ніж у спину російській революції". „Ми — пише у своїх споминах Винниченко, — ввесь час намагалися створити всеросійський центральний федеративний Уряд, щоб він міг від усієї Росії вести справу миру. („В. Н." т. II. ст. 198). Але, як вперто українські соціялісти ту вимогу відкидали, так вперто українські самостійники її при кожній нагоді повторювали. Очевидно, в чітко самостійницькому й державницькому аспекті. І, коли врешті й Центральна Рада визнала справу мирових переговорів актуальною тому, бо такі переговори почало вести російське большевицьке правительство, і 8-сесія Центральної Ради винесла 28 грудня 1917 р. резолюцію, що „Центральна Рада постановляє взяти участь в переговорах від імені Української Республіки нарівні з іншими державами і стверджує постанову Ген. Секретаріяту про негайну висилку делеґації для участи в мирових переговорах", — представники Партії Українських Соціялістів-Самостійників зголосили проект додаткової резолюції такого змісту: „Україна повинна виступати на переговорах як держава зовсім самостійна і незалежна, в

питанні німецько й австрійсько-російської війни невтральна, а делеґація української держави має домагатись від Австрії прилучення до України Галичини й Буковини." Але соціялістична більшість в Центральній Раді відкинула цей проект резолюції.

Українська делеґація для мирових переговорів з центральними державами виїхала до Берестя 3. січня 1918 р. в складі: В. Голубович, М. Любинський, М. Левицький, Ол. Севрюк і М. Полозов.

Мирові переговори України з центральними державами були дуже не всмак Франції й Англії, що були життєво заінтересовані в існуванні східнього фронту, який в'язав би велику частину німецьких армій і тим відтяжував би французький фронт. З тих мотивів Франція й Англія, коли в Росії вибухла революція, звернули пильну увагу на Україну. До Києва прибули дипломатичні місії альянтських держав і як тільки Центральна Рада проголосила третім універсалом встановлення Української Народньої Республіки, то не зважаючи на те, що Центральна Рада визначувала тим універсалом Українську Народню Республіку складовою частиною Росії, Франція й Англія офіційно визнали українську державність, як окрему, суверенну. Франція й Англія намовляли Україну не заключувати миру з центральними державами. Але, ставлячи Україні вимогу продовжувати війну проти центральних держав, Франція й Англія не давали в заміну за те ніяких користей Україні, а сповнювання їхньої вимоги і продовжування тієї війни зовсім непотрібно виснажувало сили української держави й українського народу. Політичний глузд повчав переконливо, що в тій ситуації Україні треба миру з центральними державами.

Українська мирова делеґація не одержала перед виїздом ніяких докладніших інструкцій ні від Генерального Секретаріяту, ні від Центральної Ради. Тільки М. Грушевський, в окремій розмові з делеґацією, піддержав вимогу, поставлену на сесії Центральної Ради

українськими самостійниками, щоб українська делеґація домагалася від Австрії прилучення до України Галичини й Буковини, а якщо б це виявилось неможливим до прийняття, то щоб з Галичини й Буковини було створено окремий український „коронний край" з признанням національних прав, та щоб північно-західні кордони української держави проходили західньою межею Холмщини, включаючи всю Холмщину й Підляшшя до України.

Совєтсько-московську делеґацію очолив Л. Троцький. Вже на початку переговорів виринуло питання, чи українську делеґацію належить трактувати як підвідділ російської делеґації, чи як зовсім самостійну делеґацію окремої держави. Займаючи становище до тієї справи, Л. Троцький заявив, що большевики визнають право кожного народу на самовизначення „вплоть до делеґацію самостійною делеґацією і уповного народу становити свою окрему державу. Це облегшувало становище українській делеґації. 12 січня представник центральних держав гр. Чернін подав в імені чотирьох союзних держав (Австрії, Німеччини, Туреччини й Болгарії) таку заяву: „Ми признаємо українську делеґацію самостійною делеґацією і уповноваженим представником самостійної Української Народньої Республіки". Три тижні пізніше, коли большевицькі війська підійшли під Київ, Троцький зголосив зміну свого становища, вимагаючи, щоб Україну репрезентувала делеґація „українсько"-большевицького харківського уряду. Але, в відповідь на це, представник центральних держав склав таку заяву: „Ми не маємо жодної причини відкликати або обмежувати задекляроване 12 січня 1918 р. признання української делеґації самостійною делеґацією і уповноваженим представництвом Української Народньої Республіки. Що більше, ми бачимо тепер (тобто по проголошені Четвертого Універсалу) повну підставу признати Українську Народню Республіку самостійною,

вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно міжнародні договори".

Таке становище Австрії й Німеччини, виразно прихильне справі державної самостійности України, було викликане зовсім не якимись симпатіями до національних інтересів українського народу, а тільки конечністю для них досягти якнайшвидше миру на сході і вслід за тим одержати з України хліб, бо Австрія й Німеччина стояли в обличчі голодової катастрофи. Потреба українського хліба, як єдиного рятунку перед голодовою катастрофою, заставили Німеччину й Австрію погодитись теж на прилучення до України Холмщини і, після довшого опору, теж на те, що в додатковому, таємному договорі Австрія зобов'язалась відділити українську частину Галичини й Буковини в окремий „коронний край" з забезпеченням у ньому українських національних інтересів.

9 лютого 1918 року представники Німеччини, Австрії, Болгарії і Туреччини з одної сторони і представники Української Народньої Республіки з другої, підписали в Бересті мировий договір. Цим договором згадані чотири держави підтвердили офіційне визнання України самостійною, суверенною державою, з якою вони закінчують стан війни й нав'язують нормальні дипломатичні стосунки.

Берестейський мировий договір був великим політичним осягом української держави. Тільки ж, він приходив — запізно. Його підписано в моменті, коли уряд УНР та українська армія були змушені опустити Київ і коли небезпека захоплення большевиками всієї України стала вже аж надто реальною й для всіх очевидною. І тому всі ті користі, що їх був би дав мировий договір з центральними державами, якщо б він був заключений бодай місяць раніше, не говорячи вже про перші місяці після розвалу царської Росії, були безповоротно змарновані. Перед захопленням Києва большевиками уряд УНР міг повністю зберегти свою суверенність у прак-

тиці в відношенні до Німеччини й Австрії, як і в відношені до альянтів, а перекинувши свої військові частини з фронту на північно-східні кордони, міг запевнити Україні безпеку перед московсько-большевицькими ордами. Тепер же ж, в обличчі дуже серйозної запрози бути вижиненим большевицькими ордами поза межі України, уряд УНР опинився в безвиглядній ситуації, яка заставляла його прохати Німеччину й Австрію про допомогу і, тим самим узалежнювати Україну від ласки й неласки Німеччини та Австрії.

5. ВИМАГАЮЧИЙ СОЮЗНИК

І уряд УНР попросив у німців військової допомоги.

Для Німеччини й Австрії такий оборот справи був дуже на руку. Роля оборонця давала їм особливе становище, особливі привілеї, а побут німецьких військ в Україні забезпечував стягання контингентів та регулярну висилку українського хліба до Німеччини й Австрії. Тому німці негайно відгукнулись на прохання уряду УНР і дали наказ своїм військовим частинам виступити на допомогу урядові УНР проти большевиків. З української сторони було висловлене бажання, щоб Австрія вислала, як свою військову допомогу, Українських Січових Стрільців та українські частини австрійської армії, а Німеччина українські військові частини, що тоді формувались з воєннополонених українців російської армії (Дивізію Синьожупанників), скріпивши їх тільки технічними частинами артилерії німецької армії. Але, німецькі й австрійські інтереси вимагали якраз протилежного: висилки в Україну німецьких військових частин. Уряд УНР був у надто критичному положені, щоб торгуватись з німцями і — в Україну посунули німецькі війська.

Вістка про берестейський мир і про прихід німців в Україну викликала переполох серед большевиків. Українські військові частини перейшли у наступ і 2. березня

1918 р. зайняли Київ. Вслід за військовими частинами повернувся до Києва й уряд УНР. З його доручення Січові Стрільці залишилися в Києві як охорона українського уряду, а Запорізький Загін, скріплений добровольцями і переорганізований в Запорізьку Дивізію, в склад якої ввійшов теж Гайдамацький Кіш, вирушив далі на схід, щоб разом з німецькими військами прочистити від большевиків Лівобережжя. 2. квітня головні сили Запорізької Дивізії під командою полк. Болбочана, маючи в диспозиції два бронепотяги, зайняли Харків. Тиждень пізніше советська Росія підписала мировий договір з центральними державами, зобов'язавшись у ньому респектувати теж мировий договір, підписаний у Бересті між центральними державами й Українською Республікою і в висліді того припинити війну з Україною й усяку аґітацію проти Української Народньої Республіки та її уряду.

Прочистивши від большевиків північну смугу України, спрямували українські війська свій марш на південь. 10 квітня зформовано з частин Запорізької Дивізії окрему групу всіх родів зброї під командою полк. Болбочана з завданням пройти аж до Чорного Моря і зайняти Крим. Друга група, зложена з решти частин корпусу, мала завдання звільнити від большевиків Донецький Басейн.

Частини Запорізької Дивізії під командою полк. Болбочана пройшли переможньо аж до Криму і 25 квітня зайняли Симферопіль та Бахчисарай. Повне прочищення Криму від большевиків стало питанням найближчих днів. Але, німці мали свої власні пляни щодо Криму й рішуче спротивились прилученню Криму до української держави, а тому й зажадали негайного припинення кримського походу й відтягнення українських військ з Криму. Німецька погроза, що якщо українські війська добровільно не відступлять з Криму, то німці вишлють туди свої війська, щоб викинути українців, була зовсім серйозна. Тому, не бажаючи доводити до збройно-

го зудару з німцями за Крим, українські війська перервали свій похід і відступили з Криму до Мелітополя.

У тому самому часі друга частина Запорізького Корпусу в боях з большевиками зайняла ввесь Донецький басейн. У висліді тих воєнних операцій на початку травня 1918 р. вже вся територія Української Народньої Республіки була прочищена від московсько-большевицьких банд.

Уряд УНР дістав тепер змогу зайнятись свобідно державним будівництвом і завести лад та порядок на всій території Наддніпрянської України.*) На жаль, гір-

---

*) Територія Української Народньої Республіки визначена „Законом про новий територіяльно-адміністраційний поділ України", ухваленим 4 березня 1918 р. Тим законом поділено всю територію УНР на 30 „земель": 1. Київ — з околицями по Ірпень і Стугну та 20 кілометрів поза Дніпром, 2. Деревлянська земля — решта Київщини в північній смузі і повіти: Радомишль, Овруч, Мозир; 3. Волинь — Луцьк як столиця Волинської Землі і повіти: Луцьк, Володимир, Ковель, частина Дубенського; 4. Погориння — головне місто Рівне, повіти: Рівне, Острог, Заслав, Крем'янець, південна частина Дубенського і західня част. Староконстантинівського; 5. Болохівська земля — г. м. Житомир, повіти: Житомир, Новгород Волинський, Бердичів, Літин, Вінниця; 6. Поросся — гол. місто Біла Церква, повіти: Васильків, Сквир, Таращa, південна частина Київського і частина Бердичівського; 7. Черкаси — повіти: Черкаський, Канівський, Чигиринський, частина Звенигородського; 8. Побожжя — г. м. Умань, повіти: Умань, Гайсин, частина Липівці, Балта, Єлисаветград; 9. Поділля — г. м. Кам'янець, пов.: Кам'янець, Проскурів, Ушиці, Летичів, Могилів і Староконстантинів; 10. Брацлавщина — г. м. Вінниця пов.: Вінниця, Брацлав і частина Літин, Липівці, Могилів, Ямпіль; 11. Подністров'я — г. м. Балта, пов.: Балта, Ольгопіль, Тераспіль, Ананів, частина Ямпіль; 12. Помор'я — г. м. Миколаїв, пов.: Херсон і част. Одеса, Ананів, Єлисаветград; 13. Одеса — з територією до Лиману Дністра; 14. Низ — г. м. Єлисавет, пов.: частини Єлисаветградського, Олександрівського і Верхнєдніпровського; 15. Січ — г. м. Катеринослав, пов.: Катеринослав і част. Верхнєдніпровського, Олександрівського й Новоморського; 16. Запоріжжя — г. м. Дердянськ, пов.: Мелітопіль і Бердянськ; 17. Нове Запоріжжя — г. м. Херсон, пов.: Херсонський і Дніпропетровський; 18. Азовська Земля — г. м. Маріюполь, пов.: Маріюполь, Павлоград і част. Олександрівського; 19. Половецька

ка лекція, що її дали події січня й лютого 1918 р., не навчила українських соціялістів нічого. Повернувшись до Києва, український уряд Голубовича, що складався з 8 соціялістів-революціонерів і 2 соціялістів-демократів, повернувся й до своїх попередніх методів праці в ділянці державного будівництва. Вправді, для заспокоєння загальних вимог, щоб до участи в уряді були допущені теж інші круги українського громадянства, було переведено частинну реорганізацію уряду, запросивши туди трьох представників партії соціялістів-федералістів, але ті швидко зрезиґнували зі своїх постів, моти-

---

Земля — г. м. Бахмут, пов.: Бахмут, Старобільськ і Слав'яносербське; 20. Донеччина — г. м. Слав'янськ, пов.: Ізюм, Зміїв, Куп'янка, Вовча, част. Білгород і Короча; 21. Подоня — г. м. Острогожськ, пов.: Острогожськ, Новий Оскіл, Богучари, Бір'юченський; 22. Сіверщина — г. м. Стародуб, пов: Стародуб, Новгород Сіверський, Мглин, Сураж, Новозибків; 23. Чернігівщина — г. м. Чернігів, пов.: Чернігів, Городна, Сосниця, Остер, Ніжин, Козелець; 24. Переяславщина — г. м. Прилуки, п.: Переяслав, Прилуки, Пирятин, Золотоноша; 25. Посейм'є — г. м. Конотоп, пов.: Конотоп, Глугів, Путивль, Кролевець і част. Рильськ; 26. Посулля — г. м. Ромен, пов.: Ромен, Лохвиця, Гадяч, част. Лубни; 27. Полтавщина — г. м. Полтава, пов.: Полтава, Зіньків, Костянтиноград, част. Миргород, Ахтирка, Богодухів, Хорол; 28. Самара — г. м. Кременчук, пов.: Кременчук, Кобиляки, Новомосковське, част. Золотоноша; 29. Слобожанщина — г. м. Суми, пов.: Суми, Лебедин, Грайворон; 30. Харків — з повітом і частинами повітів Валків і Білгород.

Про кількість населення тих земель довідуємось з офіційних даних, проголошених урядом УНР у зв'язку з виборами до Українських Установчих Зборів, визначених на 27 грудня 1917 р. За виборчими округами було тоді: Київщина — 4,778,275, Волинь — 3.055,800, Поділля — 3,873,900, Катеринославщина — 3,311,700, Таврія — 901,248, Чернігівщина — 2,816,978, Острогозька округа — 1,465,942. Разом — 30,172,443 душ.

Сюди не вчислено територій й населення Холмщини й Підляшшя (української частини кол. Холмської губернії), що на підставі берестейського договору мала ввійти до української держави з такою границею на заході: Тарногород — Білгорай — Щебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межжиріччя — Сарнаки — Мельник — Високе — Кам'янець Литовськ — Пружани — Вигоновське Озеро.

вуючи це тим, що уряд Голубовича з гнітучою більшістю ес-серів і ес-деків „нездатний стати на шлях реальної роботи і неспосібний до праці".

І ця оцінка уряду УНР відповідала, на жаль, правді. Партійні лідери соціял-революціонерів і соціял-демократів, маючи в своїх руках всю владу в Україні, виявилися й тепер неспосібними завести в Україні лад і порядок, зорганізувати належний державно-адміністративний апарат, визначити ясні напрямні соціяльної політики уряду, оживити в державнотворчому напрямі всі інші ділянки національного життя, розбудувати свої збройні сили й наявними осягами своєї позитивної праці скріпити внутрі і на зовні авторитет українського уряду. Їхню увагу займали насамперед безупинні партійні з'їзди, та безконечні дискусії про партійні програми. За тією партійною суматохою уряд не знаходив ні часу, ні снаги поцікавитись і зайнятись тим, що під загально-національним і державницьким аспектом діється поза Києвом. І — ввесь край тонув безвиглядно в усе глибшому хаосі.

А тим часом, рішучости й чіткости в заведенні ладу й порядку в Україні вимагало не тільки саме життя українського народу. Це було наглячою конечністю теж з огляду на зобов'язуючий союз з німцями. Тим більше, що на всій території України опинились німецькі та австрійські війська. Свідомість, що німецькі війська вирішно помогли урядові УНР врятуватись від загибелі, підсилював німецьку самовпевненість. Український уряд мусів в тій ситуації змагати всіми силами до того, щоб виявити себе дійсним господарем країни, сепаруючи свого союзника від всякого впливу на українське життя. Але уряд Центральної Ради не виявив ані спосібности, ані навіть охоти робити це.

Разючу нездібність соціялістичного уряду УНР до державнотворчої праці використали німці й австрійці для того, що справу харчових реквізицій перебрати в свої руки. Власне, реквізицій. Згідно з берестейським

договором Україна була зобов'язана тільки до торговельного обміну з Австрією і Німеччиною н а д в и ж к и свого хліба за промислові вироби, при чому і устійнення лишньої надвижки хліба, і його вивіз з України мали належати до компетенції уряду української держави. Тепер же ж, коли уряд УНР своєю неспосібністю керувати державними справами допустив до того, що справу вивозу надвижки хліба з України взялись реалізувати самі німці, то вони перемінили це в безоглядні реквізиції, а далі і в явну грабіж українського хліба.

Про цю справу, як вона п о в и н н а була виглядати, говорить у своїй заяві про причини і ціль приходу німецьких військ в Україну тодішній голова уряду УНР В. Голубович: „Вороги наші пускають усякі непевні чутки, що ніби-то німці мають забрати з України ввесь хліб. Згідно з договором, котрий підписала Українська Народня Республіка з Німеччиною, ми продаємо німцям т і л ь к и л и ш о к н а ш о г о в р о ж а ю, не руйнуючи таким чином нашого сільського господарства і не зменшуючи потреб української людности. Скільки саме доведеться продати німцям цього року, встановить комісія, котра складатиметься порівну з українців і німців. Ця ж комісія вкаже, скільки та якого краму треба привезти з Німеччини для наших селян і для горожан. Нарешті мушу сказати, що при нашій зорганізованости, дружні відносини з могутньою німецькою державою принесуть лише користь молодій Українській Республіці, зміцнять її і поставлять нарівні з іншими великими державами".

Та тільки ж, якраз тієї конечної зорганізованости в українській державі, проводжуваної її урядом, зовсім не було. Враження австрійського й німецького командування, подані у їхніх звітах, про тодішній стан в Україні такий, що — уряд УНР ніякого авторитету, ні дійсної влади в Україні не має й до керування державою неспосібний, бо це лиш кучка молодих політиків дуже радикального напрямку, якій удалось якимсь

способом стати у ролі правительства, а ширмою для тих молодиків служить „безпомічний і позбавлений всякого значення дід з сивою бородою — Грушевський". А тому німці й австрійці постановили вести в Україні політику сильної руки і, спираючись на свої військові частини в Україні, поводитись з українцями безоглядно. У практиці ж це означало — самовільну й безоглядну грабіж хліба в українських селян, проводжувану самими, й без того шорсткими, німцями.

Поведінка німецького союзника в Україні викликала загальне невдоволення населення, а далі й чинний опротив українських селян. Не знаходячи ніякого захисту в уряду УНР, селяни перейшли самочинно до самооборони. Почались збройні зудари з німцями, а далі й більші селянські повстання. Зі слушних вимог самооборони родилась — отаманщина.

На добавок лиха, сам уряд УНР, хоч зложений з самих соціялістів, безвиглядно заплутався в соціяльних питаннях, не вміючи знайти розв'язки, яка задовольнювала б селян і разом з тим забезпечувала б нормальний, здоровий процес господарського життя країни. Земельне питання було справою, що їй Центральна Рада й уряд УНР присвячували ввесь час, від самого початку свого існування, головну увагу. Тільки ж, до розв'язки його вони підходили не з ділово-суттєвого, а з партійно-агітаційного боку, намагаючись переліцитувати партія партію в революційності фразеології.

Третім Універсалом Центральної Ради земельне питання розв'язувалося так: „Од нині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значення, а також на удільні, монастирські, кабинетські і церковні землі — касуєтьоя. Признаючи, що землі ті є власністю всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному секретареві по Земельних Справах негайно виробити за-

кон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів". Тобто: знесення приватної власности на всі „нетрудові" хазяйства і перебрання на власність „трудового народу" без викупу всіх поміщицьких, церковних і державних земель. Уточнення, як розуміти ту постанову і як перевести її у практиці, мав дати окремий закон, що його мав приготовити міністер земельних справ.

Виготовлення проєкту окремого земельного закону і його зміст стали предметом завзятих і безконечних партійних дискусій між соціял-демократами і соціял-революціонерами. Під час нарад 8-ої сесії Центральної Ради, товариш міністра земельних справ Б. Мартос, який реферував, цю справу, признав, що формуловка розв'язки земельного питання в Третьому Універсалі надто загальникова і неясна і тому внесла загальний хаос. „Після панського почали грабувати добро заможніших селян, а потім салдати, у яких нема нічого, стали обдирати хати та розтягати тини у самих бідних селян. Різні речі з панського реманенту та хатніх речей селяни ділили між собою на части так, що жадної користи з того нікому не було. Розбірали та ділили плуги і всякі господарські машини, ділили з панських домів картини так, що один брав рами, а другий шкло. Одне село поділило між собою фортепіяно".

Але, як вислід своєї підготовчої праці, Мартос пред ложив тільки проєкт, який, за його власною оцінкою, мав мати лише декляративний характер. Після гарячих дискусій над тим проєктом Центральна Рада визнала його нікудишнім і постановила виділити зі свого складу окрему комісію для виготовлення нового проєкту.

Але й нова комісія не давала собі ради з наложеним на неї завданням. І щойно 31 січня 1918 р. під гук вуличних боїв у Києві з большевицькими повстанцями і

в обличчі наступу на Київ московсько-большевицьких орд Муравйова, що два дні раніше зліквідували під Крутами вислану туди відсіч, Центральна Рада прийняла земельний закон, що його проєкт виготовили два українські і два російські соціял-революціонери. Кілька днів пізніше уряд УНР мусів опустити Київ. Повернувшись до Києва, Центральна Рада спеціяльним оповіщенням з 1 березня 1918 р. потвердила важність того закону, проголошуючи його основою своєї аграрної політики.

Земельний закон, ухвалений Центральною Радою 31 січня 1918 р. на базі постанов Третього Універсалу був подуманий українськими соціялістами як переліцитування большевиків в революційності розв'язки соціяльних питань і тому вони сподівались, що тим законом уряд УНР прихилить на свою сторону симпатії всього робочого люду України. Та вийшло зовсім інакше. Баламутний закон разом з невмінням соціялістичного уряду реалізувати його на ділі, викликали загальне невдоволення серед українських селян. Найяркішим висловом того невдоволення був голосний виступ кількасот-членної делеґації полтавських селян, що прибула до Києва 25 березня 1918 р. Селянська делеґація поставила Центральній Раді вимогу відкликати соціялістичні постанови Центральної Ради в земельній справі, ухвалити негайно новий земельний закон, опертий на пошануванні приватної власности селян на землю і приступити врешті до заведення в практиці ладу й порядку в земельних справах по всій Україні. Виступ делеґації полтавського селянства викликав в Києві загальне порушення. До неї кинулись представники всіх партій, соціялістичних з одної сторони і буржуазно-російських з другої, намагаючись приєднати собі їх, але полтавські селяни рішуче відсепарувались так від одних, як і від других. Не здобувши ніяких уступок від уряду Центральної Ради, полтавська делеґація повернулась домів, постановивши скликати до Києва з'їзд представ-

ників, селянства з цілої України.

Уряд УНР, сполоханий тим голосним виступом українського селянства, щоб не дати вихопити з своїх рук ініціятиви, проголосив скликання Українських Установчих Зборів, від яких сподівався апробати своєї соціяльної політики. Та в практиці він залишився по-старому безпорадним, неактивним і бездіяльним.

6. КІНЕЦЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Явна неспосібність українських соціялістів організувати державне життя й успішно керувати ним і викликаний цим загальний хаос в країні — з одної сторони, і вроджена німцям бута — з другої сторони, спонукали німецьке військове командування в Україні вмішатись активно й до політичних внутрішньо-українських справ. Німці постановили усунути соціялістів від керування державними справами України і помогти комусь іншому зайняти те становище. Розглядаючись за кандидатом, вони спинились на особі генерала Павла Скоропадського.

Противники гетьманату твердять, що німці зробили це тому, бо вважали, що ген. Скоропадський, як гетьман, буде найбільш слухняним супроти них. Та в ім'я історичної правди треба ствердити, що воно не так. Німці шукали когось, хто був би спроможним завести в країні лад і порядок і тим запевнив їм регулярну доставу хліба. Таким вважали вони якраз ген. Скоропадського, як замітного, енергійного, вищого старшину російської армії і як того, що вмів зберегти дисципліну в своїй дивізії до самого кінця свого побуту в ній на становищі коменданта, а поза армією вміло й успішно ставив справу організації Вільного Козацтва. Вдодатку, ініціятива обох партнерів зійшлася, бо й сам ген. Скоропадський заходився в тому часі організувати усунення соціялістів від влади і передання її в інші руки,

а врешті перебрання її в свої руки, плянуючи введення в Україні тимчасової військової диктатури. Тож, коли німецьке командування запропонувало йому свою допомогу в переведенні державного перевороту, Скоропадський радо погодився на допомогу, з заввагою, що він рад би був „коли б ця допомога обмежилась тільки тим, щоби зробити непотрібним даремне пролиття крови на випадок, коли б галицькі Січові Стрільці, що оберігали тоді Центральну Раду і були єдиною певною військовою силою, якою розпоряджав уряд, схотіли цей уряд оборонити". („Хліб. Укр.", кн. 5 ст. 74, „Уривок зі спомин ів гетьмана П. Скоропадського"). Інакше кажучи, Скоропадському треба було збройної допомоги німців при переведенні перевороту для того, щоб роззброїти Січових Стрільців.

29 квітня 1918 р. переведено в Києві державний переворот і владу перебрав у свої руки Павло Скоропадський як гетьман України. Три дні перед тим німці роззброїли дивізію Синьожупанників, а 30 квітня Січових Стрільців. Переворот пройшов майже зовсім безкровно тому, що члени уряду УНР виявились нездібними до оборони в державному маштабі, ні навіть до особистої оборони. Це виявилось вже кілька днів перед гетьманським переворотом, коли німці вмішались до справи арешту одного співпрацюючого з ними українського купця і висланий німецьким командуванням відділ німецької жандармерії заарештував в будинку Центральної Ради під час засідання уряду УНР прем'єра Голубовича та військового міністра Жуковського, — не зустрівши зі сторони українського уряду ніякого активного спротиву. І в день перевороту, коли до будинку Центральної Ради ввійшли повстанці, стійка Січових Стрільців вбила трьох офіцерів Скоропадського — і це були єдині жертви перевороту, — члени уряду й Центральної Ради розбіглись, не візвавши війська до оборони. Січові Стрільці на вістку про переворот стягнулись до казарми й приготовились до боротьби. Та ніякого наказу від уряду

УНР не було. Другого дня, довідавшись що уряд УНР скапітулював без бою, Січові Стрільці дали себе німцям роззброїти.

Комендант Січових Стрільців полк. Євген Коновалець описує цей момент так: „На два тижні перед гетьманським переворотом ми дізнались про намір німців форсувати Павла Скоропадського на гетьмана України та розв'язати Центральну Раду. Я поінформував тоді негайно про те членів Центральної Ради Лизанівського, Чечіля й Шрага, соціял-революціонерів, що одні з усіх політичних партій старалися тримати зв'язок з нашою військовою організацією... В кілька днів пізніше, не діждавшись відповіді, я пішов до проф. Грушевського, якому передав ті самі відомості. На це запевнив мене проф. Грушевський, що нічого лякатися, що він сам навідувався у німецькому командуванні й говорив з представником німецького командування полк. Штольценберґом, та, що він має певні відомості, що Центральній Раді рішучо нічого не грозить. Лише ця виразна й категорична заява голови Центральної Ради була причиною, що напад німців на будинок Центральної Ради 28 квітня заскочив нас неприготованими... Сотник Черник переходив з 12-ти скорострілами Софійський майдан саме в момент помазання Скоропадського в гетьмани. Лише безоглядна військова карність сотника Черника, який тільки те знав, що йому наказано явитись перед Центральну Раду, казала йому спокійно перейти Софійський майдан. Це був останній момент, в якому можна було раптовим енерґійним виступом завернути біг подій, бо німці не були б встигли прийти на поміч Скоропадському та його однодумцям. Прогаяння того моменту є також виною вищої української команди м. Києва, уряду й президії Центральної Ради, яких гетьманський переворот так перелякав і збентежив, що вони не були в силі дати нам яких ширших директив". („Причинки до історії української революції", ст. 6 і 7.).

Так закінчився період Центральної Ради. Владу в Україні перебрав гетьман Павло Скоропадський.

7. ПЕРВОРОДНИЙ ГРІХ ГЕТЬМАНА

Вже приготовляючись до усунення соціялістів від керми державними справами України, Скоропадський став перед питанням: хто, саме, повинен заступити соціялістів, хто, саме, замість них повинен стати при державній кермі?

Розглядаючись за політичною силою поза соціялістами всіх відтіней, спинився Скоропадський на двох політичних організаціях: на „Союзі Земельних Собственніков" і на „Українській Демократично-Хліборобській Партії".

Про „Українську Демократично-Хліборобську Партію", про її ідеологію й програму та її ставлення до актуальних справ, у нас була вже мова докладніше в попередній частині нашої праці („Від Другого до Четвертого Універсалу", розділ 6.) Це була політична організація українських самостійників-державників, ведена М. Міхновським і очолена С. Шеметом. Заслання М. Міхновського, — після виступу Полуботківців під час їх висилки на румунський фронт правительством Керенського, — з ініціятиви соціялістичних керівників Центральної Ради, була сильним ударом для молодої партії і припинила її розвій. По берестейському мирі фронт перестав існувати і Міхновський повернувся на Полтавщину. З його приїздом „Українська Демократично-Хліборобська Партія" ожила. Це її якраз члени були тією делеґацією полтавських селян, що на початку квітня з'явилась у Києві і поставила Центральній Раді вимогу негайного введення ладу і порядку в аґрарному питанні та в усіх інших ділянках національно-державного життя.

Друга партія, „Союз Земельних Собственніков", це була здавна існуюча організація

великих землевласників, що зразу мала становий характер, а після революції набрала виразного характеру політичної партії. Тому й різниця між обома партіями була не в тому, що перша об'єднувала в основному хліборобів-селян, а друга в основному великих землевласників, що теж звали себе „хліборобами", але в політичному обличчі обох партій: „Українська Демократично-Хліборобська Партія" була партією українських самостійників-державників, а „Союз Земельних Собственніков" був партією російських „неделімців", що ставились ворожо до української державности і до вимоги самостійности України. „Союз" складався з ярих російських шовіністів і з тих великих землевласників українського походження, що зовсім зросійщились і українська справа в державному аспекті стала їм ворожою, або щонайменше зовсім чужою і байдужою.

Сам Скоропадський, зацікавившись обома тими партіями, дає їм таку характеристику:

„Ця партія, на жаль нечисленна, одкидала крайности в питаннях соціяльних, обстоювала принцип приватної власности і взагалі, уникаючи всякої демагогії і теоретичности, дбала про цілком реальну постанову справи... Партія ця звалася Українською Демократично-Хліборобською, мала головним чином успіх на Полтавщині, була нечисленна, але сильна своєю організованістю і однодушністю... Вона складалася з самих найбільш переконаних українців-самостійників школи Міхновського". „В своїй політичній програмі Міхновський на перший плян видвигав інтереси української державности і боровся за те, щоб всі інші інтереси підпорядкувати завданню української національно-державної самостійности... Мав значну популярність серед селян на Полтавщині, бо раз-у-раз виступав оборонцем їхнім у політичних інтересах. Може за це саме, а особливо за крайній

націоналізм і різку та неуживчиву вдачу полтавське панство, так само, як і українська соціялістична інтеліґенція, його дуже не любили. Ті і другі за часів гетьманства аґітували проти нього, упереджуючи мене, що коли я покличу його в уряд, то він, мовляв, ввесь уряд ґрзжене. Особисто ж на мене Міхновський робив гарне враження, не похваляв я тільки в ньому крайності шовінізму, який багато йому шкодив".

„Цю партію, до якої належав Міхновський, особливо ненавидів „Союз Змлевласників". В яких тільки злочинах він її не обвинувачував, — але завжди після провірки все це виявлялось вигадкою".

Другу партію, „Союз Земельних Собственніков", або неофіційно по українськи „Союз Землевласників", характеризує Скоропадський так:

„Багато впливових членів „Союза Земельних Собственніков" зайняли рішуче ворожу позицію супроти „Хліборобів-Демократів", обвинувачуючи їх в крайньому соціялізмі і в тому, що Шемет і Міхновський пособники німців та уніятського Митрополита графа Шептицького".

„Я ніколи не відчував такого розчарування в політичних здібностях наших вищих клясів, як в той раз, коли в маленькій вибраній компанії, в помешкані „Союза Землевласників" почав викладати свої думки. Я хотів окреслити становище, потім перейти до того, що треба робити, з'ясувати необхідність організацій з певною широкою програмою через те, що, коли ми залишимось на вузькій позиції, зайнятій „Союзом", то життя обмине нас. Я хотів з'ясувати, що український національний рух не є вигадкою німців, що він живе в народі, і хоч це, може, багатьом з присутніх неприємно, але це треба мати на увазі. ...Я ще й десятої частини не сказав того, що мав намір сказати, а вже бачив, що тут успіху моя програма не матиме... У більшости членів „Союза Землевласників" чомусь було переконання, що увесь світ буде за них, що німці, як тільки прийдуть, не-

гайно відновлять все старе; що все, що тоді переживалося, було лише тимчасове; що хтось обов'язково мусить повернути все до старого. „Він, отой „Союз Земельних Собственніков", складався переважно з „людей великоросійської культури і світогляду, які дивились на Україну так само, як на якусь тульську ґубернію і не хотіли в органічному українському національному рухові бачити нічого іншого, як „німецьку інтриґу".

Такими були під політичним оглядом дві несоціялістичні організації „хліборобів" в Україні — „Українська Демократично-Хліборобська Партія" і „Союз Земельних Собственніков" — в оцінці самого Скоропадського. Про свої власні політичні погляди каже сам Скоропадський так:

„В національному питанні вважав я потрібним найсильніше підтримувати українські національні змагання, але не культивувати в українцях особливої зненависти до Росії і не накидати силоміць української культури, знаючи, що для розвою всякої культури далеко більше корисний її повільний органічний зріст, аніж поверхове і примусове прищеплювання. Засвоєння українцями шовіністично-націоналістичних тенденцій я вважав з державного боку шкідливим, бажаючи натомість розвитку територіяльно-державницького патріотизму. При умові підпорядкування українського націоналізму територіяльно-державницьким інтересам, я готовий був всіми силами підтримувати національний рух і тому старався надати національного характеру організації власницьких елементів". („Хліборобська Україна" кн. 5, „Уривок зі споминів гетьмана П. Скоропадського".).

Ще до перевороту намагався Скоропадський об'єднати обидві ті „хліборобські" партії і в тій цілі переговорював особисто з проводом „Союзу" та з провідниками „Української Демократично-Хліборобської Партії" — Шеметом і Міхновським. Хотіла об'єднання й партія „собственніков", але в тому сенсі, щоб партія українських

хліборобів-самостійників підпорядкувалась їй і то насамперед в політичних питаннях. Ясно, що від такого „об'єднання" українські самостійники-державники найрішучіше відмовились. Сам Скоропадський стверджує, що це були — два „різко протилежні угрупування: одне — українське, різко шовіністичне, друге — рішуче не хотіло ніякого українства". А тому й єднання тих двох партій було настільки абсурдним, як єднання води з вогнем.

Усвідомивши собі неможливість поєднати ті дві „хліборобські" партії, — партію українських безкомпромісових в політичному питанні самостійників-державників з партією російських шовіністів-єдінонеделімців, — став Скоропадський перед ділемою: йому треба було піти з одною, або з другою.

І Скоропадський, хоч патріот, але вихований в атмосфері р о с і й с ь к о г о патріотизму, вибрав — „Союз Земельних Собственніков". „Я — пише у своїх споминах Скоропадський — більше був по стороні Хліборобів-Демократів, але мусів в той час рахуватись з далеко сильнішим „Союзом".

Це помилкове рішення Скоропадського в виборі між партією українських самостійників-державників і партією російських єдінонеделімців, що ними були „Українська Демократично-Хлоборобська Партія" і „Союз Земельних Собственніков", було тим первородним гріхом відновленої в 1918 р. гетьманщини, що фатальним проклоном затяжіло і над гетьманщиною, і над Українською Державою. Бо тим рішенням передано керування будівництвом української державности тим, які були й залишились непримиримими ворогами тієї української державности.

Формально, приготовляючись до перевороту, Скоропадський оснував для тієї цілі нову, окрему партію, чи радше партійний клюб, „Українську Народню Громаду". Але ж членами її були самі, активніші політично, члени „Союза" так, що „Українська Народня Громада"

фактично була тільки спеціяльною київською клітиною „Союза Земельних Собственіків". І тому зараз по переведенню перевороту сам Скоропадський розв'язав „Громаду" як таку, яка своє завдання вже сповнила й дальше існування якої вже зайве. Повним і єдиним опертям став тепер для Скоропадського „Союз Собственніков".

Зрештою, якраз той „Союз" став основою вже самої техніки перевороту. Саме, в квітні відбулися в Києві два окремі хліборобські з'їзди: один, скликаний „Українською Демократично-Хліборобською Партією" і другий, скликаний „Союзом Собственніков" Скоропадський особисто і зорганізована ним „Громада" взяли участь у з'їзді „Собственніков", де й відбулось проголошення Скоропадського гетьманом України.

„Союз Земельних Собственніков", — каже Скоропадський, який був тоді найбільшою організованою силою з нереволюційного табору і який був необхідним як для скликання Всеукраїнського Хліборобського З'їзду так і для організації на місцях надійної адміністрації, зразу намагався все перебрати в свої руки. Я користався з його помочі, але з застереженням".

Тільки ж, ті застереження Скоропадського приймали все більше лиш чисто теоретичний характер. На ділі гурт діячів „Союза Собственніков", явно ворожих українській державності, став дійсним паном ситуації і дійсним керівником політики гетьманщини. Свою ворожість до українства задемонстрували ті російські шовіністи вже в перших днях свого панування, доходячи — як це свідчить Д. Дорошенко, — до того, що найвизначніші одиниці з того гурта на очах української публіки розбивали постументи Тараса Шевченка як символ українського самостійництва.

Були в уряді гетьмана Скоропадського та в державному апараті гетьманської України теж щирі українські патріоти, що зробили в тому часі дуже багато корисного для України. Взагалі, треба признати, що під

оглядом техніки державного будівництва, гетьманщина стояла безмірно вище від соціялістичного уряду Центральної Ради. За час майже наполовину коротшого періоду гетьманщини зроблено в кожній ділянці державного життя безмірно більше, ніж в періоді Центральної Ради та осягнено безмірно кращі осяги. Малі поступи зроблено тільки в ділянці організації війська, але причиною того була не ворожість самого гетьмана до „мілітаризму", як це було за Центральної Ради, а впертий опротив німців проти організування сильної української армії та інтриґи проросійських гетьманських міністрів.

Але, на всю позитивну роботу гетьмана впала від самого початку похмура тінь того первородного гріха, що про нього ми говорили: наслідки вибору ворожого українській самостійницькій ідеї „Союза Земельних Собственніков" і споріднених з ним політично елементів як основної сили, на яку сперся гетьман при творенні свого уряду й державного апарату в Україні. А наслідки ті лягали чим раз важчою зморою на все життя, тягнучи все по похилій площі до неминучої катастрофи.

Загально відомо, що народ, який після періоду важкого національного поневолення скинув чуже панування, є, головно ж у перших моментах нового періоду, надзвичайно вразливим на найменше порушення своїх національних прав. Не могло воно бути інакше і в випадку українців. Скинувши після 250 літ важкого гнету московське ярмо, український народ був дуже вразливим на кожний протиукраїнський виступ московських шовіністів. І, коли він побачив, що в гетьманському уряді та в державному апараті гетьманської держави закишіло від московських чорносотенців, явних українoненависників, які висмівали українські національні стремління, прозиваючи їх погірдливо „мазепинством" та „хахлацтвом", поводились так, наче б Україна знову стала російською провінцією і навіть українську мову демонстративно висмівали, то це відразу мусіло від-

штовхнути український народ від гетьмана. Скоропадський бачив все те. Але, замість послідовно вкорочувати самоволю україноненависницьких міністрів і урядовців гетьманської держави і заступати їх ступнево свідомими українськими патріотами, гетьман мовчки погоджувався з якраз протилежним процесом, — з тим, що владу в гетьманській державі переймають в свої руки все цупкіше московські чорносотенці, почуваючись справді ніби царські намісники в якійсь ґубернії російської імперії.

Очевидець тих подій Віктор Андрієвський пише про ті відносини:

„Українців мало було призначено на посади. Натомість скрізь поприходили москалі, котрі не крилися зі своїми симпатіями до „єдіной-неделімой" і ненавистю до України. В урядах скрізь почулася знов московська мова. До української мови чим далі, то все більше іронічно ставилися „українські" урядовці, без огляду на те, що її офіціяльно проголошено мовою урядовою. За те скрізь тюрми набито було українцями і то не большевиками або ісповідниками якихось крайніх теорій, а просто сумлінними робітниками і націоналістами. ...Москвини й москвофіли ставали, чим далі, все нахабнішими. В Києві функціонував якийсь „Русскій Союз" для оборони „русской культури". Цей союз, де об'єднались москвини всіх партій і напрямків, явно і одверто вів „єдіно-неделімську" пропаґанду. В газетах стали появлятися насмішки над українською мовою й українською державою. Міністри на те мовчали, ніби води в рот набрали: вони провадили „ділову" роботу! Нарешті далі вже й кожний з українців-урядників став себе почувати непевно: так ніби не москвини були зайдами в українській державі, а навпаки. Українці знов мали шукати собі захисту в давніх панів!" („З минулого", т. II, стор. 56—58).

До Києва та до інших міст України стало напливати все більше московської буржуазії, що тікала з Московщини перед большевиками і тут, в Україні звила собі

безпечне кубло своєї дії, скерованої явно проти інтересів українського народу і української держави. В самім Києві заснувався російський „Кієвокій Національний Центр", що своїм основним завданням поставив зовсім одверто — „боротьбу з українською самостійністю". Наскільки самовпевненим чув себе той російський „Центр" у Києві свідчить найкраще факт, що коли в жовтні 1918 р. появилася була чутка, що Денікін погодився стати міністром в уряді українського гетьмана, то „Центр" опублікував за своїм підписом у російській пресі в Києві заяву, що це не відповідає і не може відповідати правді, бо „зі зрадником Скоропадським та очоленою ним Україною ніякі переговори російських патріотів неприпустимі".

Від таких російських організацій закишіло в Україні. І в той час, як скрізь арештовано українських самостійників без видимої причини з точки зору інтересів української держави, всі ті шовіністичні р о с і й с ь к і організації вели свобідно свою протиукраїнську роботу, не зустрівши ніколи найменшого опротиву зі сторони гетьманського уряду. Навпаки, їхні впливи на уряд гетьмана Скоропадського з кожним днем кріпшали. Так, наприклад, замість спинити шовіністичну нагінку московських чорносотенців проти української мови, Скоропадський видав декрет, яким — проголошено російську мову другою урядовою мовою в Україні!..

Дмитро Дорошенко, член гетьманського уряду, дає таке свідоство про тодішню діяльність москалів в Україні:

„Україна була вкрита цілою сіткою російських організацій, котрі перебували в зв'язку з Добровольчою Армією, непримиримо ворожою до Української Держави, та з іншими російськими осередками поза її межами. Один німецький „беріхт" подає відомості (14 липня 1918 року) про союз, на чолі якого стояв російський капітан Герц, і який нараховував 4,000 членів — офіцерів, студентів і учнів колишніх військових шкіл, розкиданих

в 14 містах України. Союз ставив метою відбудову єдиної Росії й стояв у зв'язку з полковником Всеволодським у Ростові. На чолі другого аналогічного союзу стояв генерал Семйонов. У Києві під конспіративною назвою „Союз діятелей України" існував російський монархічний союз, котрий відбув під проводом колишнього віцегубернатора Кошкорйова 18 липня 1918 з'їзд у Києві. На цей з'їзд прибули делегати з Москви на чолі з інж. Орловим. Ухвалено було перевести організацію ячейок по всій Україні, які агітували б за відновлення в Росії монархії й за прилучення України до Росії". („Історія України" т. II., стор. 118).

До такої політичної сваволі московських шовіністів, тих, що зайняли в уряді та в державному апараті гетьманщини керівні пости, і тих, що прибули в Україну, тікаючи з Московщини перед большевиками, долучились сумної слави к а р н і е к с п е д и ц і ї, що підняли проти гетьмана все українське селянство. Карні експедиції переводились найчастіше силами німецького війська, але авторами й керівниками карних експедицій проти українського селянства були московські діячі в Україні, члени того „Союзу Земельних Собственников", що на нього сперся Скоропадський при переводженню перевороту й опісля при організуванню уряду й державного апарату української держави. В час Центральної Ради українські селяни, йдучи за інструкціями та за агітацією соціялістичного уряду, позаймали маєтки великих землевласників, що ними були, за маленькими лише виїмками, ворожо наставлені до українства москалі, або зросійщені українці. Тепер, дохопившись влади, вони постановили відомститись на українському селянству. Вони зажадали від селян не тільки звороту їхнього майна, але й „відшкодування", підсилюючи свої вимоги прикликанням німецьких військових відділів, які відмірювали нагайками „двадцятьп'ять" кожному „большевикові", що його показав їм російський дідич-шовініст.

Так розвіялись боляче всі сподівання, що їх покладали українські патріоти на гетьманську владу в Українській Державі. Замість братання українських соціялістів з московськими соціялістами й комуністами, прийшло... братання українського гетьмана з московськими чорносотенними генералами, а на місце введеної соціялістичними безглуздими експериментами руїни й хаосу в хліборобстві прийшли... карні експедиції й розгнуздана сваволя проти українського селянства шовіністичних російських дідичів, які в'їдались українському народові в шкуру не лиш соціяльно, але й політично.

Проросійський курс політики гетьмана Павла Скоропадського завершився проголошенням Грамотою Гетьмана з датою 14 листопада 1918 р. **федерації України з Росією.** Дослівний текст тієї злощасної „Грамоти Гетьмана" такий:

„Перемиря між Німеччиною і державами згоди заключено. Найкривавіша війна скінчилась і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин многострадальної Росії на долю України випала, порівнюючи, більш щаслива доля. При дружній допомозі Осередніх Держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлючись з великим почуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіми силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіми способами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних, повинна бути відновлена давна могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Укра-

їні належить заняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені і пригноблені большевицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії. Від неї ж вийшла дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славним Кубанським і Терським Козацтвами. На тих принципах, які — як вірю — поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Европи, але і всього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення великої Росії. В осягненні цієї мети лежить запорука добробуту, як всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку всього українського народу на міцних підставах національно-державної самобутности. Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибілю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучністю і щастям всієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в тій святій патріотичній справі ви, громадяни і козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну і могутню підтримку.

Новозформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання.

Павло Скоропадський".

Того ж самого дня, перед проголошенням Грамоти про федерацію України з Московщиною, гетьман розпустив кабінет Лизогуба і покликав новий кабінет С. Гербеля, зложений майже виключно з росіян, який вже наступного дня проголосив повідомлення про свою програму, називаючи першою й найважнішою точкою — „Праця коло відбудовання єдиної Росії на федеративних основах з задержанням на Україні всіх прав на розвиток

її державности і національної самобутности"

У відповідь на проголошення гетьманом федерації України з Росією в Україні вибухло всенароднє повстання проти гетьмана Скоропадського.

8. ГЕТЬМАНАТ І УКРАЇНСЬКІ САМОСТІЙНИКИ-ДЕРЖАВНИКИ

Українськими самостійниками-державниками були тоді дві організовані сили, організаційно, на жаль, не пов'язані з собою: „Українська Демократично-Хліборобська Партія" і „Партія Українських Соціялістів-Самостійників" та 2. військова формація „Січові Стрільці". Як же поставились вони до гетьманського і протигетьманського повстання та до самого гетьманату?

Ми згадували вже про виступ 205-членної делеґації полтавських селян, висланих рішенням з'їзду „Української Демократично-Хліборобської Партії" до Києва, яка, виразно підкресливши своє державно-самостійницьке наставлення, зажадала від уряду УНР введення ладу і порядку в ділянці сільського господарства та в усіх інших ділянках державно-національного життя. Не добившись нічого, „Партія хліборобів-демократів" рішила скликати до Києва на 28 квітня Всеукраїнський З'їзд Хліборобів.

Але, самостійники-державники виступали тільки проти шкідливих соціялістичних експериментів уряду УНР та проти його нездарности в ділянці державного будівництва, а не проти самого уряду УНР як установи, ні, тим більше, проти самої Української Народньої Республіки. Тому до гетьманського перевороту вони поставились з повною резервою.

28 квітня 1918 р. почались у Києві окремо два „хліборобські" з'їзди: з'їзд, скликаний „Українською Демократично-Хліборобською Партією" і з'їзд „Союза Земельних Собственніков". Другого дня, коли повинен був

відбутися гетьманський переворот, відбувався вже тільки з'їзд „Союза"; з'їзд хліборобів-демократів німецька військова влада заборонила. Щойно по закінченню перевороту „Українська Демократично-Хліборобська Партія" одержала дозвіл продовжувати свої наради. З'їзд розглянув події попереднього дня й нову політичну ситуацію, створену гетьманським переворотом, і постановив вислати до гетьмана делеґацію для передання йому для обміркування такої заяви З'їзду:

„Ясновельможний Пане Гетьмане! Ми, українські хлібороби-демократи, знаємо, що без сильної влади не може бути доброго ладу. Але влада ця мусить бути щиро народньою, демократичною, щ и р о у к р а ї н с ь к о ю. Влада мусить бути сильною не тільки баґнетами, але, головне, державним розумом і любов'ю усього українського народу.

Ми будемо вважати таку владу державно-розумною, котра піде золотою серединою; котра, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про в в е с ь н а р о д, не дасть запанувати в державі українській ні голоті, ні великим богатирям, а зуміє заслужити любов усіх чесних і вірних синів України.

Аби нова влада заслужила любов і признання всього народу, потрібно, щоб вона заявила і заяву ту в найближчі дні ділом підтвердила про те, що:

1. М е т о ю н о в о ї в л а д и є н е з а л е ж н а, в і л ь н а н а р о д н я У к р а ї н с ь к а Д е р ж а в а.

2. Що буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду після того, як настане спокій на Україні і во всякім разі не пізніше, як через шість місяців і що виборчий закон не позбавить прав виборчих широких верств селянства і взагалі громадянства і не буде вужчим, як є зараз в ґерманській державі в виборах до парляменту.

3. Що після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде.

4. Що тимчасові розпорядження Української Влади в справі земельній будуть лише такі, які не перешкодять Державній Раді провести широку земельну реформу, направлену до того, аби великі маєтки були на законній підставі подроблені у власність між хліборобами.

5. Що во всякім разі спекуляція землею не буде дозволена і не буде дозволено купувати землю нікому, опріч українських селян.

6. Що в українськім уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давньою працею своєю показав свою вірність українській національно-державній ідеї і своє розуміння потреб селянства і робітництва.

7. Що в Українськім уряді є місце тільки для вірних синів України і не може бути людей, які тягнуть до Росії або до Польщі.

8. Що в цей переходовий час порядок буде наводитись обережними, заснованими на ясному законі мірами'.'

Заяву повезли до гетьмана члени з'їзду козак Марченко та хлібороб полковник Гоголь-Яновський, запрошуючи гетьмана в імені з'їзду прибути на з'їзд. Гетьман не прибув туди сам, але прислав в свому імені свого осавула полковника Зеленевського і генерального писаря Полтавця, який передав таку заяву:

„Ясновельможний Пан Гетьман всія України наказав мені сказати, що тільки особливі невідкладні діла не дають можливости приїхати його власною особою, щоб привітати з'їзд хліборобів-демократів і побажати йому корисної праці на долю України.

Ясновельможний Пан Гетьман наказав мені записати з його слів і прочитати Вам слідуючі слова Пана Гетьмана у відповідь на Вашу заяву:

Вірні сини України, дорогі брати мої, коли в такий мент я взяв владу у свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином

дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю Вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана заразже після того, як настане спокій на Україні. Прошу і приказ даю Вам, допомогти мені як найшвидше завести добрий законний порядок на Україні.

Думки, висловені в заяві Вашій взагалі є мої думки. Буду дбати об тім, аби по змозі сил своїх і обставин задовольнити Ваші бажання, дорогих серцю моєму селян-хліборобів. Кличу Вас всіх, не жаліючи сил і здоров'я, до енергійної праці по відбудуванні незалежної Української Держави, ладу і спокою на Україні. Амінь.

Гетьман Павло Скоропадський".

З'їзд хліборобів-демократів приняв ту заяву з вдоволенням як слово, дане гетьманом, що він захищатиме самостійність Української Держави та лад і порядок у ній.

Але, дійсність виявилася швидко іншою. Супроти цього, черговий з'їзд Української Демократично-Хліборобської Партії, що відбувся в Лубнях, ухвалив 9. червня 1918 р. таке звернення до гетьмана:

„1. Закон про дозвіл купувати і продавати землю не застерігає проти земельної спекуляції.

2. На урядові посади в державні інституції покликані люди, чужі українському народові мовою, національністю, громадськими і політичними тенденціями.

3. Боротьба з злочинством на містах ведеться незакономірно і без авторитетного керівництва з центру.

4. Необхідні повідомлення про майбутню земельну реформу, аби бідніше селянство найскорше упевнилося в тому, що надії його на краще життя здійсняться.

5. Необхідно, щоб до комісії, які вироблять проекти земельного закону і реформи місцевого самоврядування, були покликані представниками українських пар-

тій. Коли комісії ці зостануться в складі, призначеному вже міністерством з самих прихильників „старого режиму", та людей чужих українському народові, то справа найважніших реформ буде попсована.

6. З'їзд звертає увагу на те, що середні школи і в цім році не українізуються а через те дітей з українських початкових шкіл до гімназій не приймають. Цим робиться велика перешкода хліборобам в навчанні їх дітей".

Але гетьманський уряд зігнорував всі ті вимоги українських самостійників-державників. Тому Українська Демократично-Хліборобська Партія постановила скликати в жовтні 1918 р. Другий Всеукраїнський З'їзд українських хліборобів. Та міністер внутрішніх справ Рейнборт заборонив такий з'їзд. Натомість дозволив на другий з'їзд у жовтні „Союза Земельних Собственніков", членом якого він сам був. На з'їзді „Собственніков" один із його провідників, Пурішкевіч, виступив з гострою атакою проти самостійности України і проти гетьмана, за „єдіную неделімую матушку-Расоєю". Виступ був прийнятий гучними оплесками і навіть присутний там сам міністер гетьманського уряду не запротестував ні словечком проти того, ні не виступив з „Союзу", який явно декларував своє протиукраїнське і единонеділимське становище.

Поруч з виступами у власному імені, зорганізувала Українська Демократично-Хліборобська Партія теж спільний виступ з Партією Українських Соціялістів-Самостійників, партією ес-ефів, (колишніх членів Товариства Українських Поступовців, що об'єднувала українську інтеліґенцію поміркованого напрямку), та з становими організаціями Об'єднаної Ради Залізниць України і Головної Ради Всеукраїнської Поштово-Телеграфної Спілки. За підписом тих трьох партій і двох станових організацій було вислано на руки гетьмана 21 травня 1918 р. обширний меморіял такого змісту:

„29 квітня цього року стався державний переворот,

наслідком якого Українська Центральна Рада та її Уряд припинили свою діяльність і вся влада перейшла до гетьмана України і поставленого ним уряду.

„Україна нині управляється призначеним гетьманом кабінетом міністрів на точній підставі указаних в грамоті законів про тимчасовий устрій України. На призначений гетьманом кабінет міністрів, — як це свідчить заява пана гетьмана з'їздові хліборобів-демократів і офіціяльні акти, видані урядом в розясненні його майбутньої політики, — покладено обов'язок здійснити тверду владу в Україні, завести лад і спокій в державі, при забезпеченні інтересів як широких працюючих верств, так і всього люду в Україні, проводити тверду національно-державну плітику в напрямі скріплення самостійности Української держави й забезпечення інтересів українського народу, що створив Державу та служить її підвалиною, при повній толерантности до інших народів України.

Але цих завдань і обов'язків утворений кабінет міністрів не виконує і виконати не може. Політика й діяльність його йде зовсім в протилежнім напрямку. Кабінет міністрів є не український по свойому складу і по своїй політичній орієнтації. В кабінет міністрів не увійшли представники українських партій і українських громадянських груп, українські діячі, які власне творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів увійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих не-українських груп, які завжди вороже ставилися до українського руху й української державности, поборювали їх з усіх сил в імя „единої, неділимої Росії".

Ці партії та групи вславились в Україні своєю обрусительною, антидемократичною діяльністю і тому покликання їх до власти, цілком справедливо, утворило повне недовіря в українськім народі до Гетьманського Уряду в справі належного відношення з його боку до інтересів українського народу. Своєю політикою й діяльністю новий уряд дає ґрунт і підстави до повного

недовіря і навіть ворожого відношення до нього широких народніх мас.

За нового уряду поширив свою антидержавну й антиукраїнську діяльність „Русскій Союз" на Україні, який поставив собі ясну мету: мобілізацію сил для відбудування „єдиної неділимої Росії". В цей Союз входять члени різних російських партій, від демократичних до крайніх реакціонерів, отже й ті партії та громадські групи, до яких належать і члени сучасного кабінету міністрів. Члени „Русскаго Союза"' на Україні притягаються новим урядом до державної роботи. Завдання: завести лад і спокій, — не тільки не досягається, але осягаються результати діяметрально протилежні.

Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого й селянських з'їздів, розгон останнього навіть з допомогою збройної сили в той час, як дозволяються з'їзди представників капіталу, торговлі і великої земельної власности, тільки може переконати широкі працюючі маси в тім, що новий уряд стоїть на варті не їх інтересів. Наслідки заборони селянського з'їзду страшні: ця заборона кинула бідніше селянство в розпуку й безпорадність; через те повстала скрізь страшна ненависть до господарів-хліборобів, убивства їх, підпали, знищення, спаші посівів і т. ін. Зміна комісарів і комендантів, а часом їх ув'язнення без суду та слідства й настановлення на їх місце осіб неукраїнської орієнтації, а то й україножерів, часом з бувших жандармів і поліцейських приставів, які замість боротьби з анархією, боряться з українським елементом громадських і державних інституцій. Разом з тим розв'язуються демократичні органи самоврядування й реставруються старі цензові думи й земства. Така однобічна, в інтересах великої земельної власности й капіталу, безтактна, а то й жорстоко брутальна діяльність новопоставленої адміністрації обурює всі верстви українського народу, а надто селян.

Нова адміністрація відкрила скрізь похід проти ук-

раїнства й українського руху, припиняє діяльність „Просвіт", українські діячі, а то і просто свідомі українці на провінції переслідуються і арештуються. Народ має підстави переконатися, що йде рішуча й безоглядна реставрація старого ладу в національнім і соціяльнім розумінні. Уряд провадить таку політику, як би революції зовсім не було, і цілком іґнорує утворену революцією свідомість народніх мас.

Рішуча й послідовна заміна по всіх міністерствах українського елементу не-українським елементом, головним чином великоруським, витиснення з ужитку української мови по міністерствах — довіря новому урядові не утворять.

В суді знову запанувала російська мова, яка покищо об'явлена рівноправною з українською. Суддями навіть на вищі посади призначаються люди не з громадян української держави. Міністр судових справ дбає не про утворення українського суду, а про збереження прав і привілеїв бюрократів бувшої самодержавної Росії.

В міністерстві освіти, найважнішім для нашої молодої держави в її будучім розвитку, ми маємо міністра хоч і українця родом, але російського кадета, який ніяк не може відійти від тактики та практики своєї партії, найшкідливішої для нашої державности, і завдяки його розпорядкам державна мова, що потребує в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі єдина панувала в школі; увільнення новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлена ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються зі зденаціоналізованих елементів, вихованих у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педагогів від керівництва освітою.

Разом з освітою треба звернути увагу на церкву, яка об'явлена нашим гетьманом державною. А проте, за часів гетьманства воновничий настрій московської церкви набрав особливої сили: іде похід проти українського со-

бору, заводяться нові метрополії, нагінка на українців-духовників збільшується до крайности, наша державність в церкві замовчується, або проти неї робляться одверті виступи та взагалі робиться все можливе, щоб за всяку ціну не допустити до утворення автокефальної нашої церкви.

Наше військо, що відіграло головну ролю в відбудуванні нашої держави й серед якого є найбільше патріотів і фахівців всякого роду зброї, зараз свідомо руйнується і замінюється московським елементом, або в кращім разі, цілком байдужим до української справи. Виконуючий обов'язки міністра — людина Україні стороння, а має замінити його генерал, про якого нам відомо лише те, що виложивши торік під Фокшанами два корпуси українців, вживав потім заходів, аби зашкодити українізації військ дорученої йому армії. Витіснюючи скрізь з армії українців, заводиться рядом замість контррозвідки політичну шпіонажу, куди набираються на службу особи, ворожі не тільки українству, але й всякій державності (як наприклад, большевики).

Морське міністерство, що нам так потрібне, бо гине наша дорогоцінна фльота, зовсім не зорганізоване.

Земельна справа, така болюча й така небезпечна в цей час, яка потребує до себе найбільшої уваги, передається в руки такого „діяча", який підбором собі товаришів не-українців і відношенням до своїх співробітників по міністерству зразу ж зумів викликати проти себе лише загальне обурення. Земельні закони Тимчасового Російського Уряду й Центральної Ради Грамотою Гетьмана скасовані, а нові навіть не помічені, що дуже хвилює українські народні маси

На чолі міністерства праці також повинна б стояти людина з українців, близька до робочих мас, а не фаховець професор, сторонній дорученій йому справі, через що і в міністерстві праці ми бачимо відміну попередніх законів і повну недостачу ініціятиви утворення нових.

На чолі міністерства фінансів поставлена людина, добре відома українському громадянству по своїй попередній діяльності в Татіянинськім Комітеті, як свідомий ворог української ідеї.

На чолі міністерства торгу та промисловости поставлено кадета, добре відомого ворога української державности й біржевого спеціяліста, а зовсім не фахівця дорученої йому справи; чоловіка, який буде тягти — і вже тягне, — до забезпечення інтересів окремої кляси людей, а не до постановки діла в державнім розмірі й до самостійности нашого торгу й промисловости й незалежності їх від московської держави; для цього в першу чергу ним проводиться скасування державної контролі над торговлею і портофранко на московському кордоні. Української мови міністер не признає, а тому наказав, щоб усі реферати подавались йому на московській мові.

В міністерстві харчових справ товариш міністра, йдучи проти постанови Всеукраїнського Союза Земств, дає розпорядок про передачу всього майна Союза Земств і городів центральним московським інституціям.

Міністерство закордонних справ цілком дезорганізовано: нема ні міністра, ні його товаришів, ні закордонного представництва. А справа — наше сучасне міжнародне становище — вимагає до себе пильної уваги. Справи з Кримом, Бесарабією, нашими східними сусідами, справа миру з Московщиною, холмська справа й нарешті полагодження непорозумінь по нашим мировим умовам з осередніми державами — все це потребує негайно розв'язання, бо кожний день проволікання несе нашій Державі несчисленні збитки.

Найважніша інформаційна організація Уряду — Державне Телеграфне Агенство доручено старорежимникові й найгіршим ворогам українського руху — галицьким москвофілам, які роблять офіційною мовою Агенства московську мову.

Таким чином, уся політика нового уряду тільки

збільшила анархію і заколоти по селах; швидким темпом стихійно наростає озлоблення селянських мас, які почули себе непевними щодо одержання землі, про що селянство мріяло цілі віки. Большевизм знову почав набірати сили по селах. Почались ексцеси, узброєний опір, пожежі, спас на поміщицькі землі, викошування сходів, жорстока розправа з тими, що на з'їзді хліборобів тягли руку великоземельних власників і т. ін. З'явився і почав ширитися стихійний аграрний терор. При таких умовах ніяка збройна сила в справі запровадження спокою і ладу на Україні допомогти не зможе. При таких умовах Українська Держава не зможе виконати своїх обов'язків по мировому договору з центральними державами."

Все доводить, що сучасний кабінет міністрів врятувати Державу від анархії й безладдя, установити тверду владу, оперту на довіря народу та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе, і тому низшепідписані партії й організації висловлюють йому в о т у м н е д о в і р я.

Добрий державний лад зможе завести тільки національний, демократичний, діловий кабінет, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довіря українських мас."

Але, цей меморіял зустріла та сама доля, що й заяву зборів Української Демократично-Хліборобської Партії: гетьманський уряд цілковито зігнорував його. І тому, коли така політика гетьманського уряду завершилась врешті проголошенням Грамоти Гетьмана Павла Скоропадського про федерацію України з Московщиною в одну Російську Державу, українські самостійники-державники з Української Демократично-Хліборобської Партії і Партії Українських Соціялістів-Самостійників визнали, що гетьман Павло Скоропадський зломав своє слово, дане заявою до З'їзду Хліборобів-демократів, зрадивши основу української державности — ідею са-

мостійности України, і приєднались до організованого Українським Національним Союзом протигетьманського повстання.

Зовсім подібно до постави й поведінки українських українських самостійників-державників, об'єднаних в Українській Демократично-Хліборобській Партії і Партії Українських Соціялістів-Самостійників, була постава до тогочасних подій і поведінка Січових Стрільців, хоч між обома тими силами не було організаційного зв'язку і хоч одні були наддніпрянцями, а другі галичанами.

Комендант Січових Стрільців полк. Євген Коновалець подає, що Січові Стрільці, придивляючись зовсім зблизька до роботи Центральної Ради і її уряду, ще до гетьманського перевороту „здорово захитались у нашій вірі в Центральну Раду, щоб виразніше не сказати". А все ж таки, Січові Стрільці готові були виступити збройно в обороні Центральної Ради в момент гетьманського перевороту і тільки абсолютний брак якогонебудь заклику УНР й Центральної Ради спинив їх від того. Поставлені перед доконаним фактом існування гетьманської влади Січові Стрільці заявили по певному часі готовість бути вірними гетьманській владі під умовою, що гетьманська влада буде боронити самостійної і від нікого незалежної української державности. Заяву, з підкресленням цього застереження, подав гетьманові сам полк. Є. Коновалець, а опісля повторила її ще окрема делеґація Січових Стрільців. Гетьман приняв заяву Січових Стрільців і висловлене в ній застереження як річ самозрозумілу, заявляючи з свого боку, що тільки для рятування української державности і її самостійности він і рішився на переворот.

Бачачи, що дійсність є іншою, як належало сподіватись, Січові Стрільці і, зокрема, їх комендант полк. Євген Коновалець, докладали всіх старань, щоб, з одної сторони, вплинути на гетьмана і спонукати його завернути з мильного шляху, а з другої, щоб здержати Укра-

інський Національний Союз від протигетьманського перевороту. „На підставі моїх спостережень, — пише в своїх споминах полк. Є. Коновалець, — я прийшов до висновку, що П. Скоропадський, це людина чесна, але дуже слабовільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що гетьман завзято вчиться української мови, бо від часу першої моєї розмови з ним до наступної зробив великі поступи; майже в кожній розмові зі мною підкреслював, що кермується він лише добром України й нарікав, що українці не хотять його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок." („Причинки до історії української революції" ст. 11).

І в день проголошення маніфесту гетьмана про федерацію України з Московщиною полк. Є. Коновалець, довідавшись про маніфест і його зміст, зайшов особисто до Скоропадського, щоб звернути йому увагу на погубні наслідки маніфесту і поставити гетьманові такі побажання: 1. відкликання маніфесту, 2. скликання національного конґресу, що його плянував Український Національний Союз, а не дозволяв гетьманський уряд, 3. розформування російських добровольчих дружин, 4. повернення Січових Стрільців з Білої Церкви до Києва. „Зі свого боку, — каже полк. Коновалець, — обіцяв я гетьманові, що ще в останньому моменті пороблю старання в Українському Національному Союзі, щоб проєктований ним національний конґрес не виступав проти особи гетьмана. Гетьман, схвильований, відмовив; розвів руками і сказав, що нічого не в силі вдіяти... Тоді я заявив, що складаю з себе перед гетьманом відповідальність за дальший хід подій, бо вважаю становище, яке склалося, суперечним основним ідеям Січового Стрілецтва".

„Виступивши в листопаді 1918 р. проти гетьмана, Січові Стрільці залишились вірними своїй декларації. — Звільнив нас від вірности Скоропадському йо-

го Універсал про федерацію з Росією". („Причинки", ст. 17 і 12).

Як бачимо, постава українських самостійників-державників (називаних вже тоді, головно їхніми противниками, „націоналістами"), була однакова, байдуже, чи це були наддніпрянці, чи галичани, інтеліґенція, робітники, чи селяни, цивільні політики, чи військовики: Українські націоналісти були готові визнавати й піддержувати кожний український уряд, що стояв на позиціях самостійности Української Держави і захищав інтереси всього українського народу, і були послідовно проти кожного, хто відкидав вимогу повної самостійности України.

9. ПРОТИГЕТЬМАНСЬКЕ ПОВСТАННЯ

Гетьманський переворот заскочив лідерів соціял-демократичної і соціял-революційної партій, що керували Центральною Радою і її урядом, та страшенно перелякав їх. Вони не спромоглись на найменший активний спротив. А після перевороту вони зовсім розгубились і не виявляли ніякої ініціятиви в організуванні плянової протидії наступові московських сил

В обороні української справи виступили відразу організовано українські самостійники-державники. З тією метою „Українська Демократично-Хліборобська Партія" та „Партія Українських Соціялістів-Самостійників" порозумілись з „Партією Соціялістів-Федералістів" (колишнім „Товариством Українських Поступовців") та з професійними організаціями „Об'єднання Ради Залізниць України" і „Всеукраїнська Поштово-Телеграфна Спілка" і вже в травні 1918 р. створили міжпартійне об'єднання „Український Національно-Державний Союз". Соціял-Демократи і соціял-револю-

ціонери створили свій окремий „Центр Українських Партій" для переговорів з німцями, сподіваючись, що їм вдасться переліцитувати гетьмана й приєднати собі назад німців так, що ті відберуть владу від Скоропадського й передадуть її знову соціял-демократам і соціял-революціонерам. Але, коли виявилось, що з тих заходів нічого не вийде, бо на всі залицяння соціялістів німці відповіли коротко і ясно „цу шпет!" („запізно!"), створений соціялістами „Центр Українських Партій" розлетівся.

Тоді, бажаючи приєднати до боротьби з протиукраїнськими силами всі українські партії, „Український Національно-Державний Союз" запросив до себе й соціял-демократів та соціял-революціонерів. Ті прийняли запрошення. Але, ввійшовши до Союзу, соціял-демократи та соціял-революціонери внесли туди відразу таку партійну гризню й демагогію, що самі ініціятори Союзу — Українська Демократично-Хліборобська Партія — вийшла з Союзу (із-за безупинних демагогічних інсинуацій соціялістів, що, нібито, УДХП є організацією „української буржуазії" і своєю участю в Союзі дезорієнтує і відштовхує від Союзу широкі „робітничі маси" України). Голова Союзу ес-еф Ніковський зрезиґнував з свого посту. Провід в Союзі перебрали соціял-демократи і соціял-революціонери. На їх вимогу перезвано „Український Національно-Державний Союз" на Український Національний Союз" (підкреслення державницького характеру Союзу був ес-декам і ес-ерам дуже не-всмак!); головою Союзу став В. Винниченко.

В листопаді 1918 р. вийшов на волю Симон Петлюра, що від гетьманського перевороту перебував у тюрмі. Жадібний влади Винниченко рішуче спротивився тому, щоб до Союзу притягнути Петлюру, та врешті, як сам признає, „примушений домаганням Січових Стрільців, єдиної нашої опорної сили, закликати й С. Петлюру до повстання", — погодився.

По всій Україні стали в відповідь на гетьманську

політику вибухати стихійно повстання і тому перед Союзом стало завдання перейти й самому до рішучого протигетьманського виступу. Коли було остаточно вирішено підняти повстання, Винниченко висунув плян, щоб повстання починати на провінції, „піднімати круг себе народ, озброювати його, формувати в правильне військо й помалу обхоплювати Київ з усіх боків". Зовсім інший проект військової дії поставив Петлюра: Полк Січових Стрільців вирушає з Білої Церкви на Київ, раптовим рішучим наступом бере його в один-два дні і ліквідує в самому центрі гетьманську владу. Свій спротив пляновi Петлюри арґументував Винниченко тим, що „коли б ми приняли цей плян і рушили зразу на Київ, то могли стикнутися з німецьким військом. Воно нас безперечно розбило б одним махом і вся справа революції потерпіла б велику поразку". (Винниченко: „Відр. Н." т. 3, ст. 122). Але, проекти Винниченка були наскрізь фантастичні, не сперті на дійсності: коли його помічник Микита Шаповал для піддержання такого пляну заявив, що по його підрахунку Український Національний Союз має „цілком певного війська до 40—50 тисяч" і це викликало виразний сумнів в усіх членів Союзу, тоді Винниченко „вніс поправку і сказав, що певного війська може бути, коли воно остаточно рішиться на виступ, півтори тисячі" і пояснив, що ними є — полк Січових Стрільців. „Головною нашою силою — пише Винниченко, —на яку я, принайменше, найбільше рахував, був полк Січових Стрільців, галичан, що стояв у Білій Церкві. Він мав півтори тисячі баґнетів, був зразково дисциплінований і складався з національно свідомого елементу".

Отже, Союз рішив звернутися до Січових Стрільців, щоб вони перебрали на себе переведення збройного повстання і сам вирішив тактику повстання. Для політичного керівництва переворотом і як майбутню владу Української Держави було створено Українським Національним Союзом Директорію в складі:

Вол. Винниченко (ес-дек), Симон Петлюра (ес-дек), Федір Швець (ес-ер), Опанас Андрієвський (самостійник) і Андрій Макаренко (безпартійний, представник Ради Залізничників).

Для переговорів з Січовими Стрільцями виїхав до Білої Церкви Винниченко, а опісля Симон Петлюра як Головний Отаман військ Директорії. Січові Стрільці зразу відмовлялись від участи в повстанні, але коли гетьман проголосив Універсал про федерацію з Росією, заявили свою готовість до участи в протигетьманському повстанні. 16 листопада 1918 р. Січові Стрільці зайняли Білу Церкву, розігнавши російські „дружини", а наступного дня Хвастів і рушили на Київ. Німці, після переговорів з командою Січових Стрільців, проголосили невтралітет. Під Мотовилівкою заступили січовикам дорогу вислані з Києва гетьманські війська під командою ген. князя Святополк-Мірского, силою ок. 3.000 бійців, в тому ок. 1.000 самих російських офіцерів. Та в завзятому бою, в якому впало понад 600 російських добровольців, Січові Стрільці розгромили противника і змусили до втечі. 20 листопада повстанські війська під командою полк. Є. Коновальця підійшли під Київ і почали його облогу.

На вістку про повстання гетьман Скоропадський назначив головним комендантом своїх військ ген. графа Келлера. Але це назначення головним комендантом гетьманських військ голосного чорносотенного україножера, який в першу ніч свого командування улаштував дикий погром українців московськими шовіністами, відразу скасував всі статути, вироблені для української армії і завів російські і, в решті, проголосив себе підлеглим Денікінові, — припечатали гетьманську владу. Шовіністичні оргії російської офіцерні, зневаження українського національного прапора і вивішення на його місці російського трикольорного у Києві, надали протигетьманському переворотові виразний характер українського національного повстання проти московських

зайд. Українські частини гетьманської армії перейшли на бік повстанців. На Лівобережжі приєдналась до повстання Запорізька Дивізія під командою полк. Болбочана, на Чернігівщині Сірожупанна Дивізія, в Бердичеві Чорноморський Кіш, у Трипільщині зорганізувалась з повстанців під командою Зеленого Дніпровська Дивізія.

Надії гетьмана на допомогу москалів завели. В самому Києві було тоді 15.000 російських офіцерів, але в зустрічі з Січовими Стрільцями вони не виявили великої відваги. Бачачи безвиглядність оборони, Скоропадський проголосив 14 грудня 1918 р. свою резиґнаційну заяву:

„Я, Гетьман всієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в якім він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовляюся від влади".

Так закінчився період Гетьманату. Владу в Українській Державі перебрала Директорія УНР.

10. У ЧОТИРОКУТНИКУ

А тим часом над Україною нависли хмари нової московської навали: червоно-московська Москва із північного сходу і біло-московська із півдня.

Рік свого панування в Московщині використали большевики насамперед для того, щоб зорганізувати свою большевицьку Червону Армію. Це їм великою мірою удалося. Почуваючись вже на силах, московські большевики поставили як чергове своє найважніше завдання — захоплення України як багатої на хліб „колонії" Росії. Війська Червоної Армії стали концентруватись на північно-східніх кордонах України вже літом 1918 р. за гетьманської влади. Від одвертого наступу на Україну здержував їх тільки страх перед півмільйоновою німецькою армією, що перебувала тоді в Україні. Та в листопаді 1918 р. Німеччина й Австрія скапітулювали, в

Німеччині вибухла революція і в висліді того німецькі війська в Україні стали демобілізуватись і виїжджати домів. Української армії, яка заступила б німецькі війська, за гетьманату головне із-за спротиву німців, не зорганізовано. Такий стан постановили використати московські большевики для здійснення своїх плянів окупування України. Для керування інвазією червономосковських армій на Україну створено рішенням ЦК Русскої Комуністичної Партії большевиків в листопаді 1918 р. окреме командування „українського фронту", очолене Й. Сталіном, В. Антоновим і В. Затонським. А в Україні проголосили большевики створення „Українського Робочо-Селянського Совєтського Уряду", очоленого змосковщеним жидом П'ятаковим, на прохання якого, мовляв, „русскі брати" йдуть помагати „українським" комуністам встановити в Україні „українську" совєтську владу. Почався „неофіційний" наступ московських большевиків на Україну, який змусив Директорію виповісти 16 січня 1919 р. большевицькій Москві формально війну.

А на південних кордонах України стали в тому самому часі збирати свої збройні сили біло-московські генерали, піддержані Францією й Англією. І вони поставили своїм завданням захоплення України й привернення її до попереднього стану московської колонії в складі „Російської Імперії".

На заході розгорілась українсько-польська війна. А на південному заході зачаїлись румуни, щоб у відповідний мент скочити з своїми загарбницькими пазурами на обезсилену Україну й захопити для себе Буковину й Басарабію.

Україна опинилася в чотирокутнику, оточена з усіх сторін хижацькими імперіялістами, готовими до скоку.

Прихильники гетьманату ставлять закид, що в таку безвиглядно важну ситуацію вманеврували Україну ті, що зробили протигетьманський переворот. Та в обличчі історичних фактів такий заміт виявляється зовсім безосновним. Українсько-польська війна зачалась ще за

часів гетьманату. Наступ білої Москви на Україну проводився успішно за гетьманату і якраз конечність спротиву йому була причиною протигетьманського повстання. Большевики приготовлялись до наступу на Україну ще за періоду гетьманату і після відходу німців в листопаді і грудні 1918 р. вони були б почали свій наступ на Україну тим більше, що проголошений гетьманом універсал про федерацію України з Московщиною для відбудови єдиної Російської імперії був по своїй суті заявою переходу гетьманської влади до стану війни з большевиками по стороні московської білогвардійщини. Коли б по проголошенню гетьманом федерації не було протигетьманського повстання, то це ні трошки не спинило б було вибуху нової війни з большевиками, а зате, з днем проголошення федерації була б закінчилась боротьба українського народу за самостійну Українську Державу — капітуляцією перед московським імперіялізмом. Тоді була б велась на українських землях вже тільки війна московських білогвардійців з московськими большевиками, в якій український народ був би поділився і частина його стала б помічниками московських большевиків, а друга частина помічниками московської білогвардійщини. Евентуальна перемога білої Москви над большевиками ніяк не означала б перемоги українців. Навпаки, коли московська білогвардійщина дозволяла собі на таку протиукраїнську шовіністично-московську розгнузданість за гетьмана, будучи втікачами, що знайшли приют в українській державі, то можна уявити собі, яку політику супроти українців повели б були вони у випадку, коли б вони стали були володарями Росії!

Новий вибух українсько-московської війни почався зовсім незалежно від протигетьманського повстання.

Та найгрізніша небезпека для української державности в тому часі крилась в самій Директорії. Головою її став В. Винниченко: сподівання українських патріотів, що період війни Центральної Ради з большевика-

ми та період гетьманщини навчив чогось Винниченка і він стане вже тепер щиро на шлях державного будівництва й самостійництва України й своїм авторитетом серед українських соціялістів поведе теж усіх їх за собою на правильний шлях, — не виправдались ні трошки. Винниченко залишився за Директорії таким самим, яким був за Центральної Ради. Першим проєктом Винниченка як голови Директорії було — проголосити большевизацію України під проводом Директорії і помиритись з московськими большевиками і він з жалем нотує в своїх записках, що його проєкт — „радянську, совітську владу величезною більшістю голосів було одкинено". По старому теж став Винниченко побиватись за тим, щоб всім соціялістам, отже й большевикам, залишати в Україні повну свободу дії, байдуже, що та дія звернена явно проти української державности.

Щоб не допустити до стрілецтва ніякої розкладової аґітації, проголосив полк. Коновалець такий наказ:

„Наказом моїм від 22 грудня 1918, ч. 21, було заборонено всяку аґітацію проти існуючого державного устрою Української Народньої Республіки, її самостійности, прав Директорії, законів, установ, і розпоряджень підлеглої Українському Урядові влади. В додаток до того оповіщаю, що всі аґітатори, котрі з метою ворожої аґітації будуть з'являтися в казарми, табори та інші місця розташування війська, негайно будуть розстріляні".

Подібно, для введення і вдержання загального порядку, проголосив головнокомандуючий військом Директорії на Лівобережжі, полк. Болбачан, зарядження:

„Оголошую, що ніяких совітів робочих депутатів, монархічних організацій і взагалі організацій, які намагатимуться захопити владу, я не допущу. Підкреслюю, що ми боремося за самостійну демократичну Українську Державу, а не за єдину Росію, яка б вона не була, — монархічна чи большевицька".

На такому самому становищі вкорочення ворожої аґітації проти Української Держави станув і Головний

Отаман Петлюра. В наказі Військовому Міністерству, ч. 18, він писав:

„До мого відома дійшло, що в місцевостях, оголошених на військовому стані облоги, ведуть злочинну агітацію проти Української Народньої Республіки та її законної влади Директорії переважно люди, що не належать до громади нашої Республіки і що наїхали з Великоросії та інших країн колишньої Росії. Ці люди, замість того, щоб дякувати нашій Україні за той хліб, який їдять тут, вчиняють різні заколоти, сіють анархію, грабують мирне населення, займаються саботажем, провокацією та спекуляцією... Повідомляю, що українське республіканське військо проливало свою кров не для того, щоб повернулась гетьманщина чи московські сов-депи, а для того, щоб наш народ зажив мирно і щасливо своїм власним життям в самостійній Українській Народній Республіці. А через те наказую всім командуючим фронтами, ґуберніяльним комендантам і командуючим охороною залізниць, незалежно від встановлених вже мір по боротьбі з контрреволюцією та анархією, висилати за межі України всіх ворогів української влади, замічених в злочинній агітації проти неї. Це належить і до громадян нашої Республіки."

Ті три зарядження в інтересах Української Держави, самозрозумілі кожному державникові, такі ж самі, як їх стосує в такій ситуації уряд і військове командування кожної демократичної країни, викликали пристрасну інтервенцію Винниченка. Він при кожній нагоді вимагав відкликання тих заряджень як „крайно шкідливих для справи соціялістичної революції", виступав за те проти Симона Петлюри й полк. Євгена Коновальця, визиваючи їх „реакціонерами", а полк. Болбочана вимагав усунути з його становища й заарештувати як „виразного і свідомого українського реакціонера" за те, що той, згідно з своїми зарядженнями, не дозволив російським меншевикам, що так само ворожо ставилися до державної самостійности України, як і большевики, відбути свій з'їзд у

Харкові. Особливу лють викликало в Винниченка вже само існування окремої військової частини під командою Ковенка, яка переводила труси серед большевиків, нищила большевицьку агітаційну літературу й арештувала большевицьких агітаторів. Винниченко доводив п'ять разів до постанови, що така частина мусить бути негайно зліквідована і лютився, що із-за спротиву Січових Стрільців та Головного Отамана Симона Петлюри ті постанови не могли бути зреалізовані. Домагаючись повної безкарности і свободи дії для большевиків в Україні в той критичний час, коли большевицький „уряд" П'ятакова проголосив український уряд і її членів „поза законом", як „зрадників революції", які при найближчій нагоді повинні були бути заарештованими й розстріляними, Винниченко в той час виявляв і ширив скрайню нетолерантність супроти українських самостійників-державників: „На ті питання, які робляться мені тепер, — писав опісля Винниченко в своїх споминах, — чого не зробив так, як казали мені мої переконання, чого не арештував усіх шкідливих людей? Моя відповідь коротка: не міг, не мав фізичної сили". („В. Н." т. 3. ст. 235). Значить, ясно, що українських самостійників-державників Винниченко був би казав заарештувати й розстріляти, якщо б тільки у нього була фізична сила виконати свій наказ.

Голові Директорії вірно додержували кроку інші лідери соціял-демократичної і соціял-революційної партії. Ніби зовсім не бачачи того надзвичайно грізного положення, в якому опинилась тоді Українська Республіка, вони кинулись знов до партійних з'їздів, партійних нарад, партійної полеміки. Кожна з тих партій поділилась на кілька фракцій, що з них „ліві" стали одверто переходити на позиції „совєтської форми влади".

Дуже не подобалась Винниченкові теж військова дисципліна в українській армії. „Другим нашим лихом — писав він — було те, що фізична військова сила нашої революції була в руках людей або політично несвідомих, або навіть ворожих до широкого соціяльного ру-

ху мас. І річ не в Січових Стрільцях. Січові Стрільці, навіть старшини, здебільшого діти селян, могли бути здатними до широкої соціяльної акції. Їхня основна хиба була в їхній політичній неосвіченості, в їхній односторонності психіки, що нічого не бачила й не розуміла крім н а ц і о н а л ь н о г о, а те національне розуміла хибно. При іншій системі влади вони могли би навіть бути корисними революції своїм запалом, енерґією, самовідданістю. Лихо було в тому, що вся система організації військової влади була невідповідна до тих завдань революції, які висувались життям і які Директорія старалась сінтезувати й формулувати. Діло в тому, що більшість нашої старшини були не революціонерами". („В. Н." т. 3, ст. 185).

Але ввести в українську армію і, головне, в корпус Січових Стрільців „іншу систему" Винниченкові не вдалось із-за рішучого опротиву полк. Єгена Коновальця і Головного Отамана Симона Петлюри. Зате ту „іншу систему" з солдатськими радами й партійними мітінґами було введено соціялістичними лідерами в тих українських військових частинах, що їх організували й очолили різні соціялістичні партійці-отамани як Григоріев (на Херсонщині), Зелений (на південній Київщині), Данченко, Біденко і інші. Страшні наслідки партійного розполітикування тих військових частин виявились аж надто скоро.

Партійщина і соціялістичний дурман засліпили знов українських соціялістів до тої міри, що створений українськими лівими ес-ерами „Головний Революційний Комітет" не спинився на переході на „совєтську форму української влади", але ввійшов у контакт з московськими большевиками й став організувати на всьому Лівобережжі повстання п р о т и Д и р е к т о р і ї. За ними пішла й частина ес-деків. Це знайшло швидко свій відгук в отих розагітованих і розполітикованих частинах армії УНР і коли большевицька армія почала новий наступ на Україну, тоді всі оті партійні отамани стали

один по одному переходити на сторону большевиків. І оця політична й військова зрада українській справі соціялістичними політиками і отаманами завдала найважчий удар урядові й армії УНР. Із-за зради отаманів Григорієва, Зеленого, Данченка та інших український фронт порвано, здеформовано й обезсилено. Коли після протигетьманського повстання і напередодні нової війни з большевиками армія УНР разом з усіми повстанськими частинами начисляла ок. триста тисяч бійців, то в половині січня 1919 р., у висліді того, що велика кількість отаманів перейшла з своїми загонами до большевиків, а інші знову проголосили „політичний невтралітет", стан армії УНР виносив вже лише 21.100 чоловіків з усіми ґарнізонами й резервами.

Грізне положення вимагало негайного проголошення диктатури, яка поклала б край загальному розгардіяшові, розгубленості й анархії. Винниченко постійно нарікав, що він не може реалізувати своїх спасенних плянів тому, що йому перешкоджають в роботі інші члени Директорії. Супроти цього, вірючи, що в Винниченка є справді корисні пляни і політичний розум, Стрілецька Рада запропонувала йому перейняти диктаторську владу та заявила йому, що Січові Стрільці підтримають його диктатуру, безоглядно йому підпорядкуються й будуть йому помагати в переведенні його політичної й соціяльної програми при умові, що він ніколи не зрадить ідеї самостійности Української Держави. Але Винниченко злякався відповідальности й відмовився. Тоді Стрілецька Рада запропонувала те саме Симонові Петлюрі, але й він відмовився. Супроти цього виринув третій проєкт — військової диктатури тріюмвірату в складі: Симон Петлюра, полк. Євген Коновалець і полк. Андрій Мельник. Цей проєкт було передано на т. зв. „державну нараду" в Києві 16 січня 1919 р., але він викликав безконечні дискусії представників уряду й партій та фракцій і Січова Рада відкликала його. Все лишилось по старому.

Грізний стан на фронтах змусив уряд УНР 5 лютого 1919 р. вдруге залишити Київ. У тій ситуації Винниченко зовсім зневірився в успіх і в потребу дальшої боротьби і зголосив свій „відхід від політики" та виїхав за кордон, „щоб зайнятись далі літературною працею". Разом з Винниченком вийшли зі складу уряду й інші соціял-демократи. У Вінниці створено новий уряд Остапенка. Працю Директорії перебрав на свої плечі Симон Петлюра, зголосивши своє виступлення з партії соціялдемократів.

Перебрання керівництва Симоном Петлюрою зустрілось з загальним вдоволенням українського вояцтва й усіх українських патріотів. „Серед усіх членів Директорії — пише полк. Коновалець — найбільше вибивався Симон Петлюра, людина криштально чесна, безкорисна, доброї волі, великої віри й енергії. Вправді й у нього не було потрібної підготовки для керми військовими й політичними справами Української Республіки, однак його віра була тим чинником, який мимо неуспіхів, що почали спадати на українську владу, споював усіх в одну цілість і дав змогу, не дивлячись на незвичайно несприятливі обставини, вести визвольну боротьбу на українській території більше ніж півтора року".

У безупинних боях з переважаючими силами ворогів у наступних місяцях війська УНР були змушені відступати все далі. Наприкінці травня 1919 р. наступ большевиків зі сходу і поляків зі заходу стиснув Армію УНР в районі Дубно—Броди на смузі завширшки 40—50 кілометрів.

Та в днях 16—18 липня 1919 р. перейшла Збруч, залишаючи Галичину, Галицька Армія, з'єднавшись в околиці Кам'янця Подільського з Армією УНР. Ще перед залишенням Києва відбулось в дні 22 січня 1918 р. в першу річницю проголошення Четвертого Універсалу, святочне проголошення Соборности Української Держави — з'єднання Західньо-Української Народньої Республіки з наддніпрянською Українською

Народньою Республікою в одну, єдину Українську Державу. Згідно з цим, об'єднались тепер і дві українські армії — Галицька Армія й Армія УНР, щоб у спільному переможному поході за визволення золотоверхого Києва та в дальших боях окропити гарячою кров'ю синів Наддніпрянщини і Наддністрянщини — Соборність України. 31 серпня 1919 р. об'єднані Армії ввійшли до столиці української держави.

ПЯТА ЧАСТИНА

Західня Україна: Листопадовий Зр

ЗМІСТ

1. Різні наслідки тих самих впливів 271
2. Три ідеологічно-політичні сили 274
3. „Хто хоче здобувати волю, хай вчиться держати меч!" 276
4. „А ми тую червону калину підіймемо . . ." 279
5. Шляхом леґалізму 287
6. Австрійський уряд зобов'язань не додержав 289
7. Галицький „Третій Універсал" 291
8. Перший Листопад 296
9. За єдину, соборну Українську Державу 303
10. За український княжий город Льва 310
11. Польська лекція „соціялістичної солідарности" 313
12. Створення Української Галицької Армії 315
13. Польський марш шляхом ламання міжнародніх своїх зобов'язань 319
14. „Через Київ на Львів" 323

1. РІЗНІ НАСЛІДКИ ТИХ САМИХ ВПЛИВІВ

Національне відродження українців в Галичині під кінець 19-го і на початку 20-го століття формувалось під впливом тих самих сприяючих йому і тих самих супротивних політичних ідей, що й на Наддніпрянщині, хоч і в різних зовнішньо-політичних обставинах: націоналістичні ідеї політичних поем Тараса Шевченка розбуджували придавлену неволею національну стихію в Галичині, як і на Наддніпрянщині; виголошена в лютому 1900 р. на Шевченківському святі в Полтаві та в Харкові і, визнана першим з'їздом РУП її програмою, промова Миколи Міхновського з ясно накресленою метою політичних змагань: „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ", — була видрукувана окремою книжечкою у Львові й однаково поширювана між українцями Наддніпрянщини, як і між галицькими українцями; те саме стосується й публікацій Дмитра Донцова. І ті самі розкладові соціялістично-анархістичні „ідеї", що спиняли національне відродження й зводили на манівці політичну думку, з ініціятиви того самого Михайла Драгоманова намагались ширити його однодумці в Галичині, що й на Наддніпрянщині. А однак — вислід впливу сприяючих національному відродженні та супротивних йому ідей був інший в Галичині, аніж на Наддніпрянщині. В той час, як на Наддніпрянщині українські соціялістичні партії все виразніше відсувались від ідеї національно-державної суверенности й самостійности України, яку при оснуванні РУП вони визнали своєю, вважаючи національне питання „неіснуючим питанням", а коли життя повчило їх, що те питання таки існує й змагає вперто до своєї розв'язки, то проголосили його питанням „шкодливим для справи вселюдської соціялістичної революції", то в той сам час в Галичині ідея національно-державної самостійности України так, як її оформив політичним гаслом Микола Міхновський, по-

лонювала все більше серця й уми української інтеліґенції, української молоді і українського простолюддя так, що й навіть галицько-українські соціялісти вважали потрібним внести вимогу національно-державної самостійности України до своїх програм. А разом з цим, — в той сам час, коли соціялізм в розумінні наддніпрянсько-українських його визнавців був тотожним з пацифізмом і антимілітаризмом, в Галичині навіть українські соціялісти вважали конечним і корисним творення української збройної сили для реалізації вимоги національного і соціяльного визволення українського народу.

Найважливішою причиною того дуже інтересного явища, — яке мало опісля дуже великі наслідки для дальшого ходу історії українського народу, — була зовсім різна так сказати б „приправа", з якою приймався соціялізм в тих двох окремих частинах України: на Наддніпрянщину приходив соціялізм в московській приправі, чого не було в Галичині.

Московський соціялізм став відразу на службу московському імперіялізмові і висуваючи кличі соціяльної боротьби, він одночасно висував в політичній ділянці клич збереження єдиної, неділимої Росії, якої в ім'я „інтересів вселюдської соціялістичної революції" невільно розвалювати, а тільки треба її перебудовувати в „країну соціялізму". З огляду на те, московський соціялізм рішуче поборював національні ідеї поневолених Москвою народів, що скеровувались виразно проти московського імперіялізму. Ясно, що свою вірність московському імперіялізмові московські соціялісти хитро приховували, користуючись для цього вміло соціялістичною фразеологією. З тих то мотивів московські соціялісти запекло виступали теж проти організування поневоленими Москвою народами своєї власної збройної сили, як найгрізнішої загрози московському імперіялізмові, прикриваючи це фразами соціялістичного антимілітаризму й пацифізму. Однодумці Драгоманова на Наддніпрянщині, за його порадою, орієнтувались на московських

соціялістів і щиро співпрацювали з ними. Тож, приймаючи соціялізм від своїх московських „товаришів" у такій приправі, не усвідомлювали собі навіть, що вони стають лише фразеологічно — борцями за соціялізм як засіб поліпшення долі українського працюючого люду, а на ділі — знаряддям московського імперіялізму.

Галицько-українські однодумці Михайла Драгоманова знали більше соціялізм західнього видання, як ось напр. польський чи чеський. Польський та чеський народи перебували в тому часі в стані національного поневолення і тому соціялістичний рух вони використовували тоді як засіб змагання до національного визволення. Гін до відзискання національної свободи був і в поляків, і в чехів сильний і проповідники соціялізму обох тих народів не бачили потреби протиставитись тому гонові. Навпаки, вони визнали, що для успіху своєї праці вони мусять приєднатись до національних ідей свого народу. Маркс повчав у своєму вченні, що національно-державна самостійність Польщі і Чехії це давно відспівана пісня, а на сьогодні — вже тільки нереальна, нездійснима мрія горстки сліпих фанатиків. Але, польські та чеські визнавці соціялізму збунтувалися і визнали цей розділ вчення Маркса помилковим. Чеські і польські соціялісти, явно всупереч вченню Маркса, поєднали соціялістичну доктрину з національними ідеями свого народу. А тому й галицько-українські адепти соціялізму не протиставились ідеї національно-державної самостійности України.

Націоналістичні ідеї й кличі Тараса Шевченка й Миколи Міхновського опановували весь український загал, захоплюючи в своє володіння теж і велику частину українських соціялістів. Це, очевидно, не значить, що в Галичині соціялісти були націоналістами. І тут, в Галичині, соціялізм був чинником, що намагався звести на манівці відродження українського народу. Та все ж таки, такого ставлення до української державности та до вимоги творення власної армії як засобу охорони власної державности, як це ми бачили в наддніпрянських провідних соціялістів, галицько-українські соціялісти не проявили. І таких послідовних носіїв пар-

тійницького й антидержавницького гуляйпілля, якими були поголовно лідери українського соціялізму на Наддніпрянщині, було в Галичині навіть серед соціялістів, на щастя — небагато.

Оце й були найважливіші та вирішні причини того, що і хід визвольної боротьби, і справа творення власної армії, і навіть боєздатність армії, в тому самому часі — були так дуже різними на Наддніпрянщині і в Галичині.

2. ТРИ ІДЕОЛОГІЧНО-ПОЛІТИЧНІ СИЛИ

Напередодні першої світової війни діяли серед українського народу в Галичині три ідеологічно-політичні сили: український націоналізм, соціялізм і москвофільство.

Ідеї і кличі українського націоналізму, голошені Шевченком в його політичних поемах, викликали голосний відгук в серцях та в умах всего загалу галицьких українців. І, хоч під організаційним оглядом український націоналізм в Галиччині не вспів ще в тому часі належно оформитись, то проте став він найміцнішою ідеологічно-політичною силою, під впливом якої розвивалось відродження політичної думки галицьких українців.

Соціялізм зустріли його адепти в Галичині як доповнення до політичної ділянки боротьби українського народу за свої національні права. Ілюстрацією такого сприймання соціялізму був, зокрема, основник першої соціялістичної партії в Галичині Іван Франко, який виступаючи в своїх творах в обороні соціяльно покривджених українських селян і робітників, підкреслював одночасно політичну сторінку визвольної боротьби: „Не пора москалеві й ляхові служить!". Така інтерпретація ролі соціялізму була прийнята теж в програмі першої соціялістичної партії в Галичині, основаної в 1886 р. Але, в 1897 р. відбувся в Відні з'їзд соціялістичних партій Австро-Угорщини, на якому спеціяльно розглянено справу відношення соціялістичного руху до національного питання і прийнято таку постанову:

„Намічена празьким з'їздом, а переведена шостим з'їздом партії, організація австрійської соціялдемократії по самостійним національним групам має мету дати для організаційної праці многомовного пролетаріяту Австрії найліпші практичні умови та усунути практичні трудности, що виникають із різномовности... Основним принципом нашої організації є національна самостійність і інтернаціональна єдність. Ми користуємось цією нагодою, щоб заздалегідь відкинути якнайрішучіше всяку солідарність інтересів з національними і шовіністичними партіями і зі змаганнями посідаючих кляс. Ми свідомі того, що клясові противенства сильніші і глибше ділять, як національна різність." До такої постанови в національному питанні було візвано достосуватись і галицько-українську соціялістичну партію. Та це викликало спротив великої частини членів тієї партії, який довів до розбиття партії на три частини: одна частина залишилася далі як „Українська Соціял-Радикальна Партія", друга частина створила нову партію під назвою „Українська Соціял-Демократична Партія", а третя з Іваном Франком у проводі порозумілася з галицькими „народовцями" і заснувала в грудні 1899 р. „Українську Націонал-Демократичну Партію". „Все, що йде поза рами нації, — писав з того приводу Іван Франко, — це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами хотіли би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими" фразами прикрити своє духове відчуження від рідної нації".

Значить, соціялізм і на галицько-українському грунті був в принципі ворогом націоналізму і змагав до підпорядкування національних інтересів інтересам інтернаціонально-клясовим, але тут зустрівся він з твердим опором і був змушений числитися з національними переконаннями навіть членів соціялістичних партій.

Москвофільство, штучно насаджене в Галичині і дбайливо піддержуване грошовими „пособіями" цар-

ської Росії, подібно, як соціялізм, було запеклим ворогом української національної ідеї, але при тому якраз на ній паразитувало. Москвофільські діячі використовували гостру ворожнечу українських мас до поляків і їхній здоровий гін до збереження своєї національної окремішности і, хитро й підступно утотожнюючи історичну назву, збережену в Галичині, „русини", „руський" з назвами „Росія", „русский", привласненими собі москалями, підсовували неосвіченому політично українському простолюддю в Галичині свою теорію про національне єдинство галицьких українців з москалями. Українське національне відродження представляли вони як тільки одну з політичних партій, яка, нібито, співпрацює з поляками і хоче відірвати галицьких „русинів" від решти „руского" народу й віддати їх на поталу полякам.

Український націоналізм в Галичині проявлявся найвиразніше серед студентських кругів. Оформитись в явну політичну партію було йому важко з правних і з тактичних причин: політична партія, яка в свою програму була б в рішучій формі поставила вимогу об'єднання українських земель, які були окуповані австро-угорською монархією, з Наддніпрянською Україною в одну самостійну українську державу, не змогла б, очевидно, добитись леґалізації в австро-угорського уряду, а й самі українці, визнавці націоналістичної ідеології, вважали доцільнішим не афішуватися перед ворожою владою творенням леґальних партій з націоналістичною програмою.

Та тим не менше, ця ідеологія діяла, опановувала все міцніше українську молодь і мала вплив теж на леґальні політичні партії.

3. „ХТО ХОЧЕ ЗДОБУТИ ВОЛЮ, ХАЙ ВЧИТЬСЯ ДЕРЖАТИ МЕЧ!"

Найважливішим виявом діяння українського націоналізму в Галичині в практичній ділянці було в тому часі —

організування парамілітарних спортово-руханкових товариств, які повинні були стати підготовкою і зав'язком для творення в слушний мент української армії. Такими товариствами були: „Сокіл", „Січ", „Пласт" й врешті — „Січові Стрільці".

Перша клітина пожежно-руханкового товариства „Сокіл" була основана у Львові в 1894 р. заходами інж. В. Нагірного, який після поширення організаційної сітки „Соколів" та створення центрального керівного органу став першим головою „Сокола-Батька". Перед самою світовою війною, тобто в 1914 р., в Галичині було вже по верх 900 сокільських гнізд.

Соціялісти поставились в першій хвилині з резервою до творення таких організацій. Але захоплення, з яким зустріла цю працю вся українська молодь Галичини, заставила соціялістів змінити своє наставлення і взятись теж собі до тієї форми праці. Надтхнеником і керівником того став д-р Кость Трильовський, лідер соціял-радикалів. В 1900 р. оснував Трильовський першу клітину такого ж самого пожежно-руханкового, але підданого впливам соціял-радикалів, товариства „Січ". а в 1914 р. напередодні світової війни їх було вже в Галичині поверх тисячки.

За статутом, обидва товариства, „Сокіл" і „Січ", були тільки пожежними і спортово-руханковими товариствами. Та не дивлячись на те, не лиш організатори тих товариств, а й кожен їх член відчував, що ті товариства відроджують в української молоді духа військовости та виробляють карність і дисципліну, що є підставою дійсної боєздатної армії.

Ще виразніший характер військового вишколу мав перший гурток „Пласту", оснований як нелеґальне товариство середньошкільною молоддю у Львові в 1911 р. Його основниками були відомі пізніше старшини Українських Січових Стрільців — Іван Чмола, Василь Кучабський, Олена Степанівна, Петро Франко, О. Яримович, Роман Сушко. За їх прикладом іде середньошкільна молодь інших галицьких міст, організуючись у півлеґальних

гуртках „Пласту". Програмою праці гуртків „Пласту" стає — теоретичне знайомлення членів з військовою літературою та підготовчий військовий вишкіл.

На початку 1913 р. вдалося голові „Січі" д-ру Кирилові Трильовському одержати офіційний дозвіл австрійського уряду на творення військового товариства. На підставі того дозволу він оснував в березні 1913 року у Львові перше українське військове товариство „Січові Стрільці". Такий дозвіл одержав скоро після того теж тодішній голова „Сокола" проф. Іван Боберський і при „Січах" та „Соколах" починають по всій Галичині організуватись як окремі клітини для військового вишколу „Січові Стрільці". Для керування працею „Січових Стрільців" при „Січах" було створено „Український Січовий Союз", головою якого став д-р Кирило Трильовський, для керування відділами „Січових Стрільців" при „Соколах" було створено окрему секцію при „Соколі-Батьку", а львівська студентська організація „Січові Стрільці І." залишилася самостійною організацією. До моменту вибуху світової війни, за півтора року часу, було зорганізовано в Галичині вже кругло сотню відділів „Січових Стрільців".

На те, що австрійський уряд дав дозвіл галицьким українцям творити свої військові товариства вплинув вибух балканської війни в 1912 р. та відгук, який знайшла та війна серед галицьких українців. Тоді то відбувся 7 грудня 1912 р. з'їзд українських політичних діячів, який видав відозву, що якщо б прийшло до війни Австро-Угорщини з Росією, то всі українці повинні стати до збройної боротьби проти Росії, відвічного ворога українського народу. Тиждень пізніше, 14 грудня 1912 р. відбулись у Львові збори українських жіночих організацій, на яких прийнято таку саму декларацію, а для реалізування її створено „Жіночий Організаційний Комітет", що занявся організуванням санітарних курсів та збіркою фондів для потреб організування українських військових частин.

28 червня 1914 р., того самого дня, коли в Сараєві вбито австрійського престолонаслідника, відбувся у Льво-

ві підготований спільним комітетом „Сокола" та „Січі" величавий сокільсько-січовий Здвиг. Участь у ньому взяли тисячі „Соколів" та „Січовиків" з цілої Галичини, які перемаршували вулицями Львова під звуки оркестр. На чолі походу маршували військовим кроком лави „Січових Стрільців". Одушевлене українське громадянство вітало маршові колони гучними окликами „Слава!", цвітами та сльозами радости, бачачи, що відроджується українська збройна сила, свідома того, що хто хоче здобути волю, мусить міцно держати меч.

4. „А МИ ТУЮ ЧЕРВОНУ КАЛИНУ ПІДІЙМЕМО..."

28 липня 1914 р., місяць після вбивства австрійського престолонаслідника, Австрія виповіла Сербії війну. На вістку про те відбулась у Львові 30 липня нарада керівників українських стрілецьких організацій в справі уодностайнення дії, бо було безсумнівним, що леда день почнеться австрійсько-російська війна. У висліді наради було створено спільний Стрілецький Комітет, членами якого стали: д-р Володимир Старосольський, І. Чмола, Олена Степанівна та Гаврилко. Але три дні пізніше, 2 серпня, створилася з представників усіх українських політичних партій „Головна Українська Рада" як найвищий керівний політичний орган українців в Австро-Угорщині. яка перебрала на себе теж компетенції організування українських військових частин. Для тієї цілі покликала Головна Українська Рада окремий керівний орган під назвою „Бойова Управа" в складі: д-р Кость Трильовський — голова, д-р Кость Бірецький. проф. Іван Боберський, Дмитро Вітовський, д-р Михайло Волошин, М. Ґеник, Семен Ґорук, Дмитро Катамай, Теодор Рожанковський, Володимир Темницький і д-р Степан Шухевич — члени. 5 серпня 1914 р. Росія виповіла Австрії війну і з того приводу Головна Українська Рада та Бойова Управа видали спільний Маніфест до всего Українського Народу, з датою 6 серпня

1914 р., яким візвано всю галицько-українську молодь ставати в ряди Українських Січових Стрільців до збройної боротьби з Росією за визволення України.

На цей заклик відгукнувся весь народ. З усіх сторін Галичини стали плисти зголошення добровольців, а „Жіночий Організаційний Комітет" передав Бойовій Управі переведену на цю ціль вже раніше збірку в сумі понад 9.000 корон.

Але акція творення військових частин Українських Січових Стрільців зустрілась з тихим, та дуже гострим і послідовним спротивом польських кругів. Вони стали використовувати всі свої впливи в державному апараті австро-угорського уряду та австро-угорської армії. щоб паралізувати цю акцію українців. Австрійська влада на прохання Бойової Управи згодилась була звільнити з австрійської армії сто старшин українців для того, щоб вони стали старшинами УСС; але, в ході здійснювання тієї обіцянки, у висліді польських інтриґ, було приділено з австрійської армії до УСС тільки 16 старшин і кількох підстаршин. Крім цього, зараз по зорганізуванні перших відділів УСС, австрійське командування висунуло плян, щоб ті частини УСС перекинути як розвідочно-диверсійні групи поза фронт в запілля російської армії. Виконання такого пляну було б довело неминуче до винищення всіх висланих і зліквідування формації УСС вже в зародку його формування. Тому перший комендант УСС Т. Рожанковський рішуче спротивився реалізації такого пляну і на знак протесту уступив зі свого посту. Австрійська військова влада відкликала той плян, та уступлення Рожанковського пробувала використати для того, щоб комендантом УСС назначити австрійського старшину не-українця. Рішучий спротив Бойової Управи перекреслив цю затію і комендантом УСС став проф. Михайло Галущинський. Та інтриґи ворожих українцям сил не припинялись і австрійська військова влада під їх впливом дозволила замість 28 тисяч зголошених добровольців прийняти в ряди УСС тільки дві тисячі.

Під напором російських військ вже в першому місяці війни впав Львів і новобранці УСС відійшли до Стрия. Тут прийшло до першого політичного конфлікту. Боротьбу за визволення України, в ім'я якої галицько-українська молодь ставала з таким запалом в ряди УСС, розуміли австрійські патріоти як боротьбу за визволення Наддніпрянщини. Та зовсім інакше розуміли це ті, що голосились в ряди Українських Січових Стрільців. Вони вважали визволення Наддніпрянської України з-під московської окупації тільки першим етапом для створення соборної Української Держави, в склад якої має ввійти теж Галичина. А тому коли їх візвано скласти вояцьку присягу на вірність Австрії, вони відмовились. Це грозило розв'язанням формації Українських Січових Стрільців і розпорошенням всіх зголошених в її ряди добровольців по різнонаціональних частинах австрійської армії. З огляду на це, українським політичним провідникам вдалося переконати добровольців, щоб вони в ім'я збереження формації УСС погодились скласти вимагану присягу. Все ж, цей інцидент це виразне свідоцтво того, що Українські Січові Стрільці від першої хвилі існування цієї формації не тільки в пісні зазначували, що „ми нашу славну Україну визволимо", але й ставили як свою політичну програму, боротьбу за Українську Державу, а не за інтереси австро-угорської монархії.

Наступ московських військ йшов далі і разом з відступаючою австрійською армією відійшли й УСС зі Стрия на Закарпаття, на вишкіл. В останній хвилині дозволено приняти ще 500 добровольців так, що разом було в леґіоні УСС 2.500 стрільців і старшин. Леґіон поділено на три курені, два повні і третій пів-курінь. До першого куреня під командою сот. М. Волошина ввійшли сотні В. Дідушка, Р. Дудинського, Є. Коника і О. Будзиновського; до другого куреня під командою сот. Гр. Коссака ввійшли сотні С. Ґорука, М. Барана, Семенюка і О. Букшованого; до третього куреня під командою от. д-ра Ст. Шухевича — сотні І. Коссака та Дм. Вітовського.

Австрійська влада ставилась до леґіону УСС далі не-

прихильно: стрільцям не видано належного умундурування, а зброю дано їм старого типу. А разом з тим, повернено таки до реалізації використання УСС для розвідчо-партизанської боротьби на тилах російської армії: їх завданням мало бути нищити залізничі шляхи, мости, телефони й телеграфи, нападати з засідки на менші відділи й штаби, та збирати відомості про стан, сили й розташування ворога. В останніх днях вересня 1914 р. сотні Ґорука, Вітовського і Будзиновського поділено на самостійні двадцятки і вислано їх у вороже запілля. Але з пляну нічого не вийшло, бо в австрійській армії панував нелад і заки двадцятки перейшли фронт, австрійські частини, які мали по дорозі помагати тим двадцяткам, самовільно включили їх до свого складу, звідки щойно по якомусь часі вдалось їх стягнути і завернути назад до леґіону.

На початку 1915 р. австрійська армія перейшла до наступу і частини УСС відійшли на фронт як реґулярна військова частина. Тоді то в перших боях леґіон УСС здобув собі невмирущу славу: в боях за гору Маківку у Скільщині, що мала в тому часі австрійської офензиви й російської контрофензиви важливе стратегічне значення, в днях 29 квітня до 2 травня 1915 р. Українські Січові Стрільці відкинули великі сили російського війська, що багато разів ішли до завзятого наступу, і тим унеможливили російській армії плянований нею прорив і відкинення австрійської армії за Карпати. В тому бою згинуло 42 УСС, а 76 було ранених. Тверду поставу та геройську відвагу Українських Січових Стрільців відзначило австрійське командування в своєму денному приказі: „...у дводенних боях вдалося було вороґові добути частину становищ нашого відділу, що боровся по геройськи. Аж тут, у найгрізнішій хвилині появилися укроїнці. Нехай коштує, що хоче, відвічний ворог мусить бути відбитий! Зі запалом, одушевлені правдивим патріотизмом, з розмахом, як шумна буря, якій ніщо опертись не може, кинулись молоді хоробрі сини тієї країни в обороні рідної землі на ворога і приневолили його залишити те, що він уважав за здобуте. Небезпеку усунено.

Українські Стрільці двічі рішили бій у нашу користь. Вони можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишиться в історії слава їхніх геройських діл та золотий лавровий листок в історії їхнього народу... Українці! З великою гордістю можете глядіти на Ваші найновіші геройські подвиги. Кожний мусить славитися приналежністю до Вашого Корпусу, бо матиме право назвати себе вибраною частиною. Я певний того, що в кожній небезпеці можна на Вас числити. Щоб ці побажання сповнились — тричі слава! — Ген. Фляйшман."

З хребта Карпат рушили УСС побідним походом до Дністра і в низці геройських боїв вкрили українську зброю новою славою: бої за Болехів, за Галич, за переправу через Дністер, бої над Золотою Липою, над Стрипою, запеклі бої під Семиківцями.

Після бою під Семиківцями, коли притихли фронтові дії і частини УСС відійшли на зимовий відпочинок до Соснова над Стрипою, проведено з'єднання всіх частин УСС в один самостійний полк Українських Січових Стрільців, що було формально заряджене ще 22 серпня 1915 р., але зреалізоване щойно тепер. Тимчасовим комендантом полку УСС став от. Гр. Коссак, а від 16 березня 1916 р. от. А. Варивода. Полк УСС мав два курені, технічну сотню та відділ скорострілів: 1-ий курінь під командою сот. Ом. Лисняка, сотні: 1. сот. Р. Дудинського, 2. пор. Р. Сушка, 3. пор. О. Яримовича і 4. пор. З. Носковського; 2-гий курінь під командою от. С. Ґорука, сотні: 5. чет. В. Кучабського, 6. пор. А. Мельника, 7. пор. О. Будзиновського і 8. пор. О. Семенюка; комендантом технічної сотні був сот. Д. Вітовський, комендантом сотні скорострілів сот. Ф. Черник

Зимовий відпочинок використала команда полку УСС на те, щоб розгорнути серед стрільців широку культурно-освітню працю, користуючись в тому допомогою українських студентів та ґімназистів, що приїжджали не лиш з ближчих міст, але теж зі Львова і навіть із Відня. Систематичні курси українознавства, різні доповіді та гутірки

причинились дуже до піднесення політичної освіти стрілецтва.

Весною 1916 р. почались нові бої. Та тепер побіч успіхів прийшли і невдачі. Літом 1916 р. російська армія почала нову велику офензиву, Румунія виповіла центральним державам війну і частина австрійських військ мусіла відійти на новий, румунський фронт, і — австрійські війська в Галичині мусіли відступити з-над Стрипи над Золоту Липу. Полк УСС відійшов в околицю с. Потутори. Та тут попав він у важкі бої з великими силами наступаючої російської армії, в яких москалям вдалося досягти прориву на Бережани. Цю невдачу сквапно використали поляки й польонофільські австрійці в політичних цілях, щоб закинути українцям зраду. Момент для таких політичних порахунків був для поляків пригожий, бо серед українців рознеслася була якраз тоді вістка, що австрійський уряд почав з польськими політиками таємні переговори, щоб зі здобутих від Росії польських територій творити польське королівство під скиптром Габсбурґів, до якого мала б належати теж Галичина і це викликало серед українців загальне обурення. До того й нав'язували поляки, підсовуючи австрійському урядові закид ніби галицькі українці рішились на зраду і тому полк УСС умисно допустив до прориву. Австрійське командування стягнуло полк УСС з фронту і відіслало в запілля на відпочинок, хоч московський прорив на відтинку УСС вспіли самі ж таки УСС здержати і зліквідувати.

Та вже тиждень пізніше москалям вдалось досягти великого прориву на відтинку австрійських і мадярських частин та обсадити гору Лисоню, загрозивши тим безпосередньо Бережанам. В обличчі цієї небезпеки австрійське командування кинуло поспішно на підмогу полк УСС. Тут, на Лисоні, прийшло в перших днях вересня 1916 р. до надзвичайно кривавих боїв, під час яких гора Лисоня переходила в рукопашних боях кілька разів з рук до рук. Остаточно московський наступ було здержано, Лисоню відбито. Але за цю перемогу прийшлось полкові УСС заплатити дуже

дорого: він втратив тоді більше як половину свого бойового складу, з 44 старшин залишилось живими й здоровими заледве 16. До того, після двотижневої передишки російські війська почали новий наступ, під час якого прийшлось УСС-ам в нових важких боях біля Посухова й Потутор скласти нові криваві жертви. І коли по здержанні російської офензиви полк УСС звільнено з фронту й відіслано на зимовий відпочинок до Розвадова над Дністром, то показалось, що в висліді тих кривавих боїв в обороні Бережан із двотисячного полку УСС живими й здоровими залишилось заледви коло 150 стрільців і старшин.

Але, виявлена в тих боях хоробрість УСС вкрила українську зброю новою славою.

Зимовий відпочинок 1916-17 рр. в Розвадові використано не лиш для поповнення рядів УСС новими добровольцями, але й для зорганізування реґулярного військового вишколу всіх частин на німецький лад та для відновлення освітно-виховної праці, якою охоплено зокрема нових добровольців, що стали поповняти ряди УСС.

Участь УСС в боях в австрійсько-російській війні та здобуті ними славні перемоги можна різно оцінювати під чисто-військовим оглядом. Та їх величезне значення для української справи насамперед в моральній і політичній ділянці. Ми звертали вже увагу на те, що в ряди УСС ставали українські добровольці не для оборони Австро-Угорщини, але єдино — щоб боротись за визволення України з московських кайдан і тим причинитись до відновлення самостійної Української Держави, в склад якої в слушний мент ввійде теж Галичина. Таке наставлення усусусів було виявлене дуже чітко тоді, коли в Стрию всі вони відмовились були присягати на вірність Австро-Угорщині. І, хоч під намовою політиків вони погодились врешті на військову присягу, то це прийняли вони як примусову формальність, яка не могла змінити їхньої справжньої настанови. Таким способом, леґіон УСС став гідним носієм і пропаґатором націоналістичних ідей: За Україну, за самостійну, соборну українську державу!. І, коли в перших днях в ряди

добровольців УСС ставали майже самі лише студенти самостійники, то скоро ряди леґіону УСС стали поповнюватись теж селянською і робітничою молоддю, прихильниками не тільки української націоналістичної ідеології, але й ранішими прихильниками соціялістів та москвофілів.

Та й не тільки соціялісти і їхні прихильники переходили тоді таку переміну. Національний патос, підсилений боротьбою УСС за визволення України з московських кайдан, захопив — як воно на перший погляд й не дивно! — теж ту частину українського загалу, яку колись опанували були москвофіли. Так, для прикладу, під впливом того національного підйому громада Грибовичі Великі біля Львова на повідомлення про організування українського леґіону демонстраційно розв'язала в себе москвофільську читальню Качковського і всю готівку тої читальні, збільшену пожертвами всіх громадян, передали на потребу УСС. Окупація москалями Галичини в 1914 р. тільки приспішила процес самоліквідації москвофільства в Галичині: галицько-українські маси переконались тоді наочно, як неправдивою є казка про єдинство галицьких „русинів" з „русскими"-москалями та довідались про те, як то в дійсності ставиться Москва до українського народу. Чад москвофільства розвіювався, мов дим під подувом вітру. Українські Січові Стрільці зайнявши — в 1915 р. — після боїв старокняжий Галич, вивісили на його ратуші — синьожовтий прапор як символ національно-державного відродження українського народу.

А червона калина, що розцвіталась з пролитої в боях крови Українських Січових Стрільців, стала від першої хвилі символом боротьби за національно-державне відродження України. Чин Українських Січових Стрільців був змаганням за національний ідеал — за самостійну, соборну Українську Державу — і висловом свідомости, що до здійснення цього ідеалу треба йти шляхом збройної боротьби.

5. ШЛЯХОМ ЛЕҐАЛІЗМУ

Вибух австрійсько-російської війни поставив перед „австрійськими" українцями" конечність одностайної політичної дії. В тому часі було в Галичині кілька політичних партій. Але в обличчі поваги ситуації всі вони виявили потрібне зрозуміння для єдности дії і вже 2 серпня 1914 р. всі вони об'єдналися і створили „Головну Українську Раду" в складі: д-р Кость Левицький — голова, Михайло Павлик і Микола Ганкевич — заступники голови, д-р Степан Баран — секретар, Микола Балицький, Іван Боберський, Іван Кивелюк, д-р Микола Лагодинський, д-р Михайло Лозинський, Теофіль Мелень, Володимир Темницький, д-р Кирило Трильовський, д-р Болодимир Старосольський і д-р Лонгин Цегельський — члени. Головна Українська Рада стала політичним репрезентантом і керівником всіх галицьких українців. Вони перебрали на себе теж політичну зверхність над українським леґіоном УСС, що почав організуватись, і створила для того окрему „Бойову Управу", про що ми вже згадували. На першу вістку про виповідження Росією війни Австрії, Головна Українська Рада разом з Бойовою Управою видали з датою 6 серпня 1914 р. маніфест, закликаючи весь український народ до боротьби за визволення України. Тоді ж постає як безпартійна політична репрезентація наддніпрянських українців, що опинились на території Австрії, „Союз Визволення України" — до його президії ввійшли: О. Скоропис-Йолтуховський, В. Дорошенко, М. Меленевський, А. Жук і д-р Д. Донцов — і Головна Українська Рада постановила приєднати представників Союзу до співпраці, а також включити представників Буковини і Закарпаття. Таким способом склад „Головної Української Ради" поширився і вона переіменувалася в „Загальну Українську Раду", членами якої стали: д-р Кость Левицький (нац.-дем.) — голова, д-р Євген Петрушевич (нац.-дем.), Лев Бачинський (рад.), Микола Василько (бук.) і Микола Ганкевич (соц.-дем.) — заступники голови, та 21 членів,

а саме: 8 від УНДП, 5 від УСРП, 4 від Буковини, 2 від УСДП і 2 від СВУ.

Загальна Українська Рада вела живу політичну діяльність в обороні інтересів українців в австро-угорській монархії. Але, вона стояла на позиціях вірности габсбурзькій династії і йшла шляхом строгого леґалізму. Її члени беззастережно довіряли австрійському урядові і коли в 1916 р. почали вже широко говорити про переговори австрійського уряду з поляками, при яких Галичину трактовано як об'єкт обосторонніх торгів, то українські леґалістичні політики вважали ті поголоски та й самі переговори тільки виявом польських мрій, на які ніяк не погодиться австрійський цісарсько-королівський уряд. Тож, коли 23 жовтня 1916 р. появився офіційний маніфест німецького та австрійського цісарів про творення польського королівства та австрійська декларація про творення з „Ґаліції" тобто з Галичини і краківського воєвідства, що належало до Австрії, окремої автономної країни, яка згідно з таємним домовленням повинна вула відійти до польського королівства, якщо польським королем стане Габсбурґ, то це стало смертельним ударом по авторитеті „Загальної Української Ради". Президія Загальної Ради під тиском публічної опінії українського загалу уступила і Рада перестала існувати.

Місце „Загальної Української Ради" займає Парляментарна Репрезентація під головуванням Юліяна Романчука, а згодом д-ра Євгена Петрушевича. 7 листопада Парляментарна Репрезентація оголосила заяву, що Галичина є українською землею і тому український нарід ніколи не погодиться на прилучення її до Польщі, але змагатиме до вилучення Галичини в окремий український коронний край в межах австро-угорської монархії. 21 листопада 1916 р. помер австрійський цісар Франц-Йосиф і новий цісар Карл дав українським представникам запевнення, що після війни все буде поладнане так, як цього бажають українці. Щоб задокументувати свою добру волю, він іменував головним прокурором Австро-Угорщини українця д-ра Осипа Ганінчака, віцепрезидентом галицького намісництва українця Володи-

мира Децикевича, а секретарем галицького намісництва українця д-ра Юрія Панейка і врешті міністром здоров'я австро-угорськоро уряду українця проф. Івана Горбачевського. Все це привернуло в галицько-українських політиків віру в прихильність австрійського цісаря до українців і рішення орієнтуватися далі льояльно на Відень. 30 травня 1917 д-р Євген Петрушевич склав в імені Української Парляментарної Репрезентації в австрійському парляменті заяву, в якій він ще раз запротестував рішуче проти намагань поляків прилучити українську Галичину до Польщі і поставив домагання відновити галицько-волинську державу як складову частину гобсбурзької монархії.

6. АВСТРІЙСЬКИЙ УРЯД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НЕ ДОДЕРЖАВ

9 лютого 1918 р. Центральні Держави — Німеччина, Австрія, Болгарія і Туреччина — підписали в Бересті мировий договір з Українською Народньою Республікою. Разом з цим, австрійська та українська делеґації підписали ще таємний додаток: була це окрема умова, в якій австрійське правительство зобов'язалось не пізніше як до 20 липня 1918 р. внести законопроєкт, згідно з яким „частини східньої Галичини з переважаючим українським населенням мають бути відлучені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один коронний край" і австрійське правительство „всіми способами, які стоять до його розпорядимости, буде старатися, щоб цей законопроєкт дістав силу закону".

Текст цього таємного додатку до мирового договору, підписаного в Бересті австрійською та українською мировими делеґаціями, став відомим галицьким українцям і викликав серед них велику радість. Взяте австрійським урядом зобов'язання означало повне перекреслення постанови з 23 жовтня 1916 р., якою було приобіцяно Галичину полякам, а до того ще й надання українським землям в Австро-Угорщині окремих національно-територіяльних

прав. Галицькі українці не сумнівались, що австрійський уряд підписане його делеґацією зобов'язання виконає.

Але ті надії галицьких українців не виправдались.

Додатковий договір про зобов'язання Австрії створити з української Галичини і Буковини окремий коронний край з широкою територіяльно-національною автономією для українців був таємним і австрійському урядові дуже залежало на тому, щоб він таємним залишився, бо лякався що виявлення його викличе неминуче гостру атаку поляків проти Австрії. Тому зовсім оправданим було огірчення австрійського уряду з того, що один із членів української мирової делеґації, переїжджаючи через Львів, повідомив про цей таємний додаток українців і вістка про це дісталася не тільки до українського, але й до польського загалу, у висліді чого на австрійську мирову делеґацію й на австрійський уряд дійсно посипались в польській пресі атаки. Та все ж таки це ніяк не могло управнювати австрійський уряд відтягатись з виконанням взятого на себе зобов'язання. Адже законопроєкт, що згідно з тим зобов'язанням мав бути виготовлений австрійським урядом і переданий австрійському урядові для затвердження, мусів бути явним і про заходи для відокремлення української частини Галичини і Буковини в окремий український коронний край мусів не пізніше як 20 липня таки довідатись весь загал. Тому, коли австрійський уряд використав передчасне виявлення таємного додатку мирового договору для того, щоб замняти справу взятих на себе зобов'язань щодо українських земель в Австро-Угорщині, а далі й зовсім відмовився від виконання їх, то це було звичайним недодержанням Австрією міжнароднього зобов'язання. Ніяких підстав, які звільнили б австрійський уряд від виконання добровільно взятого ним зобов'язання, не було. Австрійський уряд несовісно використав тільки важке положення уряду Української Народньої Республіки і його упадок та таке ж важке положення гетьманського уряду, які не в силі були застосувати супроти Австрії відповідних санкцій за невиконання нею зобов'язань, і — зломав умову, щоб не зражу-

вати собі поляків. Зрештою, зла воля австро-угорського уряду і головно міністра закордонних справ Австро-Угорщини мадяра графа Буріяна проявилася теж у тому, що Австро-Угорщина, єдина з-поміж чотирьох центральних держав, які підписали мировий договір в Бересті, аж до свого упадку того договору не ратифікувала, хоч користі, які випливали з того договору для неї, безупинно тягнула: континґенти хліба з України йшли до Австрії аж до її упадку.

Австрія вела послідовно політику дволичности: українцям обіцяла потайки визнати й забезпечити їхні права в Галичині, а одночасно полякам прирікала берегти їхніх інтересів в Галичині...

А тим часом становище Австрії з кожним днем гіршало. На фронтах збільшувались неуспіхи, господарське і головно харчове положення ставалось все більш катастрофальним, внутрі ж монархії кріпшали самостійницькі змагання окремих народів.

Шукаючи виходу, новий цісар намагався довести бодай до злагіднення противенств на внутрішньому відтинку і тому видав 16 жовтня 1918 р. маніфест про те, що „Австрія по волі своїх народів, має стати союзною державою, в якій кожне плем'я на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм."

На цей маніфест живо відгукнулися й українці.

7. ГАЛИЦЬКИЙ „ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ"

В маніфесті австро-угорського цісаря Карла з 16 жовтня 1918 р. про перебудову Австрії в союзну державу, в якій „кожне плем'я на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм", був теж заклик до послів австрійського парляменту, щоб вони уконституювалися за національним принципом в національно-державні конституанти для репрезентування перед цісарем і його урядом своїх новостворених національних

держав, складових частин нової союзної австрійської держави. Спираючись на цей маніфест і на цей заклик, Українська Парляментарна Репрезентація зібралася 18 жовтня 1918 р. у Львові, щоб застосувати їх відносно українського народу в Австро-Угорщині. До участи в нарадах запрошено 33 українських послів обох палат австрійського парляменту, 34 послів галицького Крайового Сойму, 16 послів буковинського Крайового Сойму, а крім цього ще по трьох представників від кожної української політичної партії.

Наради почались о год. 8 вечора і тривали до год. 4-ої ранку. Учасники наради визнали себе єдиними законно обраними представниками українського народу і українських земель в межах австро-угорської монархії і на цій підставі проголосили себе Конституантою Українських Земель Австро-Угорщини під назвою „Українська Національна Рада". Президентом Української Національної Ради обрано д-ра Євгена Петрушевича.

Вислідом нарад Української Національної Ради була одноголосно прийнята 19 жовтня 1918 р. постанова про створення з етнографічної української території в Австро-Угорщині Української Держави.

Текст цього маніфесту такий:

„Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як Конституанта постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східня Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західньої Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східньої Угорщини — творить одноцілу українську територію.

2. Ця українська національна територія уконституовується оцим як українська держава. Постановляється поробити підготовчі заходи, щоб це рішення перевести в життя.

3. Взивається всі національні меншости на цій українській області, — при чому жидів признається за окрему

національність, — щоб вони уконституювались і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення.

4. Українська Національна Рада виготовить конституцію для створення цим способом держави на основі загального, рівного,таємного і безпосереднього права голосування з пропорційним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншин.

5. Українська Національна Рада жадає, щоб зорганізована оце в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

6. Теперішньому австро-угорському міністрові закордонних справ гр. Буріянові відмовляється права переговорювати іменем цієї української території."

Другого дня, 20 жовтня 1918 р. зібралось в Великій Залі „Народнього Дому" у Львові тисячі українських селян, робітників та інтеліґенції, що прибули з усіх околиць Галичини, Буковини й Закарпаття для святочного проголошення створення на українській території Австро-Угорщини Української Держави. Збори відкрив довшою промовою голова Української Національної Ради д-р Євген Петрушевич, а після того відчитано маніфест, що був прийнятий присутніми небувалим ентузіязмом.

У тексті постанови Української Національної Ради з 19 жовтня 1918 р. про створення з етнографічної української території в Австро-Угорщині Української Держави не сказано, чи це повинна бути самостійна, суверенна держава, чи автономна держава як складова частина державної федерації і тільки перебіг ухвалювання проголошеної постанови та дальша постанова Української Національної Ради як Конституанти новоствореної української держави говорять про те, що це мала бути автономна українська держава в складі федеративної австрійської монархії. В ході восьмигодинних нарад над змістом постанови Української Національної Ради було зголошено вимогу, щоб Українська Національна Рада прийняла постанову про негайне

прилучення української етнографічної области в Австро-Угорщині до наддніпрянської Української Держави як її інтеґральної частини. Принципових заперечень чи застережень проти такої постанови не ставив ніхто з членів Конституанти, зате видвигнено застереження тактичної натури. Леґалісти вважали, що така постанова мусіла б означати зайву революційність, бо розвій політичних подій автоматично веде до того, що після закінчення війни Австрія добровільно погодиться на приєднання західньо-української держави до східньо-української, тоді, коли в час війни така постанова може викликати поважні комплікації. Далі брано до уваги дуже неясну ситуацію, що заіснувала тоді на Наддніпрянщині: в політичних галицько-українських кругах було відомо, що уряд гетьмана Скоропадського хилиться до федерації України з царсько-режимною Росією, а політичні партії, що об'єдналися в „Український Національний Союз" підготовляють протигетьманське повстання. Д-р Є. Петрушевич, який був проти негайного прилучування Галичини до наддніпрянської Української Держави, покликався на поради Вячеслава Липинського, дипломатичного представника гетьманського уряду в Відні: Липинський радив не спішитись з прилученням Галичини до наддніпрянської України, бо у висліді політики гетьманського уряду Наддніпрянщина може опинитися знову під царською Росією, або в висліді соціялістичного перевороту може прийти до її окупації большевиками і в обох таких випадках Галичина повинна залишитись поза засягом влади Москви. І між соціялістами думки були поділені: було відомо, що наддніпрянські соціялісти лякаються, щоб національно настроєна Галичина в випадку злуки не піддержала гетьмана проти соціялістів, а тому й була за тим, щоб справу злуки відкласти до часу після протигетьманського перевороту. Оці міркування причинились до того, що „Українська Національна Рада" не прийняла 19 жовтня 1918 р. постанови про негайне прилучення Галичини до наддніпрянської Української Держави.

Коли маніфест Української Національної Ради відчи-

тано другого дня на Зборах громадянства, Микола Ганкевич, галицький соціял-демократ, відчитав окрему декларацію і поставив внесок, щоб її було подано на голосування й якщо вона буде схвалена присутніми, долучити її до проголошеної постанови Української Національної Ради. В цій декларації було м. ін. сказано: „В великій історичній хвилі, коли валяться основи старого світу і на його руїнах зростає нове життя вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю й будучність, Національні Збори Українців австро-угорської монархії проголошують перед цілим світом, що домаганням і ціллю всіх українців є з'єдинення всіх українських земель — між іншим і українських земель австро-угорської держави — в одну державу, що ціллю наших національних змагань є з'єдинена, вольна, самостійна українська республіка". Але цієї декларації на голосування не дано.

Проголосивши себе Конституантою Української Держави, Українська Національна Рада створила три свої делеґатури: у Львові під проводом д-ра Костя Левицького, в Чернівцях під проводом Омеляна Поповича і в Відні під проводом д-ра Євгена Петрушевича. Завданням делеґатур у Львові й Чернівцях було підготовити перебрання влади в Галичині, на Закарпатті та на Буковині в українські руки, а делеґатура в Відні під проводом голови Національної Ради повинна була ладнати питання правно-політичного відношення української держави до австрійської федеративної держави, цісаря й цісарського уряду.

При такій постановці, маніфест галицької „Української Національної Ради" з 19 жовтня 1918 р. можна, до деякої міри вважати відповідником до Третього Універсалу наддніпрянської Центральної Ради з 22 листопада 1917 р., яким було теж проголошено створення на етнографічних українських землях в Росії Української Народньої Республіки, але — не як суверенної, самостійної держави, а тільки як автономної частини федеративної російської держави. Основна різниця була в тому, що в галицькому маніфесті не було ні одного слова про федерацію з Австрією.

8. ПЕРШИЙ ЛИСТОПАД

Д-р Євген Петрушевич, голова Української Національної Ради й одночасно голова її віденської делеґатури, став енерґійно добиватись у Відні, щоб австрійський уряд визнав створення Української Держави з української частини Галичини, Буковини й Закарпаття, проведене згідно з цісарським маніфестом, та щоб дав доручення австрійській цивільній і військовій владі на тих теренах передати пости представникам уряду Української Держави. Одночасно робив заходи, щоб полк Українських Січових Стрільців, що його Українська Національна Рада визнала зав'язком армії галицької Української Держави, був переведений до Львова, а далі й усі частини австрійської армії, зложені з українських вояків, щоб були вилучені з різнонаціонального складу й переведені на територію Галичини, Буковини й Закарпаття. Львівська ж та Черновецька делеґації УНРади мали підготовити адміністраційні сили для перебрання в українські руки всієї адміністрації нової держави, та старшинський склад для української армії, що повинна створитися з вилученого з загально-австрійської армії українського вояцтва. Для останнього завдання створено було окремий військовий комітет у складі: І. Кивелюк, д-р С. Баран, д-р В. Панейко, д-р В. Бачинський і д-р Л. Цегельський.

Але переговори з австрійським урядом ніяких позитивних наслідків не давали. Навпаки, все виразніше ставало, що австрійський уряд хилиться до передачі Галичини полякам як заплати за те, що поляки покличуть на королівський престіл відновленої польської держави австрійського цісаря Карла.

Зовсім млявою виявилась теж праця згаданого Військового Комітету.

А тому, не дивлячись на заходи Української Національної Ради, що йшла строго леґалістичним шляхом, та на працю Військового Комітету при УНРаді, виступили з ініція-

тивою революційної дії старшини УСС та українська студентська молодь.

Серед Українських Січових Стрільців виявилось було сильне невдоволення відношенням австрійського уряду до української справи вже в 1916 р., коли то австрійський цісар Франц-Йосиф своєю грамотою з 5 листопада приобіцяв був Галичину полякам. Тоді серед українського стрілецтва зродились були дійсно пляни розв'язати леґіон УСС на знак протесту проти польонофільської політики австрійського уряду. Кілька місяців пізніше, коли в Росії вибухла революція і в Києві створено Українську Центральну Раду, серед УСС виринув плян перейти до диспозиції київської Української Центральної Ради. Та обом тим плянам рішуче протиставився сот. Дмитро Вітовський, якого всі УСС-и вважали своїм ідейно-політичним провідником. Дмитро Вітовський звертав увагу на те, що демонстративне саморозв'язання леґіону УСС, як це було пляновано в листопаді 1916 р., ніяких політичних успіхів не осягнуло б, а позбавило б українців тієї військової частини, якої треба в майбутньому, а перехід до диспозиції київської Центральної Ради, назверх тотожній з переходом на сторону ворожої російської армії, був би використаний поляками для закиду політичної зради галицьких українців Австрії і для здобуття тим поляками повних впливів у справах Галичини. Арґументацію Д. Вітовського стрілецтво визнало правильною й обидва пляни були закинені.

Та в жовтні 1918 р., УСС постановили перебрати таки дальшу ініціятиву в політичній і військовій підготові для перебрання влади на українських землях в Австро-Угорщині в свої руки. Представники УСС порозумілись з ініціятивною групою у Львові, що почала вже була працю для військової підготови, і в першій половині жовтня 1918 р., створено Український Генеральний Військовий Комісаріят, членами якого стали: д-р В. Старосольський, сот. д-р Н. Гірняк, підхор. Д. Паліїв, пор. І. Рудницький, чет. Караван, чет. Л. Огоновський, хор. Ватран, хор. Бараник і представник студентства В. Полянський. Місце голови задержано

для сот. Дмитра Вітовського, який не зміг ще приїхати до Львова, бо комендант леґіону УСС архикнязь Вільгельм держав його як адьютанта при собі в Чернівцях.

А тим часом 29 жовтня 1918 р. стало українцям відомим, що поляки одержали від австрійського уряду остаточну згоду на передання їм Галичини і що в Кракові створилися „Ліквідаційна Комісія", яка повинна приїхати 1 або 2 листопада до Львова, щоб перебрати від австрійського намісника Галичини Гуйна владу в польські руки. Супроти цього, сот. Дмитро Вітовський прибув 29 жовтня до Львова і на нараді Генерального Військового Комісаріяту прийнято постанову, щоб негайно почати збройне повстання і силою перебрати владу в свої руки. Про це рішення повідомлено Українську Національну Раду. Але УНРада була проти революційної методи і радила виждати, запевняючи, що австрійський уряд передасть українцям владу в Галичині леґальним і мирним способом. Для вияснення, чи справді є реальні підстави сподіватись на мирне передання українцям влади, було постановлено вислати голову львівської делеґації УНРади д-ра Костя Левицького як представника українського уряду до австрійського намісника Галичини Гуйна. 30 жовтня д-р К. Левицький відвідав намісника Гуйна і дістав від нього рішучу відмову передати українцям владу. На нараді УНРади вечером 30 жовтня обстоювано далі думку, щоб виждати таки доручень з Відня, звертаючи увагу на факт, що до диспозиції австрійського намісника стояли сильні військові залоги Львова тоді, коли українці не мали ще що протиставити їм. Та сот. Д. Вітовський станув на становищі, що не вільно дожидати безчинно того, що 1 або 2 листопада владу в Галичині перебере з рук австрійського намісника у Львові польська „Ліквідаційна Комісія" і тому заявив в імені Військового Комісаріяту, що Комісаріят перебирає на себе завдання перевести уночі з 31 жовтня на 1 листопада збройне повстання.

Ранком 31 жовтня відбулося засідання Українського Генерального Військового Комісаріяту, на якому виготовлено плян дії. Комісаріят переіменувався в „Українську Ге-

неральну Команду" і визначив окреме керівництво дії в складі: сот. Дмитро Вітовський, от. Сень Ґорук, пор. П. Бубела, пор. Богдан Гнатевич, пор. І. Цьокан, чет. Іванчук і підхор. Д. Паліїв. До Черновець вислано гінця з наказом, щоб леґіон УСС негайно прибув до Львова, кур'єри роз'їхались до всіх міст Галичини й Буковини з наказами, щоб українці перебрали в ніч на 1 листопада скрізь владу в свої руки. Для дій на терені Львова виготовлено подрібний плян, д-р Цьокан перебрав на себе завдання намовити команду австрійського й модярського куренів, що становили військову залогу Львова, щоб вони заявили невтралітет.

І в декого з членів Генерального Військового Комісаріяту під час останньої наради виринули сумніви щодо можливости проведення повстання: адже полк УСС був ще лиш у Чернівцях, українці могли до часу прибуття УСС числити всего на одну до дві тисячі українських вояків австрійських частин, що були в тому часі у Львові, а австрійська влада мала до диспозиції два повні курені у Львові й около 150-тисячну армію на терені цілої Галичини, поляки ж мали свою таємну „Військову Організацію", яка диспонувала на терені Львова понад 500 старшинами й невідомою кількістю боєздатних рядовиків. Та сот. Д. Вітовський не допустив до дискусії на тему можливости чи неможливости проведення пляну і Генеральний Військовий Комісаріят переформувавшись в „Генеральну Команду" перейшов відразу до обговорювання техніки збройного виступу.

Місцем осідку Генеральної Команди став Народній Дім. Перед північчю старшини порозходились на призначені їм місця і в 4-ій год. ранку 1 листопада 1918 р. почався збройний виступ. Обидва австрійсько-мадярські курені вдалося в останній хвилині намовити до невтральности і до ранку було без бою занято ратуш, намісництво, команду площі, головну пошту, австро-угорський банк, залізничні станції та ще кілька важних будинків. Втаємничені в справу українські вояки австрійських частин зігнали зі сну і розброїли чужонаціональне вояцтво й виставили свої

збройні стійки біля захоплених об'єктів. До охорони Генеральної Команди зголосився відділ українських вояків силою 50 люда з двома скорострілами. На ратуші Львова вивішено український прапор. Ранком інтерновано намісника Галичини Гуйна та коменданта львівської військової округи ген. Пфеффера. Гуйн передав намісництво свому заступникові Децикевичеві і від'їхав як приватна людина до Відня, а Децикевич поставив уряд намісництва до диспозиції Української Національної Ради.

Повідомлена про успіх збройного зриву, Українська Національна Рада негайно видала відозву до населення міста Львова, яку видрукувано й афішками та летючками роздано населенню, та відозву до населення Галичини, Буковини й Закарпаття, яку вислано кур'єрами в терен. Текст обох відозв такий:

„До населення міста Львова.

Волею українського народу утворилася на українських землях австро-угорської монархії Українська Держава.

Найвищою властю Української Держави є Українська Національна Рада.

З нинішним днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави. Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради.

Взивається населення до спокою і послуху тим зарядженням. Під цею умовою безпечність публічного порядку, життя і маєтку, як також заосмотрення в поживу вповні заручається.

Львів, дня 1 листопада 1918 р. — Українська Національна Рада."

„Відозва до населення Української Держави.

Український Народе!

Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з віковічної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня Твоєю волею утворилася на українських

землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища власть — Українська Національна Рада. З нинішним днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український народе! Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замахи на Українську Державу.

Заки будуть встановлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати власть. Де чого ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути скасовані.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронту відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружжя українське населення має утворити боєві відділи, які ввійдуть у склад української армії, або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізниці, пошта й телеграф.

Всім горожанам Української Держави без різниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність. Національні меншости Української Держави — поляки, жиди і німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, наскільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного ви-

борчого права Установчі Збори, які вирішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.

Український Народе! Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1 листопада 1918 р.

Українська Національна Рада."

Вдало і скоро пройшов першолистопадовий зрив теж в усіх інших містах Галичини й Буковини, за виїмком тільки Бориславщини та Перемишля. В нафтовому басейні Бориславщини, де працювало багато польських робітників і урядовців, поляки зорганізували військовий відділ, який протиставився заведенні української влади. Та в відповідь на те українські селяни здержали зовсім доставу харчів до Борислава і це змусило той польський відділ залишити Бориславщину й відійти на захід, до Польщі. Українську владу встановлено теж в Бориславі.

В Перемишлі австрійським комендантом міста та твердині був поляк ген. Пухальські. Він заявив готовість передати місто польській „Ліквідаційній Комісії". Та стаціонований у Журавицях під Перемишлем 9-ий австрійський полк, зложений з самих українців, загрозив наступом на Перемишль, якщо він не буде переданий українській владі і ген. Пухальські проголосив під тиском тієї загрози невтралітет. 2 листопада українці договорились з представниками поляків про підпорядкування Перемишля українській владі при запевненні рівноправности польському населенні. Але поляки не додержали умови і польські леґіоністи захопили військові об'єкти, а полк. Сікорскі почав організаційну роботу в характері представника польського уряду. Це спонукало український полк до інтервенції: полк заняв Перемишль, інтернував ген. Пухальського та заарештував полк. Сікорского. Але Сікорскому вдалося втекти з тюрми і він подався до Кракова по допомогу. Ген. Пухольські підпорядкувався українській владі.

В інших містах — в Коломиї, Станиславові, Стрию, Сня-

тині, Жовкві, Раві Руській, Золочеві, Самборі, Чернівцях і ін. — представники Української Національної Ради та українські вояки перебрали владу в українські руки вже 1 листопада. Вслід за містами проведено те саме по всіх селах Галичини і Буковини.

Так революційним шляхом було встановлено на українських землях колишньої австро-угорської монархії Українську Державу. При перебиранні влади інтерновано тільки тих представників австрійської влади й австрійської державної адміністрації, які пробували опиратися, але після передання ними їхніх постів представникам Української Держави їх звільнювано й дозволено їм виїхати свобідно до Відня.

Листопадовий зрив, проведений націоналістично настроєною українською молоддю при щирій співпраці всего українського громадянства, випередив поляків і коли 2 листопада до Львова прибула польська „Ліквідоційна Комісія", щоб перебрати від австрійського намісника офіційно владу і завести польську владу в Галичині, вона зустрілась вже з фактом існування галицької Української Держави.

Кілька днів після листопадового зриву прийшло до українського уряду офіційне повідомлення з Відня, що австрійський уряд визнає створену Українську Державу.

9. ЗА ЄДИНУ, СОБОРНУ УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ

В перших днях існування Української Держави на українських землях колишньої Австро-Угорщини Українська Національна Рада вула одночасно і законодатним, і виконним органом. Це, очевидно, була тільки хвилева ненормальність, викликана вибухом українсько-польської війни. У відозві Української Національної Ради з 1 листопада було виразно заповіджено створення державного кабінету (уряду) як виконного органу. Заповіджений кабінет було створено 9 листопада під назвою „Тимчасовий

Державний Секретаріят Західньо-Української Держави" в такому складі: д-р Кость Левицький — голова і секретар (міністер) фінансових справ, д-р Лонгин Цегельський — внутр. справи, д-р Василь Панейко — загр. справи. Ярослав Литвинович — торгівля і промисл, Олександер Барвінський — віровизнання й освіта, д-р Іван Куровець — суспільне здоров'я, полк. Дмитро Вітовський — військові справи, Антін Чернецький — праця і сусп. опіка, д-р Іван Макух — публ. роботи, д-р Степан Баран — земельні справи, д-р Сидір Голубович — судівництво, Іван Мирон — комунікація, Олександер Пісецький — пошта і телеграф.

Листопадовим зривом було встановлено на українських землях колишньої Австро-Угорщини Українську Державу як самостійну, нічим вже не зв'язану з Австрією державу. Формально-правних перешкод для з'єднання Галичини з Наддніпрянщиною вже не стало. А тому на засіданні Національної Ради в дні 10 листопада було одноголосно ухвалено запропоновану д-ром Романом Перфецьким таку постанову:

„Українська Національна Рада як найвища влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганні до здійснення ідеалу всего українського народу, доручає Державному Секретаріятові поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу."

Але, беручи до уваги, що реалізація цієї постанови вимагатиме якогось часу, а державне будівництво на західньоукраїнських землях мусить безпроволочно реалізуватись, Українська Національна Рада як конституанта випрацювала і 13 листопада 1918 р. схвалила „Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії", який звучить так:

НАЗВА. — Держава, проголошена на підставі самовизначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 р., обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно укра-

інцями, має назву Західньо-Українська Народня Республіка. (ЗУНР).

ГРАНИЦІ. — Простір Західньо-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш,Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармарош, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніґа. (Тут подано повну назву тієї карти німецькою мовою).*)

ДЕРЖАВНА СУВЕРЕННІСТЬ. — Оця державна територія творить самостійну Західньо-Українську Народну Республіку.

ДЕРЖАВНЕ ЗАСТУПНИЦТВО. — Право влади в імені Західньо-Української Народної Республіки виконує весь її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На цій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західньо-Української Народньої Республіки. До часу зібрання Установчих Зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріят.

ГЕРБ І ПРАПОР. — Гербом Західньо-Української Народної Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо-жовтий. Державна печать має довкола гербу напис: Західньо-Українська Народня Республіка."

---

*) Визначена так Західньо-Українська Народня Республіка займала простір кругло 72 тисячі кв. кілом. (Галичина — 55.7 т., Буковина — 5.3 т. Закарпаття — 11.4 т.) з населенням кругло 6 мільйонів. (Галичина — 5 мільйонів, в тому 3.5 українців, 0.7 поляків, 0.7 жидів, Буковина — 0.5 мільйона, Закарпаття — 0.5 мільйона. У самому Львові було в тому часі кругло 30 тисяч українців, 110 тисяч поляків і 60 тисяч жидів).

Цей основний закон про встановлення самостійности Західньо-Української Народньої Республіки мав виразну назву „т и м ч а с о в и й", бо від першого моменту перебрання суверенности на території ЗУНР українським народом весь український загал тієї частини української території вважав самозрозумілим, що Галичина, Буковина й Закарпаття мають стати інтеґральною частиною єдиної, соборної Української Держави. Виконуючи постанову Української Національної Ради, прийняту в справі злуки 10 листопада 1918 р., окрема делеґація ЗУНР уклала 1 грудня 1918 р. з представниками Директорії УНР вступний договір в цій справі, в якому м. ін. сказано:

„1. Західньо-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю терирорією й населенням як складова частина державної цілости в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим свій теж непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну державу з Західньо-Українською Народньою Республікою, значить, заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західньо-Української Народньої Республіки як складову частину державної цілости в Українську Народню Республіку." — В імені УНР підписали члени директорії: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, А. Макаренко і С. Петлюра, в імені ЗУНР повновласники Ради Державних Секретарів д-р Лонгин Цегельський і д-р Дмитро Левицький.

3 січня 1919 р. Українська Національна Рада (в поширеному складі) на своїй сесії в Станиславові одноголосно ратифікувала договір про злуку українських земель такою ухвалою:

„Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішним днем Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою в одноцілу, суверенну Народню Республіку.

Зміряючи до найскорішого переведення цієї злуки, Українська Народня Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західньо-Українською Народньою Республікою і Українською Народньою Республікою дня 1 грудня 1918 р. в Хвастові, та доручає Державному Секретаріятові негайно розпочати переговори з Київським правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої Республіки, законодатну владу на території бувшої Західньо-Української Народньої Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою її виконуючий орган."

Урочисте проголошення злуки всіх українських земель постановлено відбути в Києві в річницю проголошення самостійности наддніпрянської України.

22 січня 1919 р. на Софійській Площі в Києві при величезному здвизі народу (понад 200.000) відбулось Свято Злуки. Біля пам'ятника Богдана Хмельницького стали побіч себе делеґації урядів обох частин України. Церемонію відкрив д-р Лев Бачинський цією короткою промовою:

„Світла Директоріє і Високий Уряде Української Народньої Республіки! На цій історичній площі столичного города Києва стаємо оце ми, законні й вольними голосами нашого народу обрані представники Західньої України, а саме Галичини, Буковини і Закарпатської Руси та доносимо Вам і заявляємо прилюдно перед усім народом України,

перед усім світом і перед лицем історії, що ми, український нарід західньо-українських земель, будучи одною кров'ю, одним серцем і одною думкою з усім народом Української Народньої Республіки, власною волею хочемо і бажаємо обновити єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а до якої стреміли великі наші гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західня Україна лучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло, соборну та суверенну державу. У виконанні того я прошу пана д-ра Лонгина Цегельського, Державного Секретаря Західньо-Української Народньої Республіки, відчитати грамоту від Західньо-Української Народньої Республіки до Директорії Української Народньої Республіки"

Після цього відчитав д-р Л. Цегельський святочну грамоту, якою уряд ЗУНР повідомляв про ухвалу Української Національної Ради як законодатного органу ЗУНР з 3 січня 1919 р. в справі злуки. Голова Директорії В. Винниченко прийняв з рук д-ра Бачинського грамоту й передавши від уряду УНР сердечний привіт делеґації „братньої, однокровної Галицької Волости", попрохав члена Директорії проф. Федора Шевця відчитати текст Універсалу про Злуку. Грімким голосом відчитав проф. Швець:

„В імені Української Народньої Республіки проголошує Директорія цілому українському народові велику подію в історії нашої української землі:

Дня 3 січня 1919 р. в місті Станиславові Українська Національна Рада Західньо-Української Народньої Республіки як представниця волі всіх українців Австро-Угорщини і як найвищий законодатний їх орган святочно проголосила з'єднання Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Наддніпрянською Народньою Республікою в одну суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народньої Республіки рішила прийняти до відома це з'єднання і ввести його

в життя згідно з умовами, які означено в ухвалі Української Національної Ради з 3 січня 1919 р.

Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західньо-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є єдина, незалежна Українська Народня Республіка. Від нині український народ, звільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної Української Деержави на добро і щастя робочого народу."

В. Винниченко і д-р Л. Бачинський подали собі руки, а з уст двістітисячної маси учасників Свята понеслось грімке і довгоневмовкаюче „Слава!"

Після цього катеринославський архиепископ Агапит відправив при сослуженні численного духовенства торжественний Молебень.

Закінченням Свята була дефіляда українських військ, привитаних великим одушевленням всіх присутніх, під час якої гриміли з фортів Печерського Арсеналу в що-хвилинних відступах гарматні сальви, а з Мазепиної дзвіниці Софійського Собору неслись мельодійні звуки дзвонів. З особливим захопленням вітали присутні здисципліновано маршуючі колони Січових Стрільців під проводом полковника Євгена Коновальця.

Текст Універсалу про злуку був уложений обома делеґаціями 21 січня 1919 р., а затверджений Трудовим Конґресом УНР, в якому взяли участь теж представники ЗУНР, як парляментом з'єднаної Української Держави, через аклямацію в дні 23 січня 1919 р. З огляду на з'єдинення, „Західньо-Українська Народня Республіка — ЗУНР" як політичноправна одиниця перестала існувати і перетворилася в „Західню Область Української Народньої Республіки — ЗО УНР" Національним гербом замість Золотого Льва став Тризуб.

28 січня 1919 р., коли з огляду на наступ большевиків Трудовий Конґрес передавав окремі повновласті для оборони краю Директорії УНР, постановою 3 статті „закону про форму української влади було поповнено склад Директорії УНР представником ЗО УНР, що ним став д-р Євген Петрушевич.

10. ЗА УКРАЇНСЬКИЙ КНЯЖИЙ ГОРОД ЛЬВА

Збройний зрив, переведений українцями 1 листопада 1918 р. випередив польські готування до перебрання влади у Львові й цілій Галичині та заскочив їх і тому пройшов вдало теж у Львові, де в тому часі було поляків чотири рази стільки, що українців. Та отямившись від несподіванки, поляки постановили протиставитись тим більше, що у Львові мали вони велику кількість своїх старшин і вояків та кілька таємних військових організацій, які напередодні 1 листопада об'єдналися, а вся Польща, якій розвал Австрії, Німеччини та Росії розв'язав зовсім руки, ставала міцним запіллям для польського імперіялістичного наступу на Галичину. В дні 1 листопада поляки почали стягати свої сили в дільниці Львова „Новий Світ" і тут заатакували українські військові стежі, а далі вирушили звідти їхні відділи в напрямі головного двірця.

Так вже після полудня 1 листопада 1918 р. почались бої за Львів, які швидко перемінилися в українсько-польську війну, а точніше в галицько-українсько-польську війну, в якій збройному імперіялістичному наступові 20-мільйонового польського народу протиставилось три і пів мільйона галицьких українців.

Великим ударом для воєнних операцій української влади в Галичині було те, що із-за саботажу ворожих українцям чужинецьких залізничників транспорт полку УСС з Черновець спізнився так, що перші відділи УСС прибули до Львова замість 1 листопада щойно 3 листопада і тому не було змоги зліквідувати польський збройний виступ

в зародку. За перших три дні, коли українцям дошкульно бракувало збройних сил, поляки вспіли зорганізуватись і захопити велику частину Львова.

Полк УСС числив у тому часі 1.300 вояків. Прибувши в днях 3 — 5 листопада до Львова, УСС в завзятих вуличних боях відбили від поляків двірець, цитаделю, соймовий будинок, дирекцію залізниць, крайовий банк, прогнали поляків з околиці касарень Фердинанда, прочистили вулиці Янівську і Красіцьких і встановили одноцілий фронт, при чому в українських руках опинився центр міста і північна його частина.

Важкі вуличні бої тривали повних три тижні. Обидві сторони звернулись відразу по допомогу до своїх матірніх країн. До Києва виїхала делеґація до гетьмана прохати допомоги військом і амуніцією. Гетьман не хотів вмішуватись в війну проти Польщі, але погоджувався на те, щоб курінь Січових Стрільців від'їхав над давній австрійсько-російський кордон і „самовільно" відійшов до Галичини на допомогу Львову. Та це був якраз момент вирішної стадії підготови протигетьманського повстання, в якому курінь Січових Стрільців мав стати військовою опорою перевороту і тому Січові Стрільці, щоб рятувати самостійність наддніпрянської Української Держави, постановили пежертвувати інтересами своєї вужчої батьківщини Галичини. Прийшлось галицьким українцям організувати оборону перед польським наступом тільки власними силами.

А тим часом польські сили у Львові зросли до 7 тисяч вояків, а з Польщі прибув на допомогу їм польський відділ пполк. Токаржевського в силі 140 старшин, 1.230 вояків та 8 гармат. Українське командування Перемишля не виконало наказу про зірвання мостів на Сяні і почало переговори з поляками, що їх поляки використали для того, щоб атакувати українців, перейти Сян і захопивши Перемишль заатакувати ззовні Львів.

Числова перевага польських збройних частин у Львові була велика, а до того прийшла сильна допомога для них

ще ззовні і тому полк. Стефанів, що від 9 листопада був комендантом українських військових частин у Львові, рішив 21 листопада залишити Львів і відтягнути українські частини з міста. Цьому рішенні рішуче спротивилися старшини й стрільці УСС, бо ж мимо переваги полякам не вдалось було до того часу добитись у Львові якихсь замітніших осягів і зрушити десь фронтову лінію, встановлену в боях по прибутті УСС 3 — 6 листопада, а розмах польського загону Токаржевського після успіхів першого наступу теж був спинений на передмісті Львова. Рада Державних Секретарів теж спротивилось була зразу евакуації Львова, але полк. Стефанів переконав її таки в конечности відтягнення українських частин зі Львова для перегрупування їх і підготови до реґулярної війни. Маючи апробату свого пляну від уряду ЗУНР, полк. Стефанів зарядив вечером 21 листопада відступ і ніччю з 21 на 22 листопада 1918 р. по трьох тижнях геройських боїв, українська залога Львова, покинула місто.

Згідно з наказом полк. Стефанова українські частини, що залишили Львів, повинні були відійти до Курович, віддалених від Львова на 20 кілометрів. Але частини УСС спротивились тому і вийшовши зі Львова, задержались у підльвівських селах Підбірці, Унтерберґен і Підберізці, а команда полку УСС в селі Миклашів. Ворог, підбадьорений відступом українського війська зі Львова, почав далі наступати і заатакував сильною групою Підбірці. Та сотня УСС під проводом пор. С. Іваницького здержала наступ і відігнала ворога до Лисинич, здобувши при тому його обоз і кілька гармат. Поляки відступили до Львова. Команда УСС висунула плян облоги Львова і створила штаб групи облоги під проводом сот. Мирона Луцького.

Так завдяки бойовому запалові загалу УСС-ів й рішучости старшин УСС, завдяки їхньому самочинному починові, постав фронт облоги Львова, що швидко поширився на північ і на південь.

11. ПОЛЬСЬКА ЛЕКЦІЯ „СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ СОЛІДАРНОСТИ"

Загал активного польського елементу в Галичині становили дідичі, а по містах урядовці державного апарату австро-угорської монархії, тобто, соціялістичною термінологією кажучи — „буржуазія". Побіч них по містах було теж чимало польського робітництва, головно ж у Львові. Політичну роботу серед польського робітництва вели соціялістичні партії, діячами яких були до війни теж визначніші українці, як от Микола Ганкевич, Михайло Павлик і інші. Українське населення Галичини за своїм соціяльним складом було в тому часі типово „пролетарським". А тому й боротьба галицьких українців проти поляків повинна була мати в очах соціялістів характер боротьби українського пролетаріяту проти польської буржуазії і польські соціялісти повинні були в ім'я визнаваних ними кличів „соціялістичної солідарности", якщо не стати по стороні українців, то щонайменше стати невтральними в боротьбі українських селян і робітників проти польської буржуазії.

А тим часом — якраз отой польський пролетаріят і польські соціялістичні партії стали ініціяторами і зав'язком польського шовіністично-імперіялістичного виступу проти українців. Саме у Львові була велика кількість залізничників і майже всі вони були по національності поляки. З огляду на важливе значення залізнодорожного транспорту в воєнний час, усі залізничники були звільнені від військової служби, а тому 1 листопад застав у Львові велику кількість залізничників-поляків у боєздатному віці. І от саме вони, польські залізничники, створили в своїй дільниці „Новий Світ" у Львові перші польські озброєні ватаги, що стали обстрілювати з засідки українські військові стежі, а ствердивши, що українські військові сили слабі, почали 2 листопада вже відкрито атакувати українську залогу Львова. А коли їх ініціятиву підхопили польські військові організації й у Львові розгорілись вуличні бої, то польський соціялістичний посол Гавзнер довів до

порозуміння польських соціялістів в ім'я боротьби проти українців з польськими буржуазними партіями і до створення у Львові польського „уряду" і сам став об'їздити Галичину з вічами, закликаючи всіх поляків ставати до збройної боротьби „проти східніх дикунів" за „польскі Львуф".

А й військову підмогу галицьким полякам з Польщі, що перерішили хід війни, вислано з ініціятиви й на домагання польських соціялістичних партій „ППС — Польської Партії Соціялістичної" та „ППЛ — Польської Партії Людової". Діячі обох тих польських соціялістичних партій змагались поміж собою в шовіністичній ненависті до всього, що українське. Ні один польський соціяліст не відмовився іти під командою польського офіцера, по соціяльному походженні буржуя, зі зброєю в руках проти українських селян і робітників, а навпаки — добровільно голосились до тієї боротьби, щоб збройним насиллям знову зігнути голову українського селянина в ярмо польського поміщика.

Так ото, коли історія поставила на порядок дня питання національного визволення українського народу з польського ярма, польські соціялісти задемонстрували українцям в Галичині таку саму лекцію свого розуміння соціялізму, як московські соціялісти задемонстрували українцям на Наддніпрянщині: прийняту ними в партійну програму і деклямовану ними соціялістичну фразу про те, що „клясові інтереси сильніші і глибше ділять, як національна різність", вони з глумом кинули в кут і ділом показали, що польський поміщик в час національної боротьби є для польського соціяліста товаришем, другом і братом, а український робітник і селянин, навіть партійний „товариш", є для польського соціяліста ворогом, якого він повинен безпощадно нищити. І, коли уряд Західньо-Української Республіки в постанові з 19 жовтня 1918 та в „Тимчасовому основному законі" з 13 листопада 1918 р. виразно признав рівноправність всім національним меншинам на українській землі і зарезервував місця для їхніх представників у законо-

датному та в виконному органі, то польські соціялісти, рука в руку з польськими поміщиками, протиставили тому свою політичну програму: польське панування над українським народом на насильно загарбаній поляками українській землі, польське беззаконня і польська самоволя, без признавання будь-яких прав автохтонному українському населенню.

Галицько-українські тогочасні політичні діячі придержувались аж до пересади всіх вимог гуманности навіть в умовинах війни. В час підготови й переводження листопадового зриву українцям були відомі польські приготування до захоплення ними влади у Львові й у всій Галичині і досить докладно було відомо, хто саме з польських діячів керує тими приготуваннями. Тому було висунено плян, щоб у час зриву інтернувати тих діячів і задержати як закладників, щоб тим способом спароліжувати в зародку польську змову й так запобігти кровопролиттю. Та український уряд і українське військове командування рішуче відкинуло цей плян як негуманний; нікого з поляків, що приготовляли виступ проти української влади, не заарештовано, не інтерновано, ніяких закладників не взято. І — всеодно: супер-гуманні українські провідники лишились, однаково для польських поміщиків, як і для польських соціялістів „східніми дикунами", а віроломні і кровожадні польські шовіністи — „культуртреґерами".

12. СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Галицько-українські соціялісти все ж таки різнилися корисно від наддніпрянсько-українських соціялістів: не тільки тим, що в час визвольної боротьби українського народу ніхто з них не висунув вимоги федерування в ім'я „єдности пролетаріяту" „селянсько-робітничої" Галичини з „селянсько-робітничою" Польщею, як це робили їхні наддніпрянські партійні товариші в відношенні до Московщини, але теж своєю поставою до справи організування влас-

ної національної армії. Правда, трапились і тут вихватки партійного наставлення „клясової ворожнечі", — наприклад, соціялістичні діячі спротивились, щоб командування полком УСС в 1917 р. перебрав „поміщик" ген. Шептицький, брат Митрополита Андрея, який при тій нагоді був би певно повернувся до свого українського народу, — все ж таки проти самої ідеї організування власної національної армії не виступили, а навпаки, взяли активну участь разом з усіми іншими українцями в її організуванні. Завдяки тому Галичина врятувалась від того жахливого видовища руйнування своєї власної армії, яке устроїли в найкритичніший мент боротьби за існування нації українські соціялісти на Наддніпрянщині.

Зав'язком галицько-української армії стала, постановою Української Національної Ради, формація УСС. Вубух українсько-польської війни поставив вимогу організування більшої армії. Тій справі присвячує пильну увагу Секретаріят Військових Справ від першої хвилі сформування уряду ЗУНР. Секретарем військових справ ЗУНР став, піднесений до ранги полковника, Дмитро Вітовський, заступником от. Петро Бубела. Ще під час побуту у Львові зорганізовано працю Секретаріяту Військових Справ, створивши в ньому окремі ділові відділи: мобілізаційний, зброї й амуніції та артилерії, технічний, санітарний, ветеринарний, інтендантський, військового судівництва, письменничий і пресовий. До Військового Секретаріяту крім полк. Вітовського і його заступника от. П. Бубели ввійшли ще: сот. д-р В. Бемко, от. Подляшецький, от. д-р Я. Білас, от. д-р Н. Гірняк, сот. Р. Шипайло, чет. Н. Гаморак, сот. Ю. Буцманюк, пор. Сивак, сот. С. Маґаляс, сот. В. Тимцюрак, сот. Панчак і чет. І. Боберський.

В тому часі випрацювано теж схему військової організації краю. Розпорядком з 13 листопада 1918 р. поділив полк. Вітовський Галичину на три області (Львів, Станиславів і Тернопіль)' кожну з областей на чотири округи, а кожну округу на повіти. В кожній окрузі зорганізовано Окружну Військову Команду, а в кожному повіті Повітову

Військову Команду, що підлягала Окружній. Окружні Команди підлягали безпосередньо Секретаріятові Військових Справ.

Постановою уряду ЗУНР введено обов'язкову військову службу всего українського населення. Чужонаціонального населення не зобов'язано до військової служби в українській армії, але німці і жиди стали голоситися добровільно: жидівські добровольці створили окремий жидівський курінь Української Галицької Армії і заплянували створити жидівську бриґаду УГА.

Повним ходом пішла мобілізація населення з моментом облоги Львова. Полк УСС створив тоді групу „Схід" і групу „Старе Село". Для відкинення польських спроб вийти зі Львова на північ твориться зі змобілізованих частин „група Північ", а проти Перемишля „група Південь". З огляду на брак зброї та брак старшин мобілізовано річники ступнево й ограничено до річників 18 — 35 літ.

Найвищим військовим командуванням УГА стала „Начальна Команда" з „Начальним Вождем" на чолі. Першим Начальним Вождем був полк. Дмитро Вітовський, якого під час боїв у Львові заступали полк. Маринович і полк. Гриць Коссак. Коли полк. Д. Вітовський став Секретарем Військових Справ, пост Начального Вождя УГА обняв полк. Гнат Стефанів, а 9 грудня 1918 р. перейняв той пост ген. Михайло Омелянович-Павленко. Пів року пізніше змінив його (9 червня 1919 р.) ген. Олександер Греків, а від 5 липня 1919 р. ген. Мирон Тарнавський. Першим шефом штабу УГА був от. Сень Ґорук, 9 грудня 1918 р. замінив його наддніпрянець полк. Євген Мишковський, 13 лютого 1919 р. прийшов на той пост полк. Віктор Курманович, по обнятті Курмановичем посту Секретаря Військових Справ шефом штабу став полк. Штіпшіц-Тарнова, а в час переходу за Збруч полк. Альфред Шаманек.

У грудні 1918 р., коли шефом штабу став полк. Мишковський, охоплено всю Галицьку Армію одностайною організаційно-військовою схемою: Українську Галицьку Армію становили тепер три корпуси, що з них кожний

складався з чотирьох бриґад, а кожна бриґада з 3 — 5 піших полків, полку артилерії, кінної сотні, технічної сотні, сотні зв'язку і допоміжних установ. Першу бриґаду становили УСС-и. Склад тієї бриґади поповнявся добровольцями з цілої Галичини. Інші бриґади були пов'язані під мобілізаційним оглядом з військовими округами і тому вони крім порядкового числа мали теж назву округи: 2-га коломийська, 3-тя бережанська, 4-та золочівська, 5-та равська, 6-та сокальська, 7-ма львівська, 8-ма самбірська, 9-та угнівська, 10-та яворівська, 11-та стрийська і гірська. І-ий Корпус з осідком команди у Камінці Струміловій зайняв відтинок фронту Сокаль-Жовква-Яворів, ІІ-ий Корпус з осідком команди в Бібрці оточував Львів, ІІІ-ій Корпус з осідком команди в Стрию держав відтинок фронту Львів-Карпати.

Кількість стрільців у кожній бриґаді виносила пересічно п'ять тисяч, отже стан цілої Української Галицької Армії після проведеної в січні-лютому 1919 р. мобілізації виносив кругло 60 тисяч вояків, а разом з усіми допоміжними частинами кругло 100 тисяч люда. В боях за Львів брало участь 1.300 УСС-ів та стільки ж, менш-більш, колишніх вояків австрійської армії; в ході тритижневих боїв за Львів прибуло ще з провінції кілька сотень добровольців, а в самому Львові долучились групи українських студентів та робітників і в моменті виходу зі Львова стан українських військових частин виносив около чотири тисячі вояків. По польській стороні було у Львові около сім тисяч жовнірів, зорганізованих у Львові та півтори тисячі жовнірів експедиційного корпусу пполк. Токаржевського, що прибув з Кракова. В грудні 1918 р. під час облоги Львова сили УГА зросли до 15 тисяч вояків.

При переводженні мобілізації давалося відчувати перетомлення населення чотирорічною війною (на півтора року довшою, аніж це було в випадку Наддніпрянщини в моменті вибуху революції), а головно ж те, що австрійське командування за весь час війни з засади скеровувало українських вояків на південно-італійський фронт і з мо-

ментом капітуляції Австро-Угорщини тисячі українців, вояків австрійської армії, опинилися в італійському полоні. Разом з цим, дошкульно давався відчути весь час брак зброї, амуніції та одягу.

У старшинському складі УГА було кільканадцять старшин австрійсько-німецької національности і це використовували поляки в своїй протиукраїнській пропаґанді як доказ того, що ніби українська справа є австро-німецькою протипольською інтриґою. В дійсності старшин австрійсько-німецької національности було в Українській Галицькій Армії багато менше, як у польській, а до того ті, що були в УГА, це були або народжені на українських землях (напр. полк. Альфред Шаманек і полк. Бізанц народжені в Галичині, ген. Антін Кравс народжений на Буковині), отже природні громадяни Західньо-Української Держави, або австрійці, поженені з українками, які прийняли українське горожанство і стали натуралізованими горожанами ЗУНР.

На увагу заслуговує факт, що Начальним Вождем Української Галицької Армії від 9 грудня 1918 р. до 9 червня 1919 р. був наддніпрянець ген. Михайло Омелянович-Павленко, а після нього до 5 липня 1919 р. українець, але по територіяльному походженні донський козак, ген. Олександер Греків, а шефом штабу УГА від 9 грудня 1918 р. до 13 лютого 1919 р. наддніпрянець полк. Є. Мишковський.

13. ПОЛЬСЬКИЙ МАРШ ШЛЯХОМ ЛАМАННЯ МІЖНАРОДНІХ СВОЇХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Листопадові бої за Львів мали під політично-правним оглядом характер внутрішньо-державних неспокоїв; вмарш на територію Західньо-Української Народньої Республіки польських військ, висланих польським урядом з Кракова, означав початок українсько-польської війни. Важке положення Західньо-Української Народньої Республіки вико-

ристали поспішно її південні сусіди: Румунія зайняла своїми військами Буковину, а мадяри загрозили Закарпаттю.

По відступі зі Львова уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а при кінці грудня до Станиславова; осідком Начальної Команди УГА став Ходорів. Одноцілий бойовий фронт, що з малими змінами протривав аж до офензиви армії ген. Галлера в травні 1919 р., установлено на такій лінії: З Карпат попри Хирів і Нове Місто до Гусакова, звідси попри залізничий шлях Перемишль-Львів до Львова, півколом довкруги Львова зі сходу і знову здовж залізничної лінії Львів-Перемишль з північної його сторони до Краківця, а звідси в північно-східньому напрямі здовж галицько-холмського кордону. В руках поляків залишалася Лемківщина, Перемишль з округою, Львів і залізнича лінія Перемишль-Львів. Поляки пробували багато разів проламати в різних місцях фронт, але це їм не вдалося і всі їхні ширше заплянованi акції кінчалися або повною невдачею, або дрібними й короткотриваючими льокальними осягами. Українське вояцтво держало фронт міцно в своїх руках, а все українське населення активно помагало йому. Так, наприклад, польський курінь Жміґродського, висланий в січні 1919 р. з Перемишля для зліквідування партизанів, що непокоїли залізничий шлях Перемишль-Львів, зліквідувала зовсім, на сам Новий Рік, українська міліція в Новосілках, зорганізована сот. Чорним із старших селян та дівчат. Полякам дуже удогіднювало воєнні дії те, що в їхніх руках опинилися залізничі лінії здовж фронту: лінія Ярослав-Любачів-Рава Руська-Грубешів, лінія Ярослав-Перемишль-Хирів і лінія Перемишль-Львів, завдяки чому вони могли легко доставляти на фронт амуніцію й харчі та перекидати в скорому часі свої частини з одного відтинка фронту на другий. Але й це не дало полякам змоги проламати фронт на протязі всіх семимісячних боїв.

Українські війська пробували відбити Львів і з тією метою було проведено три офензиви: в останніх днях грудня 1918 р., в січні і третю „вовчухівську" в лютому-березні 1919 р. Та поляки діставали за кожним разом все нові під-

кріплення з заходу і після перших успіхів приходило залоомання офензиви.

А тим часом в Парижі альянти як переможці заходились визначувати нову політичну карту Европи. Звернули вони увагу й на Галичину як частину переможеної колишньої Австро-Угорщини. В кінці лютого 1919 р. саме тоді, коли успішно розвивалася третя, „вовчухівська" офензива (названа так від села Вовчухи між Городком Ягайлонським і Судовою Вишнею, на яке був скерований головний удар для опанування залізничної лінії Перемишль-Львів), прибула до Галичини антантська місія Мирової Конференції під проводом французького генерала Бартельмі, яка наказала обом сторонам спинити бойові дії і приступити до переговорів. Фронтові дії було спинено. Мирова антантська делеґація, вислухавши обидві сторони, запропонувала демаркаційну лінію т. зв. „лінією Бартельмі", на яку повинні були відступити українські війська і яка мала стати основою устійнення польсько-українського кордону. Та лінія мала проходити здовж Бугу до Камінки Струмилової, звідси прямою лінією попри Яричів до Бібрки, а далі південною границею львівського повіту і східньою границею повітів Рудки, Дрогобич і Турка, передаючи таким способом в руки поляків Львів та весь Бориславський нафтовий басейн. Такої пропозиції українці прийняти не могли і тому після тижневої перерви, почався другий етап „вовчухівської" офензиви.

Наступ українських військ був так сильним, що поляки, не зважаючи на одержані з заходу сильні підкріплення, збирались уже залишати Львів і відступати за Сян. Але з вини командування успіхів не використано, розмах офензиви без виправданих причин припинено і коли антантська Рада Чотирьох візвала знову припинити бої, висуваючи нову, кориснішу для українців від попередньої пропозицію замирення, бойові дії знову здержано.

Новий проєкт демаркаційної лінії випрацював бурський ген. Бота. Ця лінія була висунена на десять до двадцять кілометрів на захід від лінії Бартельмі і, залишаючи

Львів полякам, передавала весь нафтовий Бориславський басейн українцям. Крім того, Рада Чотирьох обіцяла визнати в так визначених межах самостійну Західньо-Українську Державу та озброїти УГА для боротьби проти большевиків. Українці погодились на нову пропозицію. Але поляки отягались, проволікаючи переговори.

Швидко цей маневр поляків вияснився. Ішлось їм про ось що: в обличчі большевицького наступу на Польщу, Франція помогла полякам зорганізувати там з польських добровольців польську армію під командою Галлера й дала тій армії повний воєнний виряд. Ця армія Галлера була призначена для боротьби з большевиками і польський уряд офіційно зобов'язався перед державами антанти, що армія Галлера в ніякому випадку не буде вжита для українсько-польської війни, проти Української Галицької Армії. В половині квітня армія Галлера прибула на східні кордони Польщі. І тепер поляки — не зважаючи на заклик Ради Чотирьох до зберігання перемир'я і зламавши своє міжнароднє зобов'язання не вживати армії Галлера для українсько-польської війни, наказом варшавського уряду післали армію Галлера проти УГА. 19 квітня 1919 р. почалися нові бої і в травні українські війська під напором великих, свіжих і знаменито озброєних польських сил (армія Галлера числила 6 дивізій) почали відступати. Болючі невдачі на бойових фронтах підсилювала зневіра українського вояцтва в політичний хист уряду ЗУНР, який довіряв антанті і не передбачив політичного віроломства поляків. До того, румуни, використовуючи трагічне положення УГА, перейшли 24 травня галицько-буковинський кордон і почали займати південно-східні повіти Галичини. У висліді тритижневої офензиви армії Галлера полякам удалося захопити майже всю Галичину. Українська Галицька Армія опинилась 6 червня 1919 р. в невеличкому трикутнику між Дністром і Збручем та західньо-північною лінією Устечко-Ягольниця-Шманьківчики-Чорнокінці-Збризь.

І в тій важкій, безвиглядній та повній зневіри ситуації все вояцтво Української Галицької Армії несподівано спа-

лахнуло враз новим завзяттям і жаждою спротиву. В історії залишається й досі спірним, чи Чортківська офензива, що відродила бойового духа УГА і вкрила її новою славою, була вислідом плянування Командою УГА, чи виникла самочинно, рішенням самого вояцтва УГА. В кожному разі, 7 червня 1919 р. дві бриґади II-го корпусу УГА, замість далі відступати, пішли в протинаступ і відбили Ягольницю, а другого дня Чортків. 9 червня Українська Національна Рада передала всю виконну і законодатну владу в руки д-ра Євгена Петрушевича як диктатора ЗО УНР; Петрушевич звільнив ген. Омеляновича-Павленка з посту Начального Вождя і назначив на його місце ген. Грекова, який перебрав у свої руки керування дальшим ходом офензиви.

Несподіваний протинаступ УГА і сила його удару викликала серед поляків замішання й переполох. Після трьох тижнів геройських боїв частини УГА підійшли під Ходорів-Перемишляни-Броди. Захоплення успіхами армії передавалось теж населенню і втрати в людях, що їх зазнала УГА за час шестимісячних боїв, тепер швидко поповнялися новими добровольцями.

Та в моменті найбільших своїх успіхів станула Українська Галицька Армія перед найгрізнішою перешкодою перед браком амуніції. Власні запаси вичерпались, наддніпрянська армія УНР відступала в важких боях перед більшевицькою перевагою і ніякої допомоги дати не могла, на півдні була ворожа Румунія, на заході й півночі — Польща. Прийшлось припинити офензиву і почати знову відступ . . .

14. „ЧЕРЕЗ КИЇВ НА ЛЬВІВ!"

Заломання чортківської офензиви із-за вичерпання амуніції поставило так перед командою УГА, як і перед урядом ЗО УНР питання: Що далі?

Наддніпрянська армія зазнавала на фронті все нових невдач і під напором переважаючих большевицьких сил

відступила на захід. Волинь захопили поляки і в червні 1919 р. в руках армії й уряду УНР залишилася вже тільки невеличка смуга території над Збручем і Дністром біля Кам'янця Подільського. В такій ситуації наддніпрянська армія ніякої допомоги галицькій дати не могла тим більше, що велика частина амуніції, що нею диспонувала армія УНР, при відступі попала на Волині в руки поляків. Відступаючи до Дністра, армія і уряд УНР числили на допомогу галицької армії в боротьбі проти большевиків. Уряд УНР також вислав до Львова свою військову місію на переговори з поляками, щоб досягти з ними перемир'я й тим забезпечитись від заходу. У висліді переговорів військова місія Директорії УНР під проводом ген. Дельвіґа погодилась 16 червня 1919 р. на демаркаційну лінію, названу „лінією Дельвіґа", що мала йти річкою Серета від джерел до Тернополя, звідси на Острів-Литятин і Золотою Липою до Дністра й Дністром від півдня по Збруч, значить признавала українцям пів тернопільської округи без Тернополя, а полякам другу частину тернопільської округи з Тернополем і цілі округи Львів та Станиславів.

Галицький український уряд та Команда УГА відмовились погодитись на „лінію Дельвіґа", бо ж погодження на неї означало визнання галицько-українським урядом польської окупації решти Галичини.

Тоді саме несподівано запропонували допомогу зброєю й амуніцією галицькому урядові — большевики. Вони не почували себе ще в тому часі певно і раді були досягти миру з Галичиною, забезпечившись так перед допомогою галичан українській наддніпрянській армії. Під умовою, що Галичина зірве політично і мілітарно з Наддніпрянщиною, большевики обіцяли визнати самостійність Галичини й ненарушність ними кордону на Збручі та доставити галицькій армії задовільну кількість зброї й амуніції. Ця пропозиція видавалася принадною тим, що достава зброї й амуніції для УГА розв'язувала найважливіше для неї питання: в час чортківської офензиви командування УГА мусіло відпустити домів 70 тисяч нових добровольців із-за браку

озброєння для них, а із-за браку амуніції припинити саму офензиву. Одержавши задовільну кількість зброї й амуніції, можна б було озброїти новобранців та дорівняти числом польським збройним силам і при тому запалі, що охопив був українців завдяки успіхам чортківської офензиви, викинути поляків поза кордони Галичини. Тому то Петрушевич вислав був до большевиків делеґацію, щоб точніше розвідати про можливості добуття зброї й амуніції. Але, політичні услів'я, на яких большевики зобов'язувались доставити для УГА зброю й амуніцію, — уневажнення Акту Соборности та відмовлення всякої допомоги наддніпрянській українській армії — були не до прийняття. Тому пропозицію большевиків відкинено.

Брано тоді до уваги ще один плян: відтягнути УГА в Карпати, нав'язати порозуміння з Чехами, що мали тоді спір з Польщею за Тешин, роздобути зброю та амуніцію для УГА через Чехію і тоді з Карпат почати наступ на поляків, щоб прогнати їх з Галичини. При такій постановці УГА залишилася б далі на території Галичини, актуалізуючи тим далі на міжнародньому форумі питання політичного стану Галичини та приготовляючись до нових боїв за визволення Галичини з-під польської окупації, а при тому нічим не заторкувано б принципу соборности українських земель.

Але, відхід УГА в Карпати на ділі створював би таке положення, яке мусіло б довести до повної ліквідації наддніпрянської армії УНР, яка, будучи притисненою над Збручем, мусіла б або улягти большевицькій перевазі, або перейти на окуповану поляками територію Галичини, щоб там бути інтернованою. Про тодішнє катастрофальне положення наддніпрянської армії УНР свідчить Ізаак Мазепа у своїх споминах: „9 липня наказний отаман Осецький і начальник штабу В. Тютюнник прийшли на засідання уряду в Кам'янці і заявили, що коли протягом 2 — 3 днів не прийде на допомогу Галицька армія, то ліквідація фронту буде неминуча. Ця ліквідація відбулася б у дуже тяжких умовинах. Не було ні часу, ні можливости спасти як майно,

так і людей. Куди було відступати? Про Польщу тоді ще не могло бути й мови, бо Галицька армія відступала під натиском поляків. На Румунів також не можна було покладатися. В таких умовах можна було чекати найбільш бажаної для большевиків і найтрагічнішої для українців — ліквідації Української Народньої Республіки. Це було б фізичне знищення всіх учасників української боротьби — вояків і урядовців і цілого державного апарату." (Цит. твір, т. II, стор. 12).

Критичне положення, в якому опинились наддніпрянська армія та уряд УНР стало відомим не лиш урядові ЗО УНР та Начальній Команді УГА, але й усьому вояцтву Української Галицької Армії. Воно зустрілось з повним співчуттям усіх галичан і однаково серед старшин, як і серед рядового вояцтва УГА стихійно виникла постанова ставити долю Києва як столиці всієї України на першому місці перед долею Львова, значить, постанова — іти на підмогу наддніпрянській армії УНР, щоб соборними силами прогнати з України червоно-московського наїзника. Серед вояцтва Української Галицької Армії зродився тоді клич, що вмить опанував усіх її членів:

— Через Київ на Львів!

На диво, ще й тоді, у так критичній хвилині, справа об'єднання галицької та наддніпрянської армій для спільної боротьби проти большевиків натрапила на перепони. Про це свідчить згаданий соціялістичний лідер Ізаак Мазепа: „Як я вже зазначав, Осецький і В. Тютюнник на цьому засіданні заявили, що без допомоги Галицької армії нам не врятувати свого фронту. Тому, казали вони, треба їхати до Петрушевича й просити його послати свої частини проти большевиків. Майже всі присутні члени уряду (Одрина, Черкаський, Мазепа, Крушельницький, Лівицький) висловилися за те, щоб негайно послати до Петрушевича представників уряду і командування для переговорів в цій справі. Але голова ради міністрів Мартос був проти посилання представників уряду до Петрушевича, бо вважав, що проголошення диктату-

ри в Галичині було актом незаконним." Для соціялістичного талмудиста Мартоса, значить, навіть в обличчі загибелі всієї армії УНР й усього персоналу уряду УНР та його апарату, навіть в обличчі повного запропащення справи Української Народньої Республіки, важливішим було збереження партійної ненависти до репрезентанта виразно самостійницької і державницької, але і н ш о ї, як його власна, української політичної партії, аніж рятування національної справи!

Представників уряду і командування УНР на переговори з Петрушевичем вислано і домовлення було досягнено. Наддніпрянський Уряд УНР зобов'язався: 1) вести надалі демократичну політику без ухилів у бік радянства, 2) змінити уряд Мартоса і 3) скасувати міністерство для Галичини при уряді УНР.

В днях 16 — 18 липня 1919 р. Українська Галицька Армія, Начальним Вождем якої став 5 липня замість ген. Грекова ген. Мирон Тарнавський, перейшла Збруч і з'єдналася в Кам'янці Подільському з наддніпрянською армією УНР, щоб соборними силами синів всіх земель України помаршувати проти наїзницьких московських орд до золотоверхого Києва.

ШОСТА ЧАСТИНА

На історичному закруті

ЗМІСТ

1. Похід соборними силами на Київ-Одесу 331
2. У ворожому оточенні 334
3. Знову партійництво 336
4. Чорномосковські крухи 344
5. Жниво тифу .. 348
6. Змора орієнтацій 351
7. Договір УГА з Денікіном 356
8. Листопадово-груднева катастрофа 358
9. Під прапором українського націоналізму 360
10. Зимовий похід 365
11. Гнилий союз 369
12. Невикористана остання шанса 374
13. На історичному закруті 377
14. Висновки 379
15. Примітки 396

1. ПОХІД СОБОРНИМИ СИЛАМИ НА КИЇВ-ОДЕСУ

В половині липня 1919 р. Українська Галицька Армія (УГА) разом з урядом ЗО УНР перейшли Збруч і з'єдналися з наддніпрянською армією УНР, що разом з урядом УНР опинилася була в тому часі в районі Кам'янця Подільського.

Наддніпрянська армія УНР була в стані повного відступу перед переважаючими силами большевиків і під її контролею залишалася вже тільки невеличка смуга української території між Збручем на заході, Дністром на півдні, лінією Гусятин-Ярмолинці на півночі і Бар-Могилів на сході. На цю останню фортецю наступали большевики з трьох сторін. Та прихід галицької української армії на допомогу наддніпрянській відразу змінив ситуацію. З'єднані українські армії здержали большевицький наступ і після короткого відпочинку перейшли в протинаступ.

За Збруч перейшло з Галичини кругло сто тисяч людей. Але між ними було дуже багато цивільних утікачів. Стан самої УГА виносив тоді біля 35 тисяч бійців, а разом з усіми допоміжними частинами кругло 60 тисяч чоловік. Начальним вождем УГА став тоді ген. Мирон Тарнавський. Стан наддніпрянської армії УНР виносив в тому часі кругло десять тисяч бійців, а по прибутті повстанчої групи от. Юрка Тютюнника зріс до 14 тисяч. Обов'язки головного коменданта наддніпрянської армії УНР виконував в заступстві Головного Отамана Симона Петлюри, що від 11 лютого 1919 р. займав теж пост Голови Директорії УНР, ген. Осецький. По з'єднанні обох армій створено спільний провід обох армій під назвою „Штаб Головного Отамана", на чолі якого став ген. М. Юнаків, а його заступником ген. В. Курманович.

При розгляді майбутніх бойових дій виринуло два

різні пляни. Командування Української Галицької Армії та уряд ЗО УНР заступали погляд, що наступ українських армій повинен скеруватися здовж румунського кордону в напрямі Чорного моря, щоб опанувати Одесу і тим відкрити собі вихід у вільний світ та уможливити доставу зброї, амуніції, одягу й ліків з країн вільного світу. Щойно забезпечивши собі так шлях постачання, українська армія повинна повільно займати повіт за повітом; вслід за нею повинна йти цивільна адміністрація, і заводити скрізь дійсний лад і порядок так, щоб звільнений українськими арміями терен ставав зовсім певним запіллям і базою постачання для українського війська.

Наддніпрянський уряд УНР висунув зовсім інший плян дії. Він поклав головний наголос на політично-психологічний бік справи і тому вважав конечним, щоб наступ об'єднаних українських армій скерувався на Київ, бо звільнення Києва піднесе захитаний дотеперішніми невдачами авторитет УНР, викличе загальне одушевлення українського населення й заохотить його до повстання проти большевиків на всій території України, окупованій большевиками.

Після обміркування обох плянів було остаточно вирішено реалізувати обидва пляни одночасно, при такій постановці: Наступ об'єднаних армій соборної України повинен іти одночасно на Київ і на Одесу, однак з престижевих оглядів головні сили треба вжити на звільнення Києва.

Вже перші бої об'єднаних армій з большевиками принесли наявні успіхи. Большевики ставили скрізь дуже запеклий опір, але не всилі були здержати наступу й мусіли крок за кроком відступати. По двох тижнях бойових дій було здобуто Вапнярку, Жмеринку та Староконстантинів і цим створено вигідну випадову базу для загального наступу на Київ. До армії УНР стали напливати підсилення з повстанських загонів так, що тепер наддніпрянська Дійова Армія числила вже тридцять тисяч бійців; крім цього, командуванню Дійової Армії УНР підпорядкувалися численні повстанські загони на окупованих ще

большевиками теренах, у висліді чого стан об'єднаних українських армій досяг в половині серпня 1919 р. числа сто тисяч бійців.

Об'єднані армії поділено на три армійські групи: Північну Армійську Групу, що складалася з 11-го галицького корпусу під командою полк. А. Вольфа, та з групи Січових Стрільців під командою полк. Є. Коновальця; Осередню Армійську Групу під командою ген. А. Кравса, в склад якої ввійшли І-ий і ІІІ-ій корпуси УГА та наддніпрянська Запорізька Дивізія, і Східню Армійську Групу, зложену з повстанських частин от. Юрка Тютюнника і 3-ої дивізії полк. Удовиченка, скріплену опісля Волинською групою армій УНР та двома бригадами УГА. Північна й Осередня армійські групи пішли походом на Київ, Східня Армійська Група на Одесу.

Большевики кинули на всі відтинки фронту сильні підкріплення і тому бої стали скрізь дуже важкими й запеклими. Найслабшою під кількісним оглядом була Східня Група, що наступала на Одесу. Після перших успіхів, зустрівшися з великою большевицькою перевагою, вона була змушена здержати свій похід в околиці Балти й Ольвіополя, тобто на половині шляху до Одеси. Але тоді прибула їй на допомогу Волинська Група наддніпрянської армії і 2-га дивізія УГА. Скріплена так Східня Група перейшла знову в наступ. В околиці Рудниці вона розбила зовсім 45-ту большевицьку дивізію і захопила в полон три тисячі большевиків та здобула великі припаси амуніції, скоростріли, гармати і два панцирні потяги. 4-та большевицька дивізія відступила поспішно на схід і в останніх днях серпня 1919 р. українські війська підійшли переможним походом під Одесу.

Ще успішніше розвивався похід українських армій на Київ, хоч большевикам прибували з Московщини постійні підкріплення людьми, зброєю й амуніцією. Українські армії дійшли до Києва і 30 серпня ранком почали загальний наступ на столицю. Київ окружено з усіх сторін, завзятий спротив ворога скрізь зламано і після полудня 31 серпня

1919 р. перші стежі Української Галицької Армії та корпусу Січових Стрільців увійшли до Києва.

Зусиллям об'єднаних армій соборної України було викинено большевиків за Дніпро і звільнено золотоверхий Київ. Над столицею України замаяли 31 серпня 1919 р. знову синьо-жовті прапори.

„Успіхи на фронті поріднили галицького стрільця та нашого козака і прославили їх серед українських мас, — піднісся настрій серед війська, запанував бадьорий дух", — нотував один із членів уряду УНР, О. Доценко, у „Літописі Української Революції").

2. У ВОРОЖОМУ ОТОЧЕННІ

Але політичне положення Української Народньої Республіки на тлі міжнародньої ситуації було надзвичайно важке: Україна була оточена з усіх сторін ворожими силами, не маючи ніде союзника й не зустрічаючи в зовнішньому світі в нікого навіть прихильности до своїх змагань.

З-поміж безпосередніх сусідів України найменш небезпечною була Румунія і тому українці пробували наладнати з нею бодай торговельні відносини та закуп зброї. Але здержання румунських імперіялістичних апетитів на лінії Дністра було вислідом тільки румунської слабости, а не виявом симпатії чи вирозуміння до визвольних змагань українського народу. Румунія залишалась весь час настороженим, чигаючим хижаком. І коли весною 1919 р. Запорізька Дивізія була змушена, відступаючи перед большевиками, перейти на румунську територію, то румуни ограбили в неї все, що тільки було можна. А тому навіть Румунію треба було числити ворожо-невтральним сусідом.

Ще більш ворожу „невтральність" супроти наддніпрянської України виявила Польща. Коли наддніпрянська українська армія знайшлася весною 1919 р. в дуже важкому положенні, тоді Польща виступила збройно проти УНР захопила в свої руки великі запаси зброї й амуні-

ції в районі Волині. 24 травня, згл. 16 червня 1919 р. військовій місії уряду УНР під проводом ген. Дельвіґа вдалося підписати у Львові тимчасовий договір з поляками про замирення; але в новому договорі про замирення з 1 вересня 1919 р. урядові УНР треба було окупити те замирення вже дорогою ціною признання тимчасового кордону між Україною і Польщею на лінії Збруч-Заслав-Олевськ-Мозир, значить відступити полякам ще й усю Волинь та Полісся. Зрозуміло, що такої демаркаційної лінії українці ніяк не могли вважати остаточним кордоном між Україною й Польщею. Натомість поляки не тільки вважали захоплені українські землі невід'ємною частиною польської держави, але плекали нескривані апетити захопити ще й нові шматки української території.

На сході ж і на півдні з'явився перед українськими арміями, що стояли у важкому змагу на життя і смерть з московськими большевиками, новий грізний ворог: чорномосковське гайвороння — армії ген. Денікіна.

Врешті, некорисною для справи української державности стала й загальна міжнародня ситуація. Світова війна закінчилась, Німеччина й Австро-угорщина капітулювали і п'яні перемогою Франція й Англія заходились накреслювати нову політичну карту Европи по своїй власній уподобі, мало, а то й зовсім не рахуючись з волею населення даної країни.

Большевизм визнали переможні альянти — Франція й Англія, смертельною загрозою для Европи і тому постановили дати всю потрібну допомогу біло-московським арміям, що їх очолив ген. Денікін. Тим арміям дали західні альянти достатню кількість зброї, амуніції та іншого воєнного знаряддя і, підсиливши їх десантом французьких військ, перекинули їх через Чорне море й Кавказ на українські землі.

До уряду Української Народньої Республіки Франція й Англія поставилися неприхильно, а то й явно вороже — з двох причин: По-перше тому, що вороже до державної самостійности України ставився Денікін із своєю „добро-

вольчою" армією і цілий політичний „біло-московський" провід, всіми силами піддержуваний Францією й Англією; по-друге тому, що уряд УНР був у руках соціялістів, яких тодішня Франція й Англія вважали „тоже-большевиками".

У висліді того західні альянти доручили бльокувати уряд та армію УНР так само, як большевиків і не допускати до них ніяких достав зброї, амуніції, одіння, харчів.

Так опинилася Українська Народня Республіка в 1919 році в смертельному ворожому оточенні. Ніде ні одного щирого союзника, який поміг би Україні в її особливо важкому положенні бодай продажем боєприпасів, одіння, харчів та ліків. На півночі й північному сході — большевицькі орди, запіллям яких стала вся Московщина, на півдні й південному сході — двістітисячна армія Денікіна, що користувалася обильною допомогою Франції й Англії; на заході — зачаєні, ніби невтральні Румунія і Польща.

3. ЗНОВУ ПАРТІЙНИЦТВО

На добавок усіх лих — партійництво, яке казало ставити інтерес групки, інтерес власної партії понад інтереси нації, виявилося навіть й у так невимовно трагічній ситуації, коли мусіли б були відійти набік усі особисті й партійні амбіційки, а всі українські сили мали дружньо з'єднатися в тому останньому змагу за бути-або-не-бути українській державі.

Свій партійницький підхід до всіх проблем заходились наддніпрянські соціялістичні провідники накинути відразу й Західній Україні. Коли 22 січня 1919 р. було проголошено злуку всіх українських земель, то соціялісти з УНР зацікавились зовсім не мілітарним положенням Західньої Области УНР, що вела тоді важку боротьбу з польськими напасниками, ні адміністративно-державницькими проблемами, а тільки — яка це партія при владі в Західній Області УНР.

Уряд ЗО УНР був створений представниками україн-

ського населення, вибраними нормальними парляментарними виборами ще за Австро-угорської монархії. В ньому були представники всіх діючих тоді західньоукраїнських партій, очевидно — пропорційно до їхніх дійсних впливів серед українського громадянства. При тому нормальному стані кількість соціялістів була зовсім маленька. Це дуже не подобалось наддніпрянським соціялістам, які вважали, що соціялісти окрізь мусять мати владу в своїх руках, не дивлячись на те, яку частину громадянства вони репрезентують.

А тому й заходились помагати своїм галицьким партійним колегам-соціялістам захопити в свої руки всю владу в Західній Області УНР. Шляхом демагогічної аґітації розпалювали клясово-партійні пристрасті, щоб довести до державного перевороту.

Свої партійні затії почали соціялісти вже напередодні формальної злуки українських земель. Перед відкриттям „Трудового Конґресу", що почав свої наради в Києві 23 січня 1919 р. в характері українського державного парляменту, відбули наддніпрянські соціялісти свої партійні з'їзди, на які прибули й представники галицьких соціялістів. На тих партійних нарадах і було укладено плян дії для захоплення соціялістами влади теж в Західній Україні. На керівників тієї акції визначено делеґатів, що прибули на партійний з'їзд в Києві — діяча галицьких соціял-демократів Семена Вітика й двох авантюристів — буковинця О. Безпалка та галичанина І. Сіяка.

Повернувшись до Галичини, О. Безпалко почав творити „Селянсько-Робітничий Союз", як „єдино компетентне представництво українських селянських і робітничих мас Галичини, Буковини і Закарпаття", а за привезені гроші видавав у Станиславові дві партійні газети, присвячені аґітації проти уряду Західньої Народньої Республіки та проти галицької „Української Національної Ради", як „речників буржуазії". В „Селянсько-Робітничому Союзі" вдалося Безпалкові зібрати тільки горстку таких же, як він, політичних авантюристів. Але це не перешкодило Безпал-

кові зголосити в „Українській Національній Раді" вимогу щоб до її складу прийнято 61 представників „Союзу" як речників українського селянства й робітництва. Цю незвичайну вимогу піддержав в УНРаді представник соціялдемократичної партії С. Вітик, але УНРада відкинула її як зовсім безпідставну і суперечну демократичним методам політичної праці.

Не приймалися серед українських мас і голошені Безпалком демагогічні кличі про негайне передання всієї влади в Західній Україні в руки соціялістів, запровадження в Українській Галицькій Армії „радянської" системи з „солдатськими радами" й вибором старшин та негайне переведення парцеляції фільварків. Безперечно, і уряд ЗО УНР, і командування УГАрмії робили різні помилки, і галицькі народні маси не були ідеально дисципліновані, національно свідомі й політично вироблені. Все ж, національне почуття було серед галицько-українських мас безмірно міцніше від клясово-партійних пристрастей. Вони розуміли, що в час кривавого змагу з наїзником за збереження національно-державної самостійности немає місця для внутрішніх клясово-партійних авантюр.

На допомогу Безпалкові приїхав весною 1919 р. до Станиславова уповноважений наддніпрянських соціялістів Микита Шаповал, маючи завдання особисто керувати організуванням державного перевороту проти „українських буржуазних націоналів". Але плян того перевороту був швидко викритий, Микиту Шаповала, який замість організувати оборону Києва перед наступаючими большевиками, організував партійні перевороти, щоб „ущасливити" соціялістичним хаосом і анархією теж Західню Україну, арештовано й разом із його помічниками відставлено поза кордони ЗО УНР.

В червні 1919 р. член „Союзу" Безпалка — галицький соціял-демократ д-р І. Сіяк зробив ще одну спробу соціялістичного державного перевороту. Він зорганізував у Станиславові, де тоді перебував уряд ЗО НУР, збройний „загін залізничників", що начисляв 300 осіб, і пробував

при його помочі заарештувати д-ра Є. Петрушевича й інших членів уряду ЗО УНР та проголосити „селянсько-робітничу владу" соціялістичної партії. Однак і цей анархістичний виступ виявився відразу невдачним і Сіяк мусів зі своїми спільниками чимшвидше втікати з Галичини.

Та тоді виявилося, хто це був інспіратором усіх тих анархістичних виступів. Наддніпрянські соціялісти, користуючись тим, що уряд УНР був майже повністю в їхніх руках, не тільки дали азиль тим руїнникам, але ще й нагородили їх: відділ ворохобників під командою д-ра Сіяка було призначено загоном особистої охорони уряду УНР, О. Безпалка прийнято в склад уряду УНР як міністра праці, а С. Вітика спеціяльно створеного „міністерства для справ ЗО УНР", тобто назначено його зверхником уряду З УНР.

Цей епізод ми згадуємо детальніше тому, бо він дуже чітко вияснює, в чому в дійсності була суть тодішнього спору між наддніпрянським урядом УНР та урядом ЗО УНР. Його підложжя — „психологічно-політичний збруч", як це опісля намагалися вияснювати ініціятори того конфлікту, зводиться властиво до вузько-партійної розигри. На цьому прикладі ми бачимо виразно, що територіяльно-політичний чи територіяльно-психологічний момент тут був зовсім ні при чому. Адже галичани С. Вітик і д-р Сіяк та галицько-буковинський О. Безпалко були беззастережно сприємливими для співпраці наддніпрянським соціялістам, бо вони — були такими самими соціялістами; натомість д-р Петрушевич та інші галицько-українські діячі, що були „націоналами", були несприємливими для наддніпрянських соціялістів — так само, як були несприємливими для них і наддніпрянські „націонали" — Микола Міхновський та його однодумці.

В липні 1919 р., в обличчі повної катастрофи, уряд УНР пішов на уступки: соціялістичного партійного талмудиста Б. Мартоса заступлено на пості голови уряду більш примирливим та національно зорієнтованим, хоч і членом тієї самої партії соціял-демократів, Ізаком Ма-

зепою, „міністерство для справ Галичини" обіцяно ліквідувати, загін Сіяка розпущено[2]).

Спільний похід наддніпрянської та галицької українських армій в липні-серпні 1919 р. на Київ-Одесу, спільні бої і спільні успіхи, завершені звільненням Києва, здавалося, ліквідували всі ті партійні спори й інтриги, ставлячи перед очі всім всенаціональні інтереси. „Успіхи на фронті, — писав про це в „Літописі Української Революції" О. Доценко, — поставили на порядок денний на всю широчінь національні моменти (гуртування та акції народу — повстанців і війська під національними гаслами за УНР проти червоної і чорної Москви) понад соціяльні й партійно-особисті, — ми мусіли приготовитися і стати на шлях творчого будівництва Республіки, а не безконечної руйнації й політичного занепаду, — в противному разі передати заздалегідь владу комусь другому — людям... здорового розсудку, які змогли б під реальними вимогами життя відійти від партійних „ізмів" і приступити до національно-державної будови та націю українську протиставити нації московській"[3]).

На жаль та на лихо Україні, українські соціялісти не спромоглись на таку позитивну еволюцію поглядів та тверезу поставу до життя. „Замість того, щоб справу творення незалежности України покласти в основу всебічного визволення українського народу, (так робили тоді в себе соціялісти польські, грузинські, лотиські, естонські та фінські), вони блукали між кличами демократії та диктатури й шукали виходу для „гармонійного з'єднання" ідеї національної з соціяльною в неясних формулах про „трудову владу", про „ради трудового народу" і т. п."[4]).

Не зуміли наші соціялісти спромогтись на те, щоб заперестати врешті розкладати власну армію партійною агітацією. „Державну інспектуру", тобто апарат партійних політруків ес-деків та ес-ерів, введений в наддніпрянській українській армії на взір большевицької, не ліквідовано, а навпаки, посилено її діяльність. А те партійне „освідомлювання" вояцтва розкладало армію й плекало анархізм

отаманії, бо дозволяло кожному отаманові, а то й рядовикові політикувати й узалежнювати свою вояцьку поставу від того, чи йому подобається, чи не подобається політика уряду УНР та його партійно-персональний склад[5]). Партійництво соціялістів навіть у тій особливо важкій ситуації не переставало розкладати українську армію знутра.

Партійницький підхід соціялістів навіть у військовій ділянці мав особливо відємні наслідки для боротьби українського народу на відтинку повстанчому. На теренах, окупованих большевиками та денікінцями, оперували численні українські повстанські загони, сили яких сягали в тому часі разом до 300 тисяч чоловік. Їхні партизанські дії завдавали дуже дошкульні удари червоним та білим московським загарбникам, і якщо б усі ті українські повстанські загони були охоплені військовою дисципліною під одним найвищим командуванням Армії УНР, то це було б дало змогу пляново й послідовно ліквідувати окупантські сили ударами з фронту і з тилу. Але, замість сприяти підпорядкуванні всіх повстанських загонів єдиній військовій команді УНР, соціялістичні діячі в складі уряду УНР докладали всіх зусиль, щоб повстанські загони залишалися „приватними" частинами котроїсь із соціялістичних партій чи їхніх фракцій. У висліді того повстанські отамани контактувалися не з військовим командуванням УНР, але з проводами котроїсь із фракцій ес-деків чи ес-ерів і займалися не укладанням плянів бойових дій згідно з наказами військового командування УНР, але партійно-політичними програмами, хитаючись, як і самі провідники ес-деків та ес-ерів, між кличами національного державництва і большевизмом, стаючи раз по стороні УНР, раз по стороні большевиків. Партійницький підхід соціялістів до кожної проблеми занархізував і змарнував цей патріотичний бойовий запал українського населення, що виявлявся дією повстанських загонів.

На голоси українських патріотів, що закликали до опам'ятання, українські соціялісти відповідали:

„Нам кажуть, що треба залишити всі „сварки", всі партійні рахунки і з'єднатися під одним прапором, під гаслом самостійности Української Республіки. Політично-партійні суперечки наші пояснюють нам тим, що, мовляв, ми не жили ще державним життям, що немає у нас політично-громадського вироблення... В дійсності ж причина боротьби двох групіровок українських партій та сама, що панує й у всьому світі — клясова суть і клясова протилежність змагаючихся сторон українського суспільства. І цим тільки й можна з'ясувати впертість тієї боротьби... І партійна боротьба мусить продовжуватись, мусить загострюватись і кристалізуватись і було б злочинством і зрадою соціялістичних партій, або дійсно політичною недозрілістю піти на цю досить нехитру і наївну політику наших політичних ворогів. З тієї точки погляду — з точки погляду клясової боротьби і може розглядатися гасло Української самостійної Республіки... Для одних це гасло — ідея чистого націоналізму, гасло вільного розвитку української буржуазії, для других — для пролетарських мас — це засіб розвитку мас, піднесення їхньої свідомости. Буржуазні кола української суспільности більш усього, розуміється, протестують і обурюються, коли хто нескромною рукою торкнеться, хоч трохи підійме покривало, яке так старанно і щільно прикриває обличчя молодої, ще не оформившоїся „красуні" — української буржуазії... Для неї самостійність Української Республіки — засіб забезпечення своїх клясових інтересів, засіб замкнути круг використовуючих дану територію, вигнати конкурентів-чужинців; для нас — спосіб клясової боротьби і знищення буржуазії"[4]).

Значить, для українських соціялістів ще й півтора року по проголошенні повної державної незалежности України основним завданням залишалося не оборона самостійної соборної української держави, що опинилася із-за агресії червоної й „білої" Москви в незвичайно критичному положенні, але — „клясова боротьба" і тому головним ворогом для українських соціялістів були далі не червоні

й „білі" московські наїзники, але — „неоформившася ще українська буржуазія".

7 вересня 1919 р. Головна Управа наддніпрянської „Української Народньої Партії", що створилася в серпні 1919 на місце давнішої „Української Хліборобсько-Демократичної Партії", передала урядові УНР свій меморіял „про внутдішнє і зовнішнє положення України та завдання нашої політики", в якому піддано критиці політику соціялістичних урядів Мартоса й Мазепи і поставлено такі вимоги:

„1. Радикальної зміни курсу внутрішньої політики в напрямі дійсного забезпечення демократизму, парляментаризму, правности й порядку.

2. Припинення соціялістичних експериментів у внутрішній економічній, фінансовій та земельній політиці й забезпечення приватної ініціятиви й коштів у справі розвитку українського народнього господарства.

3. Проголошення того, що потрібні для розвитку української нації соціяльні реформи будуть вирішені й остаточно закріплені Українськими Установчими Зборами.

4. Прийняття мір для того, щоб широкі кола населення відчували не лише свої права, але й обов'язки перед українською державою.

5. Не спиратися в національно-державній роботі на диктатуру поодиноких кляс, партій і політичних груп.

6. Зміна курсу політики відносно галицького уряду.

7. Переведення належних змін дипломатичних і торговельно-фінансових місій".

Подібний своїм змістом меморіял під назвою „Записка С. Петлюрі" подала й Головна Рада наддніпрянського „Українського Національно-Державного Союзу" В ньому було стверджено, що „сучасне трагічне, а в нелалекому майбутньому може й катастрофічне становище української держави" спричинили: „диктатура Центральних Комітетів партій соціялістів-революціонерів та соціял-демократів", що „в дійсності є одна лиш зневага для політично-здорового та реально-мислячого громадянства". „спроби боль-

шевицьких експериментів (трудові ради) над місцевим самоврядуванням", переводжені соціялістичними урядами УНР, що довели до „повного розвалу місцевої цивільної влади"; „руйнуюча земельна політика"; „елементарна, нетактовна та некоректна політика відносно Галичини, галицького населення та його війська й правительства"; орієнтація українських соціялістів на світову революцію й достосовування ними до тієї орієнтації всієї політики уряду УНР. У висновку тих стверджень були поставлені меншбільш ті самі вимоги щодо зміни напрямних і методів політики й усієї роботи уряду УНР, що їх поставила „Українська Народня Партія"[7]).

Ці меморіяли доказують, що наддніпрянські патріоти-державники не переставали звертати увагу керівників УНРеспубліки на сумні наслідки партійництва та закликати до конструктивної, державнотворчої, понадпартійної праці в інтересі української держави й усього українського народу. На жаль, вони були організаційно надто слабі. А відклик до Симона Петлюри як Голови Директорії, чи й до цілої Директорії УНР не міг мати бажаних успіхів, бо, як це відверто признає один із тодішніх провідних соціялістів, „справами тоді керувала не Директорія, а Правительство, точніше — Центральні Комітети правительственних партій (есерів та есдеків). В цьому власне й було все зло для Республіки, бо партійні інтереси ставилися понад усе, понад справи державні"[8]).

4. ЧОРНОМОСКОВСЬКІ КРУКИ

В той сам час, як об'єднані українські армії, розторощуючи большевицько-московські орди, зближалися переможно до Києва із заходу, з півдня прямував до нього новий непримиренний ворог українського самостійництва — 200-тисячна російська „біла" армія ген. Денікіна.

Уряд УНР та військове командування УНР не мали ясного погляду на те, як ставитись їм до армії Денікіна

й до його мілітарної та політичної акції. Перемоги об'єднаних українських армій над большевиками, які на цьому відтинку скупчили свої головні сили, та селянські повстання на лівобережній Україні помогли денікінській армії захопити в скорому часі південну та лівобережну частини України. Це відкрило можливості в оперті на Чорне море, що ним йшли французькі та англійські достави для тієї російської армії, прямувати на Москву. Так думало зокрема українське військове командування, сподіваючись, що українську територію вважатиме Денікін тільки тереном перемаршу й шляхом сполуки з західніми альянтами до часу, поки не захопить Москву й Петроград та встановить зв'язок з західніми альянтами через Петроград — Балтицьке море.

До того, командування українських армій і частина політичних керівників лякалися збройно виступати проти Денікіна, бо на цю карту поставили західні альянти. Уряд УНР та військове командування побивалися за встановленням приязних стосунків України з західніми альянтами, а тому й не хотіли ускладнювати ситуації виповідженням війни Денікінові.

Але, разом з тим не зроблено теж ніяких заходів для того, щоб вияснити ситуацію в безпосередніх переговорах з Денікіном заздалегідь, поки ще прийшло до безпосередньої зустрічі обох армій. Цю „делікатну" проблему просто виминали, сподіваючись, що вона якось сама розв'яжеться корисно для української справи. А щоб сприяти такому бажаному розвиткові подій, було дано українським військовим частинам наказ, в бойові дії проти частин Денікіна не входити').

Наслідки тієї неясности й нерішености щодо постави військ і уряду УНР до Денікіна виявилися трагічнішими, ніж будь-хто міг припускати.

Для „біло"-московського патріота Денікіна українські самостійники були більшими й важливішими ворогами, ніж московські большевики. Тому, хоч перед ним стояв відкритим шлях на Москву через Харків, він окерував свої

полчища на Київ, щоб захопити його й опанувати насамперед всю Україну та закріпити насамперед тут своє панування — в „южній Росії".

31 серпня 1919 частини армії Денікіна підійшли лівим берегом Дніпра під Київ. Застави української армії не звернули на те уваги в переконанні, що армія Денікіна є союзником української армії в спільній боротьбі проти большевиків. Ця дезорієнтація помогла денікінцям без труду захопити в свої руки перехід через Дніпро і ввійти до Києва. Довідавшись про параду вмаршу українських армій до Києва, комендант денікінських частин зажадав, щоб на будинку „Думи" був вивішений теж російський трикольорний прапор. Комендант корпусу УГА ген. Кравс погодився на те і сам поїхав на переговори з командою денікінців, щоб устійнити демаркаційну лінію між українською й денікінською арміями.

А тим часом вивішений на „Думі" російський прапор в часі перемаршу української частини зірвано, порвано й кинено під копита коня командира частини. Це було, ніби, визовом для денікінців до виступу проти української армії. В дійсності вони заплянували ворожий виступ уже заздалегідь, бо одночасно в усіх частинах міста кинулись роззброювати українські частини. Ця несподіванка заскочила зовсім і українське вояцтво і командування української армії. Давнішого наказу, щоб не входити в бої з денікінцями, не було відкликано, нових наказів і директив не було. Денікінці скористали з тієї розгублености й роззброїли деякі відділи УГА та захопили в полон частину команди. Щоб опанувати положення, командування дало всім українським частинам у Києві наказ відступити з міста на лінію Ігнатівка-Васильків.

Звільнений 31 серпня 1919 р. українськими арміями від большевицької навали Київ перейшов уже третього дня після цього без бою в руки „біло"-московської армії Денікіна.

Командування українських армій пробувало ще після того переговорювати з командуванням армії Денікіна, щоб

виминути взаємну війну. Але безуспішно, бо Денікін і все його окруження виявилися чорносотенними московськими шовіністами, що стояли незмінно на становищі „єдиної неділимої Росії" і вважали Україну тільки „Юґом Росії", а тому й вимагали, щоб уряд УНР негайно самоліквідувався, наддніпрянська українська армія щоб склала зброю перед армією Денікіна, а УГА щоб підпорядкувалася командуванню армії Денікіна як її складова частина.

Свою ненависть до всього, що українське, виявили денікінці теж своєю поведінкою на окупованих ними українських теренах: вони арештували й розстрілювали всіх замітніших українських політичних і культурних діячів, забороняли українську мову і встановлювали окрізь дореволюційні порядки московського панування над українським народом*).

Це переконало й тих, що обдурювали себе надією на згоду з „біло"-московськими кругами в боротьбі проти большевиків, що „білі" чи чорні москалі такі ж самі непримиренні вороги української державности, як і червоні. А тому, продовжуючи війну з большевицькою Московщиною, уряд і військове командування УНР проголосило 24 вересня 1919 війну російській „Добровольчій армії" та російському урядові „Юґа Росії".

Не дивлячись на те, що армія Денікіна була кількістю вдвоє більша від об'єднаних українських армій і завдяки безупинній допомозі Франції й Англії розпоряджала першорядним воєнним вивінуванням, та що в той же час українські армії стояли в боях з большевиками, українці мали зразу поважні мілітарні успіхи. На початку жовтня 1919 III-ій Корпус УГА прогнав московських добровольців з Монастирища й підійшов під Умань, а частини Наддніпрянської армії на південному заході змусили добровольців відступити до Балти. А в другій половині жовтня здержано протинаступ денікінських військ, при чому в одному лише бою біля Романова було знищено зовсім два московські полки.

Здавалося, що ці успіхи загоять рани від дошкульного

мілітарно-політичного удару, що його зазнали українські армії в Києві 31 серпня — 1 вересня 1919 із-за дезорієнтації так серед вояцтва, як і серед головного командування та уряду УНР щодо постави супроти денікінсько-російських армій.

Та тоді Українська Галицька Армія зазнала нагло страшного удару від найгрізнішого ворога, що ним виявився — тиф.

5. ЖНИВО ТИФУ

Українська Галицька Армія опинилася після переходу за Збруч на Наддніпрянщині у дуже критичному положенні під оглядом свого забезпечення амуніцією й одінням. Брак амуніції й військового виряду був, як відомо, головною причиною заломання „Чортківської офензиви" УГА проти поляків при кінці червня 1919 та її відступу. Переходячи за Збруч, УГА сподівалася поповнити ті дошкульні браки в своєму вивінуванні припасами армії УНР. Та всі ті надії розвіялися: при відступі частина боєприпасів армії УНР попала в руки большевиків, велику частину захопили зрадливим виступом поляки, частину пограбили від Запорізької Дивізії, що була змушена перейти на правий берег Дністра, румуни і нечисленна армія УНР опинилася в момент злуки з УГА сама зовсім убогою на бойове устаткування.

Надія на поправу того стану блисла була при здобутті Києва, де большевики, тікаючи, залишили великі запаси зброї, амуніції й одіння. Але несподіваний виступ денікінців, уже другого дня по здобутті Києва українськими військами, не дозволив українцям скористатися тією так дорогою добиччю й вона, здобута на большевиках українським вояцтвом, попала в більшості до рук денікінців.

У висліді того, положення українських військових частин під оглядом забезпечення у взуття та одіння ставало

з кожним днем трагічніше, бо старі запаси зуживалися. нових важко було дістати, а на зміну літа приходила холодна й слотлива осінь.

На добавок усіх тих лих — УГА стала об'єктом згадуваних партійних інтриґ. Напередодні об'єднання наддніпрянської та галицької українських армій, при ладнанні всіх спірних справ між наддніпрянським урядом УНР та урядом ЗО УНР, було прийнято обома сторонами постанову про ліквідування „міністерства для справ Галичини", що його створили були при уряді УНР соціялісти для того, щоб таким способом, понад голови всіх галицьких українців, настановити свого однопартійця-соціяліста зверхником над урядом ЗО УНР. Та домовлення про ліквідацію джерел безупинних спорів не було здійснене. „Міністерство для справ Галичини" з галицьким соціялістом С. Вітиком фактично залишилося далі, Мартоса усунено з посту прем'єра, але в складі нового уряду І. Мазепи передано йому пост міністра фінансів, а О. Безпалкові знову передано пост міністра праці. І от ті три соціялістичні діячі, користуючись піддержкою всіх інших соціялістичних проводирів в уряді УНР, не завагалися надужити своїх становищ, як члени уряду УНР, для партійних інтриґ проти уряду ЗО УНР — коштом життя й здоров'я стрілецтва УГА: Б. Мартос, як міністер фінансів, замість виплачувати фонди на удержування УГА на руки уряду ЗО УНР або головного командування УГА, передавав їх „міністрові для справ Галичини" С. Вітикові, з яким не хотіли співпрацювати ні уряд ЗО УНР, ні командування УГА. У висліді того призначені урядом УНР фонди для потреб УГА ніколи не приходили в час, а то й зовсім не приходили. За частину фондів, призначених на закуп взуття й одіння для стрільців УГА, О. Безпалко та С. Вітик видавали аґітаційну партійну газетку „Боротьбу", яка своєю демагогією проти уряду ЗО УНР і командування УГА страшенно загострювала відносини між наддніпрянцями й галичанами"[1]).

Ті партійні інтриґи соціялістів збільшили критичний стан прохарчування та вивінування одінням УГА так, що

осінню 1919 серед босого, слабо одітого й недоживленого вояцтва УГА став масово ширитися тиф.

Жниво тифу серед вояцтва УГА було страхітливе. Не було одіння й взуття, не було харчів, не було ліків, не було приміщень для хворих. В холодну, слотливу осінь тисячі важко хворих лежали безпомічно в бараках, або й просто на возах, і застигали сотнями денно. Вже при кінці жовтня 1919 кругло 11 тисяч стрільців УГА лежали хворими на тиф[12]). Великий сніг, що впав тоді і топлячись перемінив землю в непролазне болото, сприяв поширенню недуги тим більше, що не було можливости сепарувати хворих від решти стрільців у шпитальних приміщеннях, бо таких не було. На останній спільній нараді уряду УНР і уряду ЗО УНР 12 листопада 1919 в Кам'янці Подільському начальник Головної Команди Галицької Армії сот. Стефанович звітував: „На фронті від 9-ти днів нема ніякої поживи. Навіть старшини продають останні чоботи на харч. Шпиталі в страшнім стані, ранені рвуть шматки з білизни трупів, щоб обвинути собі рани"[13]). А оборонець на військовому суді проти ген. Тарнавського говорив про це: „Це, що зізнавали начальники: санітарний, інтендатури, муніційний і політичний референт, вистане, щоб мати ясний образ того, в якім стані находилася армія в перших днях падолиста 1919. Це вже не була армія, тільки шпиталі у вічнім руху, що переносилися з місця на місце. Стан хворих виносив понад 10 тисяч, брак ліків, недостача лікарів, брак санітарного матеріялу і персоналу, брак білизни, накривал і т. п. — все це свідчило, що та армія при дальших таких умовинах зовсім вигине. А не було найменшої надії, що буде можна цьому зарадити"[14]). Інші звіти про тодішній стан УГА стверджували, що в тому періоді слотливої й холодної осені четвертина війська не мала білизни, а 10 відсотків взуття й плащів.

Неймовірно важкий стан устаткування армії одінням та амуніцією і страхітливе жниво тифу й трагічні наслідки цього ствердив у своєму звіті на згаданій нараді й тодішній військовий міністер УНР ген. Сальський: „Війна для

нас скінчена. Поконали нас не мілітарна сила ворога, а тиф. Наддніпрянська армія не має навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька Армія в такім самім стані. Вона в більшості вже оточена. Грошей нема... Становище у військовому відношенні тяжке. Коли всі потреби не будуть задоволені, то не можна сподіватися досягнути щонебудь військовою силою. Треба шукати інших шляхів, аби не згубити й того, що досягнено тяжкою дворічною боротьбою"[15]).

6. ЗМОРА ОРІЄНТАЦІЙ

Трагічне положення українських армій осінню 1919 р., а з цим і всієї справи української державности, зродило змору орієнтацій. Шукаючи порятунку, українські політики стали „орієнтуватись" на котрогось із ворогів, сподіючись, що заключення перемир'я, або й союзу з котримсь одним із ворогів дасть українським арміям змогу відітхнути. Звільнившись від бойових дій хоч з одної сторони, буде змога полатати дошкульні браки в одінні й амуніції і завдяки цьому скерувати свої сили в одному напрямі та розправитись остаточно з одним, „найважливішим", ворогом.

Насамперед почалися спроби уряду УНР заключити не тільки перемир'я, але й мілітарно-політичний союз з Польщею з метою спільної боротьби проти большевицької та проти „білої" Москви, що загрожувала не тільки державній незалежності України, але й Польщі. Ті намагання почались ще веною 1919 р. Тоді то з доручення міністра закордонних справ УНР К. Мацієвича виїхав до Варшави в характері надзвичайного посла УНР Б. Курдиновський. Вислідом його заходів перед тодішнім президентом Польщі Падеревським було — підписання 28 квітня 1919 „договору поміж Україною й Польщею", яким Курдиновський „ні більше ні менше як віддавав цілу Україну під державну зверхність Польщі. Україна цим догово-

ром віддавала і свою політику, і свою армію під керівництво Польщі"[16]). Вістка про такий „договір" викликала в українських кругах загальне обурення, тому уряд УНР проголосив, що ніяких уповажнень для підписування „договору між Україною й Польщею" Б. Курдиновський не мав, всякі уповаження для нього виступати в імені уряду УНР касується і тому виготовлений ним із Падеревським „договір України з Польщею" являється тільки безвідповідальним вчинком приватної людини.

Та в серпні 1919, в обличчі війни теж проти армій Денікіна, уряд УНР знову повертається до думки союзу з Польщею. Висилає до Варшави нову кількачленну місію під проводом інж. П. Пилипчука, колишнього міністра шляхів УНР „з метою встановити зносини між Польщею й Україною та з'ясувати ту поміч, яку Польща може дати Україні для піддержки в боротьбі проти большевиків"[17]).

Майже в тому самому часі почалися спроби переговорів уряду УНР з большевиками. Вимогу переговорювати й годитися з большевиками висунули соціялістичні провідники наддніпрянської України в кінці березня 1919. Тоді було зформовано „несоціялістичний" уряд УНР під проводом Остапенка, члена партії соціял-революціонерів (опісля він виступив з партії). До складу нового уряду було прийнято дійсно велику кількість несоціялістів. Це не подобалося соціялістам і вони зорганізували спробу державного перевороту, створивши при кінці березня 1919 в Кам'янці Подільському „Комітет Охорони Республіки", зложений з провідників партій соціял-демократів і соціял-революціонерів. Іменем того „Комітету" вислали вони партійних комісарів як зверхників до кожного із міністерств уряду УНР[18]). Члени комісій Трудового Конґресу УНР прийняли 24 березня 1919 постанову, що „т. зв. „Комітет Охорони Республіки", який організувався в Кам'янці, є незаконний"[19]). Всіх його членів було заарештовано як бунтарів проти законного уряду УНР. Але С. Петлюра наказав усіх звільнити й запросив знову представників ес-деків та ес-ерів до складу уряду УНР. У ви-

сліді того уряд Остапенка подався до димісії й на його місце прийшов знову чисто соціялістичний уряд ес-деків і ес-ерів, очолений Б. Мартосом. Тоді то „Комітет Охорони Республіки" й поставив був Директорії вимогу „припинити переговори з Антантою і розпочати переговори з большевиками, утворивши кабінет із соціялістів. Коли Директорія на це не погодиться, то вона повинна зректися влади і тоді Комітет повинен почати переговори сам, або утворити кабінет"[20]). Так новий уряд під проводом Б. Мартоса почав шукати шляхів порозуміння з большевиками.

Але ця ініціятива соціялістів була вбита в зародку самими ж соціялістами. Однодумці „Комітету Охорони" в команді південно-західнього фронту військ УНР, не чекаючи дальшого розвитку подій у центрі, створили власний „Революційний Комітет" під проводом отамана Волоха й почали на власну руку переговори з большевиками, проголосивши перехід на позиції большевизму, проти Директорії УНР. Такий „революційний" виступ партійних командирів військ УНР завдав страшного удару УНР, бо зліквідував анархічним виступом з-нутра все південно-західнє крило військ УНР. Новий соціялістичний уряд УНР злякався таких жахливих наслідків „революційної" дії соціялістичних партій та реакції на них зі сторони українського громадянства й постановив переждати дещо відносно переговорів з большевиками.

Але в липні 1919 той задум відновлено, користуючись, ніби, пропозицією посередництва швайцарського комуніста Пляттена, особистого приятеля Леніна, який припадково[21]) опинився в Україні в тому часі. Уряд І. Мазепи за апробатою Директорії прийняв посередництво Пляттена і передав ним пропозицію большевицькому урядові в Москві заключити порозуміння для спільної боротьби УНР і московських большевиків проти Денікіна[22]). 25 жовтня 1919 Пляттен повернувся з Москви з позитивною відповіддю, звітуючи: 1) Совєтська Росія згоджується на військову конвенцію проти Денікіна як на перший крок порозуміння з соціялістичним урядом УНР; 2) Совєтська Республіка

готова очистити певні території для зайняття їх військами УНР з тим, що на тих територіях не буде переслідувано большевиків; 3) В разі згоди на це уряду УНР вислати з обох сторін уповноважених для докінчення переговорів; 4) Після цього починаються політичні переговори. Пляттен обіцяв теж, що у випадку успішних переговорів большевицька армія передасть армії УНР 20 тисяч рушниць і по 1,000 набоїв на рушницю, 12 нових гармат і потрібну кількість кулеметів та амуніції. Але разом з тим, „секретно" передав Пляттен „товаришеві" Мазепі „свої враження" про те, що галицькі старшини не викликають довір'я до себе й „займаються політикою", три четвертини з них ставиться неприхильно до соціялістичного уряду УНР, тому невиключені несподіванки, отже він радив дати до всіх частин УГА політичних комісарів з широкими повновластями[23]).

Уряд І. Мазепи постановив вести далі переговори з большевиками, але вже безпосередньо. З цією метою було негайно вислано делеґацію до большевиків у складі Гладкого, О. Красовського і Неїла.

Домовлення пробували знайти і з армією Денікіна для спільної боротьби проти большевиків. На спільній нараді уряду й Директорії УНР 2 серпня 1919 було прийнято постанову про нав'язання переговорів з командуванням армії Денікіна й призначено для цього окрему делеґацію під проводом ген. Омеляновича-Павленка. Частинні переговори з денікінцями почав вести за апробатою Штабу Головного Отамана Юрко Тютюнник. І. Мазепа, тодішній голова уряду УНР, свідчить[24]), що „не тільки Штаб Головного Отамана, але сам Петлюра почав вірити в можливість мирного порозуміння з армією Денікіна".

Ті три, одна одній суперечні орієнтації — на большевиків проти Денікіна, на Денікіна проти большевиків і на поляків проти большевиків і проти Денікіна — лягали важкою зморою на діяльність уряду й армії УНР та на все українське населення. Одночасне намагання в усіх трьох напрямках, і безконечна нерішеність, котру ж із них оста-

точно вибрати, створювали пригноблюючий стан політичної розгублености уряду й військового командування, найдошкульнішою ілюстрацією, чого були трагічні події в Києві 31 серпня і 1 вересня 1919[25]).

А разом з цим — орієнтації глибоко роз'єднували українське громадянство, особливо ж по лінії наддніпрянці — галичани. Наддніпрянцям найбільше підходила орієнтація на Польщу, бо, спираючись на допомогу Польщі, можна було вести одночасно війну проти большевиків і проти Денікіна. Але ж поляки узалежнювали будь-яку допомогу для УНР насамперед від того, що уряд УНР фактично і формально зречеться всяких претенсій до Галичини і тому переговори уряду УНР з поляками викликали серед галичан пристрасні обвинувачення в зраді соборности й продажі полякам четвертини української території[26]). Соціялістам було по нутру домовлення з московськими большевиками, але ж це викликало рішучий спротив національно настроєного загалу українського громадянства. Галичанам найбільш доцільним видавався союз з Денікіном, бо союз з Денікіном означав теж союз з західніми альянтами; але ж Денікін стояв вперто на засаді „єдиної неділимої" Росії й не визнавав права України на національно-державну самостійність. Тому союз з Денікіном вважався серед наддніпрянців зрадою ідеї самостійности України, а серед соціялістів зрадою здобутків соціялістичної революції. Прихильники замирення з Денікіном розчисляли на те, що Денікін, не маючи піддержки серед російського народу, не вдержиться і його розгром большевиками на території Росії розв'яже руки українцям від союзу з ним. Отже союз з Денікіном уважали тактичним маневром. Однак були між галицькими політиками одиниці, які — як от Панейко — проповідували щирий союз України з Московщиною в одній федеративній „Російській республіці".

Так то до всіх лих долучилася ще у тих найкритичніших моментах змора орієнтацій, яка ширила розгубленість, роз'єднання і недовір'я один до одного.

7. ДОГОВІР УГА З ДЕНІКІНОМ

Переговори уряду УНР з денікінцями не давали ніяких успіхів, бо денікінські „единонеділимці" принципово не признавали української державности й тому не хотіли переговорювати з урядом УНР. Натомість виявили бажання переговорювати з Українською Галицькою Армією. Ясно, що ніяких сепаратних переговорів ні УГА, ні уряд ЗО УНР провадити не сміли. Але політична розгубленість, партійні спори та страхітливе положення притупили розсудливість і в членів Начальної Команди УГА.

Особливо ж турбувало Начальну Команду УГА останнє — жахливе положення десяткованої тифом УГА.

Намагаючись рятувати її, начальний вождь ген. Мирон Тарнавський повів на початку листопада 1919 сепаратні переговори з Добровольчою Армією Денікіна, які закінчились підписанням 7 листопада 1919 (за новим стилем, а за старим 24 жовтня 1919) договору, згідно з яким Українська Галицька Армія повинна була перейти „у повнім своїм складі з етапними установами, складами і залізнодорожним майном на сторону російської добровольчої армії і віддатися в повне розпорядження головного коменданта узброєних сил Півдня Росії через коменданта військ Новоросійської области"[27]). В другій точці договору було прийнято застереження, що УГА, як складова частина армії Денікіна, не буде вжита до боротьби проти „перебуваючої на фронті армії Петлюри" і тимчасово відходить в запілля армії Денікіна. В третій точці постановлялося, що „Галицьке правительство застановляє часово, з огляду на нестачу території, свою діяльність і переходить під опіку російської добровольчої армії". В договорі зазначалося теж окремо, що він не стосується корпусу Січових Стрільців під командою полк. Є. Коновальця.

Договір УГА з Денікіном, підписаний без відома й апробати диктатора З УНР Петрушевича[28]), був договором чисто мілітарного характеру. Політичних проблем не ваторкнено в ньому ні словом. Проте він був незвичайно

важким політично-моральним ударом для всієї справи української державности: він настроїв проти УГА майже всіх наддніпрянців, які оцінили його як акт національної зради галичан.

Диктатор ЗО УНР Петрушевич, як політичний зверхник УГА, довідавшись про підписання договору УГА з Денікіном, зняв негайно ген. Тарнавського з посту Начального Коменданта УГА і дав наказ заарештувати його й тих старшин УГА, які підписали той договір, та поставити їх перед воєнний суд. Новим Начальним Вождем УГА став ген. Микитка. Договір проголошено неважним.

Суд над ген. М. Тарнавським і полк. Шаманеком відбувся в днях 11-13 листопада 1919 р. Їх було обвинувачено в злочинах: 1) порозуміння з ворогом; 2) переговорів з цим ворогом; 3) виступи проти верховної влади; 4) невиконання наказу. Але суд, переслухавши низку свідків, звільнив підсудних від вини й кари, визнавши, що підписання договору було криком розпуки, кроком, якщо й помилковим, то все ж без найменшого сумніву подиктованим журбою Начального Коменданта УГА за життя десятікованих тифом стрільців УГА.

Але розпука стала захоплювати в своє панування й диктатора Петрушевича. В порозумінні з Директорією й урядом УНР було вислано нову спільну делеґацію УГА й наддніпрянської Армії для переговорів з денікінцями. І коли вислід був знову той сам, — денікінці бажали переговорювати з УГА, але рішуче відмовлялися переговорювати з наддніпрянською армією й урядом УНР, — Петрушевич погодився на сепаратні переговори і 17 (4 за ст. ст.) листопада 1919 підписано новий договір УГА з Денікіном, майже такий сам, як попередньо, з виразним лише зазначенням окремою точкою, що „політичних питань... не розбирається і полишається до рішення політичних переговорів" та що „аж до рішення тих питань в постою ген. Денікіна задержує диктатор Галичини право керування і контролі внутрішнього життя Галицької Армії".

Договір з Денікіном ген. Тарнавського був криком роз-

пуки, договір Петрушевича кроком розпуки. Між одним і другим пройшло 10 днів часу. Договір ген. Тарнавського із-за його негайного уневажнення практично був без значення і в найближчих днях належало Директорії й урядові УНР в їх повному складі знайти одностайний вихід з положення, який не допускав би, щоб сини одного народу й борці за ту саму ідею самостійної і соборної української держави розійшлися розсварені різними шляхами.

На жаль, однозгідности не знайдено.

В другій половині листопада 1919 УГАрмія перейшла під зверхність Денікіна.

8. ЛИСТОПАДОВО-ГРУДНЕВА КАТАСТРОФА

Катастрофа української державности стала наближатися в листопаді 1919 р. невідхильно, незалежно від переговорів і зговорення УГА з Денікіном. Стисненим большевиками й денікінцями у „чотирокутник смерти" в околиці Кам'янця та десяткованим тифом українським арміям, яким дошкульно бракувало зброї, амуніції, одіння, взуття, білизни, маючи за плечима ворожу Польщу й Румунію та при явній неприхильності західніх альянтів — вдержатись не ставало сил. А незгода в рядах державних керівників і партійна гризня немилосерно добивали справу української державности.

15 листопада, ще на кілька днів перед підписанням і затвердженням договору УГА з Денікіном, видано окремі уповажнення для виїзду закордон двом членам Директорії — А. Макаренкові та Ф. Шевцеві. Винниченко зрікся членства в Директорії ще на початку 1919 р., коли то армія й уряд УНР, перед з'єднанням наддніпрянської армії з УГА, опинилися були в подібній безвиглядній ситуації. Вже тоді він виїхав закордон, відмовившись навіть від ведення закордоном дипломатичної праці в користь української державности[29]), згодом виїхав теж член Директорії П. Андрієвський. З ним соціялістичний уряд УНР не хотів спів-

працювати, бо П. Андрієвський був членом партії соціялістів-самостійників[30]). Так з первісних 5 наддніпрянських членів Директорії залишився в Україні єдиний Симон Петлюра. Тому окремою постановою Директорії з датою 15 листопада 1919 постановлено: „1. На час відсутности з території УНР членів Директорії А. Макаренка й Ф. Шевця верховне керування справами Республіки покликається на голову Директорії пана Головного Отамана Симона Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою Народньої Республіки. 2) На випадок його смерти все верховне керування державними справами Республіки та її озброєними силами покладається на залишившихся в живих членів Дидекторії, або одного з них з тим, аби вони провадили зовнішню і внутрішню політику Республіки на ґрунті її самостійности до часу скликання представництва від українського народу".

Виїзд двох членів Директорії був, наче б то, подиктований потребами посилення політичних акцій в користь української державности закордоном. Та в дійсності ніяких конкретних завдань оба вони не одержали і виїзд їх був насправді пов'язаний з загальним виїздом українських політиків закордон і евакуацією Кам'янця, що було вирішено на нараді Головної Команди й уряду УНР в Деражні 8 листопада 1919 р.[31]). 16 листопада почалась евакуація з Кам'янця й Головної Команди та уряду УНР, при чому два дні перед тим було вислано телеграму до польського командування з пропозицією зайняти район Кам'янця польським військом з умовою залишення в ньому української цивільної влади як репрезентанта суверенности української держави на тих теренах[32]). З Кам'янця переїхав Петлюра з членами уряду[33]) до Проскурова, а звідтіль з військовим командуванням і кількома членами уряду до Староконстантинова; інші члени уряду виїхали закордон.

26 листопада відбулася в Коші Січових Стрільців нарада командування армії й уряду УНР для обговорення дальших дій. На ній комендант полку „Гайдамаків" от. Во-

лох виступив неждано з різким обвинуваченням Петлюри, уряду УНР і „фахових старшин" і поставив вимогу переходу на позиції большевизму як єдиний вихід зі ситуації. Нарада була зірвана. 1 грудня от. Волох подав Петлюрі записку, щоб Петлюра негайно резиґнував зі свого посту й передав його йому, Волохові. Петлюра дав наказ заарештувати Волоха, але команда юнацької школи відмовилась виконати наказ. 3 грудня Волох у спілці з командиром „Запоріжців" Данченком і от. Божком зробили спробу перевороту, захопили державну скарбницю й нежданим виступом вночі роззброїли першу сотню Січових Стрільців; коли ж корпус Січових Стрільців виступив в обороні Петлюри й уряду УНР, Волох зі своїми однодумцями й державною касою втекли до большевиків.

Анархічний виступ командирів армії УНР Волоха, Божка і Данченка завершив катастрофу.

5 грудня 1919 відбулась у Чарториї нарада уряду й командування армії УНР, на якій прийнято постанову про ліквідацію реґулярного фронту і виїзд Симона Петлюри закордон. Рештки армії повинні були під командою нового головного коменданта ген. Омеляновича-Павленка та його заступника от. Юрка Тютюнника[24]) перейти в запілля ворога для партизанської боротьби. Ніччю з 5 на 6 грудня 1919 р. Симон Петлюра виїхав до Польщі.

9. ПІД ПРАПОРОМ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Єдиною українською військовою формацією періоду 1917-1920, яка ні разу не схибила зі шляху в боротьбі за самостійну соборну українську державу і яка була найважливішою, а нераз, у найкритичніших моментах, і єдиною опорою уряду Української Народньої Республіки, були — Січові Стрільці під командою полк. Євгена Коновальця.

В чому була таємниця тієї стійкости й боєздатности Січових Стрільців, вказує влучно один із тодішніх соціялістичних провідників, І. Мазепа: „На Трудовому Конґресі

— каже він[35]) — Греків не перебільшував, коли казав, що Січові Стрільці — це майже єдина надійна частина на нашому фронті... Січові Стрільці були відпорніші на пропаґанду большевиків, бо були свідоміші національно. Тому вони визначалися більшою боєздатністю порівняно з відділами наддніпрянськими". І далі про їхнього провідника: „Довшу промову на нараді мав Коновалець. Спокійний, зрівноважений, він справляв враження людини з характером. Його оцінка ситуації і загальний підхід до справи свідчили про щирий патріотизм і волю боротися за свободу України"[36]).

Саме в тому, що Січові Стрільці стали від першого моменту й незмінно стояли весь час на позиціях українського націоналізму, а не соціялістичного інтернаціоналізму; в тому, що вони націю ставили понад клясу й понад партію; в тому, що вони згідно з націоналістичною ідеологією вважали армію основною запорукою державної незалежности нації, а не „знаряддям пануючих клас", як це торочили соціялістичні „антимілітаристи", — в тому було джерело стійкости, надійности і боєздатности Січових Стрільців. Оця національна свідомість казала Січовим Стрільцям формувати військову частину для боротьби за українську державу в тому часі, коли соціялістичні лідери, прикриваючись авторитетом Центральної Ради, голосили й проводили демобілізацію військових частин; національна свідомість казала Січовим Стрільцям захищати без вагань своїми грудьми відновлену Четвертим Універсалом українську державу перед навалою московських наїздників тоді, коли „клясово-партійно освідомлені" інші частини армії УНР, за прикладом свого партійного провідника Винниченка, проголошували „невтралітет", роздумуючи, „а чи не мають більше рації большевики", які прецінь змагають до тієї самої мети — побудови міжнародного соціялізму і становлять лише інше „крило" соціялістичної партії? Ця національна свідомість казала Січовим Стрільцям не схибити на манівці й тоді, коли встоятись далі не ставало вже сил.

Період побуту Української Галицької Армії на Наддніпрянщині виставив на пробу ще раз соборницькі почування Січових Стрільців. Насамперед — сама собою напрошувалася можливість організаційного перенесення Січових Стрільців зі складу Наддніпрянської Дійової Армії до складу УГА вже з чисто психологічних мотивів (в СС було багато галичан). Особливе ж значення мало б таке перенесення з огляду на нездорово перебільшене суперництво між наддніпрянською і наддністрянською частинами уряду УНР, бо з переходом Січових Стрільців до складу УГА наддніпрянська Дійова Армія в тому часі стала б була зовсім дрібною реґулярною військовою частиною в порівнянні зі збільшеною УГА, а це, в свою чергу, мусіло б мати вплив на почуття дійсної сили противних сторін — наддністрянського й наддніпрянського урядів. Та саме тому, щоб не дозволити втягати реґулярну армію в міжпартійні розгри, в ім'я збереження чистоти принципу соборности, Січові Стрільці залишилися й надалі складовою частиною наддніпрянської Дійової Армії.

Особливо болючою була та проба в час переходу УГА до Денікіна. Цей перехід оцінили наддніпрянці як зраду, при чому в категорію „зрадників" попали не тільки члени УГА, але взагалі всі уродженці Галичини, а в тому й ті, що були в СС. Така непоміркованість пристрастей загрожувала викликати в реакції такі ж пристрасті в очевидно безпідставно ображених Січових Стрільців і штовхнути їх до розриву з урядом УНР і його Дійовою Армією. Та цього не сталося, бо Січові Стрільці зберегли дисциплінованість і холодну кров і своєю гідною поставою, обороняючи принцип соборности, доказали, що при переході УГА до Денікіна не в галичанах справа, а тільки в безвиглядному положенні десяткованої тифом УГА.

Але разом з тим, Січові Стрільці не дозволили, наскільки це було в їхніх силах, розбурхувати партійні пристрасті й убивати почуття соборности обвинувачуванням галичан. І коли, наприклад, вони під час переходу через Проскурів довідалися, що Головний Отаман Симон Петлю-

ра приготовляє відозву, в якій дуже гостро говориться про Галицьку Армію, а диктатора Є. Петрушевича називається просто зрадником, то представники Січового Стрілецтва пішли до Головного Отамана й просили його осуджувати перехід УГА більше спокійно та об'єктивно. У висліді тієї інтервенції Петлюра злагіднив тон тієї відозви й випустив усі різкі вислови[37]).

На важку пробу було виставлено й почуття військової дисципліни Січових Стрільців. При обговорюванні пляну бойових дій після об'єднання обох українських армій, полк. Коновалець, як комендант Січових Стрільців, обстоював погляд, що хоч з престижевих оглядів належало б змагати насамперед до здобуття Києва, то зі стратегічних мотивів належить не спішитися з зайняттям Києва, але наперед поширити базу на півдні, щоб могти Київ не тільки здобути, але й удержати його в своїх руках. Коли ж рішено наступати таки відразу на Київ, то полк. Коновалець запропонував, щоб передовою частиною для заняття Києва призначити корпус Січових Стрільців з огляду на те, що вони мають уже досвід в боях на терені Києва, знають добре відносини в місті, а до того й російські добровольці мають респект перед Січовими Стрільцями, пам'ятаючи бій під Мотовилівкою. Та командування Дійової Армії потрактувало цю пропозицію як амбіції Січових Стрільців увійти першими до Києва і пропозицію відкинено, призначивши для того Запорізьку дивізію[38]). Це була глибока помилка і важкі наслідки тієї помилки виявилися вже першого дня по занятті Києва. А однак Січові Стрільці дисципліновано підчинилися наказові Головного Командування й не використовували ніколи помилки Головного Отамана й Головного Командування, як це зробили в важкому положенні із-за невдач на переломі листопада-грудня 1919 отамани Волох, Божко, Данченко і їм подібні.

Прикладну військову дисципліну виявили Січові Стрільці й тоді, коли їм було призначено нелегке й невдячне завдання заняти фронт на відтинку між УГА і польською армією, з якою в тому часі було перемир'я, хоч команду-

вання Січових Стрільців у своєму імені і в імені стрільців прохало дати на цей відтинок наддніпрянську частину, а не Січових Стрільців із-за того, що галичанам і полякам в безпосередньому сусідстві надто важко буде зберігати перемир'я"). Побоювання справдилися дуже скоро: польські „союзники" аж надто часто робили Січовим Стрільцям дошкульні пакости. Та Січові Стрільці зберігали холодну кров і дисциплінованість і ніколи не приходила їм думка виявляти своє невдоволення з наказів Головного Командування, що були їм дуже не по нутру, бунтом проти Командування чи дезерцією з рядів армії.

На південний відтинок фронту проти Денікіна, куди бажали Січові Стрільці йти відразу, перенесено їх щойно тоді, коли там розшалів тиф, спаралізувавши УГА. І цим разом Січові Стрільці беззастережно виконали наказ, не заломлюючись морально і тим, що й вони впали жертвою тифу так, що, наприклад, з одного куреня, який мав вісімсот стрільців, на протязі тижня залишилося тільки двісті душ").

У важких хвилинах відступу з Кам'янця Подільського Січові Стрільці залишилися тим здоровим ядром, яке забезпечувало пляновість відступу, і коли в Любарі отамани Волох, Божко й Данченко вчинили бунт проти Головного Отамана Симона Петлюри і до того бунту приєдналися навіть „Гайдамаки", — частина, що її організував сам Петлюра і нею завжди особливо піклувався, — Січові Стрільці залишилися єдиною беззастережно вірною частиною, яка зліквідувала грізний своїми наслідками бунт і врятувала Петлюру й членів уряду УНР від небезпеки захоплення їх та видачі бунтівниками в руки большевиків.

Ця взірцева дисциплінованість, боєздатність і видержливість Січових Стрільців була, — повторюємо, — вислідом того, що Січові Стрільці стали під націоналістичний прапор і в кожній ситуації керувалися не партійницьким політиканством, але єдино — інтересом української нації.

На нараді Головного Отамана, членів уряду й командирів армії УНР в Чарториї в днях 5-6 грудня 1919, як ми

вже згадували, прийнято постанову про розв'язання реґулярної армії УНР. Тією постановою розв'язано, як реґулярну військову частину армії УНР, також корпус Січових Стрільців. Таким способом формація Січових Стрільців перестала існувати рішенням Головного Отамана й уряду УНР.

Залишалася ще можливість переміни Корпусу Січових Стрільців на повстанський загін і переходу в большевицьке запілля для партизанської боротьби. Виконуючи постанову уряду й Головного Отамана, командування Січових Стрільців на нараді старшин проголосило демобілізування Корпусу, залишаючи кожному старшині й стрільцеві свобідне рішення — переходити до повстанської частини ген. Омеляновича-Павленка, чи вибирати інший шлях. Та вибирати не прийшлось. Виявилося неждано, що поляки були вже поінформовані про рішення демобілізації реґулярної армії УНР і використали це для того, щоб підступно оточити Січових Стрільців, роззброїти їх і перевезти, як інтернованих до Луцька.

Польські „союзники" виявилися в критичний момент підступним ворогом.

10. ЗИМОВИЙ ПОХІД

Після подій на початку грудня 1919 — бунту от. Волоха й розв'язання Корпусу Січових Стрільців та інтернування їх поляками, — бойовий стан армії УНР змалів до кругло п'ятьох тисяч бійців і старшин[4]). В такій кількості вирушила вона 6 грудня 1919 для партизанської боротьби в „Зимовий похід", прорвавшись у запілля денікінців у районі між Козятином і Калинівкою, де перебувала УГА.

Загальне мілітарно-політичне положення на Наддніпрянщині в кінці грудня 1919 і на початку 1920 р. створили досить пригожі умовини для розгорнення армією УНР нових бойових дій: армія Денікіна після невдач у зударі з большевиками стала надсподівано скоро розклада-

тися і поспішно відступати в неладі, не дивлячись на те, що в неї було ще подостатком зброї й амуніції та велике число бійців; большевики швидким темпом захоплювали всю Україну, але опанувати захоплений терен у них не ставало сил; а найважніше — большевицький терор викликав серед українського населення хвилю загального обурення і скрізь стали знову спалахувати проти них повстання.

В масах Галицької Армії, — як це признає І. Мазепа[42]), — весь час було сильне бажання відновити боротьбу соборним фронтом. І коли лише в районі перебування УГА появилася рейдуюча, як повстанський загін, армія УНР, то галицькі частини зустріли її з найбільшою прихильністю, „так, неначе ніякого союзу з Денікіном у Галицькій Армії не було"[43]). І командування УГА виявило бажання поновного об'єднання обох українських армій. У висліді того, вже 24 грудня 1919 представники обох українських армій та уряду УНР підписали договір про привернення об'єднання обох українських армій. Тоді було устійнено теж склад єдиного спільного командування об'єднаної української армії та постановлено, щоб для кращої співпраці уряду з армією до складу уряду УНР ввійшли по одному представникові від Наддніпрянської і від Галицької армій.

На жаль, фактичне з'єднання не змогло тоді відбутися тому, що УГА потребувала ще деякого часу для підготови переходу від Денікіна до армії УНР, а тим часом армія УНР була змушена відійти далі на південний схід. А тоді — прийшли до слова партійно-політичні розигри, які й звели внівець всю справу об'єднання обох українських армій.

Саме в тому часі прийшла найбільша партійно-політична розгубленість і хаос в поглядах українських політичних діячів. Спричинив її великою мірою зручний пропаґандивний крок большевиків: 6 грудня 1919 Центральний Комітет російської комуністичної партії проголосив свою постанову про „українізацію України", в якій гово-

рилося: „Неухильно переводячи принцип самоозначення націй, Центральний Комітет вважає необхідним ще раз підтвердити, що російська комуністична партія стоїть на становищі признання самостійности української совєтської республіки... Негайно мають бути вжиті заходи, щоб у всіх радянських установах була потрібна кількість урядовців, які знають українську мову і щоб надалі всі службовці вміли говорити по-українськи... Радянські господарства будувати тільки в необхідних розмірах, рахуючись з життєвими інтересами місцевого селянства. В справі об'єднання селян у комуни суворо переводити політику партії, яка не припускає в цьому відношенні ніякого присилування, передаючи це виключно на вільне вирішення самих селян і суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу засоби примусу"[44]). Згідно з цим і проклямація Троцького до Червоної Армії кінчалася словами „Нехай живе совєтська незалежна Україна!"

Такого підступу московських большевиків вистачило, щоб на їхню сторону стали переходити не „національно й політично неосвідомлені" селяни, але — провідні тодішні українські соціялісти. В. Винниченко та низка інших провідних соціял-демократів, що перебували тоді у Відні, проголосили себе „закордонною групою української комуністичної партії" і в свому тижневику „Нова Доба" повели пропаґанду совєтофільства. Не лишилися позаду й соціял-революціонери з М. Грушевським, М. Шаповалом і М. Чечелем на чолі, ухваливши на своїй конференції в Празі резолюцію, в якій закликали всіх членів партії до якнайшвидшого здійснення на Україні „диктатури трудового народу" й формі „селянсько-робітничих рад" як в центрі, так і на місцях.

Подібні радянофільські настрої почали опановувати й інші відлами соціял-революціонерів і соціял-демократів в Україні. З ініціятиви члена уряду УНР, ес-ера Паливоди, стала організуватися в Хмільнику „Рада Республіки", зложена з ес-ерів і ес-деків, яка, прийнявши радянські позиції, повинна була заступити „недіючий" уряд УНР. Їхня

робота проводилася якраз у тому районі, де перебувала УГА і в тому саме касі, коли УГА готувалася переходити від Денікіна до армії УНР. Тому ті розигри політичних організацій здезорієнтували УГА і коли до того стала відомою декларація представництва уряду УНР, видана 2 грудня 1919 у Варшаві, в якій заявлялося, що границя між українською державою й Гюльщею має проходити по лінії Збруча і далі на північ до Прип'яті, то симпатії галичан відвернулися від уряду УНР. На добавок — зв'язок уряду УНР з рейдуючою армією УНР згубився зовсім[3]), а район, в якому перебували рештки УГА, захопили сильні большевицькі частини. В тому стані політичного й організаційного хаосу УГА рішилася 1 січня 1920 на підписання договору з большевиками, у висліді якого УГА перетворилася в ЧУГА Червону УГА, як складову частину большевицької Червоної Армії.

З тих то причин не вдалося зреалізувати постанову про поновне об'єднання обох українських армій; здесятковані тифом рештки УГА (менше як 5 тисяч стрільців) перейшли від „союзу" з денікінською Москвою до „союзу" з большевицькою Москвою.

Але, як перший, так і другий „союз" УГА був тільки тактичним маневром, — без всякого сумніву, в ідейно-політичному аспекті наскрізь невдалим. Він з дійсним політичним наставленням старшин і стрільців УГА нічого спільного не мав і їх не міняв. Тож не зважаючи на підписаний договір, частини УГА шукали далі способу об'єднатися з наддніпрянськими українськими частинами для спільної боротьби. В квітні 1920 за почином командира 2-гої бриґади сотн. Юліяна Головінського УГА зорганізувала виступ проти большевиків. 23-24 квітня УГА виступила проти большевиків, прорвала в трьох місцях большевицько-польський фронт і пішла назустріч польсько-українським частинам, які на підставі „Варшавського договору" почали 25 квітня наступ проти большевиків. Але польська армія, союзник УНР, не бажала мати союзником в боротьбі з большевиками УГА і тому роззброїла й інтернувала II-гу

і III-тю бриґади УГА; І-ша бриґада виминула польські війська і перейшла рейдом через Галичину й Карпати до Чехословаччини, де її роззброїли й інтернували чехи. УГА перестала існувати.

Армія УНР, що під командуванням Омеляновича-Павленка й Юрка Тютюнника пішла в грудні 1919 як партизанський загін на тили ворога, продержалася в рейді на Правобережжі до весни і 6 травня 1920 злучилася з наступаючими з Польщі українсько-польськими частинами.

11. ГНИЛИЙ СОЮЗ

25 квітня 1920 р. армія Української Народньої Республіки під командуванням Головного Отамана Симона Петлюри почала новий похід на Київ, — цим разом у союзі з Польщею.

Намагання уряду УНР заключити з західнім сусідом України, Польщею, не тільки перемир'я, але й політично-військовий союз для спільної оборони перед аґресією червоної та білої Москви велися здавна. Особливої актуальности набрали вони після відступу з Києва на початку вересня 1919, коли стала очевидною неминучість ведення війни одночасно проти большевиків та проти денікінців. Але перша спроба — висилка Курдиновського до Варшави для нав'язання переговорів з польським уридом, зроблена ще на початку походу об'єднаних українських армій на Київ, — вийшла аж надто невдалою, насамперед із-за зовсім невідповідного добору особи. Курдиновський, людина зовсім припадкова, без кваліфікацій для такого завдання, поспішився на власну руку „підписати договір", яким признавав над усією Україною зверхність Польщі. Це викликало загальне обурення серед усього українського громадянства і уряд УНР чимшвидше відібрав Курдиновському всякі уповажнення виступати в імені уряду УНР та відпекався будь-якого відношення до „підписаного" Курдиновським „договору".

На місце скомпромітованого Курдиновського вислано в половині серпня 1919 окрему надзвичайну політичну місію УНР до Варшави в складі трьох осіб, під проводом інж. Пилипа Пилипчука, кол. міністра комунікації. Однак і ця місія почала свою працю нефортунно: замість зручно виминути проблему кордонів, залишаючи її як проблему особливої ваги для вирішення урядами й парляментами обох держав по щасливаму закінченні оборонної спільної боротьби проти Москви й ограничитись встановленням до того часу тільки демаркаційної лінії між Польщею й Україною, надзвичайна місія УНР вже в першій своїй декларації, поданій польському урядові, з датою 19 серпня 1919 заявила:

„Надзвичайна Місія Уряду Української Народньої Республіки вважає, що територіяльні розмежування Української Народньої Республіки, а Річі Посполитої може бути встановлене по слідуючому кордоні: З півдня від гирла Збруча на північ до села Зджари, по річці Буг, згідно постанові світової Конференції Згоди в Парижі. Від села Зджари до м. Устілуга, далі через села Руди і Туричани по ріці Турії до с. Руди на Припяті"[46]).

Значить, ця заява згори признавала право Польщі на територію всієї Галичини.

Спираючись на цьому, П. Пилипчук у своєму інтерв'ю з польською пресою на початку вересня 1919 на питання про відношення уряду УНР до справи Галичини заявив, що справа Галичини вже вирішена в Парижі, „коли Начальна Команда польських військ одержала уповажнення дійти до лінії Збруча. А український нарід зі своєї сторони так щиро змагає до приязни з Польщею, що не схоче робити в цім напрямі яких-небудь трудностей", тим більше, що „уряд і військо галицьке перестали існувати"[47].

Ця заява викликала величезне негодування серед усіх галицьких українців, які розглядали її як намагання наддніпрянців продати Галичину Польщі та як зраду ідеї соборности. Під впливом цього уряд УНР проголосив ствердження, що надзвичайна місія уряду УНР під проводом

інж. Пилипчука, подаючи Декларацію з датою 19. VIII. 1919 щодо точок встановлення державних кордонів і розв'язання аграрної справи в Україні переступила свої уповноваження і тому її відкликається.

На її місце вислано на початку жовтня 1919 „Українську Дипломатичну місію в Річі Посполитій Польській" в складі вісьмох осіб — п'ять наддніпрянців і трьох галичан[49]) — під проводом міністра юстиції і керуючого міністерством закордонних справ Андрія Лівицького. Нова місія заявила польському урядові, що Курдиновський не мав ніяких уповноважень підписувати договір уряду УНР з Польщею і тому його „договір" є тільки листом однієї людини без будь-якого політичного правного значення. Нова місія здезавувала декларацію Пилипчука своєю декларацією з датою 28 жовтня 1919, в якій говорилося, що кордони між обома державами повинні бути встановлені на базі етнографічного принципу.

Але в ході дальших переговорів і нова місія не встоялась в обороні єдиноправильного етнографічного принципу як основи визначування державних кордонів. В своїй декларації з датою 2 грудня 1919, переданій польському урядові, вона потвердила в питанні кордонів декларацію Пилипчука, признаючи територію Галичини Польщі. При обговорюванні проєкту тієї декларації галицькі члени делегації запротестували проти цього і вийшли зі складу Дипломатичної Місії УНР; але це не вплинуло на наддніпрянських членів місії і вони ту декларацію подали до відома польському урядові.

Проти нової декларації знялася зі сторони всіх галичан хвиля протестів. Протестували й деякі наддніпрянці. Але вже три дні після подання тієї декларації армія УНР постановою наради в Чарториї[49]) перестала існувати як регулярна армія і прийняла партизанську тактику боротьби, а корпус Січових Стрільців, що становив весь час найпевніше ядро армії УНР, був роззброєний і інтернований поляками. Прибувши в такій ситуації до Варшави, С. Петлюра визнав конечним іти на уступки полякам і не зривати

переговорів дезавуацією декларації з датою 2 грудня 1919. І так, декларація з 2 грудня 1919 стала основою дальших українсько-польських переговорів, завершених підписанням „Варшавського договору".

Підписаний 22 квітня 1920 між урядами Польщі й УНР „Варшавський договір" признавав Польщі всю територію Галичини й Волині здовж східнього кордону Рівенського повіту й далі на північ по Прип'ять. В заміну за те Польща визнавала самостійну українську державу на просторі решти українських територій і зобов'язувалася дати мілітарну допомогу для оборони України перед агресією большевицької Москви. В точці 4 того договору Польща зобов'язувалася „не заключати жадних міжнародних умов, направлених проти України".

На підставі того „Варшавського договору" польська армія та зформовані на території Польщі нові частини армії УНР — дивізія полк. Удовиченка й дивізія полк. Безручка — почали 25 квітня 1920 похід проти большевиків.

„Зимовий похід" частин армії УНР під командуванням ген. Омеляновича-Павленка та от. Юрка Тютюнника, хоч із-за невеличкого числа вояків не досяг більших мілітарних успіхів, мав величезне моральне значення: він зберіг тяглість збройної боротьби українського народу проти московських наїзників, вказував на провізоричність большевицької окупації, підсилив повстанські рухи і тим створив пригожі настрої для нового протибольшевицького походу. Виступили проти большевиків і рештки УГА, переформованої на ЧУГА, отворивши своїм виступом фронт наступаючим українсько-польським військам. Кріпшали на окупованій Україні протибольшевицькі настрої населення. Завдяки тому українсько-польські війська посувалися швидко вперед і в днях 8-9 травня 1920 увійшли до Києва.

Але, дуже скоро заключений з Польщею договір виявився наскрізь гнилим. Не тільки з огляду на те, що ним було перекреслено ідею соборности України й віддано під польське панування Галичину, Волинь і Полісся, бо ка-

тастрофальне тодішнє положення збройної боротьби в обороні української держави могло виправдувати навіть такі незвичайно важкі територіяльні уступки польському союзникові. Корінь лиха був у тому, що польські територіяльні апетити не заспокоювалися й тими великанськими здубутками коштом України: поляки готовились тихцем до відбудови Польщі з 1772 р. зі східніми кордонами на Дніпрі, з Києвом як „польським містом" включно.

Своє дійсне обличчя почали поляки виявляти вже в грудні 1919, коли то українська армія, відступаючи перед денікінцями в напрямі Волині, передала польській армії як союзникові район Кам'янця Подільського з виразним домовленням, що польська армія візьме той район в охорону перед денікінцями, визнаючи українську суверенність занятого району. Польське командування зігнорувало договір вже першого дня і відразу взялось не тільки до присвоювання собі всього майна армії й уряду УНР, але й до запроваджування на всій занятій території польської адміністрації та польських законів: польську мову проголошено урядовою мовою й доручено вчити її як обов'язковий предмет в усіх народніх українських школах, обсаджено всі керівні уряди поляками, узалежнено діяльність і саме існування всіх українських товариств і установ від дозволу польської влади, заведено польську валюту, привласнено собі право накладання податків і контрибуцій[30]).

Коли на підставі „Варшавського договору" польська армія, як союзник України, стала посуватися до Києва, то отак, як вже раніше в районі Кам'янця, стала вона поступати на всіх занятих теренах України.

В масах українського народу не завмерла ще була ненависть до поляків за їхнє жорстоке панування до упадку давньої Польщі. Тому до союзу з поляками українське населення поставилось насторожено. Ту неприхильну настороженість збільшували вісті про варварський терор поляків супроти українського населення на окупованих західньоукраїнських землях та безглузде роззброєння поляками й інтернування Січових Стрільців у грудні 1919 і пов-

ставших проти большевиків частин УГА в квітні 1920. Тому поведінка польського „союзника", що став поводитись на звільненій від большевиків українській землі як на своїх здобутих теренах, заводячи польські порядки й привертаючи панування польських поміщиків, не тільки викликала повінь ненависти українського населення до такого „союзника", але й втрату симпатій населення до уряду УНР як такого, що „продав Україну польським панам". Уряд УНР втратив ґрунт під ногами.

Це дало большевикам змогу перейти до успішного протинаступу. Большевицька армія змусила армію УНР відступити знову до Польщі, а польську армію не тільки прогнала з України, але й погналася за нею аж під саму Варшаву.

12. НЕВИКОРИСТАНА ОСТАННЯ ШАНСА

Здавалося безсумнівним, що заключений „Варшавським договором" союз УНР з Польщею дає урядові УНР вільну руку в використанні при поновному організуванні української армії всіх сил, зокрема ж стрільців і старшин розв'язаної й інтернованої поляками формації Січових Стрільців, яка була завжди одною із найкращих та найпевніших частин армії УНР. Здавалося, що звільненням з інтернування якраз цієї формації та належним вивінуванням її за допомогою польського союзника всім потрібним воєнним знаряддям почнеться нове формування армії УНР.

Але цього не сталося, бо — польський „союзник" рішуче спротивився тому. Реактивування формації Січових Стрільців було зовсім не по нутру полякам, бо чітке, принципове національно-державницьке й соборницьке наставлення Січових Стрільців було смертельною загрозою для скрито плеканих польських імперіялістичних плянів. Уряд УНР, перебуваючи в примусовому положенні, зданий на ласку-неласку польського союзника, боявся „псувати приязнь" УНР з Польщею і в ім'я того, без спроби спротиву,

зрезиґнував з пляну використання в новій війні проти большевицького окупанта випробуваної формації Січових Стрільців.

Правда, з резервою поставились до такого пляну й стрільці та командування інтернованого корпусу Січових Стрільців, не довіряючи полякам і сумніваючись, чи з політично-пропаґандивного боку союз з поляками є доцільним.

Але, ворожість Січових Стрільців до союзу з поляками не означала ніяк резиґнації із дальшої збройної боротьби проти большевицько-московських окупантів. Навпаки, плян продовжування дальшої збройної боротьби одушевляв далі Січових Стрільців. А тому, приймаючи до уваги нову мілітарно-політичну ситуацію, полк. Євген Коновалець, як ідейно-політичний провідник Січових Стрільців, представив Головному Отаманові Симонові Петлюрі напередодні українсько-польського походу на Київ такий плян: Січових Стрільців належить звільнити з інтернування й уможливити їм переїзд до Чехо-Словаччини, де вони ввійдуть до складу перебуваючої там Української Бриґади; зміцнена Січовими Стрільцями Українська Бриґада з моментом українсько-польського походу на Київ приєднається до протибольшевицької кампанії, перейде з Чехо-Словаччини через Румунію на українську територію і помаршує на Одесу; якщо українсько-польський похід на Київ виявиться успішним, тоді існування зовсім незалежних від „Варшавського договору" сильних українських військових частин в південній Україні дасть урядові УНР змогу використати їх як протиставлення польському союзникові і, шахуючи його тим, держати непевного польського союзника в належних рямцях союзництва. Якщо б же польсько-український похід закінчився невдачею, то створення за той час територіяльної бази для українських військ у південній Україні з Одесою в центрі, дасть змогу нав'язати безпосередній контакт з західніми державами й маючи їхню підмогу, організувати ступневе звільнення України від півдня[51]).

На жаль, здійснити цей плян, що створив би був нові, поважні можливості, не вдалося: С. Петлюра поставився до нього прихильно, але уряд УНР, побоюючись підважувати польсько-український союз, не доклав ніяких зусиль для того, щоб Січові Стрільці були звільнені й могли переїхати до Чехо-Словаччини, із-за чого тільки невелика кількість старшин змогла добитись до Української Бриґади. Знову ж диктатор З УНР Є. Петрушевич поставився неприхильно до пляну поновного анґажування частин УГА в боротьбу на Наддніпрянщині, а тому й повів зі своїми однодумцями гостру кампанію проти пляну полк. Є. Коновальця.

Чотири місяці пізніше, коли українсько-польський наступ заламався й большевицька армія змусила частини УНР відступити з Києва аж за Збруч, а польські на Волинь і далі до самої Варшави, полк. Є. Коновалець представив за посередництвом окремого післанця Головному Отаманові С. Петлюрі новий плян, як останню шансу в збройній боротьбі проти большевиків: Армія УНР повинна залишити невдячне завдання оборони Польщі перед большевицьким наступом і раптовим маневром відійти в Карпати, відв'язуючись так тимчасово від дальшої боротьби проти большевиків. Таким способом армія УНР, що важко кривавилась на правому крилі польського фронту в обороні Польщі, зберегла б себе і значно зміцніла б, з'єднавшися з українськими частинами, що перебували тоді на території Чехо-Словаччини. А большевики без труду заняли б тоді всю Польщу й загрозили б безпосередньо Середній Европі, підсуваючись аж надто загрозливо під Західню Европу. Це змусило б всі західні держави організувати негайно якнайширший протибольшевицький фронт і в ім'я того ревідувати свій Версальський договір. В такій ситуації українська армія в Карпатах представляла б для західніх держав у їхніх протибольшевицьких плянах особливу вагу. В так створеній новій ситуації вони не тільки дали б всесторонню допомогу українській армії, але й основно ревідували б свою поставу супроти самостійної й соборної

української держави. До того ж, окупована большевиками Польща втратила б бодай на деякий час свої загарбницькі апетити, турбуючись визволенням зпід большевицької окупації своїх власних земель[52]).

Але уряд УНР не погодився на такий плян, вважаючи конечним залишатися до кінця вірним свому польському союзникові. Тому армія УНР залишилася на фронтах: дивізія Удовиченка сповільнювала наступ большевиків на відтинку Галичини, а дивізія полк. Безручка, спиняючи большевицькі сили в районі Замостя, вирішно помогла полякам підготовити оборону Варшави й завдяки французькій допомозі перейти до протинаступу.

Та польський союзник поставився до своїх союзницьких зобов'язань супроти УНР зовсім інакше: як тільки розбиті під Варшавою большевики виявили згоду резиґнувати з наступу на Польщу, польський уряд підписав перемир'я з большевиками, а вслід за цим, не оглядаючись цілком на свого українського союзника, заключив 18 березня 1921 р. в Ризі договір з большевиками, визнавши большевицьку окупацію всієї Наддніпрянщини. Армію УНР, що користаючи з відвороту большевиків пробувала знову перейти на Наддніпрянщину, залишили поляки зразу її власній долі, а коли вона була змушена відступити на територію Галичини й Волині, роззброїли її й інтернували.

За вірність у додержуванні союзу в критичному моменті й за важкі, криваві жертви в обороні Польщі, заплатила Польща урядові й армії УНР — безсовісною зрадою.

13. НА ІСТОРИЧНОМУ ЗАКРУТІ

Єхидна зрадливість польського союзника виявилася ще раз — при останній спробі уряду УНР продовжувати збройну боротьбу українського народу проти большевицько-московського наїзника власними силами.

Большевицько-московську окупацію зустрів українсь-

кий народ повінню повстань[53]). Але вони були стихійні, нескоординовані, непов'язані одне з одним єдиним політичним і військовим проводом. Незорганізованість і роздріблення повстанчих загонів зводили внівець силу їхніх ударів по окупаційному большевицькому апараті; однак сам факт наявности такої величезної кількости протибольшевицьких повстань вказував на пригожі для відновлення збройної боротьби настрої в Україні.

Тому то серед інтернованих у Польщі військовиків зроджується плян нового походу армії УНР, який став би гаслом для всенародного повстання й об'єднав би всі діючі повстанські загони під одним військовим командуванням та одним політичним проводом. Перебуваючий тоді на еміграції в Польщі уряд УНР апробував цей плян і доручив підготову й проведення походу отаманові Юркові Тютюнникові, а шефом штабу призначив полк. Юрія Отмарштайна. Похід приготовлявся за тихою згодою польського уряду, який зобов'язався перед урядом УНР вивізнувати всіх учасників походу достатньою кількістю військового знаряддя. Але коли настав умовлений час походу, поляки не дали ні обіцяної зброї, ні одягу, ні взуття, ні коней, у висліді чого частина готових до походу добровольців відмовилась іти в похід, а решта, кругло 1.500 добровольців, що рішилася таки йти, пішла в похід майже голіруч, слабо одіті, півбосі.

Вночі на 4 листопада 1921 перейшли вони польсько-большевицький кордон і почали останній рейд армії УНР, що перейшов до історії під назвою „Льодовий похід". Учасників походу поділено на дві групи: Подільську — під командуванням полк. Палія-Сидорянського і Волинську — під командуванням самого ген. Юрка Тютюнника. Подільська група пройшла бравурним рейдом через Проскурівщину й Лятичівщину до Малина[54]), але зле озброєна й слабо одіта швидко знесилилась у безнастанних боях, а тому завернулась на захід і 29 листопада 1921 перейшла на Волині назад до Польщі, де її інтерновано. Волинська група здобула була Коростень, але в районі Нового Базару

попала в оточення сильних частин большевицької кінноти й у нерівному бою 14 листопада 1921 улягла большевицькій перевазі. Частина групи прорвалася з ворожого оточення й завернулася до Польщі, а 359 бійців попало в большевицький полон. Большевицький „суд" засудив усіх полонених на кару смерти. 21 листопада 1921 виведено всіх засуджених над викопану могилу під Базаром, відчитано присуд і запропоновано помилування для тих, хто „покається" і добровільно стане на службу большевикам. Але ні один із засуджених не попрохав у большевиків помилування: їхньою відповіддю був спів „Ще не вмерла Україна", заглушений большевицькими скорострілами.

Під Базаром закінчилися Визвольні Змагання українського народу за українську державу в періоді 1917-21 років. Встоятись не стало тоді сил.

Але розпочата боротьба не припинилась. На протязі наступних десятиліть змінялися її форми, способи і засоби, натуга і засяг. На зміну прийшли також нові сили, нові формації, нові люди. Не змінилась лише мета наших змагань[55]).

Боротьба українського народу за українську суверенну державу триває по сьогоднішній день.

14. ВИСНОВКИ

Основна й критична аналіза подій в Україні в роках 1917 — 1921 приводить до таких висновків:

1. Упадок царату в Росії весною 1917 року створив був на руїнах царської імперії політичну та мілітарну ситуацію неповторно догідну для відновлення суверенної самостійної української держави. Важке мілітарне положення Росії на німецькому й австрійському фронтах, глибокий моральний розклад російської армії, зокрема її московських частин, „революційний" хаос всього життя в Росії та безпорадність московського „Тимчасового Правительства" і врешті большевицький переворот спаралізували

агресивні сили Московщини до тієї міри, що про збройне здавлення Московщиною самостійницько-державницьких стремлінь України в тому часі не могло бути й мови. Блискучий мілітарний успіх „Полуботківців", які в липні 1917 року без особливого труду роззброїли всі московські військові залоги в Києві, був переконливою ілюстрацією того, як легко було Українській Центральній Раді в оперті на українські збройні сили зліквідувати повністю московські залоги й весь російський державний апарат на всіх теренах України та стати дійсним господарем у своїй хаті. Блискуче проведене 1-им Українським Корпусом під командою ген. П. Скоропадського в листопаді 1917 р. роззброєння збольшевиченого російського корпусу, що маршував на Київ, доказує, що й усякі намагання Московщини шляхом мілітарної інтервенції з-зовні були б легко відбиті українськими збройними силами. Тому не може бути сумніву, що розвиток політичних подій в Україні в 1917 р. залежав виключно від постави тодішнього українського політичного проводу. Цю правду признає беззастережно й відверто теж В. Винниченко, засвідчуючи: „Ніщо не стояло на перешкоді тому, щоб Україна повністю відділилася від Росії, якщо б ми цього були хотіли".

2. На арену політичного життя в Україні з моментом упадку царату виступило дві зовсім різні й одна одній суперечні сили: 1) стихія українського національного відродження і 2) українські соціялістичні партії. Тодішня преса однозгідно відмічала, що всі спонтанні маніфестації українського населення, — і то не тільки в Україні, а й на московській території, — відбувалися під українськими національними синьожовтими прапорами та при чітко ставлених кличах: „За вільну, самостійну державу українського народу!" Натомість українські соціялісти „уважали небезпечною для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії"[24]). Зложена з українських соціялістів „переважна більшість Центральної Ради дивилася на революцію як на соціялістичну й розвиток її вбачала тільки в цьому напрямку. І не тільки вбачала, але

й хотіла того"[57]). Важкий змаг між тими двома супротивними одна одній течіями — між державнотворчим українським самостійництвом та руїнницьким українським соціялізмом — витиснув своє п'ятно на всіх подіях того часу в Україні, від першого моменту після упадку царської Росії аж до остаточної невдачі Визвольних Змагань.

3. Самостійність української держави проголошено щойно Четвертим Універсалом Центральної Ради і щойно в десять місяців по розвалі царської Росії зовсім не тому, що скоршому проголошенні стояли на перепоні зовнішня або внутрішня політична ситуація, але єдино тому, що цьому послідовно протиставилися українські соціялісти — з мотивів принципової ворожости до національно-державної самостійности українського народу.

4. Українські націоналісти-самостійники устами Миколи Міхновського та його однодумців запропонували Центральній Раді вже в перших днях її існування чітку державнотворчу програму політичної діяльности: Негайно проголосити повну державну самостійність України, зформувати міцну українську армію і, спираючись на неї, перебрати в свої руки дійсну владу в Україні, заключити сепаратний мир з Центральними Державами і у висліді того відкликати все українське вояцтво з фронтів та поставити його як вояцтво української національної армії на сторожі кордонів насамперед між Україною й Московщиною, а тоді приступити до розв'язки соціяльних питань в українській державі. І якщо б Центральна Рада прийняла була ті пропозиції та напрямні і їх здійснювала, то міцна самостійна українська держава була б стала дійсністю вже в першій половині 1917 року, а український народ не зазнав би був усіх тих нещасть і лих, що їх він зазнав від 1918 р. по сьогодні.

5. Перехід народніх мас від чітко видвигнених ними в перших днях революції кличів державної самостійности України до вимоги „автономії" не був ані висловом браку національної свідомости в тих мас, ані вислідом їхнього переконання, що форма автономії в рямцях федеративної

„всеросійської" республіки буде кориснішою для українського народу, ніж повна державна самостійність України, але єдино вислідом підступної гри українських соціялістичних лідерів, які використали своє керівне становище в Центральній Раді та довір'я українських мас для того, щоб демагогічною фразеологією підсунути українським масам переконання, що „автономія" є якраз тією найкращою формою самостійности, якої прагне український народ. Політичну дезорієнтацію внесли в українські маси українські соціялісти.

6. Українські народні маси мали в моменті розвалу царської Росії достатній ступень національної свідомоти, патріотизму й жертвенности для того, щоб в оперті на них можна було збудувати міцну українську державу. Але прикривана авторитетом Української Центральної Ради протисамостійницька політика українських соціялістів на протязі цілого 1917 р. приспала ту свідомість, зневірила українські маси, зруйнувала серед них авторитет Центральної Ради. Демагогія соціялістичних протидержавницьких кличів розбурхала в масах інстинкти анархії й клясово-партійного вузькоглядства.

7. Достатній патріотичний запал, дисциплінованість і готовість стояти твердо на сторожі самостійности української держави та непорушности її кордонів зі зброєю в руках виявило теж усе українське вояцтво, давши вислів цьому на своїх Військових З'їздах. Але й у цьому випадку все це було зруйноване згаданою політикою українських соціялістів. Введення ними в українську армію системи „солдатських рад" та партійної агітації, скерованої на осмішування „мілітаризму", зруйнувало в рядах української наддніпрянської армії військову дисципліну в самих основах і перетворило реґулярну армію в озброєну масу мітинґуючих партійців. Цвяхом у зготовлену українськими соціялістами домовину дисциплінованости, патріотизму й боєздатности української наддніпрянської армії був закон Центральної Ради з 1 січня 1918 і виконний розпорядок до нього міністра військових справ Порша про демобілі-

зацію регулярної української армії, видані в часі, коли большевицька Москва виповіла Україні війну й большевицька армія вирушила з Московщини на українські землі, щоб їх завоювати.

8. „Вияснювання" українських соціялістів, наче б то українські військові частини в обличчі війни з большевицькою Москвою виявилися небоєздатними й розбіглися, є непристойним і образливим для українського вояцтва фальшуванням історичної правди. Існуючі на переломі 1917/1918 рр. численні, здисципліновані українські військові частини не „розбіглися", але були демобілізовані українськими соціялістичними лідерами з Центральної Ради й її Секретаріяту військових справ на підставі згаданих вище закону й виконного розпорядку про демобілізацію. В такій ситуації, коли власна державна влада окремим законом заряджує й переводить демобілізацію, мусить перестати існувати кожна армія, — хіба що був би переведений державний переворот.

9. „Нейтралітет" у моменті, коли на Київ наступали з півночі московсько-большевицькі орди Муравйова, а в самому Києві підняли большевики повстання, проголосили деякі українські військові частини тому, що приклад проголошення такого „нейтралітету" дали їм українські соціялістичні лідери на чолі з Володимиром Винниченком, фактичним керівником Центральної Ради на протязі всього 1917 р.

10. У військовій ділянці пройшов в 1917 р. в Україні такий самий важкий двобій між українськими націоналістами-самостійниками і українськими соціялістами, як і в політичній, з таким самим вислідом і з такими самими трагічними для українського народу наслідками. Українські самостійники під проводом Миколи Міхновського стали від першої хвилини по упадку царської Росії до організування міцної, дисциплінованої, боєздатної, овіяної гарячим патріотизмом української армії, яка повинна стати на сторожі кордонів самостійної української держави. Натомість українські соціялісти вважали армію „носієм шкод-

ливого для соціялістичної революції мілітаризму". В руйнуванні української реґулярної армії виявили українські соціялісти особливу завзятість та послідовність, користуючись і тут підступом: вони вдавали щире заінтересування справою творення українських військових частин та докладали всіх зусиль, щоб перехопити в свої руки кожну ініціятиву українських самостійників і її — знищити. Так звели вони внівець пляни організування української національної армії, спертої на здоровій військовій дисципліні, так згасили вони весь державницько-патріотичний запал Військових З'їздів, так зруйнували вони партійною аґітацією та введенням „революційних форм" дисципліну й боєздатність, з ініціятиви українських самостійників та зовсім самочинно зорганізованих, українських військових частин.

11. Виступ „Полуботківців" у Києві в липні 1917 р. давав Центральній Раді змогу повністю перебрати в свої руки всю фактичну владу в Україні, стати на вказуваний українськими самостійниками-націоналістами шлях державного самостійництва й успішно використати великанський запал розбудженої національної стихії так серед українського вояцтва, як і серед широких мас українського цивільного населення для будови й закріплення самостійної української держави. Відмовляючись від того й підступно ліквідуючи пляни українських самостійників, українські соціялісти нанесли один із найважчих ударів по справі української державности. А підступне роззброєння „Полуботківців" і вислання під московською ескортою на фронт, де вони повинні були гинути за російські інтереси, та арештування провідників українських самостійників і передання їх російському правительству було актом національної зради українських соціялістів в ім'я безглуздих кличів „всеросійської соціялістичної солідарности".

12. Формацію „Січових Стрільців", що в дальшому ході подій була основною, а нераз і єдиною збройною опорою Української Народньої Республіки та її уряду в усіх критичних моментах, було зорганізовано українськими са-

мостійниками-націоналістами. Взірцеву військову дисципліну та боєздатність досягла ця українська військова формація завдяки рішучому спротивові намаганням та вимогам соціялістичних лідерів з Центральної Ради ввести теж тут „радянську" систему організаційної побудови та „партійне освідомлювання" стрілецтва.

13. Сперта на ідеях українського націоналізму та побудована на засадах здорової військової дисципліни формація „Січових Стрільців", яка зустрілася з найвищими похвалами навіть такого непоправного соціяліста-пацифіста, як В. Винниченко, це переконлива ілюстрація, якою могла бути багатосоттисячна українська армія, що почала була організуватися в 1917 р., якщо б її не звели з самостійницько-державницьких позицій на манівці „соціялістичної революції", не розклали партійницькою „антимілітаристичною" пропагандою та не демобілізували в обличчі ворожого наступу українські соціялісти, керівники Центральної Ради.

14. Симон Петлюра став організувати українське військо тоді, коли розійшовся з соціялістами. І саме завдяки тому, що він розійшовся з соціялістами, зразу фактично, а врешті й формально виступивши з рядів соціялістичної партії, і став на позиції державницького самостійництва, він став національним героєм і символом самостійницьких змагань українського народу.

15. Проголошення самостійности української держави Четвертим Універсалом Центральної Ради було перемогою української національної стихії. Тоді, коли весь український народ прийняв цей Акт як основний і непорушний принцип своїх політичних змагань, українські соціялісти декларували, що вони вважають його тільки тактичним маневром у своєму незмінному прямуванні до збереження єдиної, неділимої „федеративної, соціялістичної" Росії.

16. З вини українських соціялістів проголошення самостійности української держави було припізнене на більше як на пів року, в бігу якого змарновано й знівечено

весь натос національної революції і прийшло щойно у важких хвилинах московсько-большевицької інвазії, замість прийти в неповторно догідному для цього часі пів року раніше, як це повинно було статися.

17. В обороні проголошеної Четвертим Універсалом самостійности української держави перед московською навалою та перед большевицькими ворохобниками стали, своєю груддю її захищаючи і проголошену волю України своєю благородною і вражою злою кров'ю окроплюючи, українські самостійники з усіх земель України. Українські соціялісти з В. Винниченком у проводі, та ті військові частини, які попали повністю під політичний вплив соціялістів, проголосили в тій святій війні українського народу проти московських наїзників — „нейтралітет".

18. В моменті проголошення большевицькою Росією війни Україні, в грудні 1917 р., українські військові частини були достатньо сильні, щоб своєю зброєю знищити в зародку ворожі затії. Але Центральна Рада, яку соціялісти зуміли зробити знаряддям своєї протидержавницької політики, демобілізували ті частини мілітарно й морально, виставляючи Україну під удар ворожої агресії обеззброєною, безпомічною і здезорієнтованою.

19. Перефорсований соціялістами закон Центральної Ради з 1 січня 1918 р. про демобілізацію реґулярної української армії та запопадливе виконання того закону соціялістами в обличчі заповідженої й реалізованої московсько-большевицької інвазії було вершком політичного неуцтва українських соціялістів і ударом в основи української державности, який фатально затяжів над усім дальшим ходом збройної боротьби українського народу за державність у періоді 1918-21 років. Він був основною причиною їхнього трагічного висліду.

20. Бій під Крутами це величний приклад патріотизму й героїзму української молоді. Та разом з цим, в аспекті тогочасних подій, це важкий акт обвинувачення проти соціялістичних керівників Центральної Ради, які своїми заходами, демобілізувавши реґулярну українську армію,

створили ситуацію, в якій, замість десяток тисяч загартованих в боях українських вояків, мусіло йти захищати Київ кількасот українських добровольців-юнаків.

21. Підписання мирового договору з Центральними Державами в лютому 1918 р. („Берестейський Договір") було безсумнівно розумним політичним кроком; але, з вини українських соціялістів — непростимо спізненим. Якщо б це було сталося пів року раніше, очевидно — при попередньому проголошенні повної державної самостійности України, як цього домагалися українські самостійники, тоді Україна як партнер у переговорах була б у безмірно кращому положенні і не було б ніякої конечности пов'язувати той договір з запрошуванням в Україну німецьких і австрійських військ на допомогу.

22. Німців в Україну запросила Центральна Рада. У важкій політично-мілітарній ситуації, в якій опинилася тоді Україна, це було конечністю. Але німецька самоволя супроти українського уряду змогла виникнути тільки в наслідок невміння українських соціялістів, як уряду української держави, наладнати правильне функціонування державного апарату та визначити й заставити німців респектувати границі їхніх компетенцій.

23. Українські соціялісти виявили теж цілковите невміння розв'язати в практиці хоча б одну проблему національного життя й поставити хоч б в одній ділянці справу державного будівництва задовільно. Замість позитивної державно-творчої праці, виявом діяльности українських соціялістів у проводі українського державного життя була тільки — як це признає в приступі щирости один із них*) — „безглузда нікого і ні до чого не зобов'язуюча балаканина про соціялістичний устрій У.Н.Р. як наслідок рівняння на большевиків, коли не було ґрунту в народі для побудови подібної держави". Вислідом цього був усе зростаючий хаос в усіх ділянках життя, зневіра широких мас та анархія.

24. Гетьманський переворот у квітні 1918 р. був викликаний конечністю шукати виходу зі стану все зростаючого

безладдя і анархії, спричинених іґноранцією соціялістичних провідників у питаннях державного будівництва. Аналізуючи тодішні відносини в Україні та документи німецької тодішньої політики супроти України, П. Скоропадський ствердив: „Коли б не було мого виступу, німці, кілька тижнів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством воно, розуміється, не мало б"[59]).

Гетьман Павло Скоропадський зумів у короткому часі поставити державне будівництво на безмірно вищому рівні, ніж Центральна Рада, опанована й спутана в своїй діяльності соціялістичними антидержавницькими доктринерами:

а) 29 квітня 1918 було видано „Закон про тимчасовий державний устрій України" і в доповненні до нього „Закон про верховну управу держави на випадок смерти, тяжкої недуги, або побуту поза межами держави гетьмана", вносячи тим чіткість у ділянці державного права;

б) На наказ гетьмана приступлено до організування реґулярної української армії, викинувши з неї систему „солдатських рад" та партійне мітінґування, привернено здорову структуру побудови військового командування та покликано до праці старшинські школи. 18 вересня 1918 завершено все те окремим „Законом про українську армію";

в) 18 червня 1918 засновано Українську Академію Наук, а вслід за цим Національну Бібліотеку Української Держави, Національну Ґалерію, Український Національний Архів, Український Державний Театр, Українську Державну Оперу, звернено належну увагу на правильне функціонування народнього й середнього шкільництва;

г) В протилежність до українських соціялістів, які в характері уряду української держави з легкої руки зрікалися всіх окраїн української території, гетьман повів старання, щоб приєднати до української держави Кубанщину, південну Курщину, південну Вороніжчину, Гомельщину, Мозирщину, Басарабію; в вересні 1918 підписав перед-

вступний договір про федерацію Криму з Україною й почав заходи, щоб зфедерувати з Україною Донщину;

г) Ввів лад і порядок в бюджетно-фінансовій ділянці.

25. Але первородним гріхом Гетьманщини було те, що Павло Скоропадський, як гетьман української держави, оперся на союз великих землевласників, опанованих духом російського патріотизму й ворожости до української державности й українства взагалі. Вислідом тієї основної помилки було допущення на керівні пости в гетьманській українській державі чорносотенних російських шовіністів, які своєю протиукраїнською політикою викликали ворожість українського населення до гетьмана і його ладу. А „Грамота" про федерацію України з Росією, видана гетьманом 14 листопада 1918, була морально-політичним присудом смерти для гетьмана і його уряду.

26. В обличчі проголошення гетьманом федерації з Росією протигетьманське повстання в обороні самостійности України було такою самою історичною конечністю, як пів року раніше гетьманське повстання проти хаосу й державного руїнництва соціялістичними експериментаторами.

27. Велику частину вини в тому, що керівні пости в державній адміністрації в гетьманській українській державі були обсаджені переважно ворожими українству російськими шовіністами, поносять провідні українські соціялісти, які відмовились від праці в державній адміністрації української держави з гетьманським режимом, стоячи на висловленому одним із їхніх лідерів партійницькому й наскрізь антидержавницькому становищі: „Або така Україна, якої хоче наша партія, або ніяка".

28. Однаково „Російське Тимчасове Правительство" й „білі" денікінці, як і московські большевики виявилися непримиримими ворогами національно-державної самостійности України. А тому співпраця українців із будь-яким із тих носіїв нового московського поневолення України була суперечною інтересам української державности.

29. Отаманія повстанчих загонів відограла від'ємну ролю в державному будівництві українського народу,

хоч повстанці були випливом лицарського духа української нації та стихійного патріотизму, який закликав до збройної боротьби проти окупантів. Анархія отаманії була наслідком розкладової роботи партійницьких соціялістів, які піддержували творення й існування непідпорядкованих твердій, позапартійній військовій дисципліні й єдиному військовому командуванні, самостійних „своїх, партійних" повстанських загонів і їхніх отаманів з партійним квитком. Якщо б Центральна Рада, замість прикривати своїм авторитетом розкладову „антимілітаристичну" роботу соціялістів, охопила була всі повстанські загони і їхню діяльність в рямці і в карби єдиної, на здорових основах побудованої української національної армії, то весь запал повстанців та героїка їхньої боротьби були б відіграли наокрізь і єдино позитивну ролю в державному будівництві українського народу.

30. Повчальний факт, що багато менша від Наддніпрянщини Західня Україна змогла виставити в боротьбі проти Польщі стотисячну, взірцево боєздатну армію і, навіть відступивши перед новими дивізіями польського аґресора, поставити до диспозиції уряду соборної української держави 35 тисяч бійців, а разом з усіми допоміжними частинами 60 тисяч чоловік. Наддніпрянська українська армія диспонувала в тому самому часі заледве 14 тисячами бійців. Це було вислідом того, що українська революція в Західній Україні стала відразу на національно-державницьких позиціях, приймаючи як самозрозумілу засаду, що власна, міцна національна армія є одною з найважливіших передумов успіху національного визволення, а українську революцію на Наддніпрянщині звели українські соціялісти вже в початках на бездоріжжя партійщини, всеросійського соціялізму та „антимілітаризму".

31. Похід об'єднаних українських армій на Київ-Одесу літом 1919 р. почався вже в зовсім зміненій, у порівнянні із 1917 роком, політично-мілітарній ситуації, справі української державности вже наскрізь несприятливій. Вже майже вся територія Наддніпрянщини була залита червоно-

московськими та біломосковськими арміями, а західні держави стали вже здецидовано по стороні наших національних ворогів. Супроти цього головною причиною невдач цього походу були зовнішні сили: велика перевага ворожих військ, неприхильність до української справи західніх держав і застосований ними бойкот достав для української армії зброї, військового знаряддя й ліків, та жахлива епідемія тифу. Все ж, до невдач дуже великою мірою причинилися й у цьому періоді — партійні спори, в яких не націю, а власну партію ставлено понад усе, та змора орієнтацій на чужі сили.

32. Договір УГА з Денікіном в листопаді 1919 і з большевиками в січні 1920 були вимушені розпучливим положенням спаралізованої тифом УГА. А все ж таки, обидва ті договори були глибокою політичною помилкою командування та політичного проводу УГА.

33. Ще глибшою політичною помилкою був союз УНР з Польщею, заключений „Варшавським договором" у квітні 1920, окуплений переданням під польське панування кругло четвертини української території й українського населення, бо він був важким ударом по ідеї соборности української держави.

34. Задокументоване урядом і армією УНР осінню 1920 р. додержування вірности союзникові навіть жертвою власних інтересів не виправдалося, бо Польща, як союзник, заплатила за те Україні при найближчій нагоді — цинічною зрадою.

35. „Льодовий похід" армії УНР в листопаді 1921 це ще один документ наявности в тому періоді глибокого патріотизму, самопосвяти й героїзму українського вояцтва.

36. Українські самостійники-націоналісти не зуміли напередодні, ні в часі Визвольних Змагань 1917-21 рр. зорганізувати міцну і впливову серед українського громадянства свою політичну організацію. Брак в тому переломовому часі міцної і впливової української націоналістичної організації, яка переняла б була в свої руки все керівництво змаганнями українського народу і їх очолила б, відчув

український народ дуже дошкульно, бо це уможливило виплисти наверх руїнницьким соціялістичним елементам.

37. Не дивлячись на всі важкі помилки і промахи політичних сил і осіб, яким судилося стояти в проводі української держави в роках 1917-1921, боротьба українського народу в тому періоді за державність має в найновішій історії української нації переломове значення. Та боротьба отрясла весь український народ з вікової оспалости, привернула йому активну настанову в прямуванні до цілі, поставила перед очі ідеал суверенности як властиву ціль змагань поневоленого народу та вивела його на політичну арену світової історії як націю, що прагне жити власним державним життям.

40. Акти 22 січня 1918, 1 листопада 1918 і 22 січня 1919 становлять одну нерозривну цілість, як вияви того самого прямування української нації до відновлення самостійної соборної української держави та як основні формально-правні державні акти, проголошені волею всього українського народу. Ніякого пов'язання з якоюсь одною формою державного ладу чи соціяльного устрою вони не мають і тому ніяк не можна вважати їх тільки „республіканськими", „гетьманськими", „соціялістичними" тощо. Вони — всеукраїнські, однаково важні для кожної форми державного ладу й суспільного устрою, що стоять на непорушності принципу самостійности й соборности Української Держави.

З вікового сну збудили поневолений український народ пламенні Шевченкові кличі національного відродження. І тому новітні політичні організації як засіб боротьби за визволення став український народ творити на переломі дев'ятнадцятого й двадцятого віків під основним кличем: „Одна, Єдина, Нероздільна, Вільна Самостійна Україна від Карпат по Кавказ!" Значить, рушій-

ною силою новітнього політичного відродження була — ідея українського націоналізму

До здійснення того клича шляхом відродження й окріплювання національної свідомости та політичної освіти серед найширших кругів усіх верств українського народу повинна змагати кожна українська людина і, перш за все, кожна українська політична організація.

Але цей напрямок праці українських політичних організацій зустрівся від самого початку з безоглядним переслідуванням зі сторони окупанта та з зоологічною ненавистю тих існуючих на українській території чужонаціональних елементів і чужонаціональних сил, для паразитування на українському організмі яких національно-державна самостійність українського народу була смертельною небезпекою. Але теж з „принциповою" ворожістю поставилися до нього „українські"[60]) соціялісти, що під впливом чужого вчення стали вбачати спасіння для українського „працюючого люду" не у відновленні його національно-державної суверенности, а в соціялістичному інтернаціоналізмі. В боротьбі проти відродженого українського націоналізму „українські" соціялісти знайшли видатну, беззастережну й щиру піддержку в усіх московсько- та жидівсько-російських соціялістів. У висліді того полум'я й гук революції 1917 р. збудили український народ окраденим з розбудженої національної свідомости.

Не зважаючи на „партійні" протилежності, українські самостійники-націоналісти вважали й українських соціялістів українськими патріотами. А тому, коли вибух революції в Росії передав формування дальшої долі українського народу в його власні руки, українські самостійники-націоналісти щиро запросили й українських соціялістів до спільного керування долею звільненого з царського ярма українського народу. Соціялісти запрошення прийняли, але весь час проводили свою партійницьку політику, безпощадно поборюючи самостійників-націоналістів.

Загальний реєстр вияву діяльности українських самостійників-націоналістів:

1. З ініціятиви їхнього ідейного провідника Миколи Міхновського й заходами його і його однодумців зорганізовано вже в перших днях революції український „Полк ім. Богдана Хмельницького" та „Полк ім. Полуботка" й основано „Клюб ім. Гетьмана Полуботка" для ширення ідей державного самостійництва й свідомости конечности організування міцної української національної армії.

2. Видвигнено відразу ясно і чітко вимогу національно-державної самостійности та соборности.

3. Поставлено Центральній Раді вже літом 1917 року вимогу повного відмежування політики України від політики Росії, негайного проголошення повної незалежности Української Держави, заключення сепаратного миру України з Центральними Державами, відкликання українського вояцтва з російських фронтів і зформування з нього міцної, дисциплінованої української національної армії та демобілізації решти й негайного приступлення до державного будівництва в самостійній Україні зовсім окремо та незалежно від будь-яких російських політичних сил.

4. Організовано для піддержання й використання патосу національного відродження серед мільйонових мас українського вояцтва Військові З'їзди.

5. Виступом „Полуботківців" у липні 1917 зліквідовано в столиці України організовані сили російського правительства й створено тим Центральній Раді змогу без перешкод перебрати негайно в свої руки всю фактичну державну владу на території України і ту владу задержати успішно в оперті на українські збройні сили.

6. Заходами галицьких самостійників-націоналістів зорганізовано особливо боєздатну формацію „Січових Стрільців", що стала головною й найпевнішою збройною опорою й охороною Української Народньої Республіки та її уряду; українські самостійники-націоналісти оборонили теж цю формацію перед запланованим розкладом та знищенням її „антимілітаристичними" українськими соціялістами.

7. Перемогою українських самостійників-націоналістів над соціялістами був Акт 22 січня 1918 р.

8. Українські самостійники-націоналісти захистили відновлену самостійність української держави й освятили її своєю кров'ю, зорганізувавши Крутянський чин та зліквідувавши большевицьке повстання в Києві, чим уможливили урядові УНР довести до успішного закінчення Берестейський мир.

9. Після гетьманського перевороту українські самостійники-націоналісти (формація Січових Стрільців, Українська Демократично-Хліборобська Партія, Українські Соціялісти-Самостійники) запропонували льояльну свою співпрацю з гетьманським режимом під умовою, що він твердо оборонятиме самостійність української держави, та переконували до такої ж співпраці всіх інших українців, документуючи тим, що для них основним є не питання режиму, але принцип національно-державної самостійности української нації.

10. Збройним виступом Січових Стрільців українські самостійники-націоналісти перекреслили „Грамоту" гетьмана Павла Скоропадського з 14 листопада 1918 і тим не допустили до самоліквідації самостійности української держави шляхом добровільного „воз'єднання" України з Московщиною.

11. Стійкість і відпорність самостійницько-націоналістичних Січових Стрільців на всяку партійницьку розкладову роботу врятували уряд УНР від політично-моральної та фізичної загибелі вдруге на початку 1919 р. і втретє на початку грудня 1919 р.

12. Кров'ю галицьких Січових Стрільців, пролитою в обороні Києва на його вулицях та на всіх просторах Наддніпрянщини українські самостійники-націоналісти освятили ідею соборности і своєю прикладною поставою доказали свою вірність цій ідеї в кожній ситуації.

От тому то щирі українські патріоти, що після невдачі Визвольних Змагань 1917-21 років стали шукати правильних шляхів для майбутніх змагань української нації

в прямуванні її до великої мети, використовуючи для цього досвід недавнього минулого, приходили до категоричного висновку, що конструктивною, державнотворчою силою виявив себе в час великого іспиту український націоналізм. Тому, якщо український народ не хоче більше дозволити, щоб його водили манівцями лже-пророки та заставляли платити опісля за їхні важкі помилки жахливу ціну страждань цілих поколінь, але хоче йти хай і важким, але правильним шляхом до привернення й закріплення своєї суверенности у вільній українській державі, він мусить іти — під прапором українського націоналізму.

Під цим прапором бореться сьогодні весь український народ.

15. ПРИМІТКИ

1) О. Доценко: „Літопис Української Революції", т. II, книга 4, ст. 37.

2) Д-р Іван Сіяк був приділений до повстанчої групи от. Тютюнника, одначе згодом перейшов до большевиків, демонструючи, що для українського соціяліста ближчі московські соціялісти-большевики, ніж українські „націонали". (Про факт переходу І. Сіяка до большевиків гл.: І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції", т. II, ст. 32).

3) О. Доценко: „Літопис Української Революції", т. 2, книга 4, ст. 38.

4) І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції", частина І, ст. 79.

5) „Історія Українського Війська", Вінніпеґ, 1953, ст. 544.

6) „Трудова Громада", ч. 13, 9 липня 1919, стаття „Чим з'ясувати" та П. Христюк: „Замітки й матеріяли до історії української революції", т. IV, ст. 180.

7) П. Христюк, оп. ціт., т. IV, ст. 184-186.

8) О. Доценко: „Літопис Української Революції", том II, книга 4, ст. 77.

9) Згідно з постановами наради кабінету й Директорії, що відбулася 22 серпня 1919, Штаб Головного Отамана за підписом ген. Юнакова видав наказ армії, в якій якій доручалося: „На випадок зустрічі з частинами армії Денікіна належить триматися до дальших розпоряджень слідуючих норм: 1. Належить безумовно не вдаватися в ворожу акцію. 2. Пропонувати військам Денікіна, щоб вони не займали місцевостей, які є в наших руках." (Гляди І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції", частина друга, ст. 64). Постановою цієї ж наради рішено вислати для переговорів з командуванням військ Денікіна окрему делеґацію під проводом ген. Омеляновича-Павленка.

10) Денікін у своїх споминах (т. 5, ст. 257) пише про це: „Йти разом з Петлюрою, що намагався відокремити Україну й Новоросію від Росії, значило б порвати з ідеєю єдиної неділимої Росії, яка глибоко ввійшла у свідомість командирів і бійців армії та політичних керівників і тим викликати в наших рядах небезпечне замішання. Тому я вирішив питання негативно. Представники Антанти заздалегідь, бо ще 3 серпня 1919 були повідомлені про неможливість будь-якої співпраці з Петлюрою. Остаточно англійське та французьке командування прийняли цю точку зору. Добровольчим військам я дав наказ: Самостійної України не визнаю. Петлюрівці можуть бути або невтральні, тоді вони повинні негайно скласти зброю і розійтися домів, або приєднатися до нас, визнавши наші гасла. Якщо петлюрівці не виконають цих умов, то їх треба вважати за такого ж противника, як большевики. Разом з тим я вказував на необхідність приязного відношення до галичан, щоб відтягнути їх від Петлюри, а якщо цього не досягнеться, то вважати і їх ворожою стороною."

11) Ось приклад тієї демагогії: Коли в половині жовтня 1919 у зв'язку з успішною офензивою українських армій проти військ Денікіна диктатор З УНР Петрушевич виїхав з Кам'янця, то зараз же в „Боротьбі" появилася стаття під провокативним заголовком: „Сіячі паніки", в якій писалося: „Вже цілий тиждень Кам'янець і Проскурів внаслідок діяльности деяких кругів при „диктатурі" не мають спокою. Державні галицькі установи спакувалися і готові до від'їзду. В суботу п. Петрушевич, без порозуміння з правительством і командою видав наказ про переїзд його в інше місто. Ми запитуємо: що це за політика? Чого хоче п. Петрушевич? В той час, коли не було й немає ніякої загрози, він видає накази про евакуацію. З погляду державного це злочин, бо паніка може перенестися й до фронту і вплинути розкладаюче. Нащо так робити? Адже цим порушується декларація Директорії і Правительства, підписана також п. Петрушевичем. Ми запитуємо нашу суспільність: чи помагає таке поведення п. Петрушевича нашій боротьбі за самостійність? Ні, тільки шкодить. Нам, галичанам, стидно за Петрушевича, як галичанина й українця, що він видав свої недоречні розкази. Чому не попереджені наддніпрянці?!" („Боротьба", 13 жовтня 1919).

12) С. Шухевич: „Спомини", т. III, стор. 57.

13) О. Доценко: „Літопис Української Революції", том 2, книга 4, ст. 312.

14) Там же, ст. 293.

15) Там же, ст. 312

16) Там же, ст. 65.

17) Так було подано в офіційному повноваженні для очоленої інж. П. Пилипчуком Надзвичайної Місії при правительстві Польщі. (Гл. О. Доценко, оп. ціт., ст. 72).

18) І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції", т. І, ст. 142.

19) Там же, т. І, ст. 143.

20) Там же.

21) Там же, т. II, ст. 84-85.

22) Там же.

23) Там же, ст. 121.

24) Там же, ст. 64 і 65.

25) За події в Києві наддніпрянці обвинувачували галичан, мовляв, вони „зрадили" й умисне впустили денікінців до Києва, а галичани наддніпрянців, що ці завели галицькі частини у денікінську пастку.

26) Поляки окупували теж Волинь і Полісся.

27) О. Доценко: „Літопис Укр. Революції", т. II, кн. 4, ст. 278.

28) О. Доценко пише (оп. ціт., ст. 279): „Д-р Петрушевич довідався про підписання того договору в часі наради Директорії й уряду УНР. „От. Сальський сказав: Галицька Армія вписала темну сторінку в історію цієї боротьби. Диктатор при цих словах схопився з дивана і піднесеним голосом промовив: Не Галицька Армія, пане генерале, але генерал Тарнавський, — і негайно вийшов. Головний Отаман наказав от. Сальському піти і перепросити диктатора, щоб надалі не було непорозумінь в особистих відносинах. От. Сальський пішов слідом за диктатором. У вагоні у диктатора нікого не було, а через те от. Сальський, постукавши до купе, чекав дозволу на вхід. Та ніхто не відзивався. Тоді він сам одчинив двері купе і побачив, що диктатор, схилившись на руки, ревне плакав, не звертаючи уваги, що до нього ввійшов сторонній чоловік."

29) І. Мазепа, партійний колеґа Винниченка, подає („Україна в вогні і бурі революції", т. І, ст. 106), що коли він, прощаючи в лютому 1919 виїжджаючого закордон Винниченка, дав йому гроші і прохав вести закордоном акцію в користь української держави, то той гроші взяв, але заявив: „Від політики відійду зовсім. Інформуватиму про цю владу не можу і не буду, бо це було б для мене компромітацією". Ця знаменна заява Винниченка це характеристичний документ політичного мислення українських соціялістів, які вважали „компромітацією" для себе навіть позитивне інформування чужинців про українську державу, якщо в ній склад уряду становили не-соціялісти.

30) „Соціялістів-самостійників" ес-деки й ес-ери не вважали „правовірними" соціялістами.

31) І. Мазепа, оп. ціт., т. II, ст. 141.

32) Там же, ст. 143.

33) Переїзд уряду й командування армії УНР з Кам'янця до Проскурова був перешкоджений — виступом мешканців села Пашківці, які стали грабити евакуйовані поїзди. Побачивши це, уряд — вислав П. Феденка на переговори з грабіжниками. Феденко „добився успіху", підписавши з грабіжниками договір в імені уряду УНР. Тодішній адьютант С. Петлюри О. Доценко у своєму „Літописі Української Революції" (том II, кн. 4, ст. 326) зауважує з того приводу: „Переговори допровадили до підписання договору, по якому селяни обіцяли не перешко-

джати рухові армії й евакуємим поїздам. Але нові поїзди з майном так вплинули на грабіжницькі інстинкти Пашківської громали, що вона відкинула договір і кинулась грабувати майно. Кілька стрілів з броневика розпорошили селян, а броневик спокійно пройшов у потрібному напрямку. Чому ж уряд не вжив подібних заходів? Треба було зрезиґнувати з одного села і провчити „непокорних", знищивши до тла це село... Найгідше було те, що правительство розпочало „мирові переговори" з грабіжницьким селом."

34) Тодішній командуючий армією УНР ген. Василь Тютюнник лежав важко хворий на тиф і 19 лютого 1920 помер. Стан армії УНР виносив у тому часі коло 10 тисяч людей. (Гл. І. Мазепа, оп. ціт., частина 2, ст. 165).

35) І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції", т. І, ст. 108.

36) Там же, ст. 109.

37) Полк. Є. Коновалець: „Причинки до історії Української Революції", ст. 38.

38) Там же, ст. 36.

39) Там же, ст. 36.

40) Там же, ст. 36.

41) І. Мазепа, оп. ціт., т. II, ст. 235.

42) Там же, ст. 171.

43) Там же.

44) В. Винниченко: „Відродження нації", т. III, ст. 482-486.

45) І. Мазепа (оп. ціт., ст. 181) оповідає: „В ніч на перший день Різдва приїхали ми в Гайсин. Але ніяких частин нашої армії ми не знайшли. Всюди, де ми проїздили, панувало безвластя. Слід армії губився десь на Уманщині."

46) О. Доценко: „Літопис Укр. Революції", т. 2, кн. 4, ст. 51.

47) Там же, ст. 73.

48) Наддніпрянці: соціял-демократи — М. Лівицький, Л. Михайлів і П. Понятенко; соціял-револ. — П. Мишанецький і Б. Ржепецький; галичани — С. Витвицький, А. Горбачевський і М. Новаківський.

49) Із-за немилозвучности назви місцевости Чартория, в багатьох документах подано як місце тієї наради й місце постою уряду УНР сусіднє містечко Любар, замість Чартория.

50) Документи про це гл.: О. Доценко, оп. ціт., т. II, кн. 5, ст. 277-335.

51) Про цей плян гл.: Полк. Є. Коновалець: „Причинки до історії укр. революції", ст. 40-41.

52) Там же, ст. 42-43.

53) „Енциклопедія Українознавства" (ст. 526) подає за большевицькими звідомленнями, що літом 1921 большевикам вдалося зліквідувати на Україні бл. 6 тисяч повстанських груп.

54) Малин — містечко на Київському Поліссі, ок. сто кілом. на півн.-захід від Києва.

55) М. Віра: „Сім літ визвольних змагань" (1939 — 1945), В-во „Промінь", Буенос Айрес, Аргентіна 1946.
П. Мірчук: „Акт відновлення української державности — 30 червня 1941", видання ООЧСУ, 1952, перевидано в Мюнхені 1953.
П. Мірчук: „Українська Повстанська Армія", рік вид. 1953. ст. 320.
П. Мірчук: „Історія ОУН" (ще не друкована).

56) В. Винниченко: „Відродження нації", т. І, ст. 44.

57) Там же, т. II, ст. 32.

58) О. Доценко: „Літопис Української Революції", т. II, кн. 4, ст. 38.

59) „Хліборобська Україна". кн. п'ята, „Уривок зі спогадів Гетьмана Павла Скоропадського", ст. 92.

60) Окреслення „українські" ми взяли в цьому випадку в лапки тому, що воно стосується тільки національного походження тих осіб, що по своїм політичним поглядам та своїй духовості були, чи бодай намагалися бути „позанаціональними". (Один із чільних „українських" соціялістів писав у видаваній в Німеччині газеті „На чужині" в 1946 р.: „Для мене батьківщиною є та країна, в якій при владі є соціялісти, а чужою буде українська держава, якщо в ній при владі не будуть соціялісти."
